

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

USÛLÎ DÎVÂNİ TAHLÎLİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Beyhan KESİK

HAZIRLAYAN

Fatma KOLA

20142005018

GİRESUN

ARALIK 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

USÛLÎ DÎVÂNİ TAHLÎLİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Beyhan KESİK

HAZIRLAYAN

Fatma KOLA

20142005018

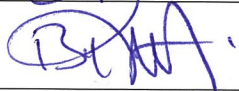

GİRESUN

ARALIK 2017

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 11.12.2017 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Fatma KOLA'nın "USÛLÎ DÎVÂNÎ TAHLÎLÎ başlıklı tezini incelemiş olup aday 15/12/2017 tarihinde, saat 14.00'te jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Abdullah EREN	
Üye	Prof. Dr. Beyhan KESİK	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Hamza KOÇ	

ONAY

...../...../2017

.....

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “USÛLÎ DÎVÂNİ TAHLÎLÎ” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/12/2017
Fatma KOLA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖN SÖZ.....	xiii
ÖZET.....	xv
ABSTRACT.....	xvi
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ.....	19
ATASÖZLERİ VE VECİZ İFADELER.....	21
DEYİMLER.....	24
BİRİNCİBÖLÜM.....	30
I. DİN.....	30
1. ALLAH (Îlâh, Râb, Hudâ, Şâh, Yezdân, Hakk, Hak Te'âlâ, Dest-i Kudret).....	30
2. MELEKLER.....	34
2.1. Cebrâil (Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûhu'l-Kuds, Şahbâz-ı Kuds).....	35
2.2. İsrâfil.....	35
3. KUTSAL KİTAPLAR (KUR'AN-I KERİM).....	36
4. ÂYETLER VE HADİSLER.....	37
5. PEYGAMBERLER.....	43
5.1. HZ. ÂDEM.....	43
5.2. HZ. NÛH.....	43
5.3. HZ. İBRÂHİM (HALÎL).....	44
5.4. HZ. YA'KÛB.....	44
5.5. HZ. YÛSUF (Yûsuf-ı Ken'ân).....	45
5.6. HZ. EYYÛB.....	46
5.7. HZ. MÛSÂ (Mûsî-i Cân).....	46

5.8. HZ. SÜLEYMAN.....	47
5.9. HZ. İSÂ (Mesih).....	48
5.10.HZ. MUHAMMED (Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel, Nûr-i Ahmed, Mustafâ, Muhammed Mustafa, Habîb, Resûl, Fahr-i Enbiyâ, Pişvâ-yı Enbiyâ, Hâtem-i Peygamberân).....	48
6. DÖRT HALİFE (Çehâr-Yâr)	51
6.1. EHL-İ BEYT, ÂL-İ MUSTAFÂ, ÂL-İ ABÂ.....	52
7. SAHABELER (ASHÂB-I KİRÂM)	55
7.1. Bilâl-i Habeşî.....	55
8. KAZA VE KADER.....	55
8.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi, Rûz-ı Ezel, Âlem-i Ervâh, Kalû Belâ).....	56
9. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	56
9.1. Kıyamet (Mahşer, Rûz-ı Şümâr)	56
9.2. Ahir Zaman.....	57
9.3. ÖLÜM VE ÖLÜMLE İLGİLİ MEVFUMLAR.....	57
9.4. CENNET ve CENNETLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	58
9.5. CEHENNEM (Dûzah, Cahîm).....	61
10. SOYUT VARLIKLAR.....	62
10.1. Ruh	62
10.2. Peri.....	63
10.3. Cin	63
10.4. Şeytan (İblis, Dîv-i Racîm, Ehremen).....	63
11. DİĞER İTİKADÎ MEFHURLAR	64
11.1. Din, İman, Şeriat.....	64
11.2. Mü'min, Müslüman, Ümmet (Ümem)	66
11.3. Küfr, Kâfir (Münkir, Bed-Kîş).....	67
11.4. Şirk (Müşrik)	67

11.5. Günah (Hatâ, Suç), Haram (Harîm, Nâmahrem), Tevbe (Tövbe), Şefaât... 68	68
11.6. Put (Büt, Sanem, Nigâr), Lât..... 68	68
11.7. Tersâ, Deyr, Büt-hâne..... 69	69
11.8. Kadir Gecesi, Beraat Gecesi, Mi'râc Gecesi..... 70	70
12. İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR 70	70
12.1. Abdest, Namaz (Salât)..... 70	70
12.2. Duâ (Niyâz), Bed-dua..... 71	71
12.3. Cami, Mescid, Minber, Mihrap, İmam..... 72	72
12.4. Kible, Kiblegâh, Secde, Secdegâh..... 73	73
12.5. Hacc ve İlgili Mefhumlar 73	73
İKİNCİ BÖLÜM 77	77
I. TASAVVUF 77	77
1.1. Âşık (Ehl-i Aşk, Ehl-i Dil, Ehl-i Derd, Ehl-i Safâ, Ehl-i Hâl) 77	77
1.2. Abdal, Kalender, Derviş 78	78
1.3. Ârif, Eren, Veli, Evliyâ, Ehl-i Hakk, Ehl-i tahkîk, Ehl-i İrfan, Ehl-i Kemal, Ehl-i Şuhûd, Ehl-i Hikmet..... 79	79
1.4. Pîr, (Pîr-i Mugân), Mürşid, Şeyh (Şeyhullâh), Dede..... 80	80
1.5. Tâlib, Mürid, Sâlik 83	83
1.6. Tekke (Tekye, Tekyegâh), Dergâh (Dergeh), Hânkâh, Halvet-Hâne, Meyhâne, Meclis (Bezm), Harâbât..... 84	84
1.7. Dünya (Dehr, Cihân, Felek, Yer, Zemîn) 85	85
1.8. Yol (Tarîk, Râh, Râh-ber, Sırât-ı Müstakîm), Menzil..... 86	86
1.9. Fenâ-Bekâ..... 87	87
1.10. Rind-Zâhid (Sûfî, Vaiz, Hâce, Fakîh, Müftü) 88	88
1.11. Zühd, Takvâ..... 89	89
1.12. Nefs..... 89	89
1.13. Mâsivâ, Terk, Ferâgât..... 90	90

1.14. Esrar, Sır, Gayb, Râz, Mahfî, Bâtin, Pinhân, Mübhem, Mahrem.....	91
1.15. Kanaat, Fakr	93
1.16. Uzlet, Halvet.....	94
1.17. Melâmet, Rüsâ	94
1.18. Tecellî (Tecellâ), Nûr(Envâr)	95
1.19. Cezbe, Hâl (Hâlet, Ahvâl)	96
1.20. Belâ, Derd, Gam, Cevr, Cefâ Âh.....	97
1.21. Vilâyet	98
1.22. Hayret	98
1.23. Seyr u Sülûk	99
1.24. İnsan-ı Kâmil	99
1.25. Ayne'l Yakîn	100
1.26. Zikr	100
1.25. Semâ	101
1.26. Abâ, Asâ	101
2. DİVANDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR.....	102
2.1. Hallâc-ı Mansûr	102
2.2. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (Hazret-i Monla)	103
2.3. Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî.....	104
2.4. Fazlullah, Nesîmî.....	104
2.5. Şeyh İbrâhim Gülşenî	105
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	108
CEMİYET	108
1. ŞAHISLAR.....	108
1.1. PÂDİŞÂHLAR VE DEVLET ADAMLARI.....	108
1.2. TARİHÎ-EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER VE İLGİLİ MEFHURLAR	110

1.3. EDEBÎ ŞAHSİYETLER VE ESERLERİ	116
1.4. EFSÂNEVÎ AŞK KAHRAMANLARI	118
1.5. DİĞER ŞAHISLAR	119
2. KAVİMLER	121
2.1. Türk	121
2.2. Tatar	121
2.3. Habeş	121
2.4. Rûmî, Zengî	122
3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER	122
3.1. Çin, Çiğil	122
3.2. Hindistân (Hind)	123
3.3. Mısır	123
3.4. Rûm, Şâm	123
3.5. Bağdâd	124
3.6. Kenân	124
3.7. Acem, Horasan	125
3.8. Hoten (Hitâ)	125
3.9. Maçin, Isfahân	125
3.10. Yenice, Vardar	126
3.11. Karaman	126
3.12. Konyâ	126
4. DAĞLAR, DENİZLER, NEHİRLER	127
4.1. Dağlar	127
4.2. Denizler	128
4.3. Nehirler	129
5. SOSYAL HAYAT	130

5.1. İçtimâî Tabakalanma	130
5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler	137
5.3. Muhtelif İçtimâî Haller, Münâsebetler ve Bazı Tipler	147
5.4. Eğlence Hayatı.....	153
5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar	159
5.6. İçecekler	162
5.7. Giyim-Kuşam	163
5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	167
5.9. İnşâî Unsurlar	174
5.10. Tıbbî Mefhumlar ve Hastalıklar	178
5.11. Yazı ile İlgili Mefhumlar.....	181
5.12. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar	185
5.13. Kıymetli Taşlar, Mâdenler ve Süs Eşyaları.....	187
5.14. Kokular	192
5.15. Taşıma Araçları	192
5.16. Para Birimleri	193
5.17. Ölçü Birimleri ve Araçları.....	194
5.18. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler	195
5.19. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar	197
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	207
I. İNSAN.....	207
1. İNSAN.....	207
1.1. Umûmî Olarak İnsân (İns, Beşer, Âdem)	207
2.GÜZELLİK	209
2.1. Umûmî Olarak Güzellik (Hüsn, Hasen, Ahsen).....	209
3. SEVGİLİ.....	214

3.1. Umûmî Olarak Sevgili.....	214
3.2. SEVGİLİ İLE İLGİLİ TASAVVURLAR.....	216
3.3. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI.....	226
3.4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR.....	250
4. ÂŞIK.....	261
4.1. Umûmî Olarak Âşık	261
4.2. ÂŞIK İLE İLGİLİ TASAVVURLAR.....	262
4.3. GÖNÜL (Dil, Derûn, Hâtır).....	268
4.3.1. Umûmî Olarak Gönül.....	268
4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar	269
4.4. ÂŞIĞIN VÜCUT AKSÂMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR.....	274
4.4.1. Beden (Vücût, Cism, Ten).....	274
4.4.2. Cân.....	276
4.4.3. Baş.....	281
4.4.4. Yüz (Rûy).....	282
4.4.5. Göz (Çeşm, Dîde).....	283
4.4.6. Ağız (Dehân).....	285
4.4.7. Kulak, Boğaz, El, Pençe.....	286
4.4.7. Sîne (Bağır).....	286
4.4.8. Ciğer.....	287
4.5. MADDÎ VE MÂNEVÎ HALLER.....	288
4.5.1. Hastalık ve Delilik.....	288
4.5.2. Âh, Feryât, Figân (Efgân), Nâle.....	288
4.5.3. Yara (Dağ, Zahm).....	289
4.5.4. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Belâ,.....	290
4.5.5. Cevr, Cefâ, Mihnet.....	290

4.5.6. Hasret, Ayrılık (Firâk, Firkat, Hicr, Hicrân)	291
4.5.7. Vuslât (Vasl, Visâl)	291
4.5.8. Aşk.....	292
4.6. RAKÎB (Ağyâr, El, Gayr)	299
4.6.1. Umûmî Olarak Rakîb	299
4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar.....	300
BEŞİNCİ BÖLÜM	302
I.TABİAT	302
I. KOZMİK ÂLEM	302
1. Felek	302
1.1. Umûmî Olarak Felek	302
1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar	304
2. Yıldızlar	309
2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Nücûm, Encûm, Kevkeb, Sitâre, Ahter)	309
3. Burçlar	311
3.1. Kavs Burcu	311
4. Gezegenler	312
4.1. Zühre.....	312
4.2. Mirrîh.....	312
4.3. Güneş.....	313
4.4. Ay (Kamer, Mah, Meh).....	317
5. Işık (Ziyâ, Nûr, Pertev, Tâb, Fer)	318
6. Karanlık (Karanu, Zulmet, Zulûmât).....	319
7. Gölge (Sâye, Zill)	319
8. Diğer Kozmik Unsurlar	320
8.1. Şimşek (Berk).....	320

8.2. Evc	320
II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	321
1. Zaman (Rûzgâr, Devr, Devrân, Eyyâm, Dehr, Dem).....	321
1.1. Umûmî Olarak Zaman	321
1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar	321
2. Yıl, Ay	323
3. Mevsimler (Fasl).....	324
3.1. Bahâr (Nev-bahâr)	324
3.2. Hazân	325
3.3. Yaz, Kış (Şitâ).....	326
4. Zaman Dilimleri	326
4.1. Yakın Zaman Dilimleri	326
4.2. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri.....	327
III. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı erba'a).....	329
1. Su (Âb).....	329
2. Toprak (Hâk).....	333
3. Hava	335
4. Âteş (Od, Nâr).....	338
IV. HAYVANLAR.....	339
1. Kuşlar	339
2. Dört Ayaklı Hayvanlar	345
3. Sürüngenler	348
4. Böcekler	349
V. BİTKİLER	351
1. Ağaçlar	351
2. Ağaç Çeşitleri	351

3. Çiçekler.....	352
4. Meyveler.....	355
5. Bağ ve Bahçe ile İlgili Unsurlar	356
SONUÇ.....	359
KAYNAKÇA	362

ÖN SÖZ

Klasik Türk şiiri; imgeleri, mecazları, mazmunları ve tasavvurlarıyla sanatkârane bir söyleyişin hâkim olduğunu bir gelenektir. Klasik şairlerce kaleme alınan divanlarda din, tasavvuf, cemiyet, sosyal hayat ve tabiat gibi konular geniş ölçüde yer tutmaktadır.

16. asırda devrin yetiştirdiği önemli şairler arasında yerini alan Usûlî de divanında bu konuları ele almış ve ilgili mefhumlardan bir hayli söz etmiştir. Kaleme alınan hiçbir eserin yazarından ve yazıldığı dönemden bağımsız olmayacağından dolayı *Usûlî Dîvânı*, şairin şiir anlayışını ve hayat felsefesini ortaya koymasının yanı sıra dönemin cemiyetini ve sosyal hayatını yansıtması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Divanda bulunan toplam dört kasidenin üçü, Defterdâr İskender Çelebi, Abdi Bey ve İsa Bey gibi dönemin ileri gelen devlet erkânına sunulurken, diğer kasidede muayyen bir şahsı övmek amacı güdülmemiştir. Bu kasidelerin yanı sıra divanda klasik şiirin imgeler ve mecazlarla dolu dünyasını aksettiren yüz kırk yedi gazel ve farklı nazım şekilleriyle kaleme alınan musammatlar da mevcuttur. Eserin açılış metni, yüz dokuz beyitten oluşan ve Hazreti Peygamberin Mi'râc mucizesini konu edinen mi'râciyyedir. Bu metni, nasihatler içeren pendnâme ve Tanrı'ya yakarıшта bulunulan münâcât takip etmektedir. Usûlî'nin kaleme aldığı bir diğer şiir ise yaşadığı şehrin güzellerinden ve güzelliklerinden bahsettiği *Yenice Şehrengizi*'dir. Aynı zamanda şairin hece vezniyle yazdığı, gayet açık ve duru bir anlatımla halk şiir geleneğinin izlerini taşıyan varsağıları da divanda yerini almıştır.

Usûlî Dîvânı Tahlili adlı çalışmamız Usûlî'nin şiir dünyasını inceleyerek şairin edebî yönünü ve yaşam felsefesini ortaya koymasının yanı sıra bir divanın nasıl şekillendiğini ve muhtevâ açısından neleri konu edindiğini de tespit etmeyi amaçlamıştır. Prof. Dr. Mustafa İSEN tarafından yayımlanan *Usûlî Dîvânı*'nın esas alınarak hazırlandığı bu çalışmanın Giriş bölümünde Usûlî'nin hayatına değinildikten sonra dönemin dil özelliklerini yansıtan deyimlere ve atasözlerine yer verilmiş, daha sonra divan "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" başlıkları altında taksim edilmiştir. Beyitlerde yer alan her mefhum, ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

Bu çalışmanın okuyucuya ve geleceğe katkı sağlamasını temenni eder ve her şeyden önce kusursuz tek bir kitap olduğunu hatırlatarak çalışmamızda eksikliklerin de olabileceğini belirtmek isteriz.

Çalışma süreci boyunca maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen değerli dostlarım Sümeyra ŞENCAN ve Mert Can UZUN'a ve her aşamada bana rehberlik eden kıymetli hocam Prof. Dr. Beyhan KESİK'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Fatma KOLA

Giresun, 2017

ÖZET

16. Yüzyıl gerek siyasal alanda gerekse sanat ve edebiyatta zirveye ulaşılan, klasik edebiyatın tam manasıyla şekillendiği ve pek çok usta şairin nitelikli eserler bıraktığı verimli bir asır olmuştur. Bu yüzyılın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri de Rumeli coğrafyasında yetişen Usûlî'dir.

Çalışmanın amacı, Usûlî'nin tek eseri olan divanını tahlil ederek edebî şahsiyetini ve dünya görüşünü ortaya koymaktır. Bu çalışmada *Usûlî Dîvânı*, "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" başlıkları altında beş bölüme ayrılmış ve her bölümde ilgili mefhumlar etraflıca incelenerek şairin şiir dünyasının kapıları aralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Usûlî, Dîvân, Tahlîl, Şerh, Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat.

ABSTRACT

The 16th Century was a fruitful period within Ottoman history during which politics, art, and literature had reached their peaks, and whereby both Classical Turkish literature in its very essence was shaped as well many a masterful poet had penned many a marvelous work. One of the most important of these bardic figures is the Balkan-reared poets Usûlî.

The aim of this dissertation is to illustrate Usûlî's literary voice as well as world view through the analysis of his only known work: Usûlî Dîvânı (The Collected Poems of Usûlî). This study—akin to the poetry collection itself—has been divided into five sections: Religion, Mysticism, Society, Man, and Nature, and summons the lyrical realm of the poet by examining each of these five themes at length.

Keywords: Usûlî, Collected Poems, Commentary, Analysis, Religion, Mysticism, Society, Man, Nature

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geen eser

Bkz: Bakınız

C: Cilt

ev: eviren

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

G: Gazel

Haz: Hazırlayan

K: Kaside

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Mnc: Munnacat

Mrc: Miraciye

Mus: Musammat

P: Pend-name

s: Sayfa

S: Sayı

ř: şehr-engizi

TDV: Tırkiye Diyanet Vakfi

TDVİA: Tırkiye Diyanet Vakfi, İslam Ansiklopedisi

vd: ve diğerleri

Yay: Yayınevi

Yty: Yayın tarihi yok

GİRİŞ

Klasik edebiyatın sanatsal açıdan doruğa ulaştığı 16. yüzyılda eser bırakan Usûlî'nin hayatı hakkındaki bilgilere Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebî gibi tezkire yazarlarının eserlerinde rastlanmaktadır. Ancak şu'arâ tezkirelerinde edinilen bu bilgiler kendini tekrar etmesinin yanı sıra oldukça kısa ve yetersizdir. Öyle ki şairin asıl adının ne olduğuna dair net bir bilgiye dahi ulaşılmamaktadır. Kaynaklarda Usûlî'nin Vardar Yenicesi'nden olduğu yazmaktadır. Şairin kaleme aldığı *Yenice Şehrengizi* de bu bilgiyi desteklemektedir. Usûlî'nin doğup büyüdüğü bu yer, dönemin en önemli kültür merkezlerinden biridir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi "*Mecma'-ı zurâfâ ve menba'-ı şu'arâ olan Vardar Yenicesindedir*"¹ diyerek bu diyarda nice şairlerin yetiştiğini dile getirmek istemiştir. Yine Âşık Çelebi'nin "*Rivayet ederler ki Prizren'de oğlan doğsa adından akdem mahlas koyarlar. Yenice'de doğan oğlan baba diyecek vakit fârisi söyler. Priştine'de oğlan doğsa dividi belinde doğar derler. Binâenalâzâlik Prizren şair menba'ı ve Yenice fârisi ocağı ve Priştine kâtip yatağıdır.*"² sözleri, Usûlî'nin kültür ve edebiyat açısından ileri seviyede bir coğrafyada yetiştiğini göstermektedir.

Tezkîretü's-Şu'arâ'da Usûlî'den söz edilirken Şeyh İbrâhim Gülşenî'den de bahsedilmiş ve onun için "*zamânınun şeyh-i kutb-ı iştihârı ve dâ'ire-i tasavvufun merkez ü medârı idi.*"³ denmiştir. Böyle bir şeyhe intisap ederek tasavvufî yönünü şekillendiren Usûlî'nin şeyhine olan bağlılığı ve sadakati şiirlerine de yansımıştır. Aynı zamanda Latîfî, "*zamânenün dervîş-meşrebleri ve imâmî-mezhepleri sâbikü'z-zikre Fazlullâh-ı Sâni ve sîrr-ı Seyyîd Nesîmî dirler*"⁴ sözleriyle Usûlî'nin Fazlullâh'ın ve Seyyîd Nesîmî'nin tesirinde kaldığını dile getirir.

Zâl-i dünyâyâ gönül verme Usûlî var imiş

Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş

(G. 51/7)

İlm-i hikmetden bilirsen gel beri gel ey hakîm

Sen **Nesîmi** mantıkından dinle **Fazlullâhı** gör

(Mus.VIII/9)

¹ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezîketü's-Şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989, s. 165.

² Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi Meşâirü's-Şuarâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 1, İstanbul 2010, s. 56.

³ Latîfî, *Tezkîretü's-Şu'arâ ve Tabsîratü'n-nuzamâ (İnceleme – Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000 s. 175.

⁴ Latîfî, a.g.e. s. 176.

Âşık Çelebî, *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresinde Usûlî için “*Cübbe vü destârı terk idüp dervişler libasına, belki melâmetler pelâsına girmişdür.*”⁵ diyerek Usûlî'nin dervişâne bir kişiliğe sahip olduğunu ve masivayı terk ederek dünyadan el ayak çektiğini ifade etmiştir. Yine aynı eserde “*Ol asrda Şeyh İbrâhim'ün Mısır'da zuhûrî şâyi' olup diyüp varıp nice zaman şeyhi mezkûrun huzurunda tekmil-i nefis ü tehzîb-i ahlak için mücadele edüp yine Ruma gelüp gah Yenice'de gah Evrenos Bey oğlu Abdi Bey yanında sancaklarda bile olup âhir fevt olmuştur.*”⁶ sözleri, Usûlî'nin Mısır'da Şeyh İbrâhim Gülşenîye intisap ettiğini ve nefis terbiyesi için onun dergahında bulunduğunu göstermektedir. Tezkireye göre Usûlî, daha sonra Rum ve Yenice diyarları arasında dolaşmış ve Evrenos oğlu Abdi Bey'in yanında bulunmuştur.

Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâsı*'nda ise Usûlî'nin mizacından söz edilmiş ve onun için “*Evsâf-ı hamidesin gûş itdügümüz şu'arâdandır. Derviş-sıfat ve âdemî hilkat ve suret-i zâhirde tahsil-i ma'rifet-i cüz'î ve küllî itmiş ve zihn-i pâkinde kâbiliyet eseri*”⁷ olduğu söylenmiştir.

Gelibolulu Mustafa Ali tarafından kaleme alınan *Kühü'l Ahbâr*'ın tezkire kısmında ismi zikredilen şairler arasında Usûlî'ye de rastlanmaktadır. Bu kaynaktan edinilen bilgiler de yine Usûlî'nin Vardar Yenicesi'nden olduğu ve Mısır'da Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisap ettiği⁸.

Şeyhinin ölümü üzerine 1533'te memleketine dönen Usûlî, Gülşenîliğin Rumeli'de yayılmasına çalıştı. Ancak münzevi bir hayat geçirip Evrenosoğullarından akıncı beyi Abdî Bey'in yakınlığını gördü. Memleketinde vefât etti. “*Âh kim göçdi Usûlî derdmend 945*” mısraı onun ölümüne düşürülen tarihtir.⁹

Tasavvufî bir cereyanın söz konusu olduğu, manevi bir atmosferde yetişen Usûlî, şiirlerini bu doğrultuda kaleme almış ve divanında gerek mizacını gerekse hayat felsefesini ortaya koyan şiirler yazmıştır.

⁵ Filiz Kılıç, a.g.e. s. 344.

⁶ Filiz Kılıç, a.g.e. s. 344.

⁷ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme – Metin)*, (Haz. Süleyman Solmaz), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 200.

⁸ *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 193.

⁹ Müjgan Cunbur vd. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yay., Ankara, 2004, C.8, s. 425.

ATASÖZLERİ VE VECİZ İFADELER

1. Başını sakınan meydana girmez.

Bu yolda ölmeyen maksuda ermez

Sakınan başını meydana girmez

(P. 1/4)

2. Aşk sırrı ortalık yerde söylenmez.

Olur cân içre aşkın söz ü sâzı

Avam içre anılmaz aşk râzı

(P. 1/10)

3. Aşk işinde hod-nümâlık yaraşmaz.

Olur âşıkların fahri gedâlık

Yaraşmaz aşk işinde hod-nümâlık

(P. 1/12)

4. Laf ile bezme varılmaz. Ser verilir sır verilmez.

Bu bezme laf ile şâhım varılmaz

Demişler ser verilir sır verilmez

(P. 1/13)

5. Yola eğri varan menzil almaz.

Hevâ-yı nefse uyan âşık olmaz

Bu yola eğri varan menzil almaz

(P. 1/26)

6. Erenler avrat ile yoldaş olmaz.

Er ol kim olasın bizimle hâldeş

Erenler olamaz avratla yoldaş

(P. 1/27)

7. Bugün görmeyen yarın unuttur.

Firâka döymeyen yârin unudur

Bugünçün görmeyen yarın unudur

(P. 2/1)

8. Meyve veren ağaç âdil beylere benzer.

Ba'zı kamiller kelâm edip buyurmuşlar hemân

Âdil olan beglere benzer dıraht-ı meyvedâr

(K. 3/ 42)

9. Ârif katında esbâb-ı müste'âr âr olur.

Kıldı kabâ libâs-ı hayâtını bildi kim

Ârif katında âr olur esbâb-ı müste'âr

(Mus. I/13)

10. Cahil olan gevherin kıymetini anlamaz.

Ehl-i irfân kadrin anlar sâhib-i irfân olan

Kanda bilsin gevherin kıymetini nâdân olan (Mus. IV/5-1)

11. Mü'minin sözü ezelden belîdir.

Mü'minin ezelden kavli belîdir

Dönmezin niye döneyin pirimden

(Mus. VI/1-2)

12. Gençliğine güvenme, akar sudur; gelip geçer.

Fi'l-mesel akar sudur dayanma hüsnün çağına

Bu dahi kalmaz geçer rûh-ı revânım Mustafâ

(G. 5/2)

13. Himmet atın yoksa şeh mat olursun.

Arsadan kiş demedin cân şehine pil-i felek

Süregör himmet atın yoksa olursun şeh-mât

(G. 9/3)

14. Âşıkların mezhebinde kanun olmaz, kan olur.

Aşk ile cân verme yeğdir zühdü âdet kılmadan

Mezheb-i uşşâkda kânûn olamaz kan olur

(G. 19/3)

15. Padişahı olmayan il, virân olur.

Zulm-ı gam dil mülkünü yıkdı Usûlî yârsız

Bir ilin kim pâdişâhı olmaya vîrân olur

(G. 19/5)

16. İrfân olanlar câhile uymaz.

Ögüdün tutmaz ehl-i aşk va'iz

Ki uymaz câhile irfân olanlar

(G. 23/7)

17. Âşıkların başı hep meydandadır.

Şâh-ı kudret sundu devlet savlecânın destine

Dôstum âşıkların başı hep meydânındadır

(G. 26/7)

18. Yazılan yazı başa gelir.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceff'ul-kalem

Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir

(G. 30/11)

19. Garibin gönlü gurbet diyârında şâd olmaz.

Bu fânî dünyâda halâs olmaz belâdan dil

Belî gurbet diyârında garibin gönlü şâd olmaz

(G. 44/2)

20. İkilik ortadan kalkmadıkça ittihâd olmaz.

Yetilmez birlige ger gitmez ise senlik ü benlik

İkilik aradan ref' olmayınca ittihâd olmaz

(G. 44/5)

21. Sultansız şehir ma'mûr olmaz.

Yârsız yıkdı gam gönül mülkün

Şehr ma'mûr olur mı sultânsız

(G. 45/6)

DEYİMLER

Abaya gir-:	(G. 47/1)
Ağız (dehân) aç-:	(Mrc. 1/64)
Âğız yum-:	(P. 1/11)
Ağzının tadını bil-:	(G. 109/5)
Âhını al-:	(Mus. IX/1-1)
Aklı dolaş-:	(G. 7/5)
Aklı git-:	(G. 34/6, G. 66/3)
Alçağa kon-:	(P. 1/31)
Amân verme-:	(G. 56/1)
And iç-:	(G. 5/5)
Aşka düş-:	(G. 20/6, G. 53/3)
Âteş bırak-:	(Ş. 1/136)
Âteş vur-:	(G. 39/4, G. 43/4, G. 59/2)
Ateşe düş-:	(Mus. V/7-1)
Ateşte koy-:	(G. 7/8)
Atını sür-:	(Mrc. 1/76)
Ayağı altında toprak (türâb) olmak:	(G. 7/2)
Ayağına gel-:	(K. 3/49)
Ayağını çek-:	(G. 70/5)
Ayak bas-:	(Mus. VIII/3-1)
Ayak üstü dur-:	(K. 3/7, K. 3/15)
Ayakta kal-:	(Mus. I/12)
Bağrı biryân ol-:	(Mus V/2-1)
Bağrı kan ile dol-:	(P. 2/6)
Bağrını del-:	(G. 22/2)
Bağrını yak:	(Mrc. 1/28)
Bahtı kara ol-:	(Ş. 1/64)
Baş çıkar-:	(K. 3/10)
Baş eğ-:	(G. 1/7, G. 41/3, G. 43/6)
Baş kaldır-:	(K. 3/8)
Başa gel-:	(G. 16/1)
Başa getir-:	(G. 8/3)

Başa var-:	(G. 121/4)
Başı er-:	(G. 14/3)
Başı göğ'e eriş-:	(K. 2/36, G. 69/9)
Başına devlet kon-:	(G. 140/4)
Başına düş-:	(Mus. II/3)
Başına sal-:	(G. 58/4)
Başından aş-:	(K. 1/31)
Başını kaldır-:	(G. 30/2)
Baştan aş-:	(K. 1/31, G. 65/2)
Baştan ayağa:	(K. 4/15)
Baştan başa:	(Mus. II/1)
Benzi sarar-:	(K. 2/8)
Can evini hâli eyle-:	(P. 2/25)
Can gözünü aç-:	(P. 2/26)
Can gözüyle bak-:	(Mus. VIII/6-2)
Can kuşu uç-:	(G. 2/4)
Can ver-:	(Mus. IV/1-2, G. 73/7, G. 128/3)
Canı cisme sığ-:	(Ş. 1/84)
Canı deryalar gibi cûş ol-:	(Mrc. 1/73)
Canı tutuş-:	(Mus. V/1-1)
Canına kâr eyle-:	(G. 55/3)
Cânını kül et-:	(G. 49/5)
Canını yak-:	(Ş. 1/136)
Ciğer kanından abdest al-:	(P. 2/10)
Ciğeri kebâb ol-:	(Mus. I/4)
Defteri dür-:	(G. 57/3)
Dilini aç-:	(Mnc. 1/12)
Dilleş-:	(G. 5/1)
Dünyayı zindan kıl-:	(G. 60/1)
El (dest) uzat-:	(K. 1/13, K. 3/30)
El sun-:	(G. 97/7)
El ucuyla merhabâ de-:	(G. 5/1)
El ver-:	(K. 3/20)
Ele kalem al-:	(Mrc. 1/33)

Eli er-:	(K. 3/30, Ş. 1/133, K. 3/30, G. 3/2, G. 131/8)
Er gibi ol:	(Mrc. 1/27)
Eşğine baş koy-:	(K. 2/46)
Eteğini tut-:	(G. 38/4)
Evden ol-:	(Ş. 1/173)
Fitneler kopar:	(G. 66/5)
Gam bucağında yat-:	(Mus. V/6-1)
Gam ye-:	(P. 2/16)
Gınâ gel-:	(G. 3/2)
Girdaba düş-:	(G. 3/6, G. 5/3)
Göğe çıkar-:	(G. 72/2)
Göğe er-:	(K. 2/46)
Gök kapısı açıl-:	(G. 7/3)
Göklere ağ-:	(G. 37/4)
Gönlü açıl:	(G. 52/4)
Gönlü ak-:	(K. 3/18)
Gönlü coş:	(G. 65/2)
Gönlü eğlen-:	(G. 45/5)
Gönlü ferah ol-:	(Ş. 1/83)
Gönlü gözü dolu ol-:	(G. 30/3)
Gönlü helâk ol:	(G. 55/3)
Gönlü şevkle dolu ol-:	(G. 25/2)
Gönlüne dokun-:	(G. 11/3)
Gönül (dil) al-:	(Ş. 1/170)
Gönül (mülkünü) yık-:	(Mus. V/2-2, G. 19/5, G. 67/2, G. 68/2)
Gönül aç-:	(G. 52/4)
Gönül eğle-:	(G. 111/1)
Gönül levhini aç-:	(G. 26/5)
Gönül ver-:	(G. 41/4, G. 51/7)
Gönül yap-:	(G. 110/4)
Göz açtırma-:	(G. 142/2)
Göz ucuyla de-:	(G. 130/7)
Gözü açıl-:	(K. 3/9, Mus. X/3-2)
Gözü aydın ol-:	(G. 72/1)

Gözü gönlü dolu ol-:	(Mrc. 1/91)
Gözünden sakın-:	(G. 34/8)
Gözüne sığ-:	(P. 2/32)
Gözünü aç-:	(Mrc. 1/16, Ş. 1/46, G. 28/1, G. 127/1)
Gözünü ırma-:	(Ş. 1/47)
Gözünü uyku (hâb) tut-:	(Ş. 1/68,Ş.1/69)
Gözünü yum-:	(G. 28/1)
Gözyaşları sel ol:	(G. 65/3)
Gül gibi açıl-:	(Ş. 1/82)
Gül gibi gül-:	(G. 35/1)
Hâk ile yeksân eyle-:	(G. 97/6)
Hatır ko-:	(K. 3/46)
İnsan san-:	(P. 1/24)
İşi altın ol-:	(Ş. 1/179)
Kadem bas-:	(Mrc. 1/49)
Kan ağla-:	(G. 113/5)
Kan ağla-:	(G. 8/4)
Kan eyle-:	(G. 97/1)
Kan olası:	(G. 8/3)
Kan yut-:	(G. 1/11)
Kana gir-:	(G 113/2)
Kanlı yaş dök-:	(K. 4/22)
Kara baht:	(Ş. 1/64)
Kara günlü ol-:	(Mrc. 1/28)
Kara yazılı ol-:	(Mrc. 1/45, Ş. 1/127)
Karalar giy-:	(Mrc. 1/43)
Kebâp ol-:	(G. 7/4, G. 37/2)
Kem (yavuz) gözle bak-:	(K. 4/21)
Kitaba sığ-:	(G. 37/6)
Kula kul ol-:	(Mus. IX/5-2)
Kulağına küpe ol-:	(K. 3/40)
Kuyu kaz-:	(Ş. 1/125)
Lütuf kapısı açıl-:	(K. 1/50)

Mat et-:	(Ş. 1/91)
Mil çek-:	(K. 2/31)
Öğüt tut-:	(G. 23/7)
Parmak bas-:	(Mrc. 1/122)
Payına düş-:	(G. 63/5)
Pest ol-:	(G. 1/7)
Rûha eriş-:	(G. 21/2)
Sabır hanesi yıkıl-:	(G. 8/3)
Serden geç-:	(Mus. X/3-1)
Sevdâya düş-:	(Ş. 1/37)
Sevdaya sal-:	(Ş. 1/127)
Su gibi ak-:	(K. 3/18)
Sular gibi çağla-:	(Ş. 1/39)
Teni (cismi) candan ayır-:	(Mnc. 1/4, Ş. 1/9)
Toprak (türâb) ol-:	(G. 69/9)
Toprak ol-:	(G. 112/6)
Uyku (hâb) al-:	(G. 54/2)
Üstüne titre-:	(K. 4/20)
Üstüne üşüş-:	(G. 10/6)
Vatan tut-:	(G. 24/6)
Yanıp yakıl-:	(Ş. 1/67)
Yaprak gibi titre-:	(K. 2/32)
Yaralı cana merhem vur-:	(Mus. X/4-1)
Yas (matem) tut-:	(Ş. 1/43)
Yaş akıt-:	(K. 1/31)
Yaş dök-:	(Mus. I/3)
Yavuz nazardan sakla-:	(K. 1/48)
Yel gibi yel-:	(G. 38/7, Ş. 1/162)
Yele ver-:	(Mnc. 1/16, G. 121/1)
Yer yerinden kop-:	(G. 58/1)
Yerlere çal-:	(G. 65/4)
Yolu üzre ko-:	(Mrc. 1/18)
Yolunda can ver-:	(Ş. 1/137, G. 5/7, G. 36/5)

Yolunda yel-:	(Ş. 1/49)
Yolunu bağla-:	(G. 35/6, G. 106/2)
Yolunu ur-:	(Mnc. 1/8)
Yüreği kanla dol-:	(Mus. II/5-4, Mus. V/2-1)
Yüreği yak-:	(G. 56/8)
Yüreği yan -:	(Mus. V/1-1)
Yüreğini (bağrını) parçala-:	(Mus. IX/4-1)
Yüz çevir-:	(Ş. 1/168, G. 54/1)
Yüz döndür-:	(Ş. 1/47, G. 22/1, G. 71/2)
Yüz göster-:	(K. 1/32, G. 9/1)
Yüz suyu dök-:	(G. 103/5)
Yüz sür-:	(Mnc.1/17,Ş. 1/179, K.1/31, K. 2/16, G. 14/5
Mus.III/1-2)	
Yüz ver-:	(K. 2/44, G. 91/7)
Yüz vur-:	(Ş. 1/39, Mus. II/2-4)
Yüzü gül-:	(Ş. 1/83)
Yüzü suyuna yaratıl-:	(Mrc. 1/70)
Yüzüne bakma-:	(K. 2/37)
Yüzüne gül-:	(K. 1/45, K. 3/45, Mus. I/5, Mus. IV/4-1,
G.130/2)	
Zâr zâr ağlat-:	(Mus. I/1)

BİRİNCİBÖLÜM

I. DİN

1. ALLAH (İlâh, Râb, Hudâ, Şâh, Yezdân, Hakk, Hak Te'âlâ, Dest-i Kudret)

Kâinatı yaratan, “Ol” emriyle tüm mevcûdâtı yoktan var eden Allah, divanda çokça zikredilmiştir. Zât'ının başlangıcı ve nihyeti yoktur. O, âlemleri yaratmış, kendi varlığını da mahlûklar üzerinde göstermiştir.

Kâyinâtı yog iken vâr eyledi

Varlığın bunlarda izhâr eyledi (Mrc.1/12)

Hiçbir şey O'nun için zor değildir. Usûlî, on sekiz bin âlemin yoktan var edilmesini anlatırken Kur'an'da “Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”¹⁰ şeklinde ifadesini bulan ayeti mealen iktibas etmiştir.

On sekiz bin âlemi nüh-çarhı hem

Şeş-cihet şeş-rûzde kıldı rakem (Mrc. 1/11)

Kıldı ol sultânı peydâ vü nihân

Kendi nûrundan zemîn u âsumân (Mrc.1/6)

Usûlî aşağıdaki beyitlerde “müştî hâk (bir avuç toprak), âb u gîl (su ve balçık), hâk-i nâçiz, mâ vü tîn (su ve balçık) gibi ifadelerle insanın topraktan yaratılışını anlatırken Rum suresinin 20. ayetinde anılan “Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.”¹¹ ifadelerine telmihte bulunmuştur.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden

Kim bizi yarattı müştî hâkden (Mrc. 1/1)

Bir avuç toprakdan insân eyledi

Hem hılâfet verdi sultân eyledi. (Mrc.1/2)

Arş-ı Âlâ'dan zemîne kadar her şey onun kudretiyle hareket eder. Mevcudât O'nun emrine âmâdedir.

¹⁰ (Araf, 7/54).

¹¹ (Rum, 30/20).

Hidmetinde nüh-felek pervânedir

Bûstânında irem efsânedir

(Mrc.1/8)

O, tektir. Zâtında veya sıfatında kendi yarattığı varlıklara benzemez. Sıfatları arasında “Muhalefetü’n li’l-Havâdis” vardır. Bu, “sonradan yaratılanlara benzememek” anlamı taşır. Nitekim Âyet-i Kerime’de Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*O'nun (benzeri olmak şöyle dursun) benzeri gibisi (dahi) yoktur.*”¹² Usûlî, Allah’ın bu Zâtî sıfatını şu dizelerle açıklar.

Bî-nişândır gerçi yok ana nişân

Lik her zerre anı eyler beyân

(Mrc.1/15)

Kimseye ol ana kimse benzemez

Her ne kim kılsa kimesne ‘lâ’ demez

(Mrc.1/7)

Tanrı, Mutlak Güzelliğin sahibidir ve evreni en mükemmel şekilde süslemiştir.

Dâr-ı dünyâda senin mislin güzel gelmez bana

Gerçi nakkâş-ı ezel yazmış güzel timsâller

(G. 34/4)

*"Göklerde ve yerde olanların, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların çoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun?"*¹³ ayetinin de vurguladığı gibi bütün mahlukat, içtenlikle yalnız Allah’a secde eder.

Pes mukarrer oldu **Hakk**ındır vücûd

Cân u dilden anadır cümle sücûd

(Mrc.1/29)

Dua mahiyetindeki beyitlerde Allah’tan yardım istenir, affına sığınılır. Sevgilinin cefasına dayanamayan şair, Allah’tan kendisi için sabır ister. Sevgilisi için de insaf diler.

Geçir **Yâ Rabbi** hükmün Kâf ta Kâf

Ya bana sabr ver ya ana insaf

(Mrc. 1/147)

Ne haddim anam ol şâh-ı cihânı

Hudâyâ sen getir insâfa ânı

(Mrc. 1/148)

Dert ile helak olan şairin ahları göklere erişmiştir. Şair, bu durum karşısında Allah’a yakarır.

Usûlî gitdi ol mâhım erişdi göklere âhım

Bana bir çâre **Allah**’ım meded gamdan helâk oldum

(G.80/10)

¹²(Şûrâ, 42/11).

¹³(Hacc, 22/18).

Divanda Allah'a hamd ve şükür ifadeleri olan "hamdüli'llâh (Allah'a hamd olsun), bihamdili'llâh (Allah'a hamd olsun), şükrüllü'llâh (Allah'a şükürler olsun), bâreka'llâh (Allah mübarek etsin) gibi söylemlerde karşımıza çokça çıkmaktadır.

Anın aşkı gamıyla hoş demin var
Bi-hamdi'llâhacâyib âlemin var (Ş.1/ 32)

Ay u gün cümle melekler hüsnüne tahsîn okur
Bâreka'llâhzî-cemâl-i ahsen ü hüsn-i cemîl (G.74/2)

Şükrüllü'llâhkim gönül maksûda erdin akıbet
Kûy-ı mihnetde bizi gam gerçi toprak eyledi (G.135/4)

Kûy-ı dilberde Usûlî öldü vü buldu hayât
Hamdülli'llâhölmedin yerini uçmag eyledi (G.135/5)

Esmâü'l-Hüsnâ

Arapça bir terkip olan esmâü'l-hüsna, "en güzel isimler" manasına gelir. Sayısına dair muhtelif rivayetler mevcuttur. Buhârî, Müslim gibi önemli muhaddisler Allah'ın 99 ismi olduğunu ve bunları ezberleyenlerin cennete gideceğini söylemişlerdir.¹⁴

Divanda Allah'ın "*Cebbâr, Vehhâb, Gafûr, Kerîm, Hayy, Kayyûm, Vâhid (Ehad, Ferd), Samed, Kâdir, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Tevvâb, Gânî, Bâkî* gibi isimlerinin yanı sıra *Cemâl, Celâl, Lâ-yemût*" gibi sıfatlarına da yer verilmiştir:

Divanda zikredilen esmaü'l-hüsnânın anlamları şu şekildedir:

el-Cebbâr: Dilediğini zorla yaptırma gücüne sahip olan.

el-Vehhâb: Karşılıksız veren.

el-Gafûr: Çok affedici.

el-Kerîm: Çok cömert.

el-Hayy: Diri.

el-Kayyûm: Her şeyi ayakta tutan.

el-Vâhid (Ehad, Ferd): Tek.

es-Samed: Muhtaç olmayan.

el-Kâdir: Kudret sâhibi.

el-Evvel: Başlangıcı olmayan.

¹⁴"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bu isimleri ezberleyen kimse cennete girer" (Buhârî, Deavat, 68. VII, 169).

el-Âhir: Sonu olmayan.
ez-Zâhir: Varlığı açık olan.
el-Bâtın: Zât ve mâhiyeti gizli olan)
et-Tevvâb: Tevbeleri kabul edici.
el-Gânî: Zengin, kimseye muhtaç olmayan.
el-Bâkî: Varlığı sürekli olan.¹⁵

Asi olan ve sayısız günah işleyen şair, bu günahları sebebiyle pişmanlığını dile getirmektedir. Kurtuluşa ermek için bir şeyhe geldiğini ve şeyhin kendisini kabul etmesini istemektedir. Usûlî, Allah'ın *Vahid, Ferd* ve *Ehad* esmasına vurgu yaparak tüm mahlûkâtın Bakî olan Allah'a kulluk ettiği söyler ve O'nun sonsuz rahmetine sığınır.

Yâ İlâh-i Vâdi-i isyanda kaldım bî-meded
Abd-i âsîyem suçum bî-hadd ü cürmün bî-aded
Şimdi şey'ullaha geldim kılma ben dervişi red
Fazlına bel bağladım yâ **Vâhidu Ferd** u **Ehad**
Cümlenin ma'bûdı sensen dâimâ **Hayy-ı ebed** (Mus. VII/1)

Kâinatı kusursuz bir düzene göre yaratan Allah, darda kalan kullarına yardım eder. Hz. Muhammed ve yâr-ı gâr (mağara arkadaşı) olan dostu Hz. Ebubekir, hicret sırasında kendilerini takip eden müşriklerden kurtulmak için bir mağaraya saklanmışlardır. İzlerini sürerek onların bulunduğu mağaraya gelen müşrikler, mağaranın kapısında büyük bir örümcek ağı ve kuş yuvaları görmüşlerdir. Müşrikler bu olay karşısında Hz. Peygamber'in ve Ebubekir'in burada olamayacaklarını düşünerek geri dönmüşlerdir. Divanda yer alan *beyt-i ankebut* ifadesiyle bu hadiseye telmihte bulunulmuştur. Allah'ın kudreti sınırsızdır. O'nun başlangıcı veya bir sonu yoktur. Kendisi görünmeyen, gizli bir hazinedir; ancak tecellisini eşyada göstermiştir. Yalnız ebedi O'dur. Kimseye ihtiyaç duymaz, tüm yaratılanlar kendisine muhtaçtır.

Çâr isminden bu şeş sû kubbe bulmazsa sübût
Payidâr olmaz binâsı hem-çü beyt-i ankebût
Feyz-i cûdundan erişir cisme kuvvet câna kut
Evvelu âhirhüve'l-hayyü'l-lezîsîn lâ-yemût
Zâhir u bâtinhüve'l-bâkîsin Allâhü's-samed (Mus. VII/3)

Herşeye gücü yeten, kâinatı ayakta tutan ve dilediğini zorla yaptıran Allah'tır. Hiçbir varlık henüz yaratılmamışken yalnızca ezeli olan Allah vardır.

¹⁵Ramazan Altıntaş vd., **DİB Yeterlik ve MBSTS Pratik Hazırlık Kitabı**, Kitap Dünyası, Konya 2012, s.18.

Yok idik biz ol ezelde var idi

Kâdir ü Kayyûm u hem **Cebbâridi** (Mrc. 1/31)

Sonsuz kudret sahibi olan Allah, kullarına çokça bahşedici ve karşılıksız verendir. Her şeyi bilen ve işiten O'dur. Çok merhametli ve tevbeleri kabul edendir.

Hüdâyâ **Kâdir ü Vehhâbs**ensin

Semî-i da'vet u **Tevvâb** sensin (Ş. 1/1)

Allah'ın kullarına karşı çok merhametlidir.¹⁶ Hiçbir günah O'nun rahmetinden daha büyük değildir.

Aç dilimiz rahmetinle ey **Gafûr**

Tâ olalım biz dahi abden şekûr (Mnc.1/12)

Nefsin tuzağına düşen şair, bu beladan kurtulmak için Allah'a *Kerîm* ism-i şerifiyle seslenmektedir.

Yolumu urdu benim nefs-i leîm

Bu belâdan beni kurtar ey **Kerîm** (Mrc. 1/118)

Mülk, yalnızca Allah'a aittir¹⁷ ve mülkün ebedî sahibi O'dur. Allah, bilinmeyen bir hazinedir ve varlığını mahlûklar üzerinde göstermiştir.

Farkı ref' etmiş **Ganiyy-i mutlak** olmuş her vûc

Şâh-ı vahdet genc-i mahfisin çü îsâr eylemiş (G. 50/2)

Esmâü'l-hüsna ile birlikte Allah'ın *Cemâl*, *Celâl*, *Lâ-yemût* gibi sıfatları da divanda karşımıza çıkmaktadır. Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü zuhûr ve tecellîden bahsederler. Allah'ın kahır ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını *celâl*, lutuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da *cemâl* tabiriyle ifade ederler.¹⁸

Gülşen-i cennet **cemâlinden** varak

Âteş-i düzah **celâlinden** sebak (Mrc.1/9)

2. MELEKLER

Allah'ın nurdan yarattığı itaatkâr varlıklardır. Yemek, içmek, uyumak, hastalanmak, evlenmek gibi insana mahsus özellikleri yoktur.

Meleklerin bir kısmı daima ibadetle ve zikirle meşgûl olurken, bir kısmı da yerde ve göklerde çeşitli vazifeler ile görevlendirilmişlerdir.

¹⁶ De ki: "Ey Rabbim! Bağışla, merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın." (Mü'minûn, 23/118).

¹⁷ Mülk (hükümdarlık) elinde olan (Allah) yücedir ve O, her şeye kâdirdir. (Mülk, 67/1).

¹⁸ Süleyman Uludağ, "Celal maddesi", **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.07, s.240.

Başlıca büyük melekler şunlardır:

Cebrâil: Allah'tan peygamberlerine vahiy ve kitap getiren, yani elçilik yapan melektir.

Mikâil: Tabiat olayları ile ilgili görevleri bulunan melektir.

İsrâfil: Kıyametin kopması ve insanların öldükten sonra tekrar dirilmeleri için 'sûr'a üfleme görevlidir.

Azrâil: Can almaya me'mûr olan melektir.¹⁹

2.1. Cebrâil (Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûhu'l-Kuds, Şahbâz-ı Kuds)

Elçilik yapmakla vazifeli olan Cebrâil, *Usûlî Divanı*'nda daha çok Hz. Muhammed'in Mi'rac olayıyla birlikte zikredilir. Cebrâil, Hz. Muhammed'in Mi'rac'a yükselişi sırasında Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar eşlik etmiş, ancak buradan öteye geçememiştir.

Dedi **Cibrîl** olamayıp pây-e-gîr
Lev denevtü lahtaraktü²⁰ ey emîr (Mrc.1/80)

Klasik şiirde baharın gelmesiyle, Hz. Meryem'in bâkire iken Îsâ (a.s.)'ya gebe kalması arasında benzerlik kurulmuştur. Bu benzetme yapılırken Cebrâil'in adı da zikredilmektedir.

Meryem-i şâh idi nüh-mâh akîm ü neykine
Urdu **Cibrîl-i sabâ** bir demde verdi ana bâr (K.3/5)

Bu kullanımların dışında divanda "*Şahbâz-ı Kuds, Rûh- Kuds*" gibi ifadelerle de rastlanmaktadır.

Şöyle sürdürü atını Şâh-ı dîn
Şâhbâz-ı kuds okurdu âferîn (Mrc.1/76)

Rûh-ı kudsün nakdisin tahsîn Usûlî tab'ına
Etsen olur hüsn-i nazm içinde Hassân ile bahs (G.10/10)

2.2. İsrâfil

Kıyamet günü sûra üfleme görevlendirilen melektir. İsrâfil, sûr denilen alete üç defa üfleyecektir. Birinci üfleyişte Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılacaktır (Neml, 27/87). İkinci üfleyişte, Allah'ın dilediklerinden başka göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölecektir (Zümer, 39/68). Üçüncü üfleyişte ise ölmüş olanlar mahşer

¹⁹ Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihâli**, DİB Yay., Ankara 2005, s.36.

²⁰ "Lev denevtü ünümüeten leharaktü" (Buradan bir parmak dahi ileri geçersen yanarım). Süleyman Uludağ, "Sidretü'l-Müntehâ Maddesi", **TDVİA**, TDV Yay., C. 37, s.152.

yerinde toplanmak üzere dirilecektir (Zümer, 39/68).²¹ İsrâfil, *Usûlî Divânı*'nda bu vazifesi sebebiyle zikredilmektedir.

Sûr-ı **İsrâfil** urur sankim dem-i bâd-ı sabâ
Kim nebât emvâtı yer yer cıkdı yerden âşikâr (K.3/2)

Dil nefahtü fihi min rûhîdeminden cân bulur
Sûr-ı İsrâfil-veş kılsa sadâ surnây-ı aşk (G. 58/3)

3. KUTSAL KİTAPLAR (KUR'AN-I KERİM)

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın Cebrâil vasıtası ile Hz. Muhammed'e indirdiği, yeryüzünü şereflendiren son mukaddes kitaptır. İnsanoğlunu saadete kavuşturabilecek bir rehber, müslümanların emir ve yasaklarına uymakla mükellef olduğu bir kanundur. Eşsiz ve kusursuz tek kitaptır. Birçok kişi tarafından benzeri yazılmaya çalışılmış, ancak en ileri gelen âlimler bile en kısa sûresinin mislini yazmakta aciz kalmışlardır. Bu durum âyet-i kerimede şöyle açıklanmaktadır: “Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, (Haydi!) siz de onun benzeri bir sûre getirin; eğer (“bu beşer sözüdür” diye iddianızda) samimi iseniz, Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın.”²²

Manası kimse tarafından değiştirilemeyen ve değiştirilemeyecek olan Kur'an-ı Kerim, asırlar boyunca Cenâb-ı Hak tarafından korunmuş ve tek bir harfi bile bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Allah, şu âyet-i kerime ile Kur'ân'ın kendi kudretiyle korunduğunu ve asla değişmeyeceğini buyurmuştur: “Muhakkak ki o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik. Şüphesiz onun koruyucusu da ancak biziz.”²³

Usûlî Divanı'nda Kur'ân-ı Kerim dışında başka bir kutsal kitaba rastlanmaz. Divanda Kurân-ı Kerîm için, “*Kelâmullah*”, “*Ümmü'l-kitap*”, “*Furkan*”, “*Hablü'l-metin*”²⁴ gibi ifadeler kullanılmıştır.

Rıkkı menşûr âyetin **ümmü'l-kitâb**ın ma'nisin
Gözle kim harf-i **kelâmullâh Kur'ân**ındadır (G.26/4)

Kâf-ı Kur'ân mâ'nisin kalbinde tahrîr eyleyip

²¹ Lütfi Şentürk, a.g.e., s.36.

²²(Bakara, 2/23).

²³(Hicr, 15/9).

²⁴ Sağlam ip, islâmiyet, Kur'ân-ı Kerim.

Hakk ile bâtil arasın fark eden **furkân** dede (G.122/6)

Ezber okurdu gönül aşkın kitabın harf harf
İnmemişti Hazret-i Peygambere **Kur'ân** henüz (G.39/3)

Şer'i oldu şübhesiz **hablü'l-metîn**
Old'anunçün rahmeten li'l-âlemin (Mrc.1/103)

Mushaf, nüsha gibi isimlerle de zikredilen Kur'ân, divanda sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar). Sevgilinin yüzü ise parlak ve göz alıcı olmasından dolayı *Şems Sûresi*'ne benzetilmiştir.

Mushafından hüsnünün bu denlü rûşen-tâb ile
Sûre-i ve 'ş-Şems kılmışdır hemîn ezber güneş (K.2/13)

4. ÂYETLER VE HADİSLER

Lügatte “açık alamet, işaret, nişane, delil, olağanüstü olay ve topluluk”²⁵ gibi anlamlara gelen âyet, terim anlamı bakımından Kur'ân-ı Kerim'de bulunan her bir cümleyi ifade eder. Kur'an'dan feyz alan ve bunu şiirlerine yansıtan Usûlî, iktibas yoluyla pek çok ayete yer vermiştir. Kimi dizelerde ayetin birkaç kelimesi alınmış, kimisinde ise tamamı zikredilmiştir. Bazen de mealen iktibas da diyebileceğimiz alıntılama yaparak telmihte bulunmuştur.

Fe evhâ ilâ abdihi **mâ evhâ**.²⁶

Ey Usûlî remz-i *mâ evhâyı* bilmez her la'îm
Kim kelâmullâh sırrın anlamaz dîv-i racîm
Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstakîm
İlm-i hikmetden bilirsen gel beri gel ey hâkim
Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhı gör (Mus.VIII/9)

Le amruke innehum le fî sekretihim ya'mehûn.²⁷

Çün tamam etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu *le'amrük* tâcını (Mrc. 1/100)

²⁵ Ramazan Altıntaş, a.g.e, s. 93.

²⁶“O sırada Allah vahyedeceği şeyi kuluna vahyetti.” (Necm, 53/10)Yahut “Allah kuluna Cebrâil vasıtasıyla vahyettiği şeyi vahyetti” diye iki görüş vardır. (Mevdûdî, VI, 17).

²⁷ (Resulüm) Hayatın hakkı için doğrusu olanlar (Lut kavmi kendilerini öyle kaybetmişlerdi ki) sarhoşlukları içinde şaşkınca bocalıyorlardı (Hicr, 15/72).

Ve lâkinnel munâfikîne **lâ yefkahûn.**²⁸

Fıkh-ı ekberdir bunu fehm etmedinse ey fakîh

Bil sana *lâyefkahûn* ile olan iman nedir (G. 28/7)

Rabbenâ vağfirlenâ verhamlenâ.²⁹

Ver bekânı et beni benden fenâ

Rabbenâ vağfirlenâ verhamlenâ (Mnc. 1/11)

Kul hüvallahü ehad. Allâhüssamed. Lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekûn lehü küfüven ehad.³⁰

Okurum isminde *bismillâhirrahmânirraîm*

Ey sıfâtındır sıfâtın *kulhüvallahü ehad* (Mus. VII/2)

Evvel u Âhir hüve'l-hayyü'l-lezîsin lâyemût

Zâhir u Bâtın hüve'l bâkîsin *Allahu's-samed* (Mus. VII/3)

Lemyelidsen sen okurlar ey velem yûled seni

Lem yekûn zât-ı sıfâtındır ki küfüven ehad (Mus. VII/4)

Fe kâne **kâbe kavseyni ev ednâ.**³¹

Çün atıldı kaşların yâsına kurbân olmaga

Çâk Usûlî *Kabe Kavseynin ev ednâ*sındadır (G. 24/7)

Fe izâ sevveytuhu ve **nefahtu fîhi min rûhîfe** kaû lehu sâcidîn.³²

Dil *nefahtü fîhi min rûhî*deminden cân bulur

Sûr-ı İsrâfil-veş kılsa sadâ surnây-ı aşk (G. 58/3)

Ve mâ erselnâke illâ **rahmeten lil âlemîn.**³³

Şer'i oldu şübhesiz hablü'l-metîn

²⁸ Fakat münafıklar anlamazlar (Münafikun, 63/7).

²⁹ Rabbimiz! Bizi Bağışla! Bizi esirge! Amene'r-Resûlü olarak da bilinen Bakara Suresinin son iki ayeti Miraç gecesinde vasitasız olarak Hz. Muhammed'e vahyolunmuştur (Bakara, 2/286).

³⁰De ki: "O Allah, birdir." Allah Samed'dir (Her varlık O'na muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir, başvurulup yardım istenilecek tek varlık O'dur). O baba olmadı ve doğmadı da. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir (İhlas, 112/1-4).

³¹Aradaki mesafe; (üst üste getirilen iki yay kadar, hatta daha yakın oldu (Necm, 53/9).

³² Onun biçimini düzeltip içerisine rûhumdan üflediğim zaman hemen benim için ona secdeye kapanın! (Sad, 38/72)

³³ (Ey Muhammed!) Biz seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik (Enbiya, 21/107).

Old'anunçün *rahmeten li'l-âlemîn* (Mrc. 1/103)

Ve vârise süleymânü dâvûde ve kâle yâ eyyuhân nâsu ullimnâ **mantıkât tayrı** ve ûtînâ min kulli şey'in, inne hâzâ le huvel fadlul mubîn.³⁴

Sözün işitme her dîvin gel öğren ehl-i dillerden

Süleyman *Mantıku 't-tayrına* Attâr olmak istersen (G. 71/6)

Zurriyyete men hamelnâ me'a nûh(nûhin), innehû kâne **abden şekûrâ**.³⁵

Aç dilimiz rahmetinle ey gafûr

Tâ olalım biz dahi *abden şekûr* (Mnc. 1/12)

Ved **duhâ**. Vel **leyli** izâ secâ.³⁶

İki şakkoldu kalem bî-mâcerâ

Pes yazıldı âyet-i *leyl ü duhâ* (Ş. 1/72)

Cezâuhum inde rabbihim cennâtu adnin **tecrî min tahtihel enhâru** hâlidîne fihâ ebedâ(ebeden).³⁷

Aks-i ruhsârınla ey gül çeşme-sârı çeşminin

Cennetin gösterdi *tecrî tahtene'l-enhârını* (G. 136/2)

Allâhullezî refeas semavâti bi gayri amedin terevnehâ summestevâ **alel arşı** ve sehhareş şemse vel kamer.³⁸

Sûret-i rahman *ale'l-arş istevâdır* sevdiğim

Kıble hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim (Mus. 2/1)

E hum yaksimûne rahmete rabbike, **nahnu kasemnâ** beynehum maîşetehum fil hayâtid dunyâ...³⁹

Râzı ol *nahnu kasemnâda* yazılan kısmına

Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine (Mus.VIII/5)

Yemhûllâhu mâ yeşâu ve yusbit (yusbitu), ve **indehu ummul kitâb**.⁴⁰

³⁴ Süleyman, Davud'a (peygamberlik ve idarede) mirasçı oldu. Dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık (bir) lütfün ta kendisidir" (Neml, 27/16).

³⁵ Ey Nuh ile berâber (gemide) taşıdığımız kimselerin nesli! Doğrusu o (Nuh), çok zikreden bir kuldu (İsrâ, 17/3).

³⁶Kuşluk vaktine, karanlık çöküp sükûn bulduğu zaman geceye andolsun (Duhâ, 93/1-2).

³⁷ Rableri katında onların mükâfatları, içinde devamlı kalacakları, alt tarafından ırmaklar akan Adn cennetleridir (Beyyine, 98/8).

³⁸ Göklere görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşı hükmü altına alan, Güneş ve Ay'ı (emrine göre) boyun eğdiren Allah'tır (Rad, 13/2).

³⁹ Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında onların geçimlerini biz taksim ettik (Zuhruf, 43/32).

⁴⁰ Allah, dilediğini yok eder ve (dilediğini) bırakır. Çünkü Ana Kitab O'nun katındadır (Rad, 13/19).

Mushaf-ı hüsnü yazıldı bâb bâb

Zâhir oldu '*indehû ümmü'l-kitâb*

(Mrc. 1/38)

Fe lemmâ etâhâ nûdiye min şâtıl vâdil eymeni fil buk'atil mubârocketi mineş şecerati en yâ mûsâ **innî enallâhu** rabbul âlemîn.⁴¹

Her şecerden işide Mûsî-i cân

Nâre-i *innî ennâllâhdan* beyân

(Mrc. 1/68)

Yâ beniyyezhebû fe tehassesû min yûsufe ve ahîhi ve **lâ tey'esû** min ravhillâh(ravhillâhi), innehu lâ yey'esu min ravhillâhi illâl kavmul kâfirûn.⁴²

Can ile *lâ tey'esû* oldu çün îmânımız

Kâfiri lütfun deminden olur isem nâ-ümîd

(G.14/7)

Lekad halaknâl insâne fî **ahseni takvim**.⁴³

Kâmetinde *ahsen-i takvime* bürhân-ı sahih

Sûretin Allâh nûr âyetine rûşen delil

(G.74/3)

İnnemâ emruhû izâ erâde şey'en en yekûle lehu **kun fe yekûn**.⁴⁴

Yes'eluhu men fîs semâvâti vel ard(ardı), **kulle yevmin huve** fî şe'nin.⁴⁵

Zâhir oldu ân u veçinde şu'ûn-ı *kün fe kân*

Ol cihetden *küllü yevmün hû* senin şânındadır

(G.26/8)

İhdinâs **sırâtel mustakîm**⁴⁶

Fe izâ kara'tel kur'âne festeiz billâhi mineş **şeytânir racîm**.⁴⁷

Bismillahirrahmanirrahim.⁴⁸

Hamdülillah buldu nâm-ı âzâmı kalb-i selîm

Sâlik-i râha ayân oldu *sırât-ı müstakîm*

⁴¹ Derken oraya varınca, o mübarek bölgedeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan şöyle seslendi: "Ey Musa! Şüphesiz âlemlerin Rabbi (olan) Allah benim, ben!" (Kasas, 28/30).

⁴² Evlatlarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini 'iyice araştırıp haber getirin.' Allah'ın lütfundan ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler toplumundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez (Yusuf, 12/87).

⁴³ Andolsun ki biz insanı en güzel biçimde yarattık (Tin, 95/4).

⁴⁴ Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece "ol" demektir. O da hemen olur (Yasin, 36/82).

⁴⁵ Göklerde ve yerde bulunanlar, (ancak) O'ndan isterler. O her gün bir işte/bir yaratıştıdır (Rahman, 55/29).

⁴⁶ Bizi doğru yola ilet (Fatiha, 1/6).

⁴⁷ Kur'an'ı oku(mak iste)diğin zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın (Nahl, 16/98).

⁴⁸ Besmele, Neml Sûresinde (27/30) ayet olarak geçmektedir. Ancak diğer surelerin başında bulunan Bismelenin ayet olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Ebu Hureyre'nin bir rivayetine göre Hz. Muhammed (S.A.V) şöyle buyurmuştur: "Fatiha'yı okuduğunuz zaman '*Bismillâhirrahmânirrahîm*'i de okuyunuz. Çünkü Fatiha Kur'an'ın anası, Kitab'ın anası, yedişerli iki (es-Seb'u'l-mesâni'dir.) Bismillâhirrahmânirrahîm'de onun ayetlerinden biridir." (Darekutni, Salât, Bâbu Vucûbi Kırâat-i Bismillâh).

Bâd-ezîn kâr edemez vesvâs-ı *şeytâni-r racîm*

Okurum isminde *Bismillahirrahmanirrahim*

Ey sıfatındır sıfatın kulhüvallahüehad (Mus.VII/2)

İnnehum kânû izâ kîle lehüm **lâ ilâhe illâllâhu** yestekbirûn.⁴⁹

Her te'ayyün şirketi nefy eylemiş

Lâ ilâhe illâhu vallah söylemiş (Mrc. 1/65)

Ve **alleme** âdemel **esmâe** kullehâ summe aradahum alel melâiketi fe kâle enbiûnî bi esmâi hâulâi in kuntum sadikîn.⁵⁰

Ey Usûlî kimse bilmez bu muammâ nüktesin

Gülşenîden bilmeyince *alleme'l-esmâ* nedir (G. 27/11)

Usûlî, bazı şiirlerinde anlam bakımından iktibas yapmıştır. Ahzab Suresinde geçen “Doğrusu biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de (onlar) bunu yüklenmekten kaçındılar. Ondan korktular da o insan yüklendi. Cidden o çok zalim, çok cahildir.”⁵¹ ayeti divanda şu şekilde ifade edilmiştir.

Yerler ü gökler götürmedi emânet gencini

Hoş götürdü bu dil-i divâne aşk olsun derin (G.98/8)

Sözlükte “söz, haber” anlamına gelen hadis, Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan, sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş şeklidir.⁵² *Usûlî Divânî*’nda gerek lafız gerekse mana bakımından birçok hadise rastlanmaktadır.

Klasik edebiyatta pek çok eserde karşımıza çıkan “*Küntü kenzen mahfiyyen*” ifadesini ünlü hadis âlimleri (İbn-i Teymiye, Zerkeşî, İbn-i Hacer, Suyûtî) uydurma hadisler arasında gösterirler. Aliyyü’l-Kârî, “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler (beni bilsinler) diye yarattım.*”⁵³ ayetine dayanarak manasının doğru olduğunu iddia eder.⁵⁴

Dest-i kudret **küntü kenzen**⁵⁵ izhâr eylemiş

⁴⁹ Çünkü onlar, kendilerine: “Allah’tan başka ilah yoktur.” denildiği zaman büyüklük taslıyorlardı (Saffât, 37/35).

⁵⁰ (Allah, yarattığı) Âdem’e (eşyaya ait) bütün isimleri öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: “Haydi! Görüşünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana haber verin.” dedi (Bakara. 2/31).

⁵¹ (Ahzab, 33/72).

⁵² Mehmet Ümitli, *Diyanet Yeterlik-MBST Sınavlarına Hazırlık Kılavuzu*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011, s. 538.

⁵³ (Zâriyât, 51/56).

⁵⁴ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s.91.

⁵⁵ *Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u’rafe fe halaktü’l-halka li ya’rifünî*. “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bunun için (beni bilmeleri için) yaratıkları yarattım.” Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013, s. 396.

Gün gibi zerrât-ı kevni gark-ı envâr eylemiş (G.50/1)

Divanda yer alan şu dizeler Hz. Peygamber'in "Fakirliğim, övüncümdür." anlamına gelen "*El fakru fahrî*"⁵⁶ hadisini akıllara getirmektedir.

Kuluyuz âl-i abânın **fakr** ile

Fahr edüp tâc u kabâdan geçmişiz (G.48/4)

Klasik şiirde, özellikle Hz. Peygamber'i övmek için yazılan na'tlarda karşımıza çıkan "*Lev-lâke lev-lâk le mâ halaktü'l eflâk*"⁵⁷ ifadesi de yine divanda yer alan hadisler arasındadır.

Kendi gerçi seyr eder **eflâk**da

Cismi halvet-hâne-i **levlâk**da (Mrc.1/79)

Hil'at oldu eĝnine **levlâk**den

İndi yere kürsi-i **eflâk**den (Mrc. 1/101)

Müslümanlar arasında yaygın olarak bilinen "*ölmeden evvel ölüünüz*"⁵⁸ hadisini Usûlî şu dizelerde dile getirmiştir.

Ezel aşkıyla gelmişiz kendi hâlimiz bilmişiz

Ölmeden evvel ölmüşüz fenalarız fenalarız (G.47/3)

Râzı ol *nahnu kasemnâda* yazılan kısmına

Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine

Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine

Ölmedin nefis öldürürse nice dolar cismine

Nefha-i ruhu kudüsden mahz-ı rûhullâhı gör (Mus.VIII/5)

Divanda karşımıza çıkan bir diğer hadis ise "Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedir." manasına gelen "*El kanâatû kenzûn lâ yefnâ.*"⁵⁹ dır.

Çün kanâ't genci **kenz-i lâ-yefnâyimîş**

Pes Usûlî ehl-i dünyaya ne hâcet ihtiyâc (G.11/7)

⁵⁶ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C.2, s.102. (Hâfız İbn Teymiye ve İbn Hacer gibi âlimler bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını dile getirmiştir).

⁵⁷ "Ey Habîbim! Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım." (Aclûnî, **a.g.e.**, C.2, s.163) Sâgânî gibi hadis alimleri bu sözün uydurma olduğunu söyler.

⁵⁸ Aclûnî, **a.g.e.**, C.2, s.29.

⁵⁹ Aclûnî, **a.g.e.**, C.2, s.133.

5. PEYGAMBERLER

5.1. HZ. ÂDEM

İlk insan ve ilk peygamberdir. Rivâyetlere ve mukaddes kitapların beyanlarına göre Cenâb-ı Allah Âdem'i topraktan, eşi Havvâ'yı, Âdem'in kürek kemiğinden yarattı. Melekler gibi hayat geçirmelerini, ibadet etmelerini ve yalnız memnû meyveden yememelerini ferman etti. Hatta Âdem'in zâtını tebci için bütün meleklerle Âdem'e secde etmelerini ferman buyurdu. Yalnız meleklerin hocası bulunan şeytân –ki onun adı Azâzil'dir- Âdem'in topraktan, kendisinin ateşten yaratıldığını, ateşin ulvî, toprağın süflî olduğunu söyleyerek secde etmedi, âsî oldu.⁶⁰ Bu nedenle lanetlenen ve kovulan şeytan, cennete tekrar girmenin yollarını aradı. Sonunda yılanın dişleri arasında saklanarak cennete girdi. Bir yolunu bulup Hz. Âdem ve Havvâ'yı yasak meyveyi yemeleri konusunda ikna etti. Yasağı çiğneyerek Allah'ın emrine karşı gelen Hz. Âdem ve Havvâ cezalandırılarak yeryüzüne gönderildi. Böylece insanoğlunun dünya sürgünü de başlamış oldu.

Bu meleklerdir ki secde eylediler **Âdeme**

Arasında bunların İblise istisnâ nedür (G. 27/2)

Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan

Âdem imiş sâcid ü mescûd olan (Mrc.1/44)

Âdem (a.s.) insanlığın atası olmasından dolayı, divanda insan anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Âdemîden har mükerrermdür bu âhurda gönül

Âdemîsen taşra at kendini bu har-hâneden (G. 93/2)

Allah, Hz. Âdem'e tüm eşyanın isimlerini öğretmiştir.⁶¹ Usûlî, bu bahsi şöyle dile getirmektedir.

Olmasa **Âdem** görünmezdi suver

Hiç bilinmezdi bu esmâdan haber (Mrc. 1/59)

5.2. HZ. NÛH

İnsanlığın ikinci atası olarak bilinen Nûh (a.s), klasik şiirde genellikle tûfân, gemi gibi kelimelerle birlikte anılır.

⁶⁰ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar*, MEB Yay., İstanbul 1996, s.78.

⁶¹ (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: "Haydi! Görüşünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana haber verin." dedi (Bakara, 2/31).

Hz. Nûh, kavmine karşı tevhit mücadelesi vermiş, ancak ne kadar uğraşsa da kavmini Hak yoluna getirememişti. Üstelik bir de kendi halkı tarafından sapıklıkla suçlanmıştı. Kavminin azgınlıklarına daha fazla dayanamayan Nûh (a.s.), şöyle dua etti: “*Yâ Rab! Doğrusu ben yenildim. Bana yardım et!*”⁶² Bunun üzerine Allah, Nûh(a.s.)’tan bir gemi yapmasını istedi. Geminin inşası tamamlanınca Hz. Nuh, inananları ve her tür canlıdan bir çifti gemiye aldı. Büyük tufan geldiğinde gemide bulunanlar dışında kurtulan olmadı.

Usûlî Divânı’nda Nuh (a.s.), bu hadise sebebiyle zikredilir ve tek bir beyitte karşımıza çıkar. Şair, belâ dalgalarından kurtulmanın yolunu bir pire bağlanmakta bulur. Çünkü Nuh’un gemisine girenler tufandan etkilenmemişlerdir.

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslîm ol
Ki çekmez keştî-i Nûha girenler havf-ı tûfânı (G. 127/8)

5.3. HZ. İBRÂHİM (HALÎL)

Cömertliğin, dostluğun, ihlasın ve samimiyetin sembolü olan Hz. İbrâhim,⁶³*Usûlî Divânı*’nda birkaç beyitte zikredilmektedir. Nemrûd ve babası Âzer’in ismiyle birlikte anılır. Divanda ateşe atılması ve Kâbe’yi inşâ etmesi sebebiyle ele alınır. Beyitte Hz. İbrâhim’in Kâbe’yi inşa etmesiyle sevgilinin gönül yapması arasında ilgi kurulmuştur.

Mübârek adın İbrâhimderler
Yüzün görse müselman ola Âzer (Ş. 1/171)

Yakıp âşıkların cânına nârı
Halîlidinme her Nemrûdu bâri (Ş. 1/177)

Yıkmiş idin gönlümü yapdın yine rahm eyledin
Ey Halîlim Hak bilir bir Ka’be bünyâd eyledin (G. 68/2)

5.4. HZ. YA’KÛB

Hz. Yûsuf’un babası olan Ya’kûb peygamber hem evlat acısı hem de evlat ihanetiyle imtihan edilmiştir. Yûsuf (a.s.)’u kıskanan kardeşleri onu ortadan kaldırmak istemişler ve onu bir kuyuya atmışlardır. Ardından Yûsuf’un gömleğini kana bulayarak babalarına onun kurtlar tarafından parçalandığını söylemişlerdir.

⁶² (Kamer, 54/10).

⁶³ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay., Edirne 2006, s.57.

Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra onun hasretiyle *beytü'l-ahzen* ya da *külbe-i ahzen*, diğer bir ifadeyle hüznler evi veya hüznler kulübesi adı verilen kulübesinde yıllarca ağlayarak gözleri kör olmuştur. Yıllar sonra Yûsuf, kardeşi Bünyamin ile gömleğini babasına göndermiş ve böylece Ya'kup peygamberin gözleri açılmıştır.⁶⁴ Beyitte bahar mevsiminin gelişyle açılan nergis ile Ya'kub'un gözünün tekrar görmeye başlaması arasında bağ kurulmuştur.

Aldı bu gül **Yûsufun** pîrâheninden şöyle kim

Nergis a'mâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin ölümünün ardından derin üzüntü duyan Usûlî, şeyhi için bir mersiye yazmış ve tüm halkın Hz. Ya'kûb gibi Beytü'l-hazen'de olduğunu dile getirmiştir.

Beytü'l-hazendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk

Kapdı meğer ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr (Mus. 1/1)

Hz. Ya'kûb'un ikamet ettiği Ken'ân ülkesinin yolları, evlat acısı çeken Ya'kûb (a.s)'un gözyaşlarıyla sele verilmiştir.

Bilmezem yâ Rab ki peyk-i Yûsufun kandan gele

Seyle verdi dîde-i **Ya'kûb** Ken'ân yolların (G. 94/3)

5.5. HZ. YÛSUF (Yûsuf-ı Ken'ân)

Klasik şairlerin üzerinde en fazla durduğu peygamberlerden birisi de Hz. Yûsuf'tur. Divan şiirinde sevgilinin güzelliğini ifade edebilmek için Hz. Yûsuf'a benzetmeler yapılır.

Kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle pazarında satılması, babası Ya'kûb peygamberden ayrı olması, Mısır'a sultan oluşu, Züleyha'nın çirkin iftiralarına maruz kalması ve neticesinde zindana atılması, rüya tabir etmesi, dillere destan bir güzelliğe sahip oluşu gibi özellikleriyle divan şiirinde önemli bir yere sahiptir. Klasik edebiyatta Hz. Yûsuf ve Züleyha'nın aşklarını anlatan pek çok mesnevi kaleme alınmıştır.

Usûlî Divânı'nda Yusuf peygamberin adına sıkça rastlanılmaktadır. Divanda, kardeşlerinin onu kuyuya atması, babası ve kardeşi Bünyamin'den ayrı kalması, kölelikten sultanlığa yükselişi gibi özellikleriyle zikredilmiştir.

Ayırıp can **Yûsufun** kardaşçığından eyledi

Sana etdigin bana ey Pîr-i Ken'ân ayrılık (G. 60/4)

Her kimin bir sencileyin **Yûsuf-ı** Ken'ânı yok

Gönlü bir mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

⁶⁴ Hasan Aktaş, a.g.e., s.82.

Eyleyip cân-ı azîzi cân-ı hestîden halâs
Bu vücûdum Mısırına **Yûsuf** gibi sultân olam (G. 77/3)

Ayırdı Pîr-i Ken'ânı bugün cân-ı azîzinderi
Aceb mekkâr imiş **Yûsuf** diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cânda
Yûsufu kurtar zindândan Mısır iline sultân eyle (G. 117/3)

5.6. HZ. EYYÛB

Sabriyla meşhuro olan peygamberdir. Klasik şiirde daha çok bu sebeple anılmıştır. Malı, mülkü, evlatları elinden alınmasına rağmen ümitsizliğe düşmeyen ve her haline şükreden Eyyûb (a.s.), hastalanıp ibadetlerini yerine getiremeyecek duruma gelince Allah'a dua etmiştir. Sonsuz sabrı ve şükründen dolayı Allah, kendisine tekrar sağlık, mal-mülk ve evlat vermiştir. *Usûlî Divanı*'nda bu nedenle sözü edilen Hz. Eyyûb'un adı, bir beyitte geçmektedir.

Bir dem ey **Eyyûb**-ı mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârü'ş-şifâ-yı gaybdan dârü gelir (G. 30/2)

5.7. HZ. MÛSÂ (Mûsî-i Cân)

Divanlarda adına sıkça rastladığımız peygamberlerden birisi de Hz. Mûsâ'dır. Beyitlerde daha çok mucizeleriyle ele alınır. Tûr dağında Allah ile konuşması, Allah'ın tecellisiyle dağın yerle bir olması, Kızıldeniz'i yaran ve yılanları yutan meşhur asası, elinin ışık saçması (yed-i beyzâ hadisesi), Hızır (a.s.) ile yaptığı yolculuğu, Firavun ile olan mücadelesi, klasik edebiyatta en çok bahsi geçen hadiselerdendir. Divanda Hz Mûsâ, Allah'ın Tûr dağında tecelli etmesi sebebiyle zikredilmiştir.

Her şecerden işide **Mûsî**-i cân
Nâre-i *innî ennâllâhdan* beyân (Mrc. 1/68)

Can u dil **Mûsâ**sı gark etdi tecelli nûrına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Yaka yaka aşk odu külli kül etdi canımı
Âteş urdu hırmen-i **Mûsâ**ya âhır bu kabes (G. 49/5)

Tecellî nûruna Tûrun vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh **Mûsânın** ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Bazı beyitlerde Mûsâ peygamberin adı geçmese de imgeler ve mecazlar yoluyla mucizelerine telmihte bulunulmuştur:

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben *asâ* sanırdım anı ol hûd *ejderhâ* imiş (G. 54/5)

Bu aşk işi katı müşkil belâdır
Asâsı mâr u *mârı ejdehâdır* (P. 2/2)

5.8. HZ. SÜLEYMAN

Klasik edebiyat metinlerinde yüzüğü (mührü), rüzgâra hükmetmesi, cinleri emri altında alması, Belkıs ile olan münasebeti, hayvanlarla konuşması özellikle Hühüd ve karınca ile olan muhabbetine sebebiyle anılır. Klasik şiirde karınca acziyetin, Süleyman (a.s.) ise azamet ve iktidarın sembolüdür. Usûlî de böyle bir kullanımla kendisini karıncaya benzetmiş, sevgiliyi ise Süleyman peygamber olarak düşünmüştür.

Mûr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola irgüre dîdâr-ı **Süleymâna** beni (G. 134/5)

Bugün bir mûrdan kem zerreyem ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. 1/161)

Hiz. Süleymân'ın mührü, Osmanlı mimarisinde, ahşap ve dokuma gibi pek çok alanda kullanılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın rüzgâra hükmedebilmek için sancağına mühr-i Süleyman motifi nakşettirmesi bu gelenekten kaynaklanır. Devlet fikri ve hükümet etme yetkisi ilk defa Hiz. Süleyman'da kemale erdiği için ona bunu sağlayan mühür de aynı güç ve kudreti temsil eder. Bu sebeple mühür-i Süleyman her şeyden evvel devlet olmanın ve hükmetmenin sembolüdür.⁶⁵ Hiz. Süleyman'ın mührü, tarihin en önemli krallarını bile hükmü altına alabilecek bir kudrete sahiptir.

Ol **Süleymân**san ki dîv alırsa mülk-i hâtemin
Nice bin İskender ü Dârâb fermânındadır (G. 26/6)

⁶⁵ İskender Pala, "Mühr-i Süleyman Maddesi", TDVİA., TDV Yay., C.31, s.526.

5.9. HZ. İSÂ (Mesîh)

Edebiyatımızda birçok yönleriyle ele alınır. Meryem'in İsâ'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınması ve hiç evlenmemesi, vs. birçok yönlerden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur.

⁶⁶ Klasik şiirde daha çok nefes, dem gibi kelimelerle birlikte anılır. Hz. İsâ'nın ölümlere hayat vermesi ile sevgilinin can bahşeden özelliği arasında ilgi kurulur.

Can verir enfâs-ı **İsâ** gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dağıtsa bûy-ı zülf-i anber-bârını (G. 128/3)

Lebleri ihyâ-yı **İsâ**dan haberler keşf edip
Hasta câna her sözü safî cevâb olmak gerek (G. 68/2)

Leblerinle eyâ zebân-ı fasîh
Zindedir tâ ölünce nâm-ı **Mesîh** (G. 12/1)

...
Kimi **İsâ**yı bu halkın kimi *Mûsâ*yı geçer
Cân verir la'lin şarâbına **Mesîh**hayı geçer (Mus. II/2)

Baharın gelmesiyle arzın yeniden hayat bulması, Hz. İsâ'nın nefesiyle ölümleri tekrar diriltmesine benzetilir.

Lutf ile **İsâ** demi geldi gedâlar şâh olsun
K'eyledi bâd-ı sabâ arzın künûzun âşikâr (K. 3/4)

5.10.HZ. MUHAMMED (Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel, Nûr-ı Ahmed, Mustafâ, Muhammed Mustafa, Habîb, Resûl, Fahr-i Enbiyâ, Pişvâ-yı Enbiyâ, Hâtem-i Peygamberân)

Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusu⁶⁷ olan Hz. Muhammed, *Usûlî Dîvânî*'nde en fazla sözü edilen peygamberdir. Mutasavvıf kişiliği ile ön plana çıkan Usûlî'nin şiirlerinde

⁶⁶ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2004, s.235.

⁶⁷ Muhammed, adamlarınızdan hiçbirisinin babası değildir. O, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir (Ahzab 33/40).

Hız. Muhammed sevgisi bariz bir şekilde görülür. İslam peygamberi olması, miraç mucizesi, şakkü'l-kamer olayı, mahşer günü ümmetine şefaati olması ve peygamberlerin sonuncusu olması sebebiyle zikredilmiştir. Divanda na'at şeklinde bir kasideye rastlanmaz; ancak Hz. Muhammed'in miraç olayını ele alan bir miraciye mevcuttur.

Şöyle sürdü atını ol şâh-ı dîn
Şahbâz-ı Kuds okurdu âferîn (Mrc. 1/76)

Çün tamam etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu le'amrûktâcını (Mrc. 1/100)

Hil'at oldu eğnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Kâinatın yüzü suyu hürmetine yaratıldığı,⁶⁸ âlemlere rahmet olarak indirilen,⁶⁹ mevcudatın övünç kaynağı Hz. Muhammed için divanda övgü dolu sözler kullanılmıştır.

Mim-i Ahmedden göründü kâyinât
Ar u ferş u fevk u taht u şeş-cihât (Mrc.1/37)

Âdeme bunca kerem bunca atâ
Tâ zuhûr ede **Muhammed Mustafâ** (Mrc. 1/46)

Ol imâm-ı pâk u hâdi-i sübûl
Hâtem-i peygamberân fahr-ı rusûl (Mrc. 1/47)

Pişvâ-yı enbiyâ vü mürselîn
Müktedâ-yı evvelîn ü âhirîn (Mrc. 1/48)

Ey **resûl-i Hakk u fahr-i enbiyâ**
Ve'y **sirâc-ı ümmet-i hayrû'l-verâ** (Mrc.1/104)

Allah, mahşer gününde birtakım kimselere şefaati etme hakkı tanımıştır.⁷⁰ Buhârî'nin naklettiği bir hadise göre Hz. Muhammed, ahiret günü ümmetine şefaati olacak ve şefaatine

⁶⁸ "Ey Habîbim! Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım" (Aclûnî, a.g.e., C.2, s.163).

⁶⁹ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Enbiya, 21/107).

⁷⁰ "O gün, Rahman'ın şefaati izni verip sözünden razı olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez" (Tâha, 20/109).

nail olan müminler cehennem azabından kurtulacaktır.⁷¹ Usûlî, Hz. Muhammed'den şefaât dilemiş ve ebedîyyen cehennemde kalmamak için yalvarmıştır.

Katında birgün âh etdim hatâ kıldım günâh etdim
Suçum afveyleyip kılsa şef â'tat **Mustafâ** bârî (G. 131/6)

Nûr-ı **Ahmed** hürmetiçün ey Ehad
Habs-i zulmânîde koyma tâ ebed (Mnc. 1/3)

Hz. Muhammed, müslümanlar için bir yol gösterici, bir rehberdir. Usûlî, onun yolundan ayrılmaz, hatta onun yolunda toprak olmayı arzulamaktadır.

İlâhî âşıkı mülk-i cihâna pâdişâ eyle
Ki ya'ni ben gedâyı hâk-i râh-ı **Mustafâ** eyle (G. 118/1)

Nûr-ı Hakkım Hak bana rehber durur
Ümmetim benim ilâhiler durur (Mrc. 1/51)

Âsitânın kıblegâhından yüzüm döndürmezem
Hem be-Hakk-ı **Ahmed-i Muhtâr** senden dönmezem (G. 92/3)

Divanda Hz. Muhammed'in güzel yüzü, nûrânî bir beyazlıkta tasvir edilmiştir.

Yâ musavver nûr yâhûd sûretin tasvîridir
Yâ cemâl-i **Ahmed-i Muhtâr** yâ vech-i hasen (K. 4/5)

Hz. Muhammed'in isimlerinden olan Ahmed'in Arapça yazılışından (أحمد), "mim" harfî çıkarılınca (احاد) "ehad" kelimesi meydana gelir. Usûlî, böyle bir kullanım yaparak muamma sanatına başvurmuştur.

Mim-i **Ahmed** mahv oldu ol zaman
Pes ehad kaldı ol arada hemân (Mrc. 1/84)

Aşağıdaki beyitler dikkatle incelendiğinde yine Ahmed isminin ortaya çıktığı görülmektedir.

Diledi kim yaza hatt-ı muhtelif
Nakş kıldı evvel **Ahmedden** elif (Mrc. 1/35)

Ol şeh hâsından etdi tâc-ı ser

⁷¹ "Her peygamberin dua ettiği, kabul olunmuş bir duası vardır. Ben bu duamı ahirette ümmetime şefaât için saklamak istiyorum" (Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâil el-Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, C.2, s. 795).

6. DÖRT HALİFE (Çehâr-Yâr)

Klasik edebiyat metinlerinde dört halifeden övgüyle bahsedilir. Hz. Ebûbekir'in dostluğu ve sadakati, Hz. Ömer'in adaleti; Hz. Osman'ın iffeti ve hayâsı, zi'n-nureyn⁷² oluşu; Hz. Ali'nin ilmi ve cesareti edebiyatımızdayaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Usûlî, şeyhi İbrahim Gülşenî için kaleme aldığı beyitlerde şeyhinden sadık bir dost diye söz etmiştir. Şair, yâr-ı gâr (mağara arkadaşı), Sıddık sıfatlarına da yer vererek Hz. Ebûbekir'e telmihte bulunmuştur.

Kavline sâdık idi vü **Sıddık-ı** vakt idi

Oldu meğer ki Ahmed-i Muhtâra **yâr-ı gâr** (Mus. I/1)

Abdi Bey'e sunduğu kasidesinde ise Hz. Ömer'in adaletine ve Hz. Ali'nin cömertliğine vurgu yaparak memdûhun bu özelliklerinden bahsetmiştir.

Gördü kim zâtında var **adl-i Ömer cûd-ı Ali**

Kıldı Osmânoğlu sen şâhı emîr-i nâmdâr (K. 3/31)

Divanda Hz. Ali'nin yiğitliğine, haydâr-ı kerrâr⁷³ oluşuna ve Zülfikar adlı kılıcına da değinilmiştir. Şair, sevgilinin kitaba benzeyen yüzüne bağlanmış ve Kerrâr hakkı için bile olsa ondan vazgeçmeyeceğini söylemiştir.

Âlem-i ervâhı seyr etsen acâyib fitratız

Milket-i eşbâhı fikr etsen garâyib peykeriz

Gerçi böyle sûreta dervîş ü üryânız velî

Âlem-i ma'nîye baksan **Zülfikâr-ı Haydârız** (Kıt'a IV)

Mü'minim **Kerrâr** hakkı çün kitâb-ı hüsnüne

Ba'd-ezîn lâzım degil tekrâr senden dönmezem (G. 92/5)

Usûlî, kendisine pîr olarak Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi seçmiş ve onların yolundan asla dönmeyeceğini dile getirmiştir.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir

Cân u dilden erenlerin kuludur

Benim pîrim çün **Muhammed Alidir**

Dönmezin niye döneyin pîrimden (Kıt'a VI)

⁷² İki nur sahibi demektir. Hz. Peygamberin iki kızıyla evlendiği için bu lakabı almıştır.

⁷³ Dönerek savaşan aslan demektir.

Ayrıldım yârdan Usûlî meded deli oldum deli

Âh pîrim **Muhammed Ali** himmet eylen himmet eylen (G. 65/7)

6.1. EHL-İ BEYT, ÂL-İ MUSTAFÂ, ÂL-İ ABÂ

Ehl-i Beyt, Hazreti Peygamberin aile efrâdı demektir. Hz. Muhammed bir gün Hasan ve Hüseyin'i, sonra Fatma ve Ali'yi abaları altına aldığı için tesmiye edilmiştir.⁷⁴ *Usûlî Dîvânı*'nda Âl-i abâ'dan Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'in adı zikredilmektedir. Şair, Âl-i abâ'ya olan sevgisini şiirlerinde dile getirmiş ve Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin'i kendisine şâh olarak seçmiştir. Ayrıca şair, her ne olursa olsun pirinin gösterdiği bu yoldan asla dönmeyeceğini de vurgulamıştır.

Yâ **Hasanyâhûd Hüseyin-i Kerbelâ**dır sevdiğim

*Lahmûke lahmî*⁷⁵ **Aliy-yi Murtezâ**dır sevdiğim

(Mus. II/1)

Hakikât pîrleri **Âl-i abâ**dır

Hasan Hüseyincanlara safâdır

Benüm şâhım **şehîd-i Kerbelâ**dır

Dönmezin niye döneyin pîrimden

(Mus. VI/7)

6.1.1. ON İKİ İMAM (İSNÂ-AŞERİYYE)

Divanda övgüyle sözü edilen On İki İmam sırasıyla şunlardır:

1.) Aliyyü'l-Murtazâ (Hz. Ali)

2.) Hasanü'l-Müctebâ (Hasan)

3.) Hüseynü'ş-Şehîd (Hüseyin)

4.) Ali Zeynelâbidîn

5.) Muhammed Bâkır

6.) Câferü's-Sâdık

7.) Musâ Kâzım

⁷⁴ Ahmet Talât Onay, a.g.e., s.96.

⁷⁵“Lahmuke lahmî, demmuke demî, cismuke cismî, rûhuke rûhî.” Hz. Peygamber minberdeyken, Ali'yi yanına çağırıp, ridâsının içine aldı. Bir vücuttan iki baş olarak göründüler. Ve şöyle buyurdu: “Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, rûhun rûhumdur.” Gadîr-i Hum, Şîî geleneğe göre Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi yerine tayin ve tavsiye ettiği olaydır. Ancak olay Alevî-Bektaşîlerin de dâhil olduğu Anadolu tasavvuf kültüründe -Şîilikten farklı olarak- Hz. Ali'nin siyasî lider olarak değil, manevî velâyet önderi olarak tavsiye edildiği şeklinde anlaşılır ve değerlendirilir.

(M. Saffet Sarıkaya, “Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da Ehl-i Beyt İle İlgili İnanç Motifleri”, **İnsan Bilimleri Araştırmaları**, 2004/2, S. 12, s.5.

- 8.) Aliyyü'r-Rızâ
- 9) Muhammed Takiiyüddîn
- 10.) Aliyyün-Nakiyyü'l-Hâdî
- 11.) Hasanü'l-Askerî
- 12.) Mehdî⁷⁶

On İki İmam, Şiilere göre, dini korumak ve hükümlerini yerine getirmek için Hz. Peygamber'e halife ve vâris olduklarına inanılan on iki kişidir. Divan şiirinde, bazı imamlar için ayrı ve hepsi için de ortak olmak üzere birçok manzumede On İki İmam'dan bahsedilmiştir. Bu manzumelerde şiirin kendine has yapısı içinde imamların hayat hikâyeleri, faziletleri, ilme ve irfana vukufaları işlenmiştir. Usûlî'nin şiirlerinde de On İki İmamla doğrudan ilgili olarak iki manzume dikkati çekmektedir. Bu manzumelerden birincisi “*Müseddes fî Medh-i İmâm Mûsâ er-Rızâ*” başlığını taşımaktadır.⁷⁷ Usûlî, İmam Musâ er-Rızâ'dan Horasan şâhı diyerek söz etmiş ve son dizelerde ona selam göndermiştir. Şairin nazarında velilerin şâhı ise Aliyyü'l-Murtezâ'dır.

Nâme-i ikbâlde nâmı **Alî Mûse'r-Rızâ**

Kendi şâh-ı evliyâ ceddi **Aliyyü'l-Murtazâ**

Oldu lâmi' safha-i veçhinde nûr-ı Mustafâ

Zât-ı pâkinde tecelli etdi sırr-ı hel etâ

Buldu kuvvet lâcerem ser-pençe-i Âl-i abâ

Esselâm ey hazret-i şâh-ı Horâsân esselâm

(Mus. III/2)

Usûlî, üçüncü musammatta On İki İmam'dan her birinin ismine yer vermiş ve böylece onlara olan sevgisini ve bağlılığını dile getirmiştir. Aşağıda adı zikredilmeyen İmam Musâ er-Rızâ, şairin Horasan şâhı diyerek bahsettiği kişidir.

Mustafâ vü **Murtazânın** nakdisin ey pâk dîn

Hem **Hüseyn** ile **Hasan** hem **Şâh-ı Zeynel Âbidîn**

Bâkır u **Sâdık** dahi **Kâzım** imâm-ı hem-nişîn

Hem **Takiyyi** bâ-**Nakî** hem **Askerî** sensen yakîn

Mehdî-i sâhib-zamânsın hâdî-i rûy-ı zemîn

E's-selâm ey hazret-i şâh-ı Horâsân e's-selâm

(Mus. III/4)

⁷⁶ İskender Pala, a.g.e.,2004, s. 365.

⁷⁷ Beyhan Kesik, “Usûlî Dîvânı'nda Ehl-i Beyt Sevgisi”, **I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu**, Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, Çorum 2010, C.1, s. 352.

Divanda On İki İmam övgüsünün konu edindiği bir diğer şiir, varsağı şeklinde kaleme alınmıştır. Şair, bu eserinde de On İki İmam'ın tek tek ismini anarak onlara yürekten bağlı olduğunu göstermiş ve bu yolda asla geri adım atmayacağını özellikle vurgulamıştır.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün **Muhammed Alidir**
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Hakîkât pîrleri Âl-i abâdır
Hasan Hüseyin cânlara safâdır
Benim şâhım şehîd-i Kerbelâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Zeynel Âbidindir gönlümde cânım
Muhammed Bâkıra bakar bu cânım
Câfer-i Sâdıkdır dînîm îmanım
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Kâzım bize bir ni'metdir Hudâdan
Râzıdır Hakk **Ali Muse'r Rızâ**dan
Muhibbiz **Nakî**ye kâlû belâdan
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene tîg-ı kazâdır
Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/6-7-8-9-10)

Musammat ve varsağının dışında divanda yer alan gazellerde de On İki İmam'dan bazılarının adlarına rastlanmaktadır.

Âli gibi hakîkat mâlik oldun mülke billâhi
Sıdınsa kuvvet-i lâhavl ile bâzû-yı şeytânı (G. 127/12)

Usûlî hasta hâlini nola sormağa bir gelsen
Hüseyinî mezhebim dersin **Hasan**dan niçün ürkersin (G. 115/5)

7. SAHABELER (ASHÂB-I KİRÂM)

Hz. Muhammed'i görme şerefine nail olan ve onun sohbetinde bulunan müminlere sahabe/sahabî adı verilir. Usûlî, şiirlerinde sahâbî isimlerine fazla yer vermemiştir.

7.1. Bilâl-i Habeşî

İlk müslümanlar arasından yer alan ve köle vasfıyla tanınan Bilâl-i Habeşî, İslam coğrafyasını ezanla tanıştıran sahabîdir. Divanda tek bir beyitte zikredilen Bilâl ile sevgilinin yüzündeki benler arasında ilgi kurulmuştur.

Yüzünde benlerine benzedirler

Görenler cennet içinde **Bilâli**

(G. 138/3)

8. KAZA VE KADER

Levh-i Mahfûz'da⁷⁸ yazılan herhangi bir şeyin gerçekleşmeden önceki haline *kader*, yeri ve zamanı geldiğinde Allah'ın takdiri ile gerçekleşmesine ise *kaza* denir. *Usûlî Dîvânı*'nda kader tabirine rastlanmasa da *yazı*, kader anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair, beyitte ezelde yazılan kaderin mutlaka gerçekleşeceğini ve kaderden kaçılmayacağını altını çizmiştir.

Dünya kimseye mi kalır şüphe yok **yazılan gelir**

Ötesini Hudâ bilir hele bir demdir sürelim

(G. 81/4)

Usûlî, kazâ ile ilgili divanında “*tîr-i kazâ*”, “*tîg-i kazâ*”, “*dâm- ı kazâ*” gibi farklı tamlamalara da yer vermiştir.

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır

Askerî düşmene **tîg-i kazâdır**

Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdır

Dönmezin niye döneyin pîrimden

(Mus. VI/10)

Murg-ı zîreksen de fârıg-bâl oturma key sakın

Doludur **dâm-ı kazâ** ile fezâ-yı rüzgâr

(K. 1/9)

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar

Zâtına **tîg-i kazâ**yı def' için isper güneş

(K. 2/28)

⁷⁸ “Şüphesiz ki biz, her şeyi (Levh-i Mahfûz'da yazılmış) bir kadere göre yarattık” (Kamer, 54/49).

8.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi, Rûz-ı Ezel, Âlem-i Ervâh, Kalû Belâ)

Dünya yaratılmadan önce tüm ruhların toplandığı Bezm-i elest, Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna ruhların "Evet, Rabbimizsin" dedikleri ve kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." dememeleri için tanık tuttuğu yaratılış günüdür.⁷⁹ Araf sûresinin 171 ve 172. ayetlerinde Tanrı, insanların ruhlarını yarattıktan sonra onları bir yerde toplamış ve "elestü birabbiküm" diye sormuştur. Onlar da "kâlû belâ" diye karşılık vermişlerdir. Bu toplantıya bezmi elest, bu yanıtta da elest yemini "ahd-i elest" denmiştir.⁸⁰ Bu bağlamda Usûlî, şiirlerinde aşkın ezel bezminden beri var olduğu dile getirmektedir.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ'
Çünkü çalındı **ezel bezmi**nde bir dem nây-ı aşk (G. 58/2)

Rûz-ı ezelde aşkını cânımda derc edem
Etmîş muhît kulzum-i ummâna bir hası (G. 137/5)

Âlem-i ervâhı seyr etsen acâyib fitratız
Milket-i eşbâhı fikr etsen garâyib peykeriz
Gerçi böyle sûreta dervîş ü üryânız velî
Âlem-i ma'nîye baksan Zülfikâr-ı Haydârız (Kıt'a IV)

Usûlî, kâlû belâdan beri pîrine bağlı olduğunu ve onun yolunda asla dönmeyeceğini şu dizelerde vurgulamaktadır.

Kâzım bize bir ni'metdir Hudâdan
Râzıdır Hakk Ali Muse'r Rızâdan
Muhibbiz Nakîye **kâlû belâdan**
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/9)

9. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

9.1. Kıyamet (Mahşer, Rûz-ı Şümâr)

İslam'a göre gerçekleşmesi hak olan kıyamet günüyle dünya hayatı sona erecek ve ahiret hayatı başlayacaktır. Klasik şiirde sevgiliyi gören âşğın yeniden hayat bulması, kıyamet koptuğunda insanların tekrar dirilmesine benzetilmiştir.

Apardın gönlünü halkın kopardın fitneler yer yer

⁷⁹ Beyhan Kesik, **Mahmûd Rıfkî Hayatı-Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2009, s.82-83.

⁸⁰ Haluk İpekten, **Şeyh Galib Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yay., Ankara 2014, s. 47.

Kıyâmet kametinle çün benim rûhum kıyâm etdin (G. 66/5)

Kıyamet ile boy anlamına gelen kamet kelimesi arasındaki ilgi, sevgilinin görünüşüyle âşıkları arasında meydana gelen kargaşanın kıyamet günündeki kargaşaya benzetilmesine sebep olur.⁸¹

Elifler eylesinler *arz-ı kâmet*

Yine bu arsada kopsun **kıyâmet** (§. 1/106)

Budur doğrusu kim ol *serv kâmet*

Kıyâmetdir kıyâmetdir **kıyâmet** (§. 1/145)

Divanda geçen mahşer kelimesi, aldığı ön ekle birlikte ‘mahşere kadar’ anlamı taşımaktadır. Usûlî, hesap gününde kendi halini düşünmekte ve hatalarının bağışlanması için Allah’tan af dilemektedir.

Kâmkârâ yakmasa envâr-ı hüsnünden çerâg

Zulmet-i şebden halâs olmazdı **tâ mahşer** güneş (K. 2/20)

Yâ Rab hâlimiz nola **rûz-ı şümârda**

Çün bî-şümâr cürm ü hatâmız şümâr ola (G. 2/5)

9.2. Ahir Zaman

İnanışa göre kıyamet kopmadan önce birtakım hadiseler meydana gelecektir. Bunlardan biri de fitnelerin çoğalmasıdır. Usûlî, “*Başıma bin türlü bela geldi, kıyamet koptu, (ancak) âhir zamanın fitnesi (hala) gelmedi*” diyerek şu beyiti kaleme almıştır.

Başıma kopdu *kıyamet* geldi bin dürlü belâ

Âh ol ser-fitne-i **âhir-zamânım** gelmedi (G. 147/3)

9.3. ÖLÜM VE ÖLÜMLE İLGİLİ MEVFULAR

9.3.1. Ölüm (Ecel)

Her canlının başına gelecek olan kaçınılmaz sondur.⁸² Divanda ölümle ilgili *dest-i ecel, ölüm yelleri, ecel leşkeri* gibi ifadeler kullanılmıştır. Şair, aşk pazarındaki sevda eğlencesinin güzelliğinden söz eder. Ancak aşk ile harcanan bu vakitler ölüm geldiği anda son bulacaktır.

Güzel eğlencedir bâzâr-ı dehrin sûd u sevdâsı

⁸¹ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s.32.

⁸² Her nefis ölümü tadacaktır (Ali İmran, 3/185).

Eğer ta'cîl edip **dest-i ecel** dirmezse dükkânı (G. 127/5)

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse

Ecel lekeri basmazsa kor muyun seni kor muyun (G. 112/5)

Usûlî ölümü; *feleğin öc alması, gözün toprak dolması* şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca can ile kuşarasında benzetme yapmıştır. Kuşun kafesten uçup gitmesi gibi, can da bir gün ten kafesinden uçacaktır. Şair, o gün gelmeden bir an olsun neşelenmek ister.

Yârenler **ecel** gelmeden *gözümüz toprak dolmadan*
Felek bizden öç almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

Kara toprak döşenmeden ten kafesin usanmadan
Nefes kuşu boşanmadan hele bir demdir sürelim (G. 81/3)

Korkum odur ki dâm-ı alâyıkda kalavuz
Can kuşu uça *ten kafesi târumâr ola* (G. 2/4)

9.3.2. Kefen

Ölülerin bedenini örtmek için kullanılan beyaz bezdir. Usûlî, kefenin hasta vücuduna gömlek olmasını isteyerek bir nevî ölmeyi dilemiştir.

Çün fenâ etdi kabâ-yı ömrümü **dest-i ecel**
Ey **kefen** ben hasta-yı üryâna gel pîrâhen ol (G. 75/5)

9.3.3. Kabir (Mezar)

Türkçe karşılığı mezar olan kabir, ölünün gömülü olduğu yer anlamındadır. İnanışa göre şehit düşenler kabir azabından kurtulur ve kabri nur dolar. Divanda bu durum şöyle ifade edilmektedir.

Şehidin nûr iner kabrine derler lik ben hasta
Ölürsem bu hararetle çıkar odlar **mezâr**ımdan (G. 95/6)

Usûlî, mutluluk içerisinde ölmeyi ve kabrinde güller açmasını arzulamaktadır.

Bu şevk ile ölürsen umarım Usûlî kim
Kabrinde güller açıla tâze bahâr ola (G. 2/9)

9.4. CENNET ve CENNETLE İLGİLİ MEFHURLAR

9.4.1. Cennet (Cinân, Uçmag, Dârü's-selâm)

Allah'ın günahlardan sakınıp salih amel işleyen kullarına vaadettiği mükafat yeridir. “Cennet, Huld, Me'va, Naîm, Âliye, Adn, Firdevs, Dârü's-Selâm ve Hayevân” şeklinde 8 adet

cennet sıralanmıştır.⁸³ *Usûlî Divanı* 'nda Me'va ve Firdevs cenneti pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Klasik şiirde sevgilinin bulunduğu yer ile cennet arasında ilgi kurulur. Âşığın nazarında sevgilinin yanı cennetten farksızdır. Âşık, Firdevs-i a'lâ'yı isteyenlerin sevgilinin mahallesinde beklemesi gerektiğini söyler. Sevgilinin mahallesini kendisine vatan edinenler ise Firdevs-i a'lâ'dır.

Râz-ı aşkı saklasın dîdâr-ı ferdâ isteyen
Kûy-ı yarı beklesin **firdevs-i a'lâ** isteyen (G. 108/1)

Her ne âşık kim ser-i kûyundan tutmuşdur vatan
Hakk Te'âlânın bugün **firdevs-i a'lâ**sındadır (G. 24/6)

Âşık, sevgilinin mahallesindeyken uyuya kaldığını ve düşünde kendisini Cennetü'l-mevâ'da gördüğünü dile getirmektedir.

Seyre daldım dün ser-i kûyunda hâb almış beni
Düşde gördüm yatdığım yer **cennetü'l-me'vâ** imiş (G. 54/2)

Eski Türk dilinde cennet anlamına gelen *uçmag*, beyitte yine bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Kûy-ı dilberde Usûlî öldü vü buldu hayât
Hamdülillâh ölmedin yerini **uçmag** eyledi (G. 135/5)

Usûlî'ye göre sevgili, cennet bahçesinden bir güldür (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Yâ mücessem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ **gül-i gülzâr-ı cennet** yâ semen yâ yâsemen (K. 4/1)

Yaraşmaz sana ağıyar ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultanım (G. 91/1)

Divanda Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten kovulması olayına da telmihte bulunulmuştur (Bkz. Hz. Âdem).

Ejdehâ-yı heft-serdür nefsi hodgâm ey gulâm
Ceddini **cennet**den ihrâc eyleyen ol mârı gör (G.28/6)

Selamet yurdu anlamına gelen dârü's-selâm, beyitte cennet anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Âşığa selam gönderen sevgili, onun gönlüne selamet vermiş ve zindana benzeyen dünyasını cennete çevirmiştir. Beyitte selam ifadesi, tevriyeli şekilde kullanılmıştır.

Selâmet ol benim ruhum ben hâke selâm etdin

⁸³ İskender Pala, a.g.e., 2004, s.88.

Yine bu sicn-i dünyayı bana **dârü's-selâm** etdin (G. 66/1)

9.4.2. Tubâ

Cennette bulunan ve dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır.⁸⁴ Klasik şiirde olduğu gibi *Usûlî Dîvânî*'nda da sevgilinin boyu Tubâ ağacına benzetilmiştir.

Ey boyun **tûbâ** vü hâk-i âsitânın selsebîl
Ayağın toprağına canım feda kanım sebîl (G. 74/1)

Boyla ilgi kurulması dışında Tubâ, meyvesi sebebiyle memdûhun çenesi için benzetilen olmuştur. Bu çene, aynadan ya da gümüşten bir topa, elmaya ve ayvaya veyahut bir gökyüzüne benzetilmiştir.

Meyve-i **tûbâ** ya sîmîn tûb ya tûb-ı âyine
Yâ bîh u ya sîb yâ âb-ı mu'allak yâ zekan (K. 4/14)

9.4.3. Kevser, Selsebîl, Mâ'-i ma'-în

Kevser ve Selsebîl, cennette bulunan ve müminlerin hizmetine sunulacak olan sulardır. Divanda bu unsurlar ile sevgilinin dudağı arasında benzetme kurulmuştur. Yine cennette bir akarsu olan Mâ'-i ma'-inde dîvânda aynı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin dudağını görenler, onun bir selsebil olduğunu düşünmüşlerdir. Bu selsebilin akıttığı su/söz ise Kevser'dir.

Gördüler yüzünde la'lin **selsebîlin** dediler
Bârekallâh kim görüpdür k'akıda **kevser** güneş (K. 2/12)

Sevgilinin ağzından çıkan sözler ile Kevser arasında bağ kuran âşık, bu Kevser'in kendisine sarhoşluk verdiğini ifade etmiştir.

Dehânından çıkan sözler meger **kevser** şarâbıdır
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (G. 66/4)

Tûbâ, Kevser, Mâ'-i ma'-în, Hûri, Cennetü'l-mevâ gibi cennetle ilgili mefhumları birlikte zikrederek tenasüp yapan şair, sevgilinin boyunu Tûbâ'ya, dudağını Kevser'e, sözlerini Mâ'-i ma'-în'e, mahallesini ise Cennetü'l-mevâ'ya benzetmiştir.

Kâmetin tûbâ lebin **kevser** sözün **mâ'-i ma'-în**
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-me'vâ gibi (G.142/6)

⁸⁴ Ali Erbaş, "Tûbâ Maddesi", **TDVİA**, TDV Yay., C.41, s.318.

9.4.4. Hûri

Cennette müminlerin hizmetine verileniri gözlü,⁸⁵ güzel yüzlü⁸⁶ varlıklardır. Klasik şairler, hûri ile sevgilinin güzelliği arasında ilgi kurmuşlardır.

Hak bilir dünyâ değil ol **hûr-ı peyker** olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindan olur (G. 19/2)

Cihândan geçmek istersen **hûriler** kuçmak istersen
Göklerde uçmak istersen evvel cânını cân eyle (G. 117/4)

9.5. CEHENNEM (Dûzah, Cahîm)

Günahkârların gideceği azap yeridir. Klasik şairler, sevgiliden ayrı kalmayı, cehennem azabıyla bir tutmuşlardır. Aşkın kavurucu ateşine düşen âşık, vâ'izin korkuttuğu cehennem ateşinin esasında sevgiliden ayrı kalmak olduğunu dile getirmiştir.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin **nâr-ı cehennem** dediği firkat imiş (G. 53/3)

Sevgiliden ayrı düşen Usûlî, cehennemde kaldığını ve cennete erişmek için sevgiliye kavuşması gerektiğini ifade etmiştir.

Kaldı hicr ile **cehennemde** Usûlî miskîn
Cennet-i valsa eger ermez ise vâveylâ (G. 4/6)

Sultan ve köle, sevgili ile âşığı temsil eden iki unsurdur. Âşık, padişah olarak tasavvur ettiği sevgiliye seslenerek bu köleyi ayrılığın cehennemine atmamasını ister. Cehenneme gidecek olanlar günahkârlardır. Âşık ise sevgiliyi sevdiği için günahkâr olmamıştır. Bu bağlamda ayrılık ile bir tuttuğu cehennemde boş yere azap çekmektedir.

Gel azâb etme **cahîm-i hicre** salma bendeni
Pâdişâhım seni sevgiyse günahkâr olmadı (G. 146/2)

Âşığa göre ayrılığın getirdiği azap o kadar şiddetlidir ki, kafirlerin dahi bu cehennemde yanmasını istemez.

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrana kâfirler giriftâr olmasın (G. 104/2)

⁸⁵ Ayrıca onları iri, siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir (Duhan, 44/54).

⁸⁶ Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel huriler vardır (Rahman, 55/70).

10. SOYUT VARLIKLAR

10.1. Ruh

İnsanın hayati unsuru olan ruh hakkında bilinenler çok azdır.⁸⁷ Beden ve ruhla bir bütün olan insan, nefsi duygularıyla bedeni, mânevî hissiyatı ile de rûhu tatmin eder. Bedenin nefsi, ruhun ise maneviyatı temsil etmesi, aynı zamanda bedenın fâni, rûhun ebedî olmasından dolayı rûh, bedenden üstün tutulmuştur. Divanda “*rûh-ı revân, rûh-ı pâk*” gibi tamlamalarla Hz. Muhammed anlatılmak istenmiştir.

Açdı çün nergislerin ol **rûh-ı pak**

Ayağı altında gördü müşt-i hâk (Mrc. 1/94)

Klasik şiirde sevgili, sözleriyle ölü gönüllere ruh/can bağışlar. Onun sözleri câna şifadır. Şîrin sözcüğü hem sevgilinin kelâmı hem de efsânevî aşk kahramanı anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Ey ki mürde dillere Şîrin-kelâmın **rûh-bahş**

Mantıkından illet-i câna şifâ-yı rüzgâr (K.1/38)

Sevgiliden ayrı kalmanın verdiği dert ile hasta olup yataklara düşen âşık, yine sevgilinin yanına gelmesiyle rûhunun şâd olduğunu ifade etmiştir.

Derd ile ölmüş yatardım geldin ey cân hâlîme

Lutf edip bir ölmüşün **ruhun** yine şâd eyledin (G. 68/3)

Sevgiliden gelen her şey âşığın cânını besleyen bir gıdâdır. Vuslatın zevkini hiç tatmadığını söyleyen âşık, yalnızca sevgilinin gamıyla tanıştığını ve bunun bile câna lezzet verdiğini dile getirmektedir.

Zevk-i vaslı tatmadım bilmem velî tîg-i gamın

Bir **gıdâ-yı rûh**dur lezzet bağışlar cânıma (G. 124/4)

Divanda, alçak dünyanın zenginliğinin aldatıcı olduğu vurgulanırken, bunlara kapılmayanlar için “güzel, hoş tabiatlı” gibi anlamlara gelecek şekilde “*sebük-rûh*” ifadesine yer verilmiştir.

Çekme ey hâr-tab' dünyâ-yı denînin sıkletin

Gel **sebük-rûh** âdem ol arkandan indir bârını (G. 128/8)

⁸⁷ Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir (İsra, 17/85).

10.2. Peri

Gözle görülemeyen, son derece güzel yaratılışlı varlıklardır. Bu özellikleriyle klasik şiirde sevgili için benzetilen olmuştur. Sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için “*perî-
peyker, perî-sûret, perî-rû*” gibi terkipler yapılmıştır. Usûlî, şiirlerinde daha çok “*perî-
peyker*”tanımına yer vermiştir (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Bir melek sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol **perî-peyker** ne hûb insân olur (G. 21/1)

Hayretimden unuduram kendimi ‘aklım gider
Ey **perî-peyker** eğer nâgeh seni yâd eylesem (G. 90/2)

Yoluna cânın feda kılma Usûlî ol **perî**
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdişâ (G. 5/7)

10.3. Cin

Tıpkı insanlar gibi kulluk vazifelerini yerine getirmekle yükümlü olan cinler⁸⁸, ateşten yaratılan⁸⁹ ve duyularla algılanamayan varlıklardır.

Dîvânda ‘*cin*’ ifadesi tek bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Usûlî’nin İmâm Mûsâ er-Rızâ’yı övmek için kaleme aldığı musammatta, tüm insan ve cin taifesinin onun emri altında bulunduğu değinilmiştir.

Bir nefesde cûb-ı huşkî eyledin tâze seçer
Zâhir oldu nakş-ı ikdâmın senin fevka'l-hacer
Buldu enfâs-ı şifâ-bahşınla sıhhat kûr u ker
Emrine râm ins ü **cin** hükmüne tâbi’ bahr u ber
Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize şakku'l-kamer
Es-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/6)

10.4. Şeytan (İblis, Dîv-i Racîm, Ehremen)

Kibri ve kıskançlığı sebebiyle Âdem (a.s.)’e secde etmeyerek Allah’a asi gelmiştir. Kendisinin ateşten, Âdem’in ise topraktan yaratıldığını söyleyerek ateşin topraktan daha üstün

⁸⁸ “Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatle) kulluk etsinler diye yarattım” (Zâriyât, 51/56).

⁸⁹ “Cinleri de dumansız ateşten yarattı” (Rahman, 55/15).

olduğunu savunmuştur. Allah'a olan itaatsizliği sebebiyle lanetlenmiş ve cennetten kovulmuştur. Usûlî, bu hadiseye şöyle telmihte bulunur.

Sûretin âyâtını yanlış okurmuş müdde'î
Ahsen-i takvîme gör **şeytânı** inkâr eylemiş (G. 55/2)

Sözün **şeytân-ı mel'ûn**un kabul edip eşiğinde
Beni merdûd eden şol mazhar-ı rahmâna aşk eyle (G. 116/4)

Seyyid Nesimî'nin iki tane gazeline tahmis yapan Usûlî, yedinci musammatta bismelenin şeytanın şerrinden koruduğunu, diğer musammatta ise kalamullah sırrının şeytan için anlaşılamayacağını dile getirmektedir.

Hamdüli'llâh buldu nâm-ı a'zamı kalb-i selîm
Sâlik-i râha ayan oldu sırât-ı müstakim
Ba'd-ezîn kâr edemez vesvâs-ı **şeytânî'r-racîm**
Okurum isminde bismi'llâhi'rrahmâni'rrahîm
Ey sıfatındır sıfatın kulhüvallahü ehad (Mus. VII/2)

Ey Usûlî remz-i mâ evhâyıbilmez her la'im
Kim kelâmulâh sırrın anlamaz **dîv-i racîm**
Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstakîm
İlm-i hikmetden bilersen gel beri gel ey hâkim
Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhı gör (Mus.VIII/9)

Ehremen (Ehrimen), Zerdüşterin inandığı, şeytani özelliklere sahip kötülük ve karanlık tanrısıdır. Klasik şairler, Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çalanın bu şeytan olduğunu düşünmüşler ve şiirlerinde Ehremen'i Süleyman peygamberle birlikte vermişlerdir.

Pâdişâhım kendine ehl-i kemâli kul edin
Sen Süleymânsın sana yâr olmasın her **ehremen** (K. 4/25)

11. DİĞER İTİKADÎ MEFHURLAR

11.1. Din, İman, Şeriat

Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.⁹⁰ *İman* ise, peygamberin dinine kesin olarak bağlanmaktır.⁹¹

⁹⁰Süleyman Uludağ vd. **İman ve İbadetler**, TDV Yay., İstanbul 1998, s.4.

Usûlî, *din, niyaz ve namaz* kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

Eden her gördüğü şahsa *niyâzı*
Kabul olur mu bir **dînde** *namâzı* (P. 1/17)

Merhametsiz oluşu ve âşığa cefa çektirmesi sebebiyle sevgili için dinsiz, imansız gibi yakıştırmalar yapılır. Bu gibi benzetmelerin yapıldığı beyitlerde din ve iman kelimesi birlikte verilmiştir. Âşık, kafirlerin bile onun haline acıdığını, ancak sevgilinin insafa gelerek merhamet etmediğini söylemiştir.

Hâlîme kâfirler etdi rahm sen rahm etmedin
Böyle miydi ahdımız ey **dîni** yok **îmânı** yok (G. 62/2)

Saçın küfründe olmasa başında sûfinin sevdâ
Hakikat kâfir-i mutlak durur yok **dîni** **îmânı** (G. 129/2)

Divanda sevilen ve hürmet edilen din büyükleri için “*dinim, imanım*” gibi söylemler kullanılmıştır.

Gözümde nûr u tende cânım oldur
Severem **dînim ü îmânım** oldur (Ş. 1/144)

Zeynel Âbidindir gönlümde cânım
Muhammed Bakıra bakar bu cânım
Ca'fer-i Sâdıkdır **dînim îmânım**
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/8)

Usûlî, Allah'tan ümit kesenlerin yalnızca kafirler olduğuna dikkat çekerek Yusuf Sûresinin 87. ayetini⁹² akıllara getirmektedir. Ayrıca şair, ayette geçen *lâ tey'esû* ifadesine de beyitte yer vermiştir.

Can ile *lâ tey'esû* oldu çün **îmânımız**
Kâfirim lütfün deminden olur isem nâ-ümîd (G. 14/7)

Son nefesinde imansız gitmekten korkan şair, Allah'a niyazda bulunur.

Ayırıcak bu tenimi cânıdan
Cânımı ayırmagıl **îmândan** (Mnc. 1/4)

⁹¹ İskender Pala, a.g.e., 2004, s.232.

⁹² Evlatlarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini 'iyice araştırıp haber getirin.' Allah'ın lütfundan ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler toplumundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez (Yusuf, 12/87).

Usûlî, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan kişilerin son nefeste iman etmesinin günah olduğunu söylemektedir. Her ne kadar beyitte zikredilmese de bu durum Firavun'u ve onun son anda secde ederek iman etmesini akıllara getirmektedir.

Ey nice mü'minin dirilen kişi son nefes
Îmânı küfr ü tâatı yekser günâh olur (G. 17/4)

11.2. Mü'min, Müslüman, Ümmet (Ümem)

Allah'a Hz. peygambere ve O'nun haber verdiği şeylere yürekten inanıp kabul ve tasdik eden kimseye "mü'mîn" denir.⁹³ Divanda dinî terimlerle bir arada verilerek tenasüp yapılmıştır.

Pîrimin yolu çünkü Hak yoludur
Dönmezin niye döneyin pîrimden
Mü'minin ezelden kavli bellidir.
Dönmezin niye döneyin pîrimden. (Mus. VI/1)

İslam dinine mensup her ferde "müslüman" denir.⁹⁴ Klasik şiirde bazen vezin gereği "müselman" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Usûlî'nin şiirlerinde de bu kullanım söz konusudur. Sevgiliden ayrılan âşık hem müslümanların hem de kafirlerin haline acımasını söyler.

Bildim bugün cân acısın canândan ayrıldım meded
Kâfir **müselmân** acısın sultândan ayrıldım meded (G. 15/1)

*Yenice Şehrengizi'*nde Girbâzî'yi öven şair, Âzer'in (Bkz. Âzer) bile yüzünü gördüğünde müslüman olacağını söyleyerek memdûhu övmüştür.

Bir adına anın Girbâzî derler
Yüzün görse **müselmân** ola Âzer (Ş.1/139)

Belli bir din, düşünce, ideal yahut aynı zaman ve mekân gibi faktörlerin bir araya getirdiği insan topluluğuna "ümmet" denir.⁹⁵ Usûlî, şiirlerinde Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu vurgulamıştır.

Sûret-i rahman ale'l-arş istevâdır sevdiğim
Kıble hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim
Deyr-i dilde bir büt-i lu'bet-nümâdır sevdiğim

⁹³ Mehmet Ümitli, a.g.e., s.111.

⁹⁴ Ahmet Talât Onay, a.g.e., s.370.

⁹⁵ Rağıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi ğarîbi'l-kur'ân*, İstanbul 1986, s. 27.

Hâşelillâh dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Ben Muhammed **ümmet**iyem Mustafâdır sevdiğim (Mus. II/1)

Ey resûl-i Hakk u fahr-i enbiyâ
Ve"y sirâc-ı **ümmet**-i hayrû'l-verâ (Mrc.1/10)

11.3. Küfr, Kâfir (Münkir, Bed-Kîş)

Küfr, dinin getirdiği emirleri hiçe saymak, tebliğ için gönderilen peygamberi tasdik etmemek anlamına gelir. İşlenen günahlar neticesinde iman zedelenir ve insanı küfre kadar götürür.

Ey nice mü'minim dirilen kişi son nefes
İmanı **küfr** ü tâ'atı yekser günâh olur (G. 17/4)

Usûlî, sevgilinin saçlarını ifade etmek için küfr kelimesini renk anlamıyla kullanmıştır.

Saçın **küfr**ünde olmasa başında sûfinin sevdâ
Hakikat kâfir-i mutlak durur yok dîni imanı (G. 129/2)

Kâfir, dinin esaslarını kabul etmeyen kişi anlamına gelir. Klasik şiirde çoklukla sevgili için kullanılan bir ifadedir. Acımasız ve merhametten yoksun olan sevgili, âşığın nazarında kafirden farksızdır. Hatta bazı beyitlerde kâfir bile sevgilinin yanında daha merhametli kalır.

Halime **kâfir**ler etdi rahm sen rahm etmedin
Şöylemiydi ahdimiz ey dîni yok imanı yok (G. 62/2)

Düşdüm ol **bed-kîş**den ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrana **kâfir**ler giriftar olmasın (G. 104/2)

Divanda inkâr eden, reddeden anlamında kullanılan diğer bir terim ise *münkir*dir. Köpeğin ayın seyrine zarar vermeyeceği gibi, ârif de inkâr edenlerin sözlerini hiçe saymaktadır.

Seyr-i mâha yog imiş âvâzı segden çün zarâr
Ârif olan hiçe sayar **münkir**in inkârını (G. 136/8)

11.4. Şirk (Müşrik)

Günahların en büyüğü olan *şirk*, Allah'a ortak koşmak, ona eş tutmak demektir. Bu günahı işleyen kimselere ise *müşrik*denir. Divanda şu dizelerde karşımıza çıkmaktadır.

Ey muvahhid gayri isbât eyleme
Şirk durur zinhâr bunu söyleme (Mrc. 1/18)

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri **müşrik** diyü büthânedem (G. 93/7)

11.5. Günah (Hatâ, Suç), Haram (Harîm, Nâmahrem), Tevbe (Tövbe), Şefaât

Şair, işlediği günahlar sebebiyle pişmanlık duyar ve af dileyerek Hz. Peygamber'in ona şefaâtçi olmasını ister.

Katında birgün âh etdim **hatâ** kıldım **günâh** etdim
Suçum afveyleyip kılsa şef â'at Mustafâ bârî (G. 131/6)

Divanda, haram kökünden türeyen *harîm ve nâmahrem* kelimeleri bir arada verilerek iştikak sanatı yapılmıştır.

Tâ **harîm**-i kûyunu etmeye **nâmahrem** tavâf
Kesdi işbu dîde-i hûnî beyâban yolların (G. 94/2)

Tevbe, günah ve haramlardan duyulan pişmanlığın kalben veya zirken ifade edilmesidir. Divanda *tövbe* şeklinde karşımıza çıkar.

Her hevâdan **tövbeni** kıldım kabul ey şeyh-i şehîr
Lîk mahbûb u şarâb-ı nâba hâşâ lâ etûb (G. 6/7)

Şefaât, günahı olan müminlerin günahlarının bağışlanması, olmayanların daha yüksek derecelere erişmesi için peygamberlerin ve Allah katında dereceleri yüksek olanların Allah'a yalvarmaları ve dua etmeleri demektir.⁹⁶ Usûlî, şu dizelerde Hz. Muhammed'in şefaât edici özelliğine değinmiştir.

Hak yolunda ger gedâ ger şâhdır
Cümlesi senden **şefâ'at**-hâhdır (Mrc. 105)

11.6. Put (Büt, Sanem, Nigâr), Lât

Klasik şiirde sevgilinin güzelliğine vurgu yapmak için kullanılan bir benzetme unsurudur. Put yapımı Çin'de meşhurdur. Bu sebeple *büt-i Çin* ifadesine klasik şiirde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de rastlanmaktadır.

Bir **büt-i Çîne** gönül verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahî Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Büt-i tersâ, büt-i bî-cân gibi tamlamalar divanda karşılaştığımız bir diğer benzetme unsurlarıdır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Sen **büt-i tersâ**yi koyup gayri yâre dil veren

⁹⁶ Süleyman Uludağ vd., a.g.e, s.129.

Kâfir-i aşk oldu öldürsen gazâdır sevdiğim (G. 86/6)

Hulku olmayan güzel san sûret-i divârdır
Ey Usûlî bir **büt-i bî-câna** verme gönlünü (G. 130/5)

Sanem ve nigâr ifadeleriyle yine sevgilinin yüz güzelliğine vurgu yapılır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar)

Kâfir etdiler beni feryâd bu büthânedey
Dîn u dil gâret ider sîmîn **sanem**ler var imiş (G. 51/4)

Sûretâ gerçi **nigârın** rûyî zîbâsındayız
Lîk ma'nîde sıfât-ı Hak temâşâsındayız (G. 46/1)

Lat, İslamiyet öncesi Arapların ilah olarak taptıkları büyük putlardan birtanesidir. Usûlî, inkârcıların ibadeti ve secdesi daima Lat'a olur diyerek Cahiliye dönemini akıllara getirmiştir.

Ehl-i ikrârın sücûdu vü niyâzı Hakkadır
Münkîrin ma'bûdu vü mescûdu dâyim **Lât** olur (G. 18/9)

11.7. Tersâ, Deyr, Büt-hâne

Tersâ, Hıristiyanlar için kullanılan bir ifadedir. *Deyr* ise Hıristiyanların inşa ettikleri, içerisinde putların ve güzel resimlerin bulunduğu bir ibadet yeridir. Sevgiliyi puta benzeten şair, onun ikamet ettiği yeri deyr olarak düşünmüş ve *deyr-i dil* (gönül kilisesi) tamlamasıyla bunu ifade etmiştir.

Deyr-i dilde ey sanem yâd olsa nâmın bir nefes
Her bucakdan şevk ile bir na'ra-i yâhû gelir (G. 30/4)

Aşk bâzânnda cânım hayli rüsvâyı geçer
Bir büte yüz urdu gönlüm şimdi **tersâyı** geçer (Mus. II/2)

Put-perestler tarafından yapılan veşirke sebep olan put, Tanrı'ya ortak koşanların taptığı araçlardan biridir. Klasik şiirde sevgiliyi meşhûr Çîn putlarına benzeten âşık, ona gönül vermenin ve bu sebeple dinden dönmenin revâ olduğunu söyler. Bu söylemleri ise âşığın kâfir ve müşrik olarak tanımlanmasına ve büthânedey sürülmesine neden olur.

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü **büthânedey** (G. 93/7)

11.8. Kadir Gecesi, Beraat Gecesi, Mi'râc Gecesi

Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmeye başlandığı mübarek geceye *Kadir*, dünya semasına tamamen indirildiği, faziletlerle dolu geceye *Berât*, Hazreti Peygamberin mi'râca yükselerek Allah'la görüştüğü geceye ise *Mi'râc*denir. Usûlî, devlet adamlarından Abdi Bey'i övdüğü kasidesinde; memduhunun her gününün nevrûz ve bayram, her gecesinin ise Kadir ve Berât gecesi gibi mübarek olmasını dilemiştir.

Her günün nevrûz u ıyd olsun gecen **Kadr ü Berât**

Devlet ile behcet ü şâdıde ol leyl ü nehâr (K. 3/48)

Beyitte nevrûz, bayram, Kadir ve Berat geceleri bir arada zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Kadir ve Berât geceleri, sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak ele alınmıştır.

Yüzünden nüshadır nevrûz ile ıyd

Saçındandır şeb-i **kadrin berâtı** (G. 141/4)

Divanda yer alan Miraciye, başlı başına Miraç gecesinin anlatıldığı bir metindir.

Geldi bir şeb dedi cibrîl-i emîn

Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemin (Mrc. 1/72)

Çün tamam etdi o şeh **mi'râcını**

Başına urdu le'amrûktâcını (Mrc. 1/100)

12. İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR

12.1. Abdest, Namaz (Salât)

Abdest, namazın şartlarından bir tanesidir.⁹⁷ Müslüman, bedenini temizlediği gibi gönlünü de temiz tutmalıdır. Beden, su ile temizlenir. Gönlü temizleyen su ise gözyaşdır. Tasavvufî anlamda abdest, gönül kirliliğinden arınmak demektir.

Namaza durmak ister aşk mesti

Ciğer kanından alır **âbdesti** (P. 2/10)

İslam'ın temel şartlarından biri de namazdır. Şair, gece gündüz dua ve namazla meşgûl olduğunu, ancak aşk derdine düşünce bu durumun değiştiğini söylemektedir.

Geceler arz edip dilden niyâzı

⁹⁷ Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz temizlenin. Hasta iseniz yahut yolculukta iseniz yahut biriniz abdest bozmaktan gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin. Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla meshedin. Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükredesiniz diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor (Maide, 5/6).

Seher kûyunda kılardım **namâzı** (Ş. 1/42)

İşim gücüm gece gündüz **namâz** ile niyâz idi
Düşücek aşk derdine usandım kâr u bârımdan (G. 95/4)

Vakti geçen namaz kazâya bırakılır. Usûlî, namazı kazâ etmek deyimine şiirlerinde yer vermiştir. Beyitte zâhite seslenen âşık, zühdü ve takvâyı bir kenara bırakmasını ve sevgiliye secde etmesini ister. Böylece vaktini kaçırdığı namazlarını da kazâ etmiş olacaktır.

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin zühd ü takvâyı
Çü bildin kıbleni geçmiş **namazın hep kazâ eyle** (G. 118/2)

Divanda namazın Arapça karşılığı olan *selâtkelimesine* de rastlanmaktadır.

Ya'ni kim benim **selâtüm cum'**adır
Da'vetim firka değildir cem'adır (Mrc. 1/50)

12.2. Duâ (Niyâz), Bed-dua

Arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah'a yalvarmak demektir. Acziyetin bir göstergesi olan dua, kulu değerli kılan en önemli unsurdur.⁹⁸ Aciz olan kul, duasının kabul olması için Allah'a yalvarır. Kendisine hayırlı kapıların açılmasını dileyen kul, fakir ve aciz olduğuna vurgu yaparak Allah'ın duâsına karşılık vermesini ister.

İlâhî ben kuluna feth-i bâb et
Duâsın ben fâkirin müstecâb et (Ş. 1/7)

Usûlî, Miraciye'nin son beyitinde Hazreti Peygamber'e ve onunairesine, evlâdına, zevcelerine, sahabelerine ve ahabına selam ve duada bulunur.

Âline evlâdına eshâbına
Cümle-i evzâcına ahabına (Mrc. 1/108)

Bin **du'a** vü bin selâm ü bin senâ
Ben gedâdan olsun anlardan yana (Mrc. 1/109)

Şair, onulmaz bir derde düştüğünü söyleyerek şeyhinden kendisi için dua etmesini ister:

Ben özge derde uğradım bana bu pendî ko ey şeyh
Eğer bir himmetin var ise lutf et bir **du'â** eyle (G. 118/3)

⁹⁸ De ki: "Duantız olmasa Rabbiniz size ne diye değer versin?" (Furkan, 25/77).

Dua ile aynı anlamı taşıyan diğer bir ifade ise *niyaz*dır. Usûlî bu kullanıma şiiirlerinde yer vermiştir. Âşık, sevgilinin insafa gelmesi için ne kadar dua ederse etsin faydasızdır. Çünkü âşığın duası arttıkça sevgilinin nazı da çoğalmaktadır.

Çoğaldığınca uşşâkın **niyâzı**

Buların arta dursun izz ü nâzı (Ş. /190)

Niyaz kelimesi, “*din, namaz*” gibi terimlerle birlikte verilerek tenasüp yapılmıştır. Şair, “*Her gördüğü şahsa niyâz edenin bir dinde namazı kabul olur mu?*” diyerek istifhâm sanatı yapmıştır.

Eden her gördüğü şahsa **niyâzı**

Kabul olur mu bir *dinde namâzı* (P. 1/17)

Beddua, bir kimsenin zor duruma düşmesi için edilen temennidir. Divanda beddua ifadesine rastlanmaz. Ancak böyle söylemler mevcuttur. Usûlî, şiiirlerinde birtakım kimseler için bela okumuş, beddua etmiştir. Sevgilinin ayağının toprağının nazarlardan korunmasını isteyen âşık, onun için kötülük yapanların ise “*başına bin belâ gelsin*” diyerek bedduâda bulunmuştur.

Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah

Sana bed-hâh olanların **başına bin belâ olsun** (G. 100/2)

Yezid, Kerbelâ faciasında baş rol oynayan zalim liderdir. Alevî ve Şîî çevrelerinde nefretle anılan bu şahsiyet *Usûlî Dîvânı*’nda beddua unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Yezîd).

Semend-i nâz ile etdikçe cevân

Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

12.3. Cami, Mescid, Minber, Mihrap, İmam

Cami, minber gibi dini terimler, Usûlî’nin şiiirlerinde sevgilinin güzellik unsurları olarak düşünülmüştür. Sevgilinin beni; camideki bir minbere ya da gümüştan yapılmış bir puta benzetilmiştir.

Gonce-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre elif

Câmi-i hüsn içre yâ **minber** ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

Divanda *mescid, imam, kible, mihrap* gibi cami ile ilgili mefhumlara aynı beyitte yer verilerek tenâsüp yapılmıştır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Kaşların takın eğer yâd etse **mescidde imâm**

Kible hakkı ey sanem yüz döndüre **mihrâbdan** (G. 109/3)

Şair, sevgilinin bulunduğu yeri kâbe olarak tasavvur etmiş ve sadece burada mutlu olabileceğini söylemiştir. Sevgili olmadan meyhane de mescid de âşığa huzur vermez.

Kâbe-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne **mescidde** ne hod meyhânede (G. 125/2)

12.4. Kible, Kiblegâh, Secde, Secdegâh

Kible, Müslümanların namaz ibadetini yerine getirmeleri için yönelmeleri gereken Kâbe yönüdür. Klasik şiirde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de âşığın kiblesi sevgilidir.

Her taraftan kapına eyler teveccüh hâs u âm
K'işîğindir **kible-i** hâcet-revâ-yı rüzgâr (Ş. 1/46)

Çok kâleb-i cesîmi görürsün ki kâh olur
Kalb-i şerîfi **kible** gibi **secdegâh** olur (G. 17/1)

Kible aynı zamanda sevgilinin ve din büyüklerinin eşiğidir.

Erenlerin zahmı cânâ merhemdir
Şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşiği çünkü **kible**mdir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/3)

Âsitânın **kiblegâh**ından yüzüm döndürmezem
Hem be-Hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezen (G. 92/3)

Pelâs-ı gam kime dâmân ise ey dil sana yeğdir
Yüzün döndürme yârından eşiği çünkü **kible**mdir (G. 22/1)

12.5. Hacc ve İlgili Mefhumlar

12.5.1. Hacc, Hacc-ı Ekber

İslamın temel esaslarından olan hac, belli şartları taşıyan Müslümanlar için farz kılınan bir ibadettir.⁹⁹Usûlî, hac kavramını divanda gerçek anlamının dışına çıkmadan kullanmıştır.

Eğer **hacca** vara ol sûret-i pâk
Ede bin yerde kalbe câmesin çâk (Ş. 1/171)

⁹⁹ Gitmeye gücü yetenlerin Kâ'beyi ziyaret etmesi (haccetmesi), Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır (Ali İmran, 3/97).

“En büyük hac” anlamına gelen *hacc-ı ekber*, terim anlam olarak arefe gününün veya kurban bayramının birinci gününün cumayadenk geldiği hacdır. Bu haccın sevabı da diğer haclara göre göre daha fazladır.¹⁰⁰

Yüce Allah, “*Beni ne yeryüzüm ne de gökyüzüm kuşatır. Ancak beni mümin kulunun kalbi kuşatır.*”¹⁰¹ buyurmuştur. Bu kudsî hadisten hareketle mümin kulun kalbi, Allah’ın tecelli ettiği yer olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda Usûlî, müminin kalbinin bir Kâbe olduğunu, hacc-ı ekberin ise bu gönül kabesine yapılan ziyaret olduğunu söylemektedir.

Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zâhid berü

Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus.VIII/3)

12.5.2. Kâbe (Kâbe-i Maksûd, Beytullâh, Beytü'l Mukaddes)

Kâbe, Mekke-i Mükerrreme’de bulunan mukaddes yapıdır. Müslümanlar, hac ibadeti sırasında Kabe’yi tavaf etmekle yükümlüdürler. Usûlî’nin şiirlerinde Kâbe, sevgilinin yüzüneşiğineveya gönüle benzetilmiştir. Âşık için sevgilinin cefası, onun ruhuna gıdadır ve sevgilinin eşiğinde can vermek âşık için bir mutluluktur.

Gönlüme râhında gâm yemek gıdâ-yı rûhdur

Ka’be’yi kûyunda cân vermek sefâdır sevdigim (G. 86/3)

Âşığın nazarında sevgilinin eşiğiKâbe olarak düşünülmüştür. Bu gönül Kâbe’sine erişen âşığın mutluluğu tarif edilemez.

Eşiğin **ka’besin** çünkü buldun

Sevin şâd ol gönül kim evden oldun (Ş. 1/173)

Ka’be-i maksûda erdim şevk sahrâsındayam

Gönlümün buldum murâdını tesellâsındayam (Mus. II/4-4)

Sevgili, âşığın yıkılan gönlüne merhamet ederek tekrar inşa etmiş, bu özelliğiyle tahrip olmuş Kabe’yi inşa eden İbrahim (a.s.)’e benzetilmiştir.

Yıkılmış idin gönlümü yaptın yine rahm eyledin

Ey Halîlim Hak bilir bir **Ka’be** bünyâd eyledin (G. 68/2)

Hakiki âşık içinKâbe ve büthane arasında bir fark yoktur. O, sevgilinin tecellisini her yerde ve her binada görebilir.

¹⁰⁰“Günlerin en üstünü Arefe günüdür. Bugün cumaya rastlarsa, cuma günü dışında yapılan yetmiş hacdan efdaldır.” (Ebu Davud Süleyman b. Eş’as es-Sicistani, **Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi**, Şamil Yayınları, 7/358-359).

¹⁰¹ İmam Rabbanî, **Mektubat**, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2006, 334. Mektup, s. 614. (Bu hadisle ilgili olarak hâfiz el-İrâkî, ‘aslı yoktur’ demiştir. El Aclûnî, bu sözün isrâilîyâtan olduğunu, Peygamberimiz (S.A.V.) den nakledilen bilinen bir senedinin bulunmadığını söylemiştir. (Mektûbatın şârihi, Mustafa Hasaneyn Abdulhâdî, **el-Mektubât, II/327**. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, I. Baskı, 2994)

Ka'beyi büthânedен fark eylemezse vechi var

Dost didârın görür her yerde can bînâ-yı aşk (G. 58/13)

Divanda Kâbe'nin yanı sıra *beytullah*, *beytü'l-mukaddes* gibi ifadelere de rastlanmaktadır.

Yâ ilâhi ravza-i cennet midir bu hoş makâm

Yâ ki **beytu'llâh**dır yâ secdegâh-ı hâs u âm (Mus.III/1-1)

Tasvîr-i gayre kılma mahall kalb-i akdesi

Esnâma mesken eyleme **beytü'l-mukaddesi** (G.137/1)

12.5.3. Tavaf

Haccın farzlarından biri olan tavaf, Kâbe etrafında belli şartları yerine getirerek yedi kez dönmek demektir. Usûlî, Hakk'ın suretini tavaf etmek isteyenlerin geri planda kalmamalarını ve adım atmaları gerektiğini söylemektedir.

Sûret-i Hakkı **tavâf** etmek dilersen rû-be-rû

Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü

Zâhiri ko âlem-i ma'nîye gel gir içerü

Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey Zâhid berü

Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus.VIII/3)

Kâbe'yi tavaf etmek kafirler için haram kılınmıştır. Klasik şiirde âşığın Kâbe'si, sevgilinin eşiğidir. Âşık, burayı tavaf eder. Ancak mahrem olmayanların (ağyarın) bu Kâbe'yi tavaf etmesini istemez.

Tâ harîm-i kûyunu etmeye nâmahrem **tavâf**

Kesdi işbu dîde-i hûnî beyâban yolların (G. 94/2)

12.5.4. Merve, Safâ

Kutsal topraklarda bulunan iki tepenin adıdır. Haccın kabul olunması için bu iki tepe arasında yedi kez gidip gelmek gerekmektedir.¹⁰² Usûlî, Merve ve Safa kelimelerine birlikte yer vererek bu duruma telmihte bulunmuştur. Şair, Merve ifadesini olduğu gibi vermiş, ancak Safâ kelimesini farklı manalara gelecek şekilde kullanmıştır.

Yüzü **Merve** hâki nûr-ı Hudâdır

Cemâli kible-i ehl-i **safâ**dır (Ş. 1/150)

Olmayan âyîne-veş jeng-i hasedden sîne-sâf

¹⁰² Safâ ile Merve, Allah'ın işaretlerindedir. Kim Ka'be'yi hacceder veya umre yaparsa bu ikisini tavaf etmesinde kendisi için sakınca yoktur (Bakara, 2/158).

Merve hakkı sũfiyâ bilmez **safâ**-yı rüzgâr (K. 1/20)

Divanda ‘Merve hakkı için’ söylemine pek çok kez rastlanmaktadır.

Merve hakkıçün safâ yüzünü görmezsem eğer
Sũfiyâ âyîneni saf etmedinse pâsdan (G. 102/3)

Mugaylân-ı gam-ı dilber **safâ**dır **Merve hakkıçün**
Başım gitse yüzüm döndürmezem ol kıblegâhımdan (G. 107/4)

12.5.5. Kurban

Bayramın birinci günü ile üçüncü günü arası, harem sınırları içerisinde hacıların kurban kesmesi şarttır. Usûlî, Kâbe ve kurban kelimelerine aynı beyitte yer vererek bu olayı akıllara getirmiştir. Sevgilinin Kâbe’ye benzeyen mahallesinde yine bir âşık kurban edilmiştir.

Dediler Kâ’be-i kûyunda bugün kan oldu
Âşıkın var ise biri yine **kurbân** oldu (G. 139/1)

İKİNCİ BÖLÜM

I. TASAVVUF

Mistisizmin İslam'daki karşılığı olan tasavvuf, mutlak aşka ulaşmayı hedefleyen bir inanç ve düşünce sistemidir. Tasavvufun temelinde, Allah aşkı, Allah'a manevî anlamda ulaşma, dünyanın eğlencelerinden ve dertlerinden kurtulma, nefsin terbiyesi, sadelik, kâmil insan olma isteği yatar. Ayrıca tasavvufta, yaratılan her şeyin tek olduğu düşüncesi de vardır. Her şeyin yaratıcısı olan Allah, bu dünyada gördüğümüz her şeye aksetmiştir. Varlık âlemi, Allah'ın anlaşılıp bilinmesi için vardır. Buna “*vahdet-i vücüt*” görüşü denmektedir. Bu sebepten tasavvufta, kesretten vahdete, yani çokluktan birliğe ulaşma amacı güdülür. Tasavvufa göre evren ve insan Allah'ın kendi güzelliğini seyrettiği bir ayna gibidir.¹⁰³

Âlem-i vahdetde kesret dahi tutmuşdur makarr
Birbirinde münderic sankim nevât içre seçer
Zâhir olmamış idi hulk-ı melek hüsn-i beşer
Ol zaman kim lutf ile bir gevhere kıldım nazar
Zâhir ol gevherden oldu cümle eşya lâ-aded (Mus. VII/6)

Tasavvufi bir muhitte yetişen Usûlî, Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisap ederek tarikata mensup olmuş ve bu manevi ortamın etkisiyle şiirlerini kaleme almıştır. Tasavvufî yönünü şiirlerine yansıtan şair, divanda tasavvuf ve tarikatlerle ilgili mevhumlara ve bazı mutasavvıflara yer vermiştir.

1.1. Âşık (Ehl-i Aşk, Ehl-i Dil, Ehl-i Derd, Ehl-i Safâ, Ehl-i Hâl)

Tasavvufî manada âşık, nefsi terbiye ederek dünyanın fani lezzetlerinden vazgeçen, gönlü Allah aşkıyla dolup taşan ve yalnız O'na ulaşmayı arzulayan vuslat yolcusudur. Âşık, bu meşakkatli yolda her türlü sıkıntıya ve zorluğa katlanır. Dert, mutlak aşka ulaşmayı arzulayan âşık için bir lütuftur. Hatta Usûlî, hakiki âşıkların dert çekmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu sebeple şiirlerinde âşık yerine, “*ehl-i derd*” veya “*dert ehli*” gibi ifadelere yer vermiştir:

Ehl-i derd ol ehl-i derd ol ehl-i derdol ehl-i derd
Ey Usûlîden su 'al idüp tesella isteyen (G. 108/5)

Bu râh-ı belâ sâlikine yâr olamazsın

¹⁰³ Beyhan Kesik vd., “Din ve Tasavvufî Muhtevâ”, **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay., İstanbul 2015, s.508.

Derd ehline sen yâr-ı vefâdâr olamazsın (G. 110/1)

Dünyadan elini eteğini çeken âşıkne geçmişteki ne de gelecekteki sıkıntılarla uğraşır:

Ehl-i hâliz çekmeziz mâzî vü istikbâl gamın

Biz ne imrûzunda dünyânın ne ferdasındayız (G. 46/4)

Aşk ehli, vaizin sözlerine kulak asmaz ve nasihatleri dinlemez. Çünkü ârif olan cahil kimselerin yolundan gitmez:

Ögüdün tutmaz **ehl-i aşk**vaiz

Ki uymaz câhile irfân olanlar (G. 23/7)

Âşık için kullanılan bir diğer ifade ise ehl-i dildir. Şâir, gönül ehlinin her daim dert çekmesi gerektiğinden söz eder:

Sen **ehl-i dilin** ola mısın kezb-i hakîri

Çün subha degin derdile peymân olamazsın (G. 110/2)

1.2. Abdal, Kalender, Derviş

Abdal, dünyanın geçici heveslerine aldanmayıp yalnızca Allah'a teslim olan ihlaslı kimsedir. İlahi cezbe ve coşkuyla meczup olan abdal, Usûlî'nin şiirlerinde divane, kalender gibi kelimelerle birlikte anılır.

Abdal-ı pâ-bürehne mücerred **kalenderiz**

Kahbe cihâna bakmayıcı parsâlarız (G. 42/2)

Tekye-i aşka gir ey **abdal-ı** dil ko kâ'beyi

Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Abdal-ı pâ-bürehne mücerred **kalenderiz**

Kahbe cihâna bakmayıcı parsâlarız (G. 42/2)

Divanda abdalların ilahi cezbeyle cûşa gelmelerinden söz edilmektedir. (Bkz. Semâ)

Şevk-i didârinla ey nûr-ı cemâl-ı Mustafâ

Bir semâ' etdim ki *cûşa geldiler* **abdallar** (G. 34/3)

Abdal kelimesiyle aynı anlamı taşıyan *kalenderler*, nefis terbiyesi için saç tıraşı olurlar ve bu şekilde dilenirler. Kalenderîlerin belli usullere göre tıraş olduklarıbu uygulamaya çâr-darb adı verilir.

Abdallar insan yüzünü Allah'ın cemalinin yansıdığı bir ayna olarak kabul ettiklerinden dolayı saç, sakal, bıyık ve kaş gibi unsurların bu aynayı kararttığını ve bu nedenle kazıtılması gerektiğini düşünüyorlardı. Şâhidî *Tırâş-nâme* adlı eserinde çâr-darbın âdabı ve manalarını

anlatır. Çâr-darbda önce sakal ve bıyık, sonra saç ve daha sonra kaş tıraş edilir. Sakalı kesmek dünya sevgisinden kurtulmak, bıyığı kesmek benlikten arınmak, saçları tıraş etmek insanların önünde toprak gibi mütevazı olmak, kaş ise örtüyü kaldırmak ve Hakk'ın sevgisinden gayrısını terk etmektir.¹⁰⁴

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hakda *tıraş olmuşkalender* var imiş (G. 51/6)

Usûlî'nin şiirlerinde derviş, dünyadan el-ayak çekerek kendini Allah'a adanmış, fakir bir dilenci olarak karşımıza çıkmaktadır:

Gerçi böyle sûreta **dervîş** ü üryânız velî
Âlem-i ma'nîye baksan Zülfikâr-ı Haydârız (Kıt'a IV)

Aldanmamışız mansıb u câhına cihânın
Dervîşleriz sâkin-i meyhâneleriz biz (G. 43/3)

1.3. Ârif, Eren, Veli, Evliyâ, Ehl-i Hakk, Ehl-i tahkîk, Ehl-i İrfan, Ehl-i Kemal, Ehl-i Şuhûd, Ehl-i Hikmet

Divanda geçen bu ifadeler, masivayı terk edip kendisini yalnızca Allah'a adanmış, belli mertebelerden geçerek tasavvufî olgunluğa ulaşmış, mana ehli kişiler için kullanılmıştır. Ârif, âlemi vahdet noktasında düşünmüş ve kalplerin sırrına erişmiş, kavrayışı güçlü kimsedir:

Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi
Sırr-ı kulûba **ârif** idi nüktedân idi (Mus. 2 / 3)

Yüce Allah, kenz-i lâ-yefnâ (Bkz. Ayetler ve Hadisler)sırrıyla tüm mevcudata tecelli etmiştir. Güneşten zerreye kadar her şeyin özü O'dur. Bu hakikat sırrını yalnızca ârif olanlar anlayabilir.

Gerek **ârif** gerekse ehl-i hırfet
Hemân san'atları mihr ü muhabbet (Ş. 1/28)

Ârif ol bir zerre de yüz bin meh-i tabânı gör
Katre-i nâçîz içinde cünbiş-i ummâna bak (G. 64/2)

¹⁰⁴ Mürşide Topçu, "İşıkname, Tıraşname, Risâle-i Âfâk u Enfûs (Metin-Çeviri-İnceleme)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2009, s.78-105.

Dünya, müminin zindanı; kafirin cennetidir.¹⁰⁵ Bu bağlamda ârifin bedeni dünya zindanında cehennemde bile olsa mârifet zevki içinde canı Cennetü'l mevâdadır.

Sicn-i dünyâ içre zevki ma'rifetle **ârifin**
Cismi dûzahdaysa cânı cennet-i me'vâdadır (G. 25/10)

Şair, münkirin inkârını köpek sesine benzetmektedir. Köpeğin sesinin ayın seyrine bir zararı olmadığı gibi, münkirin inkârı da ârif için değersiz ve boştur.

Seyr-i mâha yog imiş âvâz-ı segden çün zarâr
Ârif olan hîçe sayar münkîrin inkârını (G. 136/8)

Şairin derin hürmet ve sevgi beslediği erenlerin yaraları bile cana şifa verici bir merhemdir.

Erenlerin zahmı cânâ merhemdir
Şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşiği çünki kiblemdir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/3)

Usûlî, “*dış görünüşe bakıldığında gariban bir derviş gibi görünsek de mana âleminde Zülfikâr-ı Haydarız*” diyerek mühim olanın suret değil sîret olduğunu vurgulamıştır.

Gerçi böyle sûretâ derviş ü uryânız **velî**
Âlem-i ma'nî'ye baksan Zülfikâr-ı Haydarız (K. IV/2)

Usûlî'nin şiirlerinde veli; dost, arkadaş, sevgili gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır.

Bir dem dıraht-ı ömrüme ber vermedin **velî**
Etdin doyunca dest-i cefâyile sengsâr (Mus. 1/2)

Zevk-i vaslı tatmadım bilmem **velî** tîg-i gamın
Bir gıdâ-yı rûhdur lezzet bağışlar cânıma (G. 124/4)

1.4. Pîr, (Pîr-i Mugân), Mürşid, Şeyh (Şeyhullâh), Dede

Pîr, tarikat kurucusunuveya tarikatın önde gelen kişilerini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimidir. Usûlî, şiirlerinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali için böyle bir ifade kullanmıştır.

Ayrıldım yârdan Usûlî meded deli oldum deli
Âh pîrim Muhammed Ali himmet eylen himmet eylen (G. 65/7)

¹⁰⁵ et-Taç, M. A. Nasîf, 5/160. **Riyazu's-Salihîni**, 1/505, (3. Baskı), Ankara. (Aktaran; İsmail Lütfî Çakan, **Diyanet Dergisi**, DİB Yay., C. 14, S.1, s.14.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir

Cân u dilden erenlerin kuludur

Benim pîrim çün Muhammed Alidir

Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/6)

Mürid, Allah'ın tecellisini pirinde görür. Pir, dileyen kimseyi Hak yoluna götürür. Pirin eşiği, mürid için kıbledir. Şair pir eşiğinde Hakk'ı bulmuştur. Usûlî, şiirlerinde pîrimden ve onun yolundan asla dönmeyeceğini özellikle vurgulamıştır:

Pîrimin azmi çün doğru yoladır

İsteyen kişiyi hakka iledir

Hak anınla her nefesde bilebilir

Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/4)

Gönülde çirk olan **pîr**den arınır

Hakkın sıfatı **pîr**lerden görünür

Pîri olmayanlar yarın yerinir

Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/5)

Nuh'un gemisinde bulunanların tufan korkusu yaşamayıp felaketten kurtulmaları gibi belâ dalgalarında boğulmaktan kurtulmanın tek yolu da bir pire teslim olmaktır.

Necât istersen emvâc-ı belâdan **pîre** teslim ol

Ki çekmez keğtî-i Nûha girenler havf-ı tufanı (G. 127/8)

Şair, *pîr-i Kenân* ifadesiyle Hz. Yakup ve oğlu Hz. Yûsuf'a telmihte bulunmuştur:

Ayırıp can Yûsufun kardaşçısından eyledi

Sana etdiğin bana ey **pîr-i Ken'ân** ayrılık (G. 60/4)

Ayırdı **pîr-i Ken'ânı** bugün cân-ı azîzinden

Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Klasik şiirde *pîr-i mugân* terkîbi, aşk şarabı sunan kimse anlamındadır. Akli ile övünenler bu şarabı içtiğinde kendinden geçer ve aklını yitirir.

Kat'ı âkil geçinir ancak eyâ **pîr-i mugân**

Alalım aklın Usûlînin ü bî-hûş edelim (G. 83/7)

Aynı zamanda pir kelimesi, ihtiyar anlamıyla da karşımıza çıkmaktadır:

Benzi sararmış başı ditrer âsâya dayanır

Devrden **pîr-i za'îf** olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

Oldum oğlan u kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ **pîrlik** ol nev-cevânım gelmedi (G. 147/4)

Mürşid; tarikat piri, doğru yola delalet eden zât anlamına gelmektedir.¹⁰⁶Usûlî, mürşidi bu manaya gelecek şekilde kullanmıştır:

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz **mürşid**-i aşka mürîd (G. 14/6)

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni Hızır **mürşid** kıl
Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/10)

Şeyh ifadesi, divanda tarikat büyükleri anlamındadır. Derde düşen kişi, şeyhin kendisine lütfedip duada bulunmasını temenni eder:

Ben özge derde uğradım bana bu pendî ko ey **şeyh**
Eğer bir himmetin var ise lutf et bir du'â eyle (G. 118/3)

İşlediği hadsiz günahlar sebebiyle pişman olan şair, şeyhin kapısına gelir ve kendisini reddetmemesini ister:

Yâ ilâh-i vâdi-i isyânda kaldım bî-meded
Abd-i âsiyem suçum bî-hadd ü cürmün bî-aded
Şimdi **şey'ullâha** geldim kılma ben dervîşi red
Fazlına bel bağladım yâ vâhid u ferd u ehad
Cümlenin ma'bûdı sensen dâimâ hayy-ı ebed (Mus. VII/1)

Anadolu'daki bazı tarikatlardakarşımıza çıkan dede mefhumu, belli bir mertebeye ulaşmış dervişler için kullanılan bir tabirdir. Bu tabir, özellikle Mevlevî ve Bektâşî tarikatlerinde yaygındır. Divanda dede redifli bir gazel mevcuttur. Usûlî'nin bu gazeli, şeyhi İbrahim Gülşenî için kaleme aldığı düşünülür. Diğer bir görüş ise bu şiirin İbrahim Gülşenî'nin şeyhi olan Dede Ömer Rûşenî için yazıldığıdır.

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen üryân **dede**
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân **dede**

Vüs'at-i küllî bilip inkârını her bir hâsın
Kulağına koymayup deryâ olan ummân **dede**

¹⁰⁶ Cahid Baltacı, **Tasavvuf Lügatı**, Gelenek Yay., İstanbul 2011, s.112.

Âşinâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân **dede**

Ölmüş idik cehl ile âb-ı hayât-ı nutkdan
Bir nefesde feyz-i rûh etdin bize hey cân **dede**

Âlemin vîrânesin ilm ile ma'mûr eyledin
Âferin ey küntü kenzin gevherine kân **dede**

Kâf-ı Kur'ân mâ'nisin kalbinde tahrîr eyleyip
Hakk ile bâtil arasın fark eden furkân **dede**

Zulmet-i zann içre yitirdi Usûlî yolunu
Huccetullâhsın delîl ol ana sen burhân **dede** (G. 122)

1.5. Tâlib, Mürid, Sâlik

Tarikata mensup olmak isteyen kişiye tâlip denir. Dünya mülkünü harabat köşesine değişen şair, yokluk hazinesinin talibidir.

Dünyâ evini günc-i harâbâta değişmiş
Bir genc-i fenâ **tâlibi** vîrâneleriz biz (G. 43/2)

Tâlibin mutlak aşka ulaşmak için enaniyetten vazgeçmesi, benlik duygusundan kurtulması gerekir. Böylelikle İlahî sırların işaretlerine vakıf olur.

Varma gelme yok durur Hakka eyâ **tâlib** hemân
Geç enâniyyet tarîkından bu remzi varı gör (G. 28/4)

Şeyh, tâlibin ehl-i tarikat olduğuna kanaât getirirse onun bu arzusunu kabul eder. Böylece tâlip, tarikate girer ve şeyhe *mürîd* olur:

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka **mürîd** (G. 14/6)

Mana âleminin yolcusu olan sâlik, nefsini terbiye ederekinsan-ı kâmil/yetkin kişi olmayı amaçlar. Bu bağlamda şeyhinin her emrine riayet etmek zorundadır:

Tenezzül **sâlik**-i râha hakîkatde terakkîdir
Kemâle kâbil olmaz mâh-ı nev bulmazsa noksânı (G. 127/13)

Sâlik için dünya, her canlının bir gün yok olup gideceği köhne bir köşkten ibarettir.

Bu ribât-ı köhnede **sâlik** nice kılsın huzûr

1.6. Tekke (Tekye, Tekyegâh), Dergâh (Dergeh), Hânkâh, Halvet-Hâne, Meyhâne, Meclis (Bezm), Harâbât

Divanda bu terimler, müridlerin bir şeyhin önderliğinde eğitim gördükleri, inzivaya çekildikleri, zikir ve sohbet ettikleri ulvî mekanlar olarak kullanılmıştır. Mürşidin aşk şarabını sunmasıyla tekkede bulunan müridler kendilerinden geçerek İlahî aşkın sırlarına nail olurlar.

Olmazsan Usûlî gibi ger vâlih u hayran

Bu **tekyede** bil vâkıf-ı esrâr olamazsın (G. 110/5)

Bî-hôd olanlara sunuldu bu **meclisde** kadeh

Duydu şol hayran olan bu **tekyenin** esrârını (G. 136/6)

Kalenderler, nefsini köreltmek ve enaniyetten kurtulmak için tekkede saç tıraşı olurlar ve sokaklarda dilenirler. “*Tekkede tıraş olmuş kalender var imiş*” ifadesi bu durumu akıllara getirmektedir.

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir

Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (G. 51/6)

Usûlî, soranlarda için kendisini “*mihnet tekyesininin ihtiyar bir abdali*” olarak tanıtmıştır.

Kim durur derviş Usûlî der isen şâhım eğer

Tekyegâh-ı mihnetin bir ihtiyâr abdalıdır (G. 31/5)

Dergâh ile gönül arasında bağ kuran şair, gönül mülkünde Güneş’ten zerreye kadar seyredilen her şeyde Allah’ın olduğunu anlatmak istemiştir.

Gir gönül mülküne seyr eyle ulu **dergâhı** gör

Şeş cihâta pertevin salmış durur ol mâhı gör

Zerre-i nâçîzden hurşîde varan âhı gör

Her neye kim baktın ise anda sen Allâhı gör

Kancaru kim azm kılsan semme vechu’l-lâhı gör (Mus.VIII/1)

Dergâh, Allah’ın evidir. Yalnızca Allah’ın nasip ettiği kimseler bu dergâhta bulunabilir. Allah dilediği kimseyi lanetleyerek bu dergâhtan sürer.

Kimisine devlet verip kimisine rahmet verip

Bir kuluna la’net verip **dergehinden** süren Allah (G. 123/4)

Hânkâhta bulunan kişilerin muratlarına ermeleri için tüm arzularından vazgeçerek aşk mürşidine mürid olmaları gerekmektedir:

Ey melâmet **hânkâh**ında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka mürîd (G. 14/6)

Dünya saltanatını terk ederek meyhânede iskân eden dervişler, cihanın makam ve rütbelerine aldanmazlar.

Aldanmamışız mansıb u câhına cihânın
Dervîşleriz sâkin-i **meyhâneleriz** biz (G. 43 /3)

Meyhane, rind sohbetlerinde edep dersleri verilen ve buraya gelenleri uslandıran bir mekteptir.

Sohbet-i rindâna erenler edep tahsîl eder
Ol ulu **meyhâne**ye varan kişi uslu gelir (G. 30/8)

Dünya evini harabe bir köşeye değişen âşık, fenâ hazinesine ulaşmak isteyen bir viranedir.

Dünyâ evini günc-i **harâbâta** değişmiş
Bir genc-i fenâ tâlibi vîrâneleriz biz (G. 43/2)

1.7. Dünya (Dehr, Cihân, Felek, Yer, Zemîn)

Usûlî Dîvânı'nda dünyanın geçici ve aldatıcı olması, vefâsız oluşu, insanı büyüleyerek kendine bağlaması gibi özelliklerine vurgu yapılır. Usûlî, klasik şiir geleneğine uygun olarak dünyayı yaşlı ve çirkin bir kocakarı olarak tasavvur etmiş ve onu kendi öz evladına zehir yediren zalim ve gaddar bir anne gibi düşünmüştür. Dünyanın sunduğu bal bile zehirdir. Tamahkâr olan insan, dünyanın tüm lezzetlerini yese bile doymaz. Bunu idrak eden ârifler dünyadan yüz çevirerek yalnızca mutlak gerçeğe ulaşmak istemişler ve İlahî aşkın verdiği tadı dünyanın tüm lezzetlerine değişmişlerdir.

Sıdk niyyet ver ki bu **dünya** denen mekkârenin
Mekrine aldanmayam kizb uyalâna kanmayam (G. 79/8)

Bin zînetederse özi pîrezen-i **dehr**
Baş egmezüz ol kahbeye merdânelerüz biz (G. 43/6)

Misafirhane tabiri, dünyanın geçiciliğini, kimsenin sonsuza kadar burada kalamayacağını ifade etmek için kullanılmıştır. Dünya nimetleri, misafirhanede ikram edilen bir sofradır. Bu misafir sofrasında doymak şöyle dursun, sunulan yiyeceklerin bile zehirli olduğu düşünülmektedir.

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu misâfir-hâne-i **dehr** içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir

Feleğin kâse-i çinisine vü hânına yuf (G. 57/5)

Dünya bir pazara benzetilmiştir. Bu pazarda aşk ve sevda, gönlü hoş tutan bir eğlencedir. Ancak bu eğlence ölüm geldiği vakit son bulur.

Güzel eğlencedir bâzâr-ı **dehrin** sûd u sevdası

Eger ta' cîl edip dest-i ecel dirmezse dükkânı (G. 127/5)

Divanda sevgili, ikiyüzlü olması sebebiyle dünyaya benzetilmektedir.

Yine bir yüz dahi gösterdin bu ben dervîşine

İki yüzlü olma hey çok sevdiğim **dünyâ** gibi (G.142/8)

Usûlî, aşk kametiyle yer yerinden oynadı diyerek kıyamet sahnesini akıllara getirmektedir. Beyitte şairin yerden kastettiği dünyadır.

Çün kıyam etdi ezelde kâmet-i bâlâ-yı aşk

Yer yerin kopdu sadâ-yı rabbiye'l-a'lâ-yı aşk (G. 58/1)

1.8. Yol (Tarîk, Râh, Râh-ber, Sırât-ı Müstakîm), Menzil

Yol, sevgiliye ulaşmak için aşılması gereken mesafedir. Hak yoluna ulaşmak için bir pire teslim olmak gerekir. Pir, dileyeni bu yolda Hakk'a ulaştırır.

Gel varalım toğru **yolı** bir pîre diyelim belî

Bunda neylersin Usûlî gel gurbete gidelim gel (G. 76/9)

Pîrimin azmi çün doğru **yoladır**

İsteyen kişiyi hakka iledir

Hak anınla her nefesde bilebilir

Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/4)

Aşk mukaddes bir yoldur. Âşık, sevgiliye ulaşmak için bu yolda her türlü zorluğa göğüs gerer. Bu yolda ölmeyen maksuda eremez. Sevgilinin yolunda canını kurban etmek, şair için bir zevktir. Hatta Usûlî, aşk yolunda ölmeyenler için “Yezid olsun!” diyerek beddua etmektedir.

Yoluna cân vermedir zevki Usûlî'nin hemân

Pâdişâhım sen anı sanma zarardan incinir (G. 36/5)

Semend-i nâz ile etdikçe cevân

Yezîd olsun **yolunda** vermeyen cân (§. 1/156)

Bu hüsn ü bu cemâl ile güzeller şâhısın şâhım
Yolunda cân u baş terkini urmayan yezîd olsun (G. 99/2)

Âşık, başkalarının ayıplamasına aldırış etmeden aşk yolunda ilerlemeye devam eder. Çer çöpün denizin akışına engel olamayacağı gibi, ağıyarın sözleri de âşığı bu yoldan alıkoyamaz.

Ta'n-ı agyâr ile **râh-ı aşk**dan dönmez gönül
Aksa deryâ bir yana ma'nî olmaz hâr u has (G. 49/3)

Allah'a ulaşmak isteyen kişi, bencillik yolundan geçerek kibir ve enaniyetten kurtulmak zorundadır. Ancak bu şekilde maksadına ulaşabilecek ve İlahî sırların işaretlerine vakıf olacaktır.

Varma gelme yok durur Hakka eyâ tâlib hemân
Geç enâniyyet **tarik**ından bu remzi varı gör (G. 28/4)

Rehber, kılavuzluk yapan kişi manasına gelmektedir. Âşığın önünde ne yol ne de rehber bellidir.

Nice şûrîde âşıklar gezerler cümle tâyihler
Bu tîh-i bî-nîhâyetde ne **reh** ne **râhber** peydâ (G. 1/9)

1.9. Fenâ-Bekâ

Arapça “yok olmak” anlamına gelen *fenâ*, tasavvufta kulun kendi iradesinden sıyrılarak varlığını Allah'ta yok etmesi demektir. *Bekâ* ise sonsuz, ölümsüz gibi anlamlara gelir. Fenâ hazinesine ulaşmayı arzulayan âşık, dünya evini harabe bir köşeye değiştirmiş ve masivadan kendisini soyutlamıştır.

Dünyâ evini günc-i harâbâta değişmiş
Bir genc-i **fenâ** tâlibi vîrâneleriz biz (G. 43/2)

Ver **bekânı** et beni benden **fenâ**
Rabbenâ vağfirlenâ verhamlenâ (Mnc. 1/11)

Uzun yola çıkanların azık hazırlaması gerektiği gibi fenâ yurduna gitmek isteyen kimse de azık hazırlamak zorundadır. Fenâ yolcusunun azığı ise gamdır.

Fenâ iklimine azmin olursa yolda çok gam çek
Doyunca ey gönül azık götür menzil uzag ancak (G. 61/3)

1.10. Rind-Zâhid (Sûfî, Vaiz, Hâce, Fakîh, Müftü)

Rind ile zâhit, klasik şiirde birbiriyle çatışan iki tiptir. Rind için önemli olan maneviyattır. O gönül vasıtasıyla mutlak aşka ulaşabileceğini ileri sürer. Zahit ise maddeye önem verir ve akıl yoluyla Allah'a ulaşabileceğini savunur. Dünyadan yüz çevirerek İlahî aşkla sarhoş olmuş rindin karşısında devamlı ibadetle meşgul olan, dinin emir ve yasaklarına uyan, ancak İslam'ı hakiki manada kavrayamamış, şekilci zahit tipi vardır. Rindin hareketlerini eleştiren ve devamlı onu uyarılarda bulunan zahit, rindi cehennem azabıyla korkutarak vazgeçirebileceğini düşünür. Umursamaz ve kalender mizaçlı rind ise zahidin söylediklerine aldırmaz. Klasik şiirde âşık, rind tipiyle özdeşleşmiştir.

Öğüdün tutmaz ehl-i aşk **vaiz**

Ki uymaz câhile irfân olanlar (G. 23/7)

Âlemde mey-i aşk ile mestâneleriz biz

Ta'n eyleme **zâhid** bize divâneleriz biz (G. 43/1)

Rind “*kuru huy ve hay ile bu iş olmaz*” diyerek ibadetin şekliyle ilgilenen zahide ciddi eleştirilerde bulunmuştur:

Âh-îâteş-bârdır gökler yüzine râh iden

Zâhidâiş başa varmaz kuru hûy u hây ile (G.121/4)

Rind, her fırsatta kendisini dinî telkinlerle uyaran hocaya seslenerek nefsi duygulara kapılmadığını, Allah'a itaat ettiğini ve her nefeste Allah'la beraber olduğunu söylemektedir:

Her bir nefesde Hakk ileyiz Hakka uyarız

Ey **hâcem** sanma tâbi'-i nefis ü hevâlarız (G. 42/4)

Zahit, daima Allah'ın kahhar ismini dikkate alır ve rindi cehennem ateşiyle korkutarak Allah'a yaklaştırmaya çalışır. Rind ise “*vaizin cehennem ateşi dediği ayrılık (ateşi)*” imiş diyerek sevgiliden ayrı kalmanın verdiği acıyı bu şekilde tarif eder:

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim

Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

Şair, akıyla övünen ve mantığıyla hareket eden fakîhe, bu anlayışı terk etmesi gerektiğini ve aşkın sırlarına bu şekilde erişemeyeceğini söylemektedir.

Fehmini terk etmedin fehm edemezsin ey **fakîh**

Remzini aşkın gerek âkil gerekse gevden ol (G. 75/9)

Âşığın sözleri açık ve anlaşılır olmasına karşın zamanın müftüsü bu kelamı idrak edemez.

Ko mantık-ı kelâmımızı **müftî**-i zamân

Bilmez me'ânisîn ki bedi'dir beyânımız

(G. 37/7)

1.11. Zühd, Takvâ

Zahidin dini emirlerin dışına çıkmamasının ve ibadetlerini eksiksiz yapmasının sebebi Allah'ın mümin kullarına vaadettiği cennettir. Hakiki âşığın ise arzuladığı yalnızca Allah'tır. Gönül adamının zühd ve takva ile işi olmaz. Çünkü onun cenneti kazanmak gibi bir çıkarı yoktur.

Ne işim var benim takvâyile **zühd** ile ey **zâhid**

Usûliyem benim bi-kârlıktan özge kârım yok

(G. 63/7)

Klasik şiirde sevgilinin bulunduğu yer âşıkların kıblesi olarak düşünülmüştür. Usûlî, her an ibadetle meşgûl olan zahide seslenerek zühdü ve takvayı bir kenara bırakmasını ve sevgiliye secde etmesini söyler. Böylece vaktini geçirdiği namazlarını da kaza etmiş olacaktır.

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin **zühd** ü **takvâyı**

Çü bildin kıbleni geçmiş namazın hep kazâ eyle

(G. 118/2)

Bir can katledildiğinde diyet verilmesi adettir (Bkz. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar). Ancak aşk uğruna kan dökülerek can verilmesimübahtır. Âşıklık mezhebinde kanun yoktur, yalnız kan vardır:

Aşk ile can verme yeğdir **zühdü** âdet kılmadan

Mezheb-i uşşâkda kânun olımaz kan olur

(G. 19/3)

1.12. Nefs

Kulun arzuladığı kötü ve çirkin isteklerdir. Nefis daima kötülüğü emreder.¹⁰⁷Nefsî duygularla hareket eden insan, bir süre sonra Allah'tan ve O'nun emirlerinden uzaklaşmaya başlar. Bu sebeple tasavvufta nefsi terbiye etmek esastır. Dünyanın geçici heveslerine aldanıp nefesine uyan kişi Hak yolunda menzile varamaz:

Hevâ-yı nefse uyan âşık olmaz

Bu yolda egri varan menzil almaz

(P. 1/2)

Usûlî, nefsi *yılan*, *köpek*, *akbaba* gibi çeşitli hayvanlara benzetmektedir. Yılanın başının küçükken ezilmesi gerektiği gibi nefsi de en başta ezerek yok etmek gerekir. İnsanın cennetten kovulmasına sebep olan yılan ile nefis arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, nefis köpeğini kovarak dünyevî isteklerden uzaklaşmıştır. Çirkin arzulara meyleden nefis, her leşe

¹⁰⁷ Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir (Yusûf, 12/53).

ve pislige konan akbaba gibi düşünölmüştür. Akbabanın yediği leş nasıl ki ona tatlı geliyorsa, nefsin arzuları da insana hoş gelmektedir:

Hânen içre besleyip **emmâre**ye verdin vatan
Mûr iken bir yedi başlı ejder ettin mârını (G. 128/9)

Ejdehâ-yı heft-serdür **nefs-i hodgâm** ey gulâm
Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol mârı gör (G. 28/6)

Salalım fakr u fenâ kebkinde şâhbâz-ı dili
Nice bir **nefs**imizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

Pervâz eder mi âlem-i ulvîde murg-ı rûh
Her cîfeye ki meyl ede bu **nefs** kerkesi (G. 137/2)

Divanda “Ölmeden evvel nefsi öldürmek” ifadesine yer verilerek Hz. Peygamber’in hadis-i şerifine göndermede bulunulmuştur:

Râzı ol nahnu kasemnâda yazılan kısmına
Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine
Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine
Ölmedin nefsi öldürürse nice dolar cismine
Nefha-i rûhu ı-kudüsden mahz-ı rûhullâhı gör (Mus.VIII/5)

1.13. Mâsivâ, Terk, Ferâgât

Tasavvufî bir terim olan mâsivâ, Allah’dan başka her şeyi ifade etmek için kullanılır. Mâsivâdan ilgiyi keserek yalnızca Allah’a yönelmek tasavvufun esaslarındandır. Mâsivâdan yüz çeviren kişi, Allah’ın esmasının sırlarına erişerek mana âleminin merdi olur. Eşyanın sırrını kavrayamayan insan basiretsizdir. Bu insanlar mâsivâyâ göz yumarak evrene tecelli eden mutlak sevgiliyi görmelidir:

Merd-i ma’nâ alleme’l-esmâ biziz
Hakkı bildik **mâsivâ**dan geçmişiz (G. 48/2)

Ey basiretsiz göz aç agyâra bakma yârı gör
Mâsivâdan gözünü yum tal’at-ı dîdârı gör (G. 28/1)

Usûlî, gönlüne seslenerek nefsin lezzetlerinden vazgeçmesini ve dünya devletinden ferâgât etmesini istemiştir.

Geç ey dil nefsi-şûmun lezzetinden

Ferâgat kıl bu dünyâ devletinden (Ş. /10)

Tasavvufî manada can u ten, ad u san, benlik, ism ü resm, dünya, makam, şekk ü zann, fehm gibi pek çok kavramın terk edilmesi gerektiği savunulmuştur.

Ey gönül dîvânesin **terk eyle sen cân u teni**

Sana yaraşmaz kabâ üryân u bî-pîrehen ol (G. 75/4)

Bunluğu ko **benliği terk eyleyüben** ol şehin

İtlerinden olmağa sa'y et Usûlî sen sen ol (G. 75/10)

Ad u sanı terk edip rüsvâ-yı aşk olsam yine

Bu cihân içre gönül ben dahi bir ad eylesem (G. 90/5)

Tasavvufî ıstılahın dışında divanda sevgilinin âşığı terk etmesine de değinilmiştir. Ayrıca dostu ve yoldaşı geride bırakarak diyarı terk etmekle ilgili beyitlere de rastlanmaktadır. Âşığın gönlünün eğlencesi, sevgilidir. Ancak sevgili, âşığı terk ederek onu gam içerisinde bırakmış ve âşığın helâk olmasına sebebiyet vermiştir.

Gönül eğlencesi gitdi meded gamdan helâk oldum

Ol âfet bizi **terk** etdi meded gamdan helâk oldum (G. 80/1)

Âşık, sevgili ve yoldaşı gibi tüm yakınlarını terk ederek gurbete gitmeyi arzulamaktadır.

Terk eyle yârı yoldaşı gözetme hâli hâldâşı

Akıdıp gözlerden yaşı gel gurbete gidelim gel (G. 76/7)

Sevgilinin insafa gelmeyeceğini anlayan âşık, gönlüne seslenerek bu diyarı terk etmesini söyler. Âşığın vefâsız sevgili karşısında sabrı ve tâkati tükenmiştir.

Sabra tâkat kalmadı **terk-i diyâr** et ey gönül

Bir vefâsız rahmi yok nâmerde cân vermek neden (Mus.IV/3-2)

1.14. Esrar, Sır, Gayb, Râz, Mahfî, Bâtın, Pinhân, Mübhem, Mahrem

Sır; gizli şey, kalpte saklanıp kimseye söylenmeyecek olan bilgi, düşünce, hal anlamındadır. Tasavvufta Allah ile kul arasında saklı ve gizli kalan hallerdir. Sır, müşahede yani ulûhiyeti seyr ve temaşa mahallidir. Gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemeyeceği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Kaplan Üstüner, **Divan Şiirinde Tasavvuf**, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 176.

Tasavvufta sırdan kastedilen genellikle “vahdet-i vücud” anlayışıdır. Bu anlayışa göre eşyânın varlığı birbirinden bağımsız değildir. Yaradılan her şeyin arkasında Mutlak Varlık gizlidir. Bu sırrı her akıl idrak edemez. Usûlî, hakiki manada Allah’ı bilmek için Hallac-ı Mansûr’un *Ene’l-Hak* sırrına erişilmesi gerektiğini söylemektedir. Güneşten zerreye kadar her şey, vahdet sırrını beyan eder. Gönül, ibret gözünü açmalı ve eşyada bu sırrı seyretmelidir.

Ehl-i tahkîke eriş Hakkı muhakkak görmege
Hâlet-i Mansûra bak **râz-ı Ene’l-Hak** görmege (Mus.VIII/8)

Mâ’nîde her zerre açmışdır dehân
Vahdet esrârını eylerler beyân (Mrc. 1/64)

Gönül ibret gözün açup gözet bu **sırr-ı pinhânı**
Temâşa eyle eşyâda cemel-i sun'-ı Yezdânı (G. 127/1)

Denizin dalgada tecelli etmesi gibi Allah damevcudat üzerine tecelli etmiştir. Bu varlık denizinde tüm dalgalar “*Ben Hakk’ım*” diyerek vahdet sırrını açığa vurmaktadır.

Vücûd-ı mutlakı bahri ne mevci kim ider peydâ
Ene’l-hak sırrını söyler eger **mahfi** eger peydâ (G. 1/1)

Şair, hakikat sırrını soranlara, kanında veya canındadır diyerek bu sırrın insanın özünde olduğunu söylemektedir.

Ey soran **sırr-ı hakikat** kandadır cânındadır
Belki sol cânındaki deryâ-yı irfânındadır (G. 26/1)

Divanda tekke, İlahî sırları barındıran bir yer olarak düşünülmüştür. Bu tekkeye gelerek aşk meyinden içenler, tekkenin sırlarına erişmeye nail olur.

Bu köhne tekyenin **esrârın** anlar
Bu meyden vâlih ü hayrân olanlar (G. 23/5)

Bî-hôd olanlara sunuldu bu meclisde kadeh
Duydu şol hayrân olan bu tekyenin **esrârını** (G. 136/6)

Klasik şiirde güzellik unsuru olan ağız, içerisinde bilinmez sırları gizleyen kapalı bir kutudur. Usûlî, perde ile örtülü olan bu sır kutusuna kimsenin erişemediğini söyler.

Cevher-i ferdî dehânında **nihân esrâr-ı gayb**
Açmamış o perdeyi bir ferde allâmû’l-guyûb (G. 6/2)

Sırrın herkes tarafından bilinmemesi gerekir. Şair, aklın varsa sırrını kendini beğenmişlere ve cahillere söyleme diyerek uyarıda bulunmuştur. Kendi nefsî duygularının

esiri olanlar İlâhî sırlardan haberdar olamaz. Aynı zamanda böyle insanlardan uzak durulması gerekir.

Deme usluysan **râzını** meste
Yakın olma sakın şehvet – pereste (DP. 1/15)

Şol şarâb-ı dil-güşâdan göricek **mahfide** gör
Duymasın câhil sakın fâş eyleme **esrârını** (G. 128/6)

Şairin sırlarını beyan edebileceği kimsesi yoktur. Gizlisini saklısını bilen yalnızca yüreğindeki yaradır. Her daim onunla birlikte olan yakın arkadaşı ise gözyaşlarıdır.

Yürek başımdan özge **mahremim** yok
Gözüm yaşından artık hem- demim yok (Ş. 1/35)

1.15. Kanaat, Fakr

“Kanaat, kısmete razı olmak, takdir edilenden memnun olmak, yeme, içme, giyme gibi ihtiyaçları en aza indirmek, tamahkar ve muhteris olmamak, elde mevcut olana rıza göstermek, başkasının malına ve hakkına göz dikmemek gibi anlamları içine alan bir kavramdır. Tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olma, hırslı ve açgözlü olmamak demektir.”¹⁰⁹

Şair, asıl hazinenin bitip tükenmek bilmeyen kanaat hazinesi olduğunu fark etmiş ve dünyaya ihtiyacı kalmadığını anlamıştır. Dünyadan yüz çeviren ve halvette Allah’la meşgûl olan şair, kanaat hazinesi ile zenginleşmek istemektedir.

Çün **kanâat** genci bildün kenz-i lâ-yefnâyimiş
Pes Usûlî ehl-i dünyâyâ ne hâcet ihtiyâc (G. 11/7)

Bendeni genc-i **kanâ'atle** ganî kıl kim varam
Günc-i uzletde yatam mîr-i zamane bakmayam (G. 79/6)

Fakr, kulun Allah’tan başka kimseye ihtiyaç duymaması anlamına gelen bir tasavvuf terimidir. Usûlî, fakrdan söz ederken Hz. Peygamber’in, “*Fakirliğim benim övüncümdür.*” anlamına gelen *El-fakrî fahrî* hadisine telmihte bulunmuştur.

Fakr ile teslîm durur dünyâda bizim fahrimiz
Etmeziz ey hâce biz mâl-ı firâvân ile bahs (G. 10/3)

¹⁰⁹ Ayşe Büyükyıldırım, “Usûlî Divânı’nda Tasavvûfî Unsurlar”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXVI**, (Mehmet Çavuşoğlu Armağanı II), İstanbul 2005, s. 140.

Kuluyuz âl-i abânın **fakr** ile
Fahr edüp tâc u kabâdan geçmişiz (G. 48/4)

Ey libâs-ı **fakr** ile fahr eyleyen üryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede (G. 122/1)

Divanda fakr ile keklük arasında ilgi kurulmuştur. Doğan kuşu, fakr u fena keklüğünün üzerine salınmıştır. Nefs ise köpek olarak düşünülmüş ve bu nefis köpeğinin kovulması gerektiği vurgulanmıştır.

Salalım **fakr** u fenâ kebkinе şâhbâz-ı dili
Nice bir nefsimizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

1.16. Uzlet, Halvet

Tarikata giren dervişin dünya ile ilgisini keserek mâsivâdan kendini soyutlaması ve tüm samimiyetiyle kendini Allah'a adamasıdır. Bu sebeple derviş, insanlardan uzaklaşarak kimsenin olmadığı yerlere gider ve tek başına vakit geçirir.

Cân ile Hakka enîs ol **uzlet** eyle nâsdan
Ey gönül insan isen kes ünsünü nesnâsdan (G. 102/1)

Çok yemek, çok uyumak ve çok konuşmak tarikatın adaplarına ters düşer. Bu yüzden âşık, boş sözleri bir kenara bırakıp toplumdan uzaklaşmış ve vahdette tek başına kalmıştır. Uzletin amacı dünyanın geçici heveslerinden uzaklaşarak yalnızca Allah'a yönelmektir. Hak âşığı için uzlet köşesinde olmak muhteşem bir şeydir.

Ey gönül çok sözü ko kesret-i işgâli koyup
Günc-i **uzlet**de oturmak ne güzel vahdet imiş (G. 53/4)

1.17. Melâmet, Rüsvâ

Sözlükte *kınama*, *ayıplama*, *kötüleme*, *karalama*¹¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Âşık, toplum tarafından sürekli kınanmış ve ayıplanmıştır. Âşık için *rezil*, *rüsva*, *arsız-namussuz* gibi çok ciddi ithamlarda bulunulmuştur. Buna rağmen Hak yolunda yürüyen âşıklar, insanların gönül kırıcı laflarından ve kınamasından çekinmezler. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de müminlerin özelliklerinden bahsedilirken söz edilen “*Onlar ki kınayıcının kınamasından korkmazlar*”¹¹¹ ayetini akıllara getirmektedir.

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, Kabcacı Yay., Mart 2002, s.239.

¹¹¹ (Mâide, 5/54)

Yine oldu âlem içre her taraftan hây u hûy
Var ise girdi **melâmet** şehrine **rüsvâ**-yı aşk (G. 58/7)

Satıp dermanını derd al **melâmet** şehri içinde
Deli gönlüm gibi **rüsvây**-ı bâzâr olmak istersen (G. 71/5)

Aşk şehrinde **melâmet** ehlinin sultanlığın
Sen de bî-nâmus u bî-âr olmayınca bilmedin (G. 73/5)

1.18. Tecellî (Tecellâ), Nûr(Envâr)

Görünmek, ortaya çıkmak gibi anlamlara gelen tecelli, tasavvufî manasıyla Allah'ın mevcudat üzerinde kendi varlığını göstermesi demektir. Divanda daha çok Allah'ın Tûr dağına tecelli etmesi sonucu dağın yerle bir olması sebebiyle anılır.

Tecelli nûruna Tûrun vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh Musânın ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Cân u dil Mûsâsı gark etdi **tecelli nûr**ına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Gönül kim Tûr-i Sînâdır **tecelli** ma'denidir bu
Hezârân Pûr-i Sînânın güm olur bunda irfânı (G. 127/6)

Tûr-ı dilde hüsnün **envârı tecelli** gösterip
Yine ben dervîşine dâğ üstünü bâğ eyledi (G. 135/3)

Allah'ın tecelli ettiği yer gönüldür. Usûlî, “*Gönül aynasını saf ve mücella kılalım.*” diyerek gönlü bir aynaya benzetmiş ve bu aynanın daima temiz olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı **tecelli-i kadîm**
Gönül âyinesini sâf u mücellâ kılalım (G. 85/2)

Zulmet-i jeng-i kudûretten cilâ ver kalbine
Âyinen sâf eyle ey **nûr-ı tecellâ** isteyen (G. 108/4)

Nice rûşen olmasın âyine-veş gönlüm gözüm

Kim demâdem tal'atın mihri **tecellâs**ındadır (G. 24/2)

Ger **tecelli** etmek istersen gönül **envâr**ını

Gel götür bir dem aradan perde-i pindârını (G. 128/1)

Aşk, tüm cihanı süsleyen ve aydınlatan bir güneştir. Bu güneş, vücudun zerrelerine kadar işler. İnsan, aşk güneşinin kendisine temas etmesiyle şevkten dans etmeye başlar.

Hâk-i cismim zerre zerre raksa girdi şevkden

Çün **tecellî** eyledi mihr-i cihân-ârâ-yı âşk (G. 58/10)

1.19. Cezbe, Hâl (Hâlet, Ahvâl)

Bir şeyi çekmek, çekiş anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk'ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir. Cezbe Allah'ın kula ihsanı olduğundan, kulun elinde değildir.¹¹² Allah, kâinata tecelli ederek cezbelerini her tarafa salmış ve bir damla sudan yaratılan insanın canını derya eylemiştir.

Ey Usûlî **cezbesin** salmış muhît-i lem-yezel

Katre iken cânını deryâ-yı dür-bâr eylemiş (G. 50/7)

Usûlî'ye göre aşkın delilleri şevk ve halettir. Aşkın cezbeleriyle kendinden geçen âşığın halleri, onun aşkının bir kanıtıdır.

Usûlî aşkı tahkîkin delili şevk u **hâlet**dir

Ki mihrin kendi nûrudur yine kendiye bürhânı (G. 127/15)

Mest ü bî-hôd gezer idim görüp **ahvâlimi** yâr

Dedi hey yâr görün aşkı ne güzel **hâlet** imiş (G. 53/2)

Şair, vaize seslenerek âşığın cezbeyle kendinden geçtiğini ancak hala vaizin boş sözlerinin sonu gelmediğini söylemektedir.

Buldu âşık **cezbe-i** aşk ile vecd ü **hâller**

Âhir olmadı mı ey vâ'iz bu kıl ü kâller (G. 34/1)

Gönül ancak âşık olduğu zaman zevk almaya başlar. Bu zevk ve şevkin etkisiyle canını vermekten çekinmeyen âşık, İlahî aşkın cezbisine kapılmış ve o vakit Hallac-ı Mansûr'un halini anlamıştır.

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadın

Hâlet-i Mansûru berdâr olmayınca bilmedin (G. 73/6)

Klasik şiirde âşık, kimi zaman kendisini Mecnûn'la özdeşleştirir, kimi zamanda kendisini birtakım özelliklerinden dolayı Mecnûn'dan üstün tutar. Çünkü âşığın hikâyesi,

¹¹² Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2014, 205-206.

Leylâ vü Mecnûn'dan daha iyidir. Bu efsanevî aşk hikâyesini artık kimse konuşmaz. Dillerde dolaşan artık sevgilinin saçı ve âşığın divane halleridir.

Söylenen dillerde şimdi Leylî vü Mecnûn değil

Zülfün ile bu dil ü divânenin **ahvâlidir** (G. 31/4)

1.20. Belâ, Derd, Gam, Cevr, Cefâ Âh

Vuslat yolunda âşığın uğradığı türlü sıkıntılardır. Sevgiliye müptela olduğundan beri âşığın başına bin türlü bela gelmiştir. Âşık, gam ülkesinin sultanıdır. Bu ülkede sultan dahi olursa tahta veya taca gerek duyulmaz.

Pâdişâh-ı vakt idim bir şahsa demezdüm belî

Bin **belâya** uğradım sana olaldan mübtelâ (G. 5/4)

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü **belâ**

Mülk-i gam sultânıyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Sıkıntı ve üzüntülerle dolu bu dünyada rahat yoktur. Yaşlı ve çirkin bir kocakarı olan bu dünyanın verdiği bal bile belâdır. Dünya, kendi çocuklarına bile belâ zehrini yedirebilecek kadar gaddar ve acımasız bir annedir.

Usûlî balı **belâdır** bu dehr-i pîezenin

Gülünde hârı vü gencinde mârı var ancak (G. 59/5)

Zehr-i **belâyile** bizi besledi dehr mâderi

Derd iledir dirilgimiz şevk iledür hayâtımız (G. 38/8)

Usûlî, “*Bu sırdan haberdar olmak istersen, belâ çek, zehr yut (ama) kimseye haber verme*” diyerek sırdaşın yolunun belâ çekmekten geçtiği söyler.

Belâ çek zehrlere yut kimseye hergiz haber verme

Usûlî sen de bu sırdan haberdâr olmak istersen (G. 71/7)

Divanda belâ ile yiyecek arasında ilgi kurulmuştur. Vuslat yolunda âşığın yanına aldığı azık, gamdır. Dünya nimetlerinden yüz çeviren âşığın yiyeceği dert ve belâdır.

Fenâ iklimine azmin olursa yolda çok **gam** çek

Doyunca ey gönül azık götür menzil uzag ancak (G. 61/3)

Ni'met-i dünyâyâ bakmadım Usûlî olalı

Günc-i mihnet meskenim **dere** ü **belâ** aşım benim (G. 89/5)

1.21. Vilâyet

Arapça muhtelif anlamları bulunan vilâyet, divanda evliya, eren gibi Allah dostlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Beyitte “Allah’a dua edin” anlamına gelen “üd’û ilallâh” ifadesine de yer verilerek ayet-i kerimeye¹¹³telmihte bulunulur. Vilayet tahtına ayak basan Hazreti Peygamber, ümmetine seslenerek Allah’a dua etmemizi buyurmuştur.

Çün **vilâyet** tahtına bastı kadem
Didi kim üd’û ilallâhey ümem (Mrc. 1/49)

Usûlî, ihtiyar dünyaya gönül vermemek ve onun geçici heveslerine aldanmamak gerektiğini söyler. Bu imtihan dünyasının bir sonu vardır. Dünyanın ihtişamlı saltanatına bağlanmış kişiler malına ve mülküne hasretle ölürlür. Bu yüzden faniye değil, yalnız Bâkî olana gönül vermek gerekir. Bu yolda rehber olacak kişi ise Usûlî’nin piri İbrâhim Gülşenî’dir.

Zâl-i dünyâyâ gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler **vilâyet** içre bir er var imiş (G. 51/7)

Vilayet, tasavvufî anlamının dışında şehir, il anlamına gelecek şekilde de karşımıza çıkmaktadır.

Gamzeden leşker çekip şehri ü **vilâyet** yıkmağı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

1.22. Hayret

Tasavvufta bir makam olan hayret, Hak âşığının Allah’ın sonsuz kudretinden dolayı şaşkınlık duyduğu bir haldir. Divanda “vadi- i hayret, deşt-i hayret, bahr-ı hayret” gibi terkipler yapılarak kullanılmıştır. Hayret denizinde kalan âşık, bu şaşkınlık halinden kurtulmak için Hızır’dan yardım istemektedir (Bkz. Hızır ve İlgili Maddeler).

Kalıpdır **bahr-ı hayret**de bu cânım
Yetiş Hızır ol benim rûh-ı revânım (Ş. 1/165)

Şair, yolunun menzile ulaşması için Allah’a yalvarır ve bu hayret vadisinde sergerdan/şaşkın olmak ister.

Yâ ilahî menzîl-i maksûda irgür râhımı
Nice bir bu **vâdi-i hayret**de sergerdân olam (G. 77/7)

Harîm-i yâre varırken eğer **vâdi-i hayret**de

¹¹³ “Rabbimize yalvara yalvara ve için için dua edin. Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez” (A’raf Suresi, 55).

Bilirsin Hayretî-i vâlih u hayrana aşk eyle (G. 116/6)

Tasavvufta gönül, Allah'ın tecelli ettiği bir ayna olarak tasavvur edilmiştir. Bu sebeple âşık, gönül aynasının temiz olması için devamlı cila yapar. Ancak farkına varmadan bu aynanın gam pası tuttuğunu görür. Bu durum karşısında gönül hayretten bakakalır.

Bu cân âyînesin jeng-i gam almış
Gönül **hayret**den ona baka kalmış (Ş. 1/63)

1.23. Seyr u Sülûk

Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve ruhî yolculuk demektir. Seyru sülûkun gayesi, sâlihın kişisel arzu ve isteklerini yok edip kendisini bütünüyle ilâhi iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân sağlayan kâmil insan mertebesine yükselmesidir.¹¹⁴ Beyitte her insanın bu mertebeye yükselemeyeceğini vurgulayan şair, manevî anlamda topal olan kişilerin seyr u sülûk yolunda ilerleyemeyeceklerini ifade etmiştir.

Ne yere olur bu **seyr ü bu sülûk**
Hiç varabildin mi sen ey lenglük (Mrc. 1/63)

1.24. İnsan-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil, tasavvuf geleneğinde en çok bahsi geçen meselelerden biridir. Kâmil insan, şu dört şeyi tam olan insandır: İyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlak ve iyi bilgi. Sülûkta olan bütün sâlikler bu arada bulunur. Onların işi bu dört şeyi kemâle ulaştırmaktır. Bu dört şeyi kemâle ulaştıran herkes kemâle ermiş olur. Nice kimseler vardır ki, bu yolda gelip geçmiş, hedefe ulaşmamış, maksudu elde edememişlerdir.¹¹⁵

İbn-i Arabî'ye göre âlem önce ruhsuz bir karaltı şeklindeydi. Cilasız bir aynaydı. Bu aynayı cilalatmak gerekti ve Âdem yaratıldı. O, bu aynanın cilası ve ruhu oldu.¹¹⁶ Beyitte bu ifadeler uygun olarak kâmil insan, Tanrı'nın tecellisini yansıtan bir ayna olarak tasavvur edilmiştir.

Gün gibi **insân-ı kâmil** mazhar-ı âyât olur
Onsekiz bin âlemin tasvîrine mir'ât olur (G. 18/1)

¹¹⁴ Mehmet Canbulat, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay., Ankara 2015, s.590.

¹¹⁵ Azizüddin Nesefî, **Tasavvufta İnsan Meselesi**, (Çev. Mehmet Kanar), Dergah Yay., İstanbul 2015, s. 18-19.

¹¹⁶(Fusûsu'l-hikem'den aktaran) Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergay Yay., İstanbul 2017, s.107.

1.25. Ayne'l Yakîn

“Müşahade etmek” manasındaki ayn ile “gerçeğe uygun bilgi” anlamındaki yakın kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ayne'l-yakin, İslam düşünce tarihinde genellikle üç kategoride sıralanan doğru bilgilerin kesinlik bakımından ortasında yer alır. Kur'an'da "Andolsun ki onu ayne'l-yakin ile göreceksiniz" (et-Tekasür 102/7) mealindeki ayette geçen ayne'l-yakin, gözlem yoluyla bilmek veya "yakın"den ibaret olan bir görüşle görmek manasını ifade eder. Gerek bu ayetten gerekse Kur'an'da anlatılan bazı olaylardan anlaşıldığına göre ayne'l-yakin ile elde edilen bilgi kesinlik açısından ilme'l-yakin ile elde edilen bilgiden üstündür ve zihne gelen her türlü şüpheyi giderici bir özelliğe sahiptir.¹¹⁷Divanda ayne'l-yakîni bu özellikleriyle ele alan Usûlî, şüphe ve zannın bu yolla terk edileceğini ifade etmiştir. Ayne'l-yakîni bulmayanlar şüphe ve zandan kurtulamayacaklardır.

Aç Usûlî-veş benim **ayne'l-yakînden** didemi
Şekk ü zannı terk edip vehm ü gümâne bakmayam (G. 79/9)

Bulmasa **ayne'l-yakîni** gaybdan
Kurtulur mu kişi şekk ü raybdan (Mrc. 1/26)

1.26. Zikir

Sözlükte hatırlamak, anmak gibi anlamlara gelen zikir, terim olarak Allah'ı dille, kalple veya bedenle tesbih etmek demektir. İslam'da zikir kavramı önemli bir yere sahiptir. Müslümanın görevi, Yüce Allah'ı zikirten ve O'nu anmaktan kalbini ve gönlünü gâfil tutmaması, Allah'tan başkasına yönelmemesidir.¹¹⁸ Her vakit Allah'ı kalben zikretmek gerekir.¹¹⁹ Çünkü kalpler yalnızca Allah'ı zikretmekle huzur bulur.¹²⁰ Kalpleriyle Allah'ı zikretmeyenlere ise büyük bir gaflet içindedirler.¹²¹ Usûlî, vahdet-i vücûd inancına vurgu yaparak görünen veya gizli olan tüm eşyanın özünde Allah olduğunu ve O'ndan başka nesnenin olmadığını söyler. Tüm bu mevcudat gönülden Allah'ı zikretmektedir.¹²²

¹¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Ayne'l-Yakîn Maddesi”, **TDVİA**, TDV Yay., C.4, s. 270.

¹¹⁸ İmam-Gazâlî, **Duâ ve Zikir**, Çelik Yay., İstanbul 2005, s. 202.

¹¹⁹ Sabah ve akşamları içinden yalvararak, gizlice ve kendin işitecek kadar bir sesle Rabbini zikret de gafillerden olma (Araf, 7/205).

¹²⁰ Bilesiniz ki, kalpler yalnızca Allah'ı anmakla huzur bulur (Rad, 13/28).

¹²¹ Allah'ın göğsünü islâma açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler (Zümer, 39/22).

¹²² Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, üstündür, hikmet sahibidir (Haşr, 59/1).

Ey Usûlî sırrı dâyim Hakdan özge nesne yok
Dillere **zikri** mülâyim Hakdan özge nesne yok
Zâhir u bâtında kâyim Hakdan özge nesne yok
Seyyidin gönlünde dâyim Hakdan özge nesne yok
Ol fakîrin hem dilinde her dem eydür yâ ehad (Mus. VII/7)

Şair, Allah'ı zikrederek canını güzelleştiren, nefsin karanlığından kurtulup mutlak nura kavuşan, ruh mi'racında Hakk'ı görüp seyreden ve ihlaslı bir gönüle sahip olan kişinin Allah'ın kürsüsüne ulaştığını ve orada Allah'la bir olduğunu söylemektedir.

Zikr-i illa"İlâh ile verdinse câna revnâkı
Nefs zulmâtın koyup buldunsa nûr-ı mutlakı
Seyr edip mi'râc-ı rûhanîde gördünse Hakk"ı
Levh-i ihlâs eyledinse gönlünü ey müttakî
Kürsî-i rahmana ağdın anda arÇullâhı gör (Mus.VIII/7)

1.25. Semâ

Hak âşığı, İlahî aşkın cezbesiyle kendinden geçer ve ayağa kalkarak tarikatın usulüne göre birtakım hareketler yapmaya başlar. Buna semâ denir. Sevgilinin nur cemalini gören âşık şevke gelerek öyle bir semâ eder ki, bunu gören diğer abdallar coşmaya başlar.

Şevk-i dîdârınla ey nûr-ı cemâl-ı Mustafâ
Bir **semâ**' etdim ki cûşa geldiler abdallar (G. 34/3)

Semâ, daha çok mûsıkî eşliğinde yapılan bir çeşit törendir. Beyitte sema etmeyi sağlayan çalgı aleti neydir. Kâinattaki tüm eşyanın ve feleklerin bir düzen içerisinde dönmesi ezel bezminde çalınan aşk neyinin verdiği İlahî cezbe sebebiyledir.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden **semâ**'
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı aşk (G. 58/2)

Sema, tasavvufî anlamının dışında divanda gökyüzünü de ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Cihâna seyre gelmişsen temâşgâhın olmuşdur
Zemînin bâg u râğı vü **semânın** kasr u eyvânı (G. 127/2)

1.26. Abâ, Asâ

Aba, dervişlerin ve müritlerin giydikleri kalın ve kaba kumaştan yapılan uzun ve bol elbisedir. Yoksul ve züğürtlerin giydiği basit bir elbise olduğu için sûfiler ve dervişler bu

elbiseyi fakr alameti ve züht nişanesi olarak giymeyi tercih etmişlerdir.¹²³ Beyitte abâ giydiğini belirten şair, aslında tarikata ayak bastığını vurgulamak istemiştir.

İki cihân terkin urduk fenalarız fenalarız

Abâya nemedede girdik fenalarız fenalarız (G. 47/1)

Şairin hayat felsefesini yansıtan beyitte tâc ve kabâ gibi dünyalık mefhumların bir sonu olmadığı ve hepsinin geçici birer emanet olduğu ifade edilmiştir. Fani dünyada köhne bir abânın kulu olmak, yani bir pîre intisap ederek tarikatın erkânına göre yaşamak dünyevî şeylerle meşgul olmaktan daha eftaldir.

Çün bekâsı yogimiş tâc u kabâyı nidelim

Bu fenâ dünyede bir köhne **abânın** kuluyuz (G. 41/5)

Asâ, tarikat ehlinin yanında bulundurdıkları bastondur. Hazreti Peygamber'in asâ taşınması sebebiyle sünnet olarak düşünülmüş ve dervişlerler arasında asâ taşımak bir gelenek haline gelmiştir. Divanda tasavvufî manasıyla değil, araç-gereç anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Aşk kendisine bir dayanak olarak gören âşık, esasında bu aşkın kendisini yakıp mahvettiğini dile getirir. Âşık, tutunduğu aşkı asâyâ benzetmiş, ancak bu asânın aslında bir ejderhâ olduğunun farkına varmıştır. Ayrıca ejderhâ ve asâ kelimeleriyle Hz. Musâ'nın meşhur hadisesine de telmihte bulunulmuştur.

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni

Ben **asâ** sanırdım anı ol hûd ejderhâ imiş (G. 54/5)

Bu aşk işi katı müşkil belâdır

Asâsı mâr u mârı ejdehâdır (P. 2/2)

2. DİVANDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR

2.1. Hallâc-ı Mansûr

İlahi aşkın sarhoşluğuyla kendinden geçerek fenâfillah makamına ulaşan ve “Ene'l-Hak” sözüyle darağacında idam edilen mutasavvıftır. Bu hadisetaarikatler üzerinde izler bırakmış ve Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Nesîmî gibi birçok mutasavvıf şairi derinden etkilemiştir. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ* adlı eserinde Hallâc-ı Mansûr'dan “*Allah'ın maktulü (Hakkın şehidi), tahkik ormanının aslanı, saflar yaran, cesur, sıddık ve dalgalı*

¹²³Süleyman Uludağ, *age.*, 2001, s. 19.

deryaya batmış olan” kişi diyerek söz eder.¹²⁴ Usûlî, hakikat ehlinin Allah’a erişebileceğini ve *Ene'l-Hak* sırrını görmek için Mansûr’un haline bakılması gerektiğini dile getirir. Gönül aynasını cilalayanlar kilitli sırlara vakıf olur. Hakkı inkâr etmeyenler, baktıkları her şeyde Allah’ın tecellisini görür.

Ehl-i tahkîke eriş Hakkı muhakkak görmeğe
Hâlet-i **Mansûra** bak râz-ı Ene'l-Hak görmeğe
Saykal et mir'ât-ı kalbi sırr-ı muğlak görmeğe
Münkir-i rü'yet değilsen sûret-i Hak görmeğe
Bakdıgınca her nazarda ayn-ı zâtullâhı gör (Mus.VIII/8)

Aşksız gönül, ölüden farksızdır. Gönül, ancak âşık olduğu zaman zevk almaya ve şevk duymaya başlar. Aşkın verdiği sarhoşlukla aklı başından giden âşık, sevgilinin yolunda canını ve başını vermekten çekinmez. O an darağacında idam edilen Mansûr’un halinden anlar.

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadın
Hâlet-i **Mansûru** berdâr olmayınca bilmedin (G. 73/6)

Mansûr'unsevgili uğruna darağacında asılmasına vurgu yapan şair, sonunda ölüm dahi olsa kendisinin de Hallac-ı Mansûr gibi bu yoldan dönmeyeceğini söyler.

Müddeiler dâr-ı dünyâda beni **Mansûr**-var
Boğazumdan itseler ber-dar senden dönmezem (G. 92/2)

Âşıkı bî-ser ü pay ile ser-i dârlığı
Rif'at u mertebe **Mansûra** ser-i dâr yeter (G. 32/3)

Saklı bir hazine olan Allah, eşyada tecelli etmiş ve bu sırrın bilinmesini istemiştir. Kâinat bir deryadır ve bu deryanın her dalgası gizli veya açıktan "*Ene'l-Hak*" sırrını ifşa etmektedir.

Vücûd-ı mutlakı bahri ne mevci kim ider peydâ
Ene'l-hak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ (G. 1/1)

2.2. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (Hazret-i Monla)

Mevlânâ, bin yıllık kültür ve edebiyat tarihimizin en büyük ve en önemli simalarından biridir. Onun ünü Anadolu topraklarını aşmış dünyanın en ücra köşelerine kadar yayılmıştır.¹²⁵ *Usûlî Dîvânı*'nda tek bir beyitte zikredilmiştir. Şairin Mevlânâ'ya derin sevgi

¹²⁴ Feridüddin Attar, **Tezkiretü'l Evliyâ**, (Hzl. Süleyman Uludağ), Semerkand Yay., İstanbul 2017, s. 704.

¹²⁵ Hasan Aktaş, **Mevlânâ Okulu ve Misyonu**, Yort Savul Yay., Edirne 2002, s.14.

beslediği bu beyitte geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Saba rüzgârına seslenen şair, Hazreti Mevlânâ'ya uğrarsa toprak olmuş yüzünü binlerce yalvarma ile Karaman yollarına sürmesini istemiştir.

Bin niyâz ile sabâ ben hâk-pâdan yüz sür

Hazret-i Monla'ya varırsan Karaman yolların (G. 94/7)

2.3. Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî

Cüneyd ve Bâyezid, tasavvuf tarihinin önde gelen mutasavvıfları arasında gösterilir. Hücvirî'nin anlattığına göre biri Cüneyd, diğeri Bâyezid Bistâmî tarafından temsil edilen iki farklı meşrep vardır. Cüneyd'in öncülük ettiği harekette esas olan "sahv" (bekâ, temkin) hâlidir. Bayezid'in öncülük ettiği harekette esas olan "sekr" (fenâ, telvin) hâlidir.¹²⁶ Cüneyd-i Bağdâdî'nin öğretisinin en önemli (temel) yanı, tasavvufta kendinden geçme adı verilen *sekr* haline karşıt olarak ayıklık adı verilen *sahv* halini savunmasıdır. Bâyezid Bistâmî, insanî sıfatları sildiği ve insanı kendi dışına çıkartarak, taptığının içinde tamamıyla yok ettiği için tasavvufî sarhoşluğu tercih etmiştir.¹²⁷ *Usûlî Dîvânî*'nda birlikte zikredilen Cüneyd ve Bâyezid'in gönül ehli olduklarına ve Yezîd fitratlı insanların bu iki şahsiyetin bulunduğu mertebeye ulaşamayacaklarına değinilmiştir.

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şâhı olmazmış

Gerek Bağdâd şehrinde **Cüneyd ü Bâyezid** olsun (G. 99/4)

Ehl-i diller zümresinden olamaz ehl-i hevâ

Ey Usûlî her Yezîd olmaz **Cüneyd ü Bâyezîd** (G. 14/8)

2.4. Fazlullah, Nesîmî

14. yüzyıl Azerî sahasında yetişmiş ünlü sanatçı Nesîmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Nesîmî hakkında öğrenebildiğimiz gerçek bilgiler İran'da Hurûfluk mezbebinin kurucusu Fazlullah'ın halifelerinden olduğu ve Halep'te inancı yüzünden derisi yüzülerek öldürüldüğüdür.¹²⁸ *Latîfî Tezkiresi*'nde Nesîmî için "aşk meydanının korkusuzu ve cesaretlisi, mahabbet Kâbe'sinin büyük fedâisi, seyyidlerin

¹²⁶ Abdulkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, (Hzl. Süleyman Uludağ) Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 46.

¹²⁷ Hasan Aktaş, **Cüneyd-i Bağdâdî Okulu ve Misyonu**, Yort Savul Yay., Edirne 2008, s. 28.

¹²⁸ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s.76.

uyulmaya lâayık olanı”¹²⁹ gibi ifadeler kullanılmıştır. Nesîmî, aslen Şeyh Şiblî’nin dervişlerinden biridir. Sonra Fazlullâh Hurûfî’nin halifelerinden olmuştur. İkisi de sistemlerini harfler üzerinde kurmuşlar ve otuziki harfî insan suretinde bulmuşlardır.¹³⁰ Usûlî, kâinattaki hikmetin Fazlullâh ve Nesîmî mantığından dinlenmesi gerektiğini söyler.

İlm-i hikmetden bilirsen gel beri gel ey hakîm

Sen Nesîmî mantıkından dinle **Fazlullâhı** gör

(Mus.VIII/9)

2.5. Şeyh İbrâhim Gülşenî

İbrahim Gülşenî’nin hayatı hakkındaki bilgiler daha çok *Menâkıbnâme*’sinde geçmekte ve nesebinin de Oğuz Ata’ya kadar uzandığı görülmektedir. Atâi, *Şakâyık Zeyli*’nde İbrahim Gülşenî’nin 1426 yılı dolaylarında doğduğunu kaydetmektedir. Menâkıb’ın sonunda ise 1533’te 114 yaşında yaşlarında vefat ettiği kaydedilir. Babası şeyh Muammed El Âmidî, o henüz iki yaşında iken vefat eder. Gülşenî, amcası Seyyid Ali’nin himayesinde büyür ve ilk tahsiline onun yanında başlar.¹³¹

Tebriz’e giderek Halvetî şeyhlerinden Aydınli Şeyh Ömer Rûşenî’nin müridi oldu. Bir süre sonra tekke kurmak için önce Diyarbakır’a ardından Mısır’a gidip oraya yerleşti. Gülşenîlik tarikatini yaymaya başladı. Kısa zamanda birçok taraftar topladı ve halkın sevgisini kazandı. Yavuz Sultan Selim, Kâhîre’ye girince yanındaki birçok yeniçeri ve sipahi, Gülşenî’ye bağlandı ve ünü bütün Mısır’a yayıldı. Kanunî Sultan Süleyman tarafından İstanbul’a çağrıldı. Bir süre camilerde vaazlar verdikten sonra Mısır’a döndü.¹³²

İbrahim Gülşenî’nin Allahu Teâlâ’nın emirlerini yapmakta ve yasaklarından kaçınmaktaki gayreti pek ziyadeydi. Dünyaya zerre kadar meyletmez, şüpheli korkusuyla mübahların fazlasını terk ederdi. Allahu Teâlâ’ya olan korkusundan günlerce yemek yemek aklına gelmezdi. Eline geçen malları fakirlere dağıtır, kendisi kimseden bir şey kabul etmezdi.¹³³

Şeyh İbrâhim Gülşenî’ye yoğun sevgi besleyen ve ona olan bağlılığını her fırsatta dile getiren Usûlî, şeyhinin ölümüyle yıkılmış ve yokluğunun verdiği acıyla bir mersiye kaleme almıştır. Terkib-i bend tarzında yazılan eser, *Mersiye-i Merhûm u Magfûr Şeyh*

¹²⁹ Hüseyin Ayan, *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, TDK Yay., Ankara 2002, s.2.

¹³⁰ Mustafa İsen, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990. s. 339.

¹³¹ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., (7.Baskı), Ankara 2015, s. 418.

¹³² Abdullah Özkan, *Başlangıçtan Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi*, Boyut Dosya Yay., C.2, İstanbul 2003, s. 318.

¹³³ Kemal Yavuz vd., *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, İhlas Yay., C.7, İstanbul 1992, s. 213.

*Gülşenî*başlığını taşımakta ve iki bendden meydana gelmektedir. Birinci bendde, *Gülşenî*'nin vefatıyla katlanılması güç acılar çeken *Usûlî*'nin hissiyatı dile getirilir.

Usûlî, mersiyyede kindar olarak nitelendirdiği dünyaya seslenir ve şeyhinin ölümünden onu mesul tutar. *Gülşenî*'yi marifet incilerinin madeni olarak tanımlayan *Usûlî*, şeyhinin ölümüyle sarsılmış ve onun nerede olduğunu kara toprağa sorarak öğrenmek istemiştir. *Usûlî*, *Gülşenî*'nin ahirete göçüp gitmesiyle dert ve gam sahibi olmuş durmaksızın ağlamaktadır. Hali harap olan şairin ciğeri yanmış ve gözyaşları sel olmuştur. Acı içinde kıvranan ve sürekli inleyen şairin âhı göğe yükselmiş ve orada ateşe dönüşmüştür. Şeyh İbrâhim *Gülşenî*'yi Hz. Yûsuf'a benzeten *Usûlî*, can avlayıcı kurdun onu kaptığını söylemiş, bu ölüm sebebiyle de tüm halkın kendini Hz. Ya'kûb gibi beytü'l-hazene kapatarak burada ağladığını ifade etmiştir.

Yazık degil mi nice bir ey devr-i kînedâr

Derd ü gam ile agladasın bizi zâr zâr (Mus. I/1)

Ey hâk-i rû-siyâh kanı **Gülşenî** kanı

Ol ma'rifet güherlerinin ma'deni kanı (Mus. I/15)

Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciğer kebâb

Dîl bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkîsâr (Mus. I/4)

Yerden şu denlü çıkdı göğe dîd-ı âh kim

Ebr oldu gökden ehl-i zemîn nâr nâr (Mus. 1/9)

Beytü'l-hâzendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk

Kapdı meger ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr (Mus.1/8)

İkinci bendde *Gülşenî*'nin güzel ahlakından ve olumlu vasıflarından söz eden şair, ondan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. *Gülşenî*, âlemi vahdet nazarında düşünen, kalplerin sırrına erişmiş, ârif ve kavrayışı güçlü bir velidir. Maneviyat noktasında gönlü deryaya benzeyen *Gülşenî*'nin sözleri de etrafa saçılan gevher gibidir.

Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi

Sırr-ı kulûba ârif idi nüktedân idi (Mus. I-2/3)

Deryâ-dil idi vü dili gevher-feşân idi

İsâr ederdi zâhir u bâtın güherlerin (Mus. I- 2/8)

Beyitte dünya, saçı sakalı beyazlamış, elden ayaktan düşmüş bir ihtiyar olarak tasavvur edilmiştir. Bu kocamış dünyaya bağlanmamak gerektiğine vurgu yapan şair, hakikat yolunda kendisine yön verecek bir rehber aramaktadır. Bu rehber ise vilayet içinde ikamet eden Gülşenî adlı bir erdir.

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş

Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş

(G. 51/7)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET

1. ŞAHISLAR

1.1.PÂDİŞÂHLAR VE DEVLET ADAMLARI

Usûlî Dîvânı'nda herhangi bir Osmanlı padişahının adına rastlanmaz. Ancak Abdi Bey için kaleme alınan bir kasidede Osmanlı hükümdarlarını ifade etmek için Osmanoğlu ifadesine yer verilmiştir. Divanda zikredilen devlet adamları Şehzâde Mustafa, Defterdar İskender Çelebi, Evrenoğullarından Abdi ve İsâ Beylerdir.

Gördü kim zâtında var adl-i Ömer cûd-ı Alî

Kıldı **Osmanoğlu** sen şâhı emîr-i nâmdâr

(K. 3/31)

1.1.1.Şehzâde Mustafa (Mustafâ)

Kânûnî Sultan Süleyman'ın en büyük oğlu olan Mustafa gerek saray çevresinde gerekse askerî alanda oldukça sevilen bir şehzâdedir. Genç yaşına rağmen üstün siyasi ve askerî zekâyâ sahip olması, her zümre tarafından sevilip saygı duyulması gibi özellikleriyle Osmanlı tahtının en önemli adayı olarak gösterilmiştir. Ancak türlü entrikalar sonucu sultan olamadan genç yaşta katledilmiştir. Bu olay, tüm halkı yasa boğmuş vetoplumun her kesimini derinden etkilemiştir.

Şehzâde Mustafa'nın ölümüyle tarifsiz bir üzüntü duyan Usûlî, yaralı canına merhemin fayda etmeyeceğini ve tek düşüncesinin Mustafa olduğunu söyler. Aynı zamanda şair, şehzâde yerine sultan unvanını kullanarak Şehzâde Mustafa'yı sultan olarak görmek istediğini de dile getirmiştir.

Yaralı câna merhem urulur mu

Usûlînin hâlinden sorulur mu

Karşısında dîvânlar kurulur mu

Bana sultan **Mustafâ**dan haber ver

(Mus. X/4)

1.1.2. Deftedâr İskender Çelebi

İskender Çelebi, maliye işlerinde bilgili olduğundan I. Süleyman (Kânûnî) devri (1520-1566) başlarında başdefterdâr oldu. Frenk İbrâhim Paşa sadrazam olunca müsteşarı yerinde olup saltanat işlerini iyi idare etti. Sonra araları bozuldu. İskender Paşa, İskender Çelebi'nin şöhret ve iktidarını çekemediği gibi, o da padişahın fethinden sonra gururlu tavrı ve uygunsuz davranışlarını tenkit ederdi. Rebiyülahir 941'de (Ekim 1534) fetihten sonra

Bağdad'da paşanın dedikodusuyla katlolundu.¹³⁴ Usûlî, *Rüzgâr Kasidesi*'nde İskender Çelebi'den övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve kaside Defterdar İskender Çelebi'ye sunulmuştur. Divanda sözü edilen bu isim ilk bakışta klasik şiirde yaygın olarak kullanılan İskender olarak düşünülse de beyitte geçen defterdâr ifadesiyle İskender Çelebi'den söz edildiği anlaşılmaktadır.

Ya'ni **defterdârı**-ı gayb **İskender**-i sâni k'anun
Zâtının seyrângehidir mâverâ-yi rüzgâr (K. 1/35)

1.1.3. Evrenosoğlu Abdi Bey ve İsâ Bey

Divanda sözü edilen diğer devlet adamları Evrenosağullarından Abdi Bey ve İsâ Bey'dir. Usûlî, 'güneş' redifli kasidesinde İsâ Bey için övgü dolu sözler sarfetmiştir ve mübalağa sanatına fazlaca yer vermiştir. Kasidede Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirilen İsâ Bey'in, savaş meydanındaki yiğitliğine ve cesaretine vurgu yapılmıştır. O, cihanı ışık saçarak aydınlatan bir güneş gibidir.

Çarh-ı mesned ya'ni **İsâ Beg** kim olmuşdur anın
Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser güneş (K. 2/17)

Evrenos soyundan gelen bir diğer şahsiyet ise Abdi Bey'dir. Usûlî, üçüncü kasidesinde Abdi Bey'den söz etmiş ve eseri memduha sunmuştur. Osmanlı'nın Rumeli'yi fethetmesinde Evrenosağullarının katkısı çok büyüktür. Bu sebeple şair, Abdi Bey'in bu asil soydan geldiğini söyleyerek atalarının bu yolu çizdiğini ifade eder. Bu yol Evrenos nâmı Abdi Bey'le birlikte anılır.

Abdî Beg kim Evrenos oğlanlarından ol durur
K'eyledi âbâ vü ecdâdın tarîkîn ihtiyâr (K. 3/ 22)

Evranos evlâdının nâmı seninle anılır
Ba'd-ezîn sen mîr ile fahr eylesin hîş ü tebâr (K. 3/38)

¹³⁴Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, C.3, s. 808.

1.2. TARİHÎ-EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER VE İLGİLİ MEFHURLAR

1.2.1. Hızır, İskender, Zulûmât, Âb-ı Hayât (Âb-ı Zülâl, Âb-ı Hayvân)

Hızır, Tanrı'nın hikmetiyle ilahi sıralara vakıf olan, Hz. Mûsâ ile yolculuk yapan ve ölümsüzlük suyu içtiğine inanılan bir velidir.

Efsaneye göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunur ve ona kılavuzluk edip karanlıklar (zulûmat) ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkarlar. Hızır ve İlyas bir su kenarında oturup yanlarındaki pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlar. Balık o sıradan suya atlar ve gözden kaybolur. Onlarda suyun âb-ı hayât olduğunu sezip içerler. Daha sonra İskender'e haber verseler de suyu bulamazlar.¹³⁵Bu hadiseden sonra Hızır ve İlyas ölümsüzlüğe kavuşmuş ve Allah tarafından kıyamete kadar yeryüzündeki insanlara yardım etmekle görevlendirilmişlerdir. Bu ilâhî vazifeyle Hızır karada, İlyas ise denizde sıkıntıya düşenlere yardım eder. Ancak bazı inanışa göre Hızır'ın denizde görevlendirildiği söylenir. Usûlî, böyle düşünmüş olmalı ki hayret denizinde kaldığını ve sevgilinin Hızır gibi imdadına yetişmesini istemektedir.

Kalıpdır bahr-ı hayretde bu cânım
Yetiş**Hızır** ol benim rûh-ı revânım (Ş. 1/165)

Şair, dünyayı zulûmât (karanlıklar) ülkesine benzetmiş ve burada âb-ı hayât (ölümsüzlük suyu)'a ulaşmak isteyenlerin rehber olarak bir mürşidin yolundan gitmesi gerektiğini söylemiştir.

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni **Hızır**ı mürşid kıl
Bu **zulmât**-ı tabî'atda ararsan **âb-ı hayvanı** (G. 127/9)

Biz de civân-ı sâlihiz pîr eteğini tutmuşuz
Ya'ni bu bahr-ı dehrden **Hızır** iledir necâtımız (G. 38/4)

Halk arasında kabul görmüş bir inanışa göre Hızır, her türlü kılığa bürünebilen ve mekânı belli olmayan bir kişidir. Usûlî, hiç kimseye hor bakılmaması gerektiğini ve köle olarak görünen birinin dahi Hızır olabileceğini dile getirir. Bu yüzden de her şahıs derviş olarak düşünülmalıdır.

Hor bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her gedâyı **Hızır** gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

İskender divanda gücün ve azametinin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikleriyle divanda memduh için benzetilen olmuştur.

¹³⁵ Gencay Zavotçu, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü**, Kesit Yay., Ankara 2013, s.340.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürürd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü **İskender** güneş (K. 2/3)

Şair, maârif denizinin kaynağının kalp olduğunu ve bu kaynaktan akan suyun âb-ı hayât olduğunu ifade eder. Kalp; su kaynağı, söz ise bu kaynaktan akan sudur. Diğer bir ifade ile söz, ölü gönüllere can bağışlayan bir âb-ı hayâttir. Usûlî, hikmetli sözlerinin âb-ı hayât gibi olmasını istemektedir.

Menbâ'-ı bahr-ı ma'ârif kıl Usûlî kalbi
Ki dilin **âb-ı hayât** akıda mîz-âb gibi (G.143/12)

1.2.2. Lokmân (a.s.)

Kur'an'da adına sûre bulunan Lokmân, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ilim bahşettiğisâlih bir kuldur.¹³⁶Aynı zamanda Lokmân'ın peygamber olup olmadığı konusunda muhtelif görüşler vardır.¹³⁷

Lokman, hekimliğin sembolüdür ve klasik edebiyat metinlerinde bu özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Beyitte hain feleğin ölüm geldiği vakit Lokmân'ı dahi tanımadığımadegünilir. Pek çok hastalığın çaresini bulan ve hekimlerin pîri olarak tanınan Lokmân bile feleğin türlü hastalıkları karşısında çaresiz düşmüş ve canını teslim etmiştir.

Dürlü emrâz ile âhir dehr-i hâyin öldürür
Fi'l-mesel **Lokmân** olursa lokmahâ-yı rüzgâr (K. 1/12)

Tıp alanında ileri seviyede olan ve pek çok hastalığa hangi ilacın iyi geldiğini keşfeden Lokmân'ın aşk hastalığı hakkında bir mâlumâtı yoktur. Bu hastalığı ancak âşıklar bilir ve Lokmân bu konuda âşıklar ile yarışamaz. Beyitte maddî ve mânevî hastalıkların birbirinden farklı oluşu anlatılmak istenmiştir.

Derd-i aşkı âşık-ı gam-hâre sor her lokma-hâr
Edemez hikmet makâlâtında **Lokmân** ile bahs (G. 10/7)

Lokman hekim, maddî hastalıklarla ilgilenen ilim ehli bir kimsedir. Ancak manevî ilme sahip olmayanlar hekim dahi olsa hikmet sofrasından beslenemezler.

Lokma-i **Lokmân** ile tab'ın alışmaz ey hekîm
Anın için hân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana (G. 3/4)

¹³⁶Andolsun ki biz, Lokman'a: "Allah'a şükret." diye(rek) hikmet verdik. (Lokman, 31/12)

¹³⁷ Hz. Lokman'ın peygamber olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Fakat İslam âlimlerinin çoğuna göre o, bir peygamber değil, hikmet sâhibi bir hâkim idi. Hz. Dâvud'dan önceki dönemde İsrailoğulları'nın kadısı olup fetvâ verirdi. Allah ona hikmet, yani ilim, diyanet, derin anlayış ve uygulamışta isabet verdi. (İbni Kesîr (Sâbûnî), III, 64; Beydâvî).

1.2.3. Cem (Câm-ı Cem)

Efsanevî İran kahramanlarından biri olan Cem, şarabın mucidi olarak kabul edilmiş ve klasik şiirde genellikle kadehiyle birlikte (câm-ı Cem) anılmıştır. Bu, bakıldığında cihanın dört tarafının görüldüğü, içerisinde hikmetli yazıların bulunduğu olağanüstü bir kadehtir. Usûlî, her görünenin aslında doğru olmadığını ifade ederken *câm-ı Cem* terkibine yer vermiş ve Cem, divanda bu sıradışı kadehi sebebiyle zikredilmiştir.

Görüp iblisi sen âdem sanırsın

Sifâl-i huşki **câm-ı Cem** sanırsın

(P. 2/22)

1.2.4. Sâm, Zâl, Rüstem

İran'ın önemli milli kahramanlarından biri olan Rüstem; Sâm'ın torunu, Zâl'in ise oğludur. Halk arasında yiğitliği ve cesaretiyle nam salmıştır. Şehnâme'de Rüstem'in yenilmezliğinden ve kahramanlığından söz edilir. Usûlî ise farklı bir kullanım yaparak insanoğlunun acizliğini ifade edebilmek için fani dünyanın Rüstem ve Zâl gibi nice yiğitleri alt ettiğini söyler. Şair, klasik şiir geleneğine uygun olarak Zâl'in hilebaz ve aldatıcı özelliğine de değinmiş ve bu özelliğiyle dünyayı Zâl'a benzetmiştir.

Er isen ihtiyât eyle acûz-ı dehrin âlinden

Ki **Rüstem**ler zebûn eyler bu **Zâl**in özr ü destânı

(G.127/ 11)

Ey nice **Rüstem**leri gûra koyup âlemlere

Eyledi destan bu **Zâl**-ı bî-vefâ-yı rüzgâr

(K.1/11)

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş

Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş

(G. 51/7)

Sâm, beyitte İran'ın önemli kahramanlardan Siyâvuş ile birlikte anılır. Şair, onların savaşçı özelliklerine vurgu yapar ve kendisi de can ve nefis ülkesini feth etmek ister. Böylece Sâm ve Siyâvuş gibi âleme nam salmış olacaktır.

Kesr edip nefsi vü cân mülkünü feth eyleyelim

Biz dahi nâmımızı **Sâm** u Siyâvuş edelim

(G. 83/6)

1.2.5. Efrâsiyâb, Siyâvuş

Efrâsiyâb ve Siyâvuş, birbirleriyle çatışan İran menşeli iki kahramandır. Efrâsiyâb'ın kızıyla evli olan Şehzâde Siyâvuş, onun eliyle öldürülmüş; ama sonunda Siyâvuş'un oğlu Keyhusrev, babasının kanını yerde bırakmayıp intikamını almıştır.¹³⁸

¹³⁸ Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2008, s. 270.

Usûlî, değirmenin saati geldiğinde harmanı öğütmesi gibi, ecel vakti geldiğinde de insanın kaçış yolunun olmadığını dile getirir. Bu dünya değirmeninde Efrâsiyâb gibi nice güçlü ve azametli yiğitler öğütölüp gitmiştir.

Ey Usûlî nevbeti geldiği saat öğüdür
Nice bin **Efrâsiyâb**ın hırmenin bu âsiyâb (G. 7/9)

Siyâvuş, beyitte Sâm ile birlikte anılır. Şair, nefis ve can ülkesini fethetmek ve Sâm ve Siyâvuş gibi nam salmak istemektedir.

Kesr edip nefsi vü cân mülkünü feth eyleyelim
Biz dahi nâmımızı Sâm u **Siyâvuş** edelim (G. 83/6)

1.2.6. Dârâ, Dârâb

Dârâ ve babası Dârâb, divanda adı geçen diğer İranlı hükümdarlardır. Yaşadıkları dönemde görkemli bir saltanat sürmüşlerdir. Ancak kaçınılmaz son geldiğinde malları ve mülkleri onlara fayda vermemiş ve Azrâil'in elinden kurtulamamışlardır. Usûlî, ölümün makam ve mevki tanımadığından söz ederek Dârâ'nın ölümüne telmihte bulunmuştur. Şair, hükümdar Dârâ'nın ölümünden bahsederken “*devlet atından düşmek*” ifadesine yer vermiştir.

Esb-i devletden düşersin hâk-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek **Dârâ** gerekse Behmen ol (G. 75/8)

Divanda aşk, yakıp yıkıcı özelliğiyle savaşçı ve azametli bir hükümdar olan Dârâ'ya benzetilmiştir. Gönül ise bu hükümdarın savaş açıp talan ettiği bir ülkedir.

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten ‘alem
Yaktı vü yıktı diyârın gönlümün **Dârâ**-yı aşk (G. 58/5)

Dârâb, saltanatın sembolü haline gelen Süleyman peygamber ve devletin gücünü temsil eden İskender ile birlikte anılır.

Ol Süleymansan ki dîv alırsa mülk-i hâtemin
Nice bin İskender ü **Dârâb** fermânındadır (G. 26/6)

1.2.7. Behmen

Divanda karşımıza çıkan şahsiyetlerden biri de Şehnâme'de efsanevî özellikleriyle zikredilen Behmen'dir. Acem hükümdarı olan Behmen, tahtı ve tacı sebebiyle klasik şiirde yerini almış ve gücün simgesi haline gelmiştir.

Esb-i devletden düşersin hâk-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek Dârâ gerekse **Behmen** ol (G. 75/8)

1.2.8. Âzer, Nemrûd

Ateş anlamına gelen Âzer, klasik şiirde daha çok şarap anlamıyla kullanılmıştır. Ateş anlamının yanı sıra Hz. İbrâhim'in babasının adı (Bkz. Hz. İbrâhim) olması bakımından bu kelimenin zikredildiği beyitlerde bir şekilde konu İbrâhim peygambere getirilir.¹³⁹ Usûlî, *Yenice Şehrengizi*'nde İbrahim adındaki bir şahsı överken isim benzerliği sebebiyle Hz. İbrâhim'e telmihte bulunmuş ve Âzer'in bile onun yüzünü gördüğünde iman edeceğini söylemiştir.

Mübarek adın İbrâhim derler

Yüzün görse Müselmân olur **Âzer** (Ş. 1/172)

Nemrûd, Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesine karşı çıkan ve iman edenlere eziyet eden zalim bir hükümdardır. Hz. İbrahim'i alt edemeyeceğini anlayınca onu ateşe attırmış, ancak ateş, Allah'ın emriyle İbrâhim'e serin ve ferah bir yer olmuştur.¹⁴⁰ Usûlî, beyitte Nemrûd, Halîl, ateş gibi ifadelerle yer vererek bu hadiseyi akıllara getirmektedir. Âşıklar, sevgilinin canını yakmasından değil, sevgilinin Nemrûd kılıklı kişilerle dost olmasından muzdariptir.

Yakıp âşıkların cânına nârı

Halîl idinme her **Nemrûdu** bâri (Ş. 1/177)

1.2.9. Mâni (Erjeng)

Maniheizm adı verilen Zerdüşizm, Hıristiyanlık ve daha başka birçok dinin karışımı bir dinin kurucusu olmakla beraber, divan şiirinde daha çok resim sanatındaki maharet ve şöhretiyle adı zikredilen ünlü bir din kurucusu ve ressamdır.¹⁴¹ Mâni'nin çok güzel resimlerle bezediği, kendisine asıl ünü kazandırıp Fars edebiyatından en çok tanınan eseri *Erteng*, *Erzeng*, *Erceng* ve *Erdeng* adlarıyla da bilinen *Erjeng-i Mâni*'dir.¹⁴² Divanda Mâni, bu ünlü eseriyle birlikte zikredilmiştir. Şair, Mâni'nin nakkaşlığını ve ressamlığını hatıra getirerek asıl nakkaşın Allah olduğunu ve eserinin ise insan vücudu olduğunu vurgulamıştır.

Ger ulü'l- ebsâr isen levh-i vücûdunda bugün

Mâni vü **Erjengi** gör nakş-ı Nigârîstâna bak (G. 64/3)

1.2.10. Kanberd

Hz. Ali'ye sevgisi ve bağlılığıyla tanınan siyâhî köledir. Ali'nin hilafeti döneminde perdecilik/kapıcılık görevini yürütmüştür. Kanberd sonradan azad edilmiştir. Kaynaklarda

¹³⁹ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM, İstanbul 2016, s.510.

¹⁴⁰ (Biz de) "Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik (Enbiyâ, 21/69).

¹⁴¹ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 232.

¹⁴² Nimet Yıldırım, *a.g.e.*, s. 501.

Emevî komutanı Haccac-ı zalim tarafından şehit edildiği kaydedilmiştir. Divan şiirinde Kanberd, Ali'nin yanında, sadık hizmetkârlığı ve yardımcılığı ile anılır.¹⁴³ Usûlî, sultan olan aşkın adabının herkesçe anlaşılmayacağını ve şâhlara layık hizmeti Kanberd gibi bir kölenin yapabileceğini söyler.

Anlamaz sultân-ı aşk âdâbını her hâricî
Şâha layık hıdmet ey hâce yine **Kanberd'** olur (G. 20/4)

1.2.11. Ebû Cehil

Asıl adı Amr bin Hişamolan ve islama karşı muhalif tavırlarıyla tanınan Ebû Cehil, müslümanlara türlü işkenceler yapan Mekke'nin zalim lideridir. Cehaletin babası anlamına gelen Ebu Cehil adı, kendisine müslümanlar tarafından verilmiştir. Divanda bu ismi sebebiyle anılır. Şair, eşyadaki sırrın Hazreti Peygamber tarafından bilindiğini ve cahil olanların bu sırrı idrak edemeyeceklerini dile getirirken Ebu Cehil'e atıfta bulunmuştur.

Asl-ı mâhiyyâtı her **Bû Cehl-i Câhil** anlamaz
Ahmed-i Mürsel bilir şol sırrı kim eşyâdadır (G. 25/4)

1.2.12. Yezîd

Muaviye'nin oğlu ve Emevîlerin halifesi olan Yezîd, İslam dünyasını hüzne boğan Kerbelâ olayında başrol oynamıştır. Hz. Hüseyin'in ve yakın çevresinin şehit olmasına sebep olan bu hadise, müslümanların akıllarına kazınmış ve özellikle Alevî ve Şîfî çevrelerinde öfkeyle karşılanmıştır. *Usûlî Divânı*'nda Yezîd; küfür, hakaret ve beddua unsuru olarak kullanılmıştır.

Semend-i nâz ile etdikçe cevlân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Bu hüsn ü bu cemâl ile güzeller şâhısın şâhım
Yolunda cân u baş terkini urmayan **yezîd** olsun (G. 99/2)

¹⁴³ Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan I*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 2000, s. 106.

1.3. EDEBÎ ŞAHSİYETLER VE ESERLERİ

Divanda karşımıza çıkan edebi şahsiyetler: Hassan, Feridüddîn Attar, Sâ'dî-i Şirâzî, Mevlânâ, Nesîmî, Selmân, Ahmed Bâlî, Yûsuf-ı Sîne-Çâk, Hayretî ve Ahmed-i Dîvâne'dir. Bu bölümde yer almayan Mevlânâ ve Nesîmî, tasavvufî kişiliklerinin ön planda olması sebebiyle 'Divanda Adı Geçen Mutasavvıflar' kısmında ele alınmıştır.

1.3.1. Hassan

Hassan bin Sâbit, Hz. Muhammed'i, ashabını ve İslamiyeti, İslamiyet karşıtı yergilere (hicivlere) karşı şiirleriyle savunan, Hz. Peygamber'in şairidir.¹⁴⁴ Yazdığı şiirleriyle Arap coğrafyasında büyük üne kavuşmuştur. Usûlî, Hassan'ın şiirleriyle kendi nazmını kıyaslamış ve kaleminin Hassan'ın şiirleriyle yarışabilecek kadar kuvvetli olduğunu söylemiştir.

Rûh-ı kudsün nakdisin tahsîn Usûlî tab'ına

Etsen olur hüsn-i nazm içinde **Hassan** ile bahs (G. 10/10)

1.3.2. Feridüddîn Attâr, Mantıku't-Tayr

Şair ve mutasavvıf olan Feridüddîn Attâr, Kur'an ayetleri, nebevî hadisler ve hikmetli sözler mecmuası olan *Mantıku't-Tayr*'da sembolik dille sâlikin irfani riyazetlere nasıl başlayacağını, bu yoldaki makamlarda karşılaşılan zorlukları ve bu zorluklardan sonra elde edilen irfani lezzetleri anlatmaya çalışır.¹⁴⁵ Eser, Simurg'a ulaşmak için türlü badireleratlatan kuşların yolculuğunu konu edilir. Tasavvufî mahiyette Simurg, her türlü sıkıntıya rağmen ulaşılmaması arzulananan Tanrı'dır. Kuşlar ise, bu yolda O'nu arayan saliklerdir.

Şair, her insanın sözünün ciddiye alınmamasını ister ve ilmi ehlinde öğrenmek gerektiğine vurgu yapar. Kuşların dilini anlayan Süleyman'ın ilmine vakıf olabilmek için ilmî bir donanıma sahip olmak gerekir. Bunun içintalibin alanında yetkin kişilerce yetiştirilmesi lazımdır.

Sözün işitme her dîvin gel öğren ehl-i dillerden

Süleymân **Mantıku't-tayr**ına **Attâr** olmak istersen (G. 71/6)

Beyitte farklı kuş türlerine yer vererek tenasüp yapan Usûlî, Hüdüh'de Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ını okutmak ister.

Hüdüh-i nâtıkaya **Mantik-ı tayr** okudalım

Bülbülü lâl kılıp tûtîyi hâmûş edelim (G. 83/3)

¹⁴⁴ Gencay Zavotçu, a.g.e., s.331.

¹⁴⁵ Feridüddin Attar, **Mantıku't-Tayr**, (Çev. Sedat Baran), Lacivert Yay., İstanbul 2007, s. 5.

1.3.3. Sâ'dî-i Şîrâzî, Gülistân

Eserlerinde ahlakî değerleri ön plana çıkaran şair, meşhur eserleri *Bostân* ve *Gülistân* ile tanınır. Üslup ve tertip bakımından neredeyse kusursuz olan bu eserler, Türk edebiyatında oldukça ilgi görmüş ve Farsça aslından çevrilerek şerhleri yapılmıştır. Divanda “Sâ'dî, Şîrâz ve Gülistân” kelimeleri zikredilerek şaire ve ünlü eserine telmihte bulunulmuştur.

Gül-i cennet riyâzından pür ola ravza-i **Sa'dî**
Usûlî kimse **Şîrâza** iletse bu **gülistânı** (G. 129/7)

1.3.4. Selmân

Kasideleriyle tanınan ünlü İran şairidir. Klasik şairler, kendilerini Selmân'a benzetmişler ve şiirlerini onun nazmıyla kıyaslamışlardır. Beyitte Selmân gibi usta şairlerin Usûlî'nin şiirini beğendiklerinden bahsedilir.

Müsellem tuttular şi'rin Usûlî
Usûl-i nazmda **Selmân** olanlar (G. 23/9)

1.3.5. Ahmed Bâlî, Yûsuf-ı Sîne-Çâk

Yûsuf Sîne-Çâk, veli şeyhlerden olup *Cezîre-i Mesneviyye* eserinin sahibidir. Vardar Yenicesi'ndendir. Medrese tahsilini bitirdikten sonra ilim yolunu bırakmış, aşk ve muhabbete düşüp seyahate çıkmıştır. Hicaz, Mısır, Kudüs taraflarında bir süre dolaşım mübarek yerlerin ziyaretini yaptıktan sonra Konya'ya gelmiştir.¹⁴⁶Usûlî, Sîne-Çâk'a gidildiğinde parça parça olmuş sinesinin anlatılmasını ister. Ayrıca Ahmed Bâlî ve Yûsuf-ı Sîne-Çâk'e selamlarını ve hürmetlerini gönderir.

Yüz urup **Sîne-çâke** sînemin çâkını şerh eyle
Hem **Ahmed Bâlîye** billâh dervîşâne aşk eyle (G. 116/7)

1.3.6. Hayretî

Vardar Yenicesi'nde doğan divan şairidir. Yûsuf Sîne-Çâk'ın kardeşidir.¹⁴⁷ Hayretî, ismi sebebiyle tasavvufta bir mertebe olan hayret makamıyla birlikte zikredilmiştir.

Harîm-i yâre varurken eger vâdi-i hayretde
Bilürsün **Hayretî-i** vâlih ü hayrâna 'aşk eyle (G. 116/6)

1.3.7. Seyd Ahmed-i Dîvâne

Bir gün “mihnet zincirinde hali nedir” diye sorulduğunda Usûlî, Seyyid Ahmed-i divaneye selamlarını gönderir.

¹⁴⁶ Ali Enver, *Mevlevî Şâirler*, İnsan Yay., İstanbul 2010, s. 336.

¹⁴⁷ Sadık Tural vd., *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yay., Ankara, 2004, C.4, s.438.

Eger zencir-i mihnetde nedür hali diyü bir gün
Sorarsa ben kulun **Seyd' Ahmed-i Dîvâne** aşk eyle (G. 116/8)

1.4. EFSÂNEVÎ AŞK KAHRAMANLARI

1.4.1. Leylâ ile Mecnûn

Klasik şiirde yaygın olarak karşımıza çıkan iki aşk kahramanıdır. Mecnûn, Leylâ'nın aşkıyla aklını yitirerek çöllere düşmüş ve sonrasında beşerî aşktan sıyrılarak ilahi aşka ulaşmıştır. Şair, bu olaya telmihte bulunarak Leylâ'nın suretinin arkasındaki gerçek aşkı gören Mecnûn'dan söz eder. Aşkın, Leylâ olarak görüldüğünü ancak bu aşkın derininde Mevlâ'nın saklı olduğuna vurgu yapar.

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür **Mecnûnu** gör
Zâhiri **Leylâ**dadır ammâ bâtını Mevlâdadır (G. 25/3)

Kendisini rakipten üstün gören âşık, sevgiliye seslenerek başkalarıyla kendisini bir tutmamasını ister. Âşık, sevgili ile Leylâ arasında bağ kurmuş, kendisini ise Mecnûn'a benzetmiştir.

Beni bir görme ey **Leylî**-hırâmım gayrilerle tek
Başımı kâse-i **Mecnûngibi** sı inkisârım yok (G. 63/6)

Âşığa göre kendi aşk hikâyesi, Leylâ ile Mecnûn'un aşkıdan daha üstündür. Dillere destan olmuş ve asırlar boyu kuşaktan kuşağa anlatılarak günümüze kadar gelmiş bu efsanevî aşk hikâyesi artık önemini yitirmiştir. Bundan sonra halk arasında konuşulan, âşığın divane halleri ve sevgilinin geceye benzeyen saçlarıdır.

Söylenen dillerde şimdi **Leylî** vü **Mecnûn** degil
Zülfün ile bu dil ü divânenin ahvâlidir (G. 31/4)

Usûlî, Mecnûn kelimesini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Âşık, sevgilisinin gül yüzünü gördüğünde mutluluktan çılgına döner. İlkbahar geldiğinde delilerin daha da çıldırması gibi âşık da sevgiliyi görünce şevkten dört köşe olur. Sevgilinin gül cemalini görmesiyle âşığın gönlüne bahar gelmiştir.

Gül yüzün görse Usûlî şevkden **Mecnûn** olur
Hâlet artar nev-bahâr olsa belî dîvânede (G. 125/7)

1.4.2. Ferhâd, Şirîn, Hüsrev

Ferhâd, sevgilisi Şirîn'e ulaşmak için türlü eziyetlere maruz kalan, Bî-sütûn dağına delebilecek kadar güçlü ve sevgilisine sadık bir aşk kahramanıdır. Klasik edebiyatta bu aşkı konu edinen birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Bu aşk mesnevisi Ferhâd, Şirîn ve Hüsrev

çemberinden oluşur. Divanda âşık, kendisini Ferhâd ile bir tutmuş, sevgiliyi ise Şîrîn'e benzetmiştir. Hüsrev ise rakip olarak düşünülmüştür. Sevgilisine rakiple birlikte gören âşığın gönlü gamla dolmuş ve bu gönülde gam dağı (kûh-ı gam) oluşmuştur. Ayrıca şair, Şîrîn kelimesini sevgilinin tatlı ağzı anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Bugün **Ferhâd**-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam senden
Bana ey **Hüsrev** ü **Şîrîn**-dehen dağlarca minnetdir (G. 33/4)

1.4.3. Vâmık ile Azrâ

Klasik edebiyat metinlerinde adlarına rastlanan mesnevi kahramanlarıdır. Divanda Vâmık ile Azrâ, âşığı ve sevgiliyi sembolize eder. Usûlî, aşk macerasının Mecnûn ve Vâmık gibi nice âşıkların başına geldiğini söyler. Beyitte Mecnûn'un ve Vâmık'ın aşkını yücelten şair, böyle bir aşk hikâyesinin sonsuza dek anılmasını ister.

Kimi âşık kimisi ma'sûk olmuş
Kimi **Azrâ** kimisi **Vâmık** olmuş (Ş. 1/29)

Nice Mecnûn nice **Vâmık** başa bir kıssa geldi kim
Anılsın tâ ebed kalsın gönül devr-i zamân içre (G. 126/3)

1.5. DİĞER ŞAHISLAR

1.5.1. Terzi Mustafâ

Usûlî, *Yenice Şehrengîzi*'nde bu şehrin güzelliklerinden bahsederken dönemin esnaflarından olan Terzi Mustafa'dan övgüyle bahseder.

Ser-âmed biri **Terzi Mustafâ**dır
Cemâli matla'-ı subh u safâdır (Ş. 1/138)

1.5.2. Voyvoda oğlu Mustafâ

Yenice Şehrengîzi'nde adı geçen şahsiyetlerden biridir. Usûlî, Voyvoda oğlu Mustafâ için "*Gönül mülkünde beydir, padişahdır.*" diyerek ona olan hürmetini dile getirmiştir.

Biri **voyvoda oğlu Mustafâ**dır
Gönül mülkinde begdir pâdiŞâdır (Ş. 1/166)

1.5.3. Yûsuf Bâli

Usûlî, Hz. Yûsuf'un güzelliğine atıfta bulunarak onunla aynı adı taşıyan Yusuf Bâli'yi "*güzellik ülkesinin sultanı*" olarak tanımlamıştır.

Mısr-ı hüsnün şimdilik sultânı **Yûsuf Bâli**dir
Can ile ol hâce-i hüsnün kulu olmahdır (G. 31/1)

1.5.4. Firûze-zâde

Şair, Firûze-zâde için “*Günü mutlu, ömrü uzun olsun.*” diyerek temennide bulunur.

Biridir anların **Firûze-zâde**

Günü firûz ola ömrü ziyâde (Ş. 1/174)

1.5.5. Girbâzî

Yenice Şehrengizi'nde adı geçen kişilerden biri de Girbâzî'dir. Usûlî, mübalağa yaparak Âzer'in bile Girbâzî'nin yüzünü gördüğünde Müslüman olacağından söz eder (Bkz. Âzer).

Bir adına anın **Girbâzî** derler

Yüzün görse müselmân ola Âzer (Ş. 1/139)

1.5.6. Şehriyâr

Şair, Şehriyâr'e kul olmaktan bahsederken kelimeyi her iki manaya gelecek şekilde kullanmıştır.

Düşer mi bencileyin bir gubâra

Ki kul olabilesin **Şehriyâra** (Ş. 1/152)

1.5.7. Zerger Memi

Yenice esnaflarından olan ve kuvvetle muhtemel altın işçiliği yapan Zerger Memi, mesleğindeki ustalığı sebebiyle övülmüştür. Şair, Güneş ve Ay'ın ona dilenci olduğunu söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Biri **Zerger Memi** ol hüsn genci

Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş.1/177)

1.5.8. Memi Şâh

Usûlî, Memi Şâh için bir musammat kaleme almıştır. Ancak Memi Şâh'ın kim olduğuna dair net bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Memi Şâh, şairin gönül verdiği sevgili veya o devirde yaşamış bir kimse olabilir.

Tâze beğsin dostum gel almagıl ahım benim

Pâdişâhsın kuluna zulm eyleme şâhım benim

Ger garîb isem ne var yok mudur Allâhım benim

Hay efendim sevdiğim ömrün **Memi şâhım** benim (Mus. IX-1)

2. KAVİMLER

2.1. Türk

Usûlî Dîvânî'nda Türk, savaşçı oluşu ve ok kullanmadaki ustalığı sebebiyle zikredilir. Klasik şiir geleneğinde yay ve ok gibi savaş aletleriyle sevgilinin güzellik unsurları (kaş, kirpik) arasında ilgi kurulur. Bu tasavvura göre yayı (kaş) gererek âşığın gönlüne ok (kirpik) fırlatan sevgili, bu mahareti sebebiyle ok kullanmada usta bir Türk'e benzetilmiştir.

Kaşın altında gözün bir **Türk-i** tîr-endâzdır
Yâ meger Mirrîh kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

2.2. Tatar

Tatar diyarı, kokusuyla meşhur olan bir memlekettir ve klasik şiirde bu özelliğiyle anılır. Şair, Tatar müşklerinin kokusunun her tarafa yayıldığından söz eder.

Rûm içinde Çîn adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenara râyegân olmuş durur müşk-i **Tatar** (K. 3/13)

Beyitte farklı hayvan isimlerine yer vererek tenasüp yapan şair, Tatar'ı âhû sebebiyle zikretmiştir. Beyitte her canlının mizacının farklı oluşuna ve buna göre davranış göstermesine değinilir.

İte avlanmaz âhû-yı **Tâtârî**
Hümâ olur mu her zâgın şikârı (P. 1/20)

2.3. Habeş

Habeş kavmi, siyahî olmaları sebebiyle klasik şiirde sevgilinin beni veya saçları için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Yüzdeki benlerin çokluğu Habeş askerleri, köleleri veya çocukları olarak tahayyül edilmiştir. Aynı zamanda Habeş, beyazlığı sembolize eden Rûm ile birlikte zikredilerek tezat yapılmıştır. Beyitte sevgilinin yüzündeki benler Habeş çocuklarına benzetilmiş ve Hoten sultanı olarak düşünülen sevgilinin Rûm ülkesine taht kurduğu dile getirilmiştir. Habeş çocukları; sevgilinin benlerini, Hoten; kokusunu, Rûm ise beyazlığını ifade eder.

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i **Habeş**
Yâ Hoten sultânı mülk-i Rûma salmış tahtın (K. 4/11)

Habeş mahbubu olarak tasavvur edilen sevgilininâşığın gönlüne tuzak kurduğu düşünülür. Beyitte sevgilinin saçları Hoten ülkesinin meşhûr misk kokusuyla ilişkilendirilir.

Yâ ser-âmed bir **habeş** mahbûbudur yâ dâm-ı dil

2.4. Rûmî, Zengî

Farklı ten reklerine sahip olan bu iki kavim, divanda bu nedenle söz edilmiş ve gece ile gündüzü ifade etmek için kullanılmıştır. Kusursuz bir düzen içerisinde hareket eden ve muhteşem renkleri bünyesinde barındıran bu cihan, kimi zaman gündüzle, kimi zaman ise geceyle kendi nakşını gösterir.

Temâşa ederek bu nakş ü rengi

Ki geh **Rûmî** görünür gâh **zengî**

(Ş. 1/62)

3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

3.1. Çin, Çiğil

Usûlî, uzak bir ülke olması ve put yapımındaki ünü sebebiyle divanda Çin'densöz etmiştir. Klasik şiir geleneğinde put, sevgili için benzetilen olmuş ve putlarıyla meşhur olan Çin ülkesi güzelliğin merkezi olarak düşünülmüştür.

Rûm olarak bilinen Anadolu, baharın gelmesiyle tekrar canlanmış ve güzelliği sebebiyle Çin'le kıyaslanmıştır. Anadolu, kokusuyla ünlü Tatardiyarının müşkleriyle her köşesi misk kokan bir coğrafyadır.

Rûm içinde **Çîn** adın anmak hatâdır şimdi kim

Her kenâra râyegân olmuş durur müşk-i Tatar

(K. 3/13)

Büt-i Çin ifadesiyle sevgilinin güzelliğini anlatılmak istenir. Şâir, zâhide seslenerek “*Bir Çin putuna gönül verdiysek bize kâfir deme. (Çünkü) biz de Allah kuluyuz.*” diyerek sevgili ile büt-i Çin arasında bağ kurmuştur.

Bir **büt-i Çîne** gönül verdik ise ey zâhid

Bize kâfir deme biz dahî Hudânın kuluyuz

(G. 41/4)

Beyitte gönül, bir kilise olarak düşünülmüş ve bu kilisede put misali sevgilinin bulunduğu söylenmiştir. Bu put (sevgili) öyle muhteşemdir ki, Çin'de ve Çiğil'de eşi benzeri bulunmaz.

Yine bir büt misâl et deyr-i dilde

Ki misli olmaya **Çîn ü Çiğilde**

(Ş. 1/109)

3.2. Hindistân (Hind)

Divanda Hindistan'ın zikredilmesi, papağanlarıyla ünlü olması sebebiyledir. Papağanı konuşurmak için kafesine bir ayna bırakılır. Aynadaki yansımasını gören papağan, kendi suretini başka bir papağan sanıp konuşmaya başlar. Usûlî, “Söz papağanını yokluk Hindi'nden (Hindistân) çıkarıp tecelli aynasıyla konuşuralım.” diyerek bu hadiseyi tasavvufî mahiyette ele almıştır.

Tûtî-yi nâtıkayı **Hind**-i ademden çıkarıp
Yine mir'at-ı tecellî ile gûyâ kılalım (G. 85/3)

3.3. Mısır

Klasik şiirde yaygın bir kullanıma sahip olan Mısır ülkesi, *Usûlî Divânı*'nda daha çok Hz. Yûsuf'un Mısır'da zindana atılması ve daha sonra Mısır'a sultan olması sebebiyle anılır. Zindana düşen âşık, buradan kurtulmak ve sultan olmak ister. İnsan bedeni, Mısır ülkesine benzetilmiş, can ise zindan olarak tasavvur edilmiştir. Zindan, insanı Mutlak Varlığa ulaşmaktan alıkoyan nefsî arzulardır. Şair, bu can zindanından kurtularak Mısır iline sultan olmak ister.

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cândan
Yûsufu kurtar zindândan **Mısır** iline sultân eyle (G. 117/3)

Eyleyip cân-ı azîzi câh-ı hestîden halâs
Bu vücûdum **mısırına** Yûsuf gibi sultân olam (G. 77/3)

Beyitte gönül, Mısır ülkesine benzetilmiş ve aşkın gönül tahtına oturarak bu ülkeye hükmettiği dile getirilmiştir. Ancak bu gönül ülkesinde Yûsuf gibi bir sultan yoktur.

Şâh-ı aşkın taht-ı dilde hükm ederdi cân gibi
Mısır iline **Yûsuf** olmamış idi sultân henûz (G. 39/2)

Usûlî, sevgilinin hicranıyla gözyaşlarının Nil olup aktığını ve gönül Mısır'ının harap olduğunu söyler. Beyitte Mısır'a hayat veren Nil nehrinden söz edilerek tenasüp yapılmıştır.

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb
Kaldı gönül **Mısır** harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

3.4. Rûm, Şâm

Yenice Şehrengizi'nde Rûm ve Şâm diyarlarını gezdiğinden söz eden Usûlî, burada beğendiği bir makamdanbahseder.

Kulun seyr eylemişdir **Rûm** u **Şâm**ı

Begendi lîk bir âlî makâmı (Ş. 1/21)

Rûm diyarı olarak anılan Anadolu'nun her karışıTatar'ın meşhur kokusuyla kaplanmıştır. Anadolu ve Çin güzellikte birbirleriyle yarışır. Şair, bu kıyaslamada Anadolu'yu daha üstün tutmuştur.

Rûm içinde Çîn adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenâra râyegân olmuş durur müşk-i Tatar (K. 3/13)

3.5. Bağdâd

Bağdad, Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî ile aynı beyitte zikredilir. Usûlî, aşk gamıyla yoğrulmayan kişinin velâyet şâhı olamayacağını söyler. Burada sözü edilen aşk, İlahî'dir. Tanrı'ya ulaştıracak olan bu yolda gam çekmek gerekir. Tasavvufun önemli isimlerinden Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî, aşk gamının kölesi olmuşlar ve nihayetinde fenâfillâha erişerek velâyet tahtında şâh makamına gelmişlerdir.

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şâhı olmazmış
Gerek **Bağdâd** şehrinde Cüneyd ü Bâyezid olsun (G. 99 /4)

3.6. Kenân

Hız. Ya'kûb ile Yûsuf'un memleketi olan Kenân, divanda bu özelliğiyle karşımıza çıkar. Oğlu Yûsuf'un hasretiyle yüreği yanan Ya'kûb'un gözyaşları Kenân yollarını sele vermiştir.

Bilmezem yâ Rab ki peyki Yûsufun kandan gele
Seyle verdi dîde-i Ya'kûb **Ken'ân** yolların (G. 94/3)

Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı **Ken'ânı** yok
Gönlü bir mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Divanda rastlanan pîr-i Ken'ân ifadesiyle Hız. Ya'kûb anlatılmak istenmiştir. Beyitlerde Ya'kûb peygamberin oğlu Yûsuf'dan ayrı kaldığına dikkat çekilir. Bu ayrılık, Yûsuf'u babasından ve kardeşi Bünyamin'den koparmıştır.

Ayırıldı **pîr-i Ken'ânı** bugün cân-ı azîzinden
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Ayırıp can Yûsufun kardaşcığından eyledi
Sana etdiğin bana ey **pîr-i Ken'ân** ayrılık (G. 60/4)

3.7. Acem, Horasan

Usûlî, İmâm Mûsa er-Rızâ için yazdığı musammata onu Acem mülkünün hocası ve Yesrib denizinin incisi olarak tanımlamıştır. Hocasına olan derin sevgisini ve bağlılığını bu şiirinde dile getiren şair, musammataın son dizelerinde Horasan Şâhı olarak nitelendirdiği İmâm Mûsa er-Rızâ'ya selamlarını gönderir.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Gevher-i ummân-ı Yesrib hâce-i mülk-i **Acem**
Zerre-i çarh-ı velâyet dürr-i deryâ-yı kadem
Ger basarsan yeridir ebsâr-ı ahababa kadem
Asl-ı pak ü zübde-i erkân-ı nesl-i muhterem
Es-selâm ey hazret-i sâh-ı **Horasan** es-selâm (Mus. III/3)

3.8. Hoten (Hitâ)

Hoten diyarı, misk kokusuyla ünlenmiş ve bu sebeple klasik şiire konu olmuştur. Bu koku yalnızca Hoten'deki ceylanların göbeğinden çıkartılır. Usûlî, Hoten ve âhu kelimelerini bir arada vererek bu duruma telmihte bulunmuştur. Beyitte sabâ rüzgârının sevgilinin kokusunu getirdiğinden bahseden şair, bu kokuyu Hoten ülkesinden gelen miske benzetmektedir.

Çın seherden yine enfâs-ı sabâ-bû gelir
Yine sahrâ-yı **Hotenden** bir güzel âhû gelir (G. 30/1)

Klasik şiirde Hoten'in meşhur kokusu ile sevgilinin saçları arasında ilgi kurulur. Usûlî, farklı bir kullanım yaparak koku unsurunu, sevgilinin benleri olarak ele almıştır.

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i Habeş
Yâ **Hoten** sultânı mülk-i Rûma salmış tahtın (K. 4/11)

Şair, Yenice'den söz ederken bu şehirden övgüyle bahsetmiş ve benzerinin ne Hoten'de ne de Çin'de bulunduğunu söylemiştir.

Yenice şehridir Vârdâr içinde
Ki misli ne **Hitâda** var ne Çinde (Ş. 1/22)

3.9. Maçin, Isfahân

Klasik şiir geleneğinde sevgilinin ayağı tozu, göze sürme olarak çekilir ve gözler için oldukça faydalıdır. Bu toz o kadar kıymetlidir ki Çin, Mâçin, Isfahân gibi ülkelerde dahi bulunmaz. Beyitte Isfahân diyarının kaliteli sürmeleriyle meşhur olmasına da atıfta bulunulur.

İzin tozu gibi kuhl-i cevâhir görmedi hergiz

3.10. Yenice, Vardar

Vardar Yenicesi'nden olan Usûlî, şiirlerinde memleketinden övgüyle bahseder. Şehrengizde Yenice'nin Vardar'a bağlı bir şehir olduğu anlaşılır. Yenice Şehrengiz'inde diyardaki güzellerden de söz eden Usûlî, bu şehrin benzerinin ne Hıtâ ne de Çîn'de bulunduğunu ifade ederek yaşadığı vilayeti diğer ülkelerde üstün tutar.

Yenice şehridir **Vârdâr** içinde

Ki misli ne Hıtâda var ne Çînde

(Ş. 1/22)

Yenice şehrinin dilberlerini

Serîr-i hüsnde serverlerini

(Ş. 1/94)

Şair, Sultan Mustafâ'dan haber almak istemektedir. Bu haberi ulaştırabilecek aracı ise Yenice'de esen seher yelleridir.

Yeniceden esen seher yelleri

Bana sultân Mustafâdan haber ver

Unutdu mu gurbetteki kulları

Bana sultân Mustafâdan haber ver

(Mus. X/1)

3.11. Karaman

Beyitte Karaman ilinin zikredilmesi, Mevlânâ'nın burada ikamet etmesi sebebiyledir. Usûlî, saba rüzgârına seslenerek Mevlânâ'ya varırsa toprak olmuş yüzünü binlerce yalvarışla Karaman yollarına sürmesini ister.

Bin niyâz ile sabâ ben hâk-pâdan yüz sür

Hazret-i Monla'ya varırsan **Karaman** yolların

(G. 94/7)

3.12. Konyâ

Şair, vefasız dünyadan elini ayağını çekerek gurbete gitmeyi ve Allah'ı zikrederek Şâm ve Konyâ diyarlarını gezmek istemektedir.

Gezelim Şâmı **Konyâyı** meded Allâh deyu deyu

Ko bu vefâsız dünyâyı gel gurbete gidelim gel

(G. 76/2)

4. DAĞLAR, DENİZLER, NEHİRLER

4.1. Dağlar

4.1.1. Tûr, Sînâ, Vâdî-i Eymen

Sînâ yarımadasında bulunan Tûr Dağı, Hz. Mûsâ'nın Allah'la konuştuğu ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellisiyle yerle bir olan kutsal dağdır. Usûlî, 'Mûsâ, Tûr, Tecellî, Nûr' gibi ifadelerle aynı beyitte yer vererek bu hadiseye telmihte bulunmuştur. Gönlü Tûr Dağı'nabenzeten şair, sevgilinin güzelliğinin buraya tecelli ettiğini söyler.

Tûr-ı dilde hüsnün envârı tecelli gösterip
Yine ben dervîşine dâğ üstünü bâğ eyledi (G. 135/3)

Gönül kim **Tûr**-ı Sînâdır tecellî ma'denidir bu
Hezârân Pûr-ı **Sînân**ın güm olur bunda irfânı (G.127/6)

Tecellî nûruna **Tûr**un vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh Mûsânın ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Vâdî-i Eymen, Hz. Musâ'nın Allah ile konuştuğu, Allah'ın tecellisine mazhar olan kutsal yerdir.¹⁴⁸ Aşkın tecelli ettiği mekân ise gönüldür. Bu sebeple gönülle vâdî-i eyemen arasında benzetme kurulmuş ve bu gönül vadisinde aşk ateşinin görüldüğü dile getirilmiştir.

Ateş-i 'aşk ura gönlünde nefes
Görüne **vâd-i Eymen**den kabes (Mrc. 1/67)

4.1.2. Merve, Safâ

Müslümanlar, hacc ibadeti sırasında bu kutsal tepelerin arasında yedi kez gidip gelerek sa'y vazifesini yerine getirir. Beyitlerde Merve ve Safâ kelimeleri birlikte zikredilir. Merve ifadesi gerçek manasıyla verilmiş, ancak Safâ kelimesi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır.

Yüzü **Merve** hâki nûr-ı Hudâdır
Cemâli kible-i ehl-i **safâ**dır (Ş. 1/150)

Olmayan âyîne-veş jeng-i hasedden sîne-sâf
Merve hakkı sûfiyâ bilmez **safâ**-yı rüzgâr (K. 1/20)

¹⁴⁸ Derken oraya varınca, o mübarek bölgedeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musa! Şüphesiz âlemlerin Rabbi (olan) Allah benim, ben!" (Kasas, 28/30).

Merve hakkıyçünsafâyüzünü görmezsem eğer
Sûfiyâ âyîneni saf etmedinse pâsdan (G. 102/3)

Mugaylân-ı gam-ı dilber **safâdır Merve** hakkıçün
Başım gitse yüzüm döndürmezem ol kıblegâhimdan (G. 107/4)

4.1.3. Kâf (Kûh-ı Kâf)

İnanışa göre dünyayı çepeçevre saran, ardında kimlerin yaşadığı bilinmeyen, Yecüc ve Mecüc, Anka kuşu, cin, peri gibi masalsı varlıkların orada yaşadığına inanılan, aşılması imkânsız olan efsanevî dağdır. Beyitlerde ankayla birlikte yer verilir. Usûlî, devlet kuşu olan hümânın gölgesinde bulunduğunu söyleyerek talihli olduğunu ima eder. Çünkü aşk ankası, şairin kaf dağına benzeyen gönlünü mesken kılmıştır.

Yine saldı sayesinde devlet hümâsı başıma
Yine kıldı gönlümün **kâfın** makam ankâ-yı aşk (G. 58/4)

Beyitte gönül, anka kuşuna benzetilmiş, aşk ise gönlü/ankayı avlayarak tuzağa düşüren şahin olarak düşünülmüştür. Ankanın tuzağa düştüğü yer ise kudret Kâf'ıdır

Sayd olur ser-pençe-i şâhin aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül ankâ imiş (G. 54/4)

Şair, huzurun herkese nasip olamayacağını söyler ve yüksekliği kaf dağına ulaşan dertlerin total bir karınca tarafından taşınamayacağını ifade eder. Bir yığın dert arasında kalan şair, kendini total ve aciz bir karınca gibi hissetmektedir.

Her gedâ haddi değildir bu huzûr
Kûh-ı Kâfi götüremez leng-mûr (Mrc. 1/89)

4.2. Denizler

4.2.1. Kızıldeniz (Bahr-ı Kulzüm)

Memduhun gönlünün genişliğini Kızıldeniz'le kıyaslayan şair, bu kıyaslamada Kızıldeniz'in ummanda bir katre gibi kaldığını dile getirmiştir. Beyitte gönül, derya gibi düşünülmüş, bu gönül deryasından çıkan sözler de etrafa saçılan gevher olarak ifade edilmiştir.

Vüs'atde **bahr-ı kulzümü** saymazdı katreye
Deryâ-dil idi vü dili gevher-feşân idi (Mus. I/ 2-8)

4.2.2. Yesrib Denizi (Umman-ı Yesrib)

İmâm Mûsa er-Rızâ için kaleme alınan musammatta Yesrib Denizi'nden söz edilir. Usûlî, memduhunu Yesrib denizinin gevheri olarak tanımlamıştır.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Cevher-i **umman-ı Yesrib** hâce-i mülk-i Acem (Mus.III/3-1)

4.2.3. Aden Körfezi

Klasik şairler, sevgilinin dişlerini inci olarak tasavvur etmişlerdir. Beyitte Aden körfezinden çıkarılan inci ile sevgilinin dişleri arasında benzerlik kurulmuştur.

La'lin altında güher dendanları mı bu yahûd
Dürç-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i **Aden** (K. 4/13)

4.2.4. Mecma'u'l-Bahreyn

Kelime anlamı olarak 'iki denizin birleştiği yer' manasına gelen Mecmâ'ul-Bahreyn, Kuran'da Hz. Musâ ve Hızırhadisesinde zikredilir.¹⁴⁹*Usûlî Dîvânı*'nda, tasavvufun en önemli kavramlarından biri olan vahdet-i vücud sebebiyle anılır. Sıfatlar ve zâtlar sonsuz bir denize dönüşmüş ve Mecmâ'ul-Bahreyn'de gark olmuştur.

Bî-nihâyet bahra döndü gene zâtım vahdeti
Mecma'u'l-bahreyni gark etdi sıfâtım vahdeti (KıtaI/1)

4.3. Nehirler

4.3.1. Nil

Sevgiliden ayrı kalan âşîğın gönlü, harap olmuş Mısır ülkesine benzetilmektedir. Âşîğın bu hicranla akıttığı gözyaşları ise Mısır ülkesinden geçen Nil nehri gibi coşkulu ve kesintisizdir.

Olmaz Usûlî feth-i bâb **Nil** oldu bu çeşm-i pür-âb
Kaldı gönül Mısır harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

4.3.2. Fırat (Furât)

Şair, Fırat Nehri'ne karışan acının suyun tadına tesir etmeyeceği gibi münkirin kırıcı sözlerinin de kendisini etkilemeyeceğini ifade eder. Beyitte münkir kelimesiyle kastedilen rakiptir.

Münkirin acı sözünden sanma kim telh ola dil
Vere mi azb-ı **Furâta** hiç keder milh-i üçâc (G. 11/4)

¹⁴⁹ Bir vakit Musâ, (hizmet eden) gencine demişti ki: "Ben (Hızır'la buluşmak için) iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayıp gideceğim veya uzun zaman geçireceğim." Derken (ikisi) o iki (deniz arası) nın birleştiği yere varınca (bir kayaya sığındılar. Fakat azıklarından su birikintisine koydukları cansız) balıklarını unuttular. O da sıçrayıp denizde bir deliğe/oyuğa doğru yola koyulmuştu (Kehf, 18/60-61).

"Balığın dirileceği yer" ise Hz. Musâ'ya, Hızır (a.s.) ile buluşma yeri olarak bildirilmişti.

5. SOSYAL HAYAT

Beşerî bir ihtiyacın ürünü olan kültür ve sanat eserleri yalnızca kendi kuralları içinde, ürünü oldukları toplumdan bağımsız düşünülemezler. Bu ürünleri yaratanlar, o toplumun bir ferdi olarak kalmazlar, toplum yaşayışının işleyişini düzenleyen bir etken olarak da faaliyete katılırlar. Hiç değilse, gerçekliğin ayırımındadırlar ve salt estetik amaca yönelseiler bile içinde yaşadıkları toplumun gerek yapısının ve gerekse bu yapıya bağlı olarak fikrî örgüsünün izlerini yansıtırlar. Edebî ürünler de tıpkı diğer birçok kültür ve sanat eserlerinde olduğu gibi, ait oldukları devrin yaşam özelliklerine ulaşmamızda önümüze çıkan birçok vesikadan daha kestirme ve daha anlamlı bir şekilde, geniş ve zengin bir “anlayış” dünyasının kapılarını aralamamıza yardımcı olurlar.¹⁵⁰ Bu bağlamda yazıldığı dönemden bağımsız olmayan *Usûlî Dîvânı*’ndada devrin sosyal hayatından yansımalar görünür.

5.1. İctimâî Tabakalanma

5.1.1. Sultân (Pâdişâh, Hünkâr, Şâh, Şeh, Şehriyâr, Şehinşâh, Mîr)

Saray ve çevresine mensup kişiler için söylenen bu unvanlar, Usûlî’nin şiirlerinde daha çok yüksek tabakanın dışında, din büyükleri, sevgili ve şairin sevgi duyduğu kişiler için kullanılmıştır. Sultan, ülke yönetiminde söz sahibi olan, kulları ve köleleri bulunan, tahtta oturan ve başında tac olan sosyal tabakanın zirvesindeki kişidir. *Usûlî Dîvânı*’nda evvelâ Tanrı, vahdet şâhı olarak ifade edilmiş, Hazreti Peygamber ise Miraç Gecesi başına *leamrûk* tâcını takan ve *levlâk*’ten bir hil’at giyen şâh/sultân olarak düşünülmüştür.

Farkı ref etmiş ganiyy-i mutlak olmuş her vüc
Şâh-ı vahdet genc-i mahfîsin çü îsâr eylemiş (G. 50/2)

Çün temâm etdi o şeh mi’râcını
Başına urdu *le’amrûk* tâcını (Mrc. 1/100)

Hil’at oldu egnine *levlâk*den
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Divanda bu kavramlarla bazı şahıslar arasında benzetmeler kurulmuştur. Şair, Sultan Mustafâ’dan haber beklemektedir. Aşk sultânı, Mısır’a padişah olan Hz. Yûsuf’tur. Şair, İmâm Mûsâ er-Rızâ için yazdığı musammatta onu evliyaların ve Horasan’ın şâhı olarak dile getirmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Bayezid Bistâmî velâyet şahlarıdır. Usûlî, Hz. Hüseyin, Hz.

¹⁵⁰Beyhan Kesik vd. “Klasik Şiirde Sosyal Hayatın Rolü Neydi? Bu Şiir Geleneğinde Sosyal Hayatın İzleri Var Mıydı?”, *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*, Kesit Yay., İstanbul 2016, s. 117.

Hasan ve Zeynel Âbidîn'den şâh diyerek söz etmiştir. Yenice Şehrengizi'nde isimleri zikredilen Terzi Mustafa, Voyvoda oğlu Mustafa, Fîrûze-zâde ve Zerger Memi gibi şahsiyetler ise şairin gönlündeki padişahlardır.

Yeniceden esen seher yelleri
Bana **sultân** Mustafâdan haber ver
Unutdu mu gurbetteki kulları
Bana **sultân** Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cândan
Yûsufu kurtar zindândan Mısr iline **sultân** eyle (G.117/ 3)

Buldu kuvvet lâcerem ser-pençe-i Âl-i abâ
Esselâm ey hazret-i **şâh**-ı Horâsân esselâm (Mus.III/2-3)

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet **şâhı** olmazmış
Gerek Bagdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezid olsun (G. 99/4)

Mustafâ vü Murtazânın nakdisin ey pâk dîn
Hem Hüseyin ile Hasan hem **Şâh**-ı Zeynel Âbidîn (Mus. III/4)

Dünyanın geçici saltanatına aldanmayan şair, manevi âlemde gönül ülkesinin padişahıdır. Onun taht ve tac gibi sultanlık alametlerinde gözü yoktur. Çünkü o, gam ülkesinin sultanıdır ve bu ülkede tahta ve taca gereksinim duyulmaz.

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen uryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş egmeyen **sultân** dede (G. 122/1)

Aldanmadık bu memleketin tâc u tahtına
Bu taht içinde biz de aceb **pâdişâ**larız (G. 42/3)

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam **sultânı**yam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Usûlî Dîvânî'nda sevgili, klasik şiir geleneğine uygun olarak gönül ülkesinde taht kurup hüküm süren, ülkeler/gönüller yağmalayan, kuluna/âşığa türlü eziyetler eden merhametten yoksun, acımasız ve gaddar bir sultandır.

Kılmaga şikâyet ana hicrân siteminden

Dil mülkine hükm edici **sultânı** görem mi (G. 144/3)

Kıyma kuluna **sultânım** karma kara yere kanım
Diyetdir bu benim cânım sen de ölürsün ben de ölürün (G. 113/4)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim **pâdişâhımdan** (G. 107/3)

Gamzeden leşker çekip şehir ü vilâyet yıkmayı
Bu gönül tahtında **hünkâr** olmayınca bilmedin (G. 73/4)

Sultan anlamında kullanılan Şehriyâr kelimesi, şehrengizde tevriyeli şekilde kullanılmış ve herkesin Şehriyâre kul olamayacağı dile getirilmiştir.

Düşer mi bencileyin bir gubâra
Ki kul olabilesin **Şehriyâra** (Ş.1/ 152)

Hak âşığı, İlahî sırlara vakıf olmuş, Allah'ın tecellisini eşyada seyreden her iki âleminde şahlar şâhidir.

Şehinşâh-ı dü-âlemsin senin çün zînet olmuşdur
Bugün bu taht-ı tahtânîyle bu tâk-ı fevkânı (G. 127/3)

Saltanat içerisinde yaşayan şâhın/mîrin arzuladıkları tüm şeyleri kolayca elde edebildikleri düşünülür. Ancak bu dünyada kimse istediğine tam olarak ulaşamaz. Buna sarayda sefa süren sultanlar da dâhildir.

Bu mülk içinde hiç kişi kâmını bulmadı
Ger şâh-ı kâmbîn ü eger **mîr**-i kâmkâr (Mus. 1/6)

5.1.2. Vezir, Paşa, Beglerbegi, Beg (Begçeğiz), Begzâde, Voyvoda, Defterdâr, Efendi

Divanda zikredilen bu unsurlar devrin toplumsal statüsü hakkında yaşamdan kesitler sunar. Makam ve mevkiyi hiçe sayan şairin ne vezirlikte ne de pašalıktagözü vardır. Beglerbeği ve beğçeğiz, eşsiz güzelliğe sahip olan sevgiliyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Bir güzeller şâhının her dem temennâsındayam
Bu cihânın ne **vezirinde** ne **paşasındayam** (Mus. 2/4-5)

Bir güzeller şâhına bin cân ile kul oldu dil
Bu cihânın ne **vezirinde** ne **paşasındadır** (G. 24/4)

Kimi şâh kimi **beg** kimi **paşa** geçinir
Ey Usûlî hele biz dahi filânın kuluyuz (G. 41/6)

Efendi kaçmagıl şeydâlarından
Çevirme yüzünü **paşalarından** (§. 1/168)

Sevgili cihân dilberlerinin yegregidir
Güzeller içre bir **beglerbegidir** (§. 1/167)

Gelir el yâr firâkıyla komaz bizi demiş
Gel Usûlîyi yalan etme benim **begceğizim** (G. 84/12)

Beg ifadesi, divanda Evrenosoğullarından Abdi Bey ve İsâ Bey için kullanılan bir unvandır. Usûlî, kaleme aldığı kasidesinde adaletli olan begleri, meyve veren bir ağaca benzetmektedir. Beg tabiri, gerçek kullanımın yanı sıra sevgiliye hitap sözcüğü olarak da ele alınmıştır.

Abdî Beg kim Evrenos oğlanlarından ol durur
K'eyledi âbâ vü ecdâdın tarîkin ihtiyâr (K. 3/ 22)

Çarh-ı mesned ya'ni **İsâ Beg** kim olmuşdur anın
Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser güneş (K. 2/17)

Ba'zı kamiller kelâm edip buyurmuşlar hemân
Âdil olan **beglere** benzer dıraht-ı meyvedâr (K. 3/ 42)

Gel **begim** kıyma bu câna yazıkdır girme gel kana
Kimseye kalmaz zamâne sen de ölürsün ben de ölürün (G. 113/2)

Yenice Şehrengizi'nde zikredilen Voyvoda oğlu Mustafâ, şairin gönlünde hem bey hem padişaktır.

Biri **Voyvoda** oğlu Mustâfadır
Gönül mülkinde **begdir pâdişâdır** (§. 1/166)

Defterdâr İskender Çelebî, Rüzgâr Kasidesi'nde adına rastlanılan devrin şahsiyetlerindedir.

Ya'ni **defterdârı**-ı gayb İskender-i sâni k'anun
Zâtının seyrângehidir mâverâ-yi rüzgâr (K. 1/35)

Efendi ve bey sözcükleri, insan üzerinde hüküm süren Tanrı'ya hitap etmek için kullanılan seslenme unsurlarıdır. Ayrıca efendi, sevgili için de kullanılan bir hitap sözcüğüdür.

Gönlümde cümleden yegim hem **efendimsin** hem **begim**
Usûlî eydür istegim senden îmân Kur'ân Allah (G. 123/5)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik **efendim** pâdişâhımdan (G. 107/3)

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi hasta cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

5.1.3. Şeh-süvâr, Sipâh, (Sipâhî, Sipâhî-zâde), Asker (Leşker, Cünd), Fâris, Levend

Eserde karşımıza çıkan bu mefhumlar, çağın askerî alanda yapılanmasına ışık tutar. Anlam bakımından süvarilerin şeyhi manasına gelen şeh-süvâr, at binmede usta kişiler için kullanılır. Beyitte devlet kavramıyla birlikte zikredilmiştir. Şair, yıllarca çabalamasına rağmen devlet şeh-süvârından toz kadar yardım alamadığını dile getirir.

Şehsüvâr-ı devletin bir zerre gerdin görmedim
Nice yıl yeldim bu yolda çün hevâ-yı rûzgâr (K. 1/26)

Âşîğin nazarında sevgili, cihan şâhı olarak tasavvur edilmiş, gönül ise gam ülkesine benzetilmiştir. Cihan şâhı, gam ülkesini tarumar ederek âşîği mağlup etmiştir. Âşîk, kendisine merhamet etmesi için sevgiliye yalvarsa da sevgili bu durumu umursamaz ve âşîği orada bırakıp gider.

Pâmâl-ı **sipâh**-ı gam olan dillere rahm et
Sabr eyle eyâ şâh-ı cihân kanda gidersin (G. 106/3)

Usûlî, *Yenice Şehrengizi*'nde bu memleketin sipâhî ve begzâde gibi ulu ve seçkin kimselerle dolu olduğunu dile getirmiştir. Bu şehirde bulunan sipâhîzâdeler gönül ve can almaya âmâdedir.

İçi dolu **sipâhî**ler ulular
Nice begzâdeler yüzü sulular (Ş. 1./23)

Şu begler kim **sipâhîzâdeler**dir
Dil ü cân almağa âmâdelerdir (Ş. 1/158)

Sevgili, gönül tahtında oturan, askerleriyle/gamzeleriyle birlikte ülkeler ve şehirler yıkıp yağmalayan bir hünkâr olarak tasavvur edilmiştir. Gam askerleri durmaksızın gönül ülkesine saldırır ve burayı viraneye çevirir. Âşık, bu saldırıların ne zaman son bulacağını bilemez.

Gamzeden **leşker** çekip şehri ü vilâyet yıkmagı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

Durmadan **leşker-i** gam bu dil-i vîrâne gelir
Bilmezem kanda karâr eyleye bu denli belâ (G. 4/3)

Beyitlerde karşımıza çıkan ecel leşkeri, can almakla görevlendirilen ölüm meleği Azrâil'i ifade eder.

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkeri basmazsa kor muyum seni kor muyum (G. 112/5)

Her yerde mekân tutarak kendini belli eden himmet askerleri, zaman ve mekan mefhumlarından sıyrılmışlar ve fenâfillah mertebesine ulaşmışlardır.

Keven ü mekânı tutmuş idi **cünd-i** himmeti
Kendi egerçi pâdişeh-i lâ-mekân idi (Mus. I-2/5)

At binmede maharetli olan fâris, aşk meydanında at oynatan kişi olarak düşünülmüştür. Aşk, bela yağmurunda başını ona tutarak ıslanmak demektir. Şair, bela oklarına canını feda etmeyi aşkın bir gereği saymaktadır.

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında sol **Fâris** kim oynadur feres (G. 49/2)

Denizci askerlere levend adı verilir. Divanda gönül için benzetilen olmuştur. Gönül, aşk çölüne düştüğünden beri divane bir haldedir. Âşık, sevgilinin suretini görmesiyle aklını yitirmiş ve çılgına dönmüştür.

Aşka uyaldan beri gitdi **levend** oldu gönül
Buldugumca gâh gâh dîvâne aşk olsun derin (G. 98/6)

Sûretin nakşı ile tab'im heyûlâyı geçer
Bu deli gönlüm **levend** oldu vü şeydâyı geçer (Mus. II/2-2)

5.1.4. Kul, Bende, Esîr, Gulâm, Çâker, 'Abîd

Sultanın emri altında bulunan ve ona itaat etmekle yükümlü olan kul, her açıdan sultana muhtaçtır. *Usûlî Dîvânî*'nda kulluk kavramıyla âşık ve sevgili arasında ilgi kurulur. Âşığın gönlüne taht kurması ve burada hüküm sürmesi, ülkeler/gönüller yıkıp yağmalaması,

âşığa sıkıntı ve cefa çektirmesi sebebiyle sevgili, gönül ülkesinde bulunan zalim bir sultana benzetilmiştir. Âşık ise sultanın her fermanı karşısında boynu kıldan ince olan, aciz ve muhtaç bir kuldur.

Usûlî'ye göre aşk, kutsal bir hadisedir. Bu yolda cefa çekmek şöyle dursun, can vermek dahi şereftir. Bu sebeple aşk sultanına kul olmak mutluluk vericidir. Divanda kulluk, şikâyet edilen veya sitem edilen bir mefhum olarak ele alınmaz.

Sevgiliye gönülden bağlı aşk kulu, onun ayrılığıyla canından olur. Âşık, sevgilinin eşiğinde itaatkâr bir kul olması sebebiyle mutluluk duyar ve sevgiliye bunun için dualar eder. Sevgili, tatlı dili ve hoş sözleriyle âşığı kendine kul etmiştir. Aynı zamanda divanda kulun azat edilmesine de değinilir.

Gitdim ammâ kaldı kapıda dil ü cânım benim
Cân u dilden **kulunam** devletli sultânım benim (G. 88/1)

Buyurmuşsun eşiğinde gelip kemter **abîd** olsun
Ben eksikli **kulu** artırmadın ömrün medîd olsun (G. 99/1)

Ne sihr etdin ne hôt tatlı dilin var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi **gulâm** etdin (G. 66/7)

Kullarımdandır diyü ben **çâkeri** yâd eyledin
Hayra girdin gûyiyâ bir **bende** âzâd eyledin (G. 68/1)

Sevgilinin güzelliğini arz etmesiyle şehirde karmaşa olur ve âşıklar arasında kavga çıkar. Sevgili, tüm dünyayı kendine kul etmesine rağmen hâlâ yetinmemektedir. Esareti altında bulunan âşığı öldürmek ister.

Salıp bu hüsn-i zîbayı bıraktın şehre gavgâyı
Kul etdin cümle dünyâyı tama'kâr olma sultânım (G. 91/3)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim pâdişâhımdan (G. 107/3)

Beyitte sevgilinin ayağının tozuna dahi kul olan âşık, onun kuluna bile kul olur.

Bu Usûlî ayağın toprağına **kul** olmuş
Mülk-i aşk içre yine başına sultân oldu (G. 139/5)

Kuluna kul olduğum ben **bendene** izzet yeter

Hay efendim sevdiğim ömrüm Memi şâhım benim (Mus.IX/5-2)

Divanda Allah'a olan kulluktan da bahsedilir. Şair, beyitte Hudâ'nın kulu olduğunu söyler. Aynı zamanda Allah'ın bazı kullarını cezalandırarak dergâhından sürdürdüğüne de değinilmiştir.

Bir büt-i Çîne gönül verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahi Hudânın **kuluyuz** (G. 41/4)

Kimisine devlet verip kimisine rahmet verip
Bir **kuluna** la'net verip dergehinden süren Allah (G. 123/4)

Dervişane bir yaşam tarzına sahip olan Usûlî, dünyadan elayak çekmiş, erenlere bağlı, köhne bir abanın kuludur.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin **kuludur** (Mus.VI/6-1)

Çün bekâsı yogimiş tâc u kabâyı nidelim
Bu fenâ dünyede bir köhne abânın **kuluyuz** (G. 41/5)

5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler

5.2.1. Saray Görevlileri

5.2.1.1.Ferrâş, Sakâ

Cami, mescit, imaret gibi müesseselerin temizliğini temin ve halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle vazifeli olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Ferrâş; Arapça yayıcı, döşeyici, hizmetçi manalarına gelir. Yeniçeri teşkilâtında bu işi görenlerle Kâbe'yi süpürenler hakkında ıstılah olarak kullanılır.¹⁵¹ Beyitte su ihtiyacını gidermek için çalışan saray görevlisi sakâ ile birlikte zikredilir. Rüzgâr, hizmet eden bir ferrâşa benzetilmiş, bulut ise su dağıtan bir sakâ gibi tasavvur edilmiştir.

Şâhsın bu taht me'vâdır sana
Bâd **ferrâş** ebr **sakâ**dır sana (Mrc. 1/55)

¹⁵¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1993, C.1. s.608.

5.2.1.2. Nakkâd

Nakkad, paranın sahtesiyle gerçeğini birbirinden ayırt eden görevliye verilen isimdir.¹⁵² Osmanlı'da saray görevlilerinden biri olan nakkâd *Usûli Dîvânı*'nda karşılaştığımız meslek erbâbından biridir.

Nâme-i uşşâka nâmin senin unvân iken

Tab'-ı **nakkâd**ın bugün ser-defter-i irfân iken (Mus.IV/6-2)

5.2.1.3. Tabîb (Hekîm, Ehl-i Hikmet)

Cerrah, hekim tabib gibi tıbbî terimler, eski zamanlarda doktorluk mesleğini icra edenler için kullanılan meslekî unvanlardır.

“Osmanlıda saray hizmetinde ve yeniçeri ocağında cerrahlar bulunurdu. Bu kişiler, cerrah başına tabi çalışırlar, cerrah başlarda hekim başına bağlı faaliyet gösterirlerdi...Cerrahlar, devşirme zamanında saraya alınacak oğlanların muayenelerini ve divan-ı hümayunda Müslüman olanların sünnetlerini yaparlardı.”¹⁵³ Divanda hekim ifadesi Lokman (a.s.) ile birlikte zikredilir. Tabîb ise aşk derdine çare bulamayan bir şahıs olarak nitelendirilir. Ancak âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. O, hastalığından memnundur ve bu hastalığına sahip olduğu için Allah'a hamd eder.

Lokma-i Lokmân ile tab'ın alışmaz ey **hekîm**

Anın için hân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana (G. 3/4)

Derd ü mihnetle helâk oldu Usûlî çün kim

Şimdiden sonra **tabîb**in dahi dermânına yûf (G. 57/7)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hôşdur benim

Derd-i ser verir **tabîb** ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

Beyitte 'ehl-i hikmet', tabip ve hekim kelimeleriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Hastalıkları tedavi etmekle meşgul olan bu ilim erbabı, aşk derdinin ölmekten başka dermanı olmadığını söylemektedir.

Onulmaz yaramı görüp demiş bir **ehl-i hikmet** kim

Bu derdin yok durur ölmekten özge dahi dermânı (G. 129/6)

¹⁵² Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 102.

¹⁵³ (İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1988'den aktaran) Ömer Özkan, *a.g.e.*, s. 102.

5.2.2. Din ve Tasavvuf Erbâbı

5.2.2.1. Vaiz, Müftü (Müftî)

Vâiz, ibadet yerlerinde, bilhassa camilerde hutbeler okuyan ve halka dinî mahiyette nasihatler veren din adamıdır. Klasik şiir geleneğinde zâhitle bir tutulmuştur. Vâiz, âşığı devamlı cehennem azabıyla korkutmaya çalışsa da âşık söylenenlere kulak asmaz. Onun için cehennem, sevgiliden ayrı kalmaktır.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim

Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

Aşk cezbesine düşen âşık, kendinden geçmiş ve halleri değişmiştir. Aklını yitiren ve kendini kaybedenler etrafta olup bitenlerden habersizdir. İnsanların konuşmalarını duyup idrak edebilecek akla sahip değildir. Âşık tam da bu vaziyetteyken vâiz hâlâ boş sözlerini tekrar etmektedir.

Buldu âşık cezbe-i aşk ile vecd ü hâller

Âhir olmadı mı ey vâ'iz bu kıl ü kâller (G. 34/1)

Fetvâ kökünden türeyen müftü/müftî, fıkha dair meselelerin şeriattaki hükümlerini beyan ve açıklamaya memur olan zattır.¹⁵⁴ Divanda tıpkı vâiz gibi o da âşığın halinden ve dilinden anlamayan kavrayışsız kimse olarak karşımıza çıkar.

Ko mantık-ı kelâmımızı müftî-i zamân

Bilmez me'ânîsîn ki bedî'dir beyânımız (G. 37/7)

5.2.2.2. Âlim, Hoca (Hâce), Fâkih

İlimle meşgul olan bilgin kimselere âlim denir. Divanda bu tanıma uygun şekilde kullanılmıştır. Yenice diyarını ele alan şehrengizde bu memleketteki herkesin hüner ehli olduğu, şehirde pek çok âlim ve kâmil insanların bulunduğu ve bir tane bile câhil insanın barınmadığı ifade edilmiştir.

İçinde âlim ü kâmilleri çok

Kamu ehl-i hüner bir câhili yok (§. 1/25)

İlim ehli olan ve ilmini halka aktaran, alanında yetkin kişilere hoca/hâce adı verilir. Usûlî, İmâm Mûsa er-Rızâ'yı övdüğü musammatta ondan '*Acem mülkünün hocası*' diyerek söz etmiştir.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem

Gevher-i ummân-ı Yesrib hâce-i mülk-i Acem (Mus. III/3)

¹⁵⁴ Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Sebat Yay., İstanbul 2006, s. 693.

Divanda hoca mefhumu, daha çok klasik şiir geleneğinde rastlanan zâhitle bir tutulmuştur. İslamı hakiki manada yaşamayan ve dini kendine göre yorumlayan hocanın söyledikleriyle yaşayışı birbiriyle çelişir. O, dünyanın saltanatına aldanan, mal ve mülk hırsıyla gözü doymak bilmeyen bir tiptir.

Kenz-i lâ-yefnâya gir ey **hâce** ermezse elin
Hırs ile dünyâyı cem etsen ginâ gelmez sana (G. 3/2)

Sûd u sevdâ hâsılı gavgâdır anın ser-be-ser
Ger görürsen **hâcem** aldanma cihân bâzârına (G. 136/7)

Maddiyata önem veren hocanın karşısında yalnız aşkla meşgul olan ve bu sebeple dünyanın maddi yönüyle ilgilenmeyen âşık vardır. Onun lâl ve altın gibi parasal değeri yüksek, kıymetli mücevherlerde gözü yoktur.

Verme ey **hâce** yeter la'l u zerin arz etme kim
Âşıkız biz bizde eşk-i surh u rûy-ı zerd olur (G. 20/2)

Her an Allah ile beraber olduğunu vurgulayan ve O'nun emirlerine uyan âşık, hocanın kendisini nefesine ve heveslerine uyan bir insan olarak tanımamasını ister.

Her bir nefesde Hakk ileyiz Hakka uyarız
Ey **hâcem** sanma tâbi'-i nefis ü hevâlarız (G. 42/4)

Bayitte fakihe seslenen şair, akıl ile boşa zaman harcamaması gerektiğini söyleyerek gereksiz işlerle meşgul olmanın insana fazilet sağlamayacağını dile getirir. Fuzûl, fazîlet ve fuzalât gibi kelimelerle iştikak sanatı yapılmıştır.

Ögünüp akl-ı ma'âş ile fuzûl olma **fâkih**
Ya'ni insâna fazîlet mi verirmiş fuzalât (G. 9/6)

5.2.2.3. Şeyh (Şeyhullâh), Mürşid

Şeyh veya mürşîd, tasavvufî ıstılahta nefsinden sıyrılarak fenâfillah mertebesine ulaşmış Allah dostu demektir. Şey ve şeyhullah ifadeleri, divanda bu kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Derde düşen şair, şeyhe seslenerek kendisine lutf ve duada bulunmasını ister.

Ben özge derde ugradım bana bu pendî ko ey **şeyh**
Eger bir himmetin var ise lutf et bir du'â eyle (G. 118/3)

Musammatta Allah'a asi gelerek hadsiz günahlar işleyen ve sonrasında pişman olan şair, şeyhin kapısına gelerek kendisini kabul etmesini diler.

Yâ ilâh-i vâdi-i isyânda kaldım bî-meded
Abd-i âsiyem suçum bî-hadd ü cürmün bî-aded
Şimdi **şey'ullâha** geldim kılma ben dervîşi red

Fazlına bel bagladım yâ vâhid u ferd u ehad

Cümlenin ma'bûdı sensen dâimâ hayy-ı ebed (Mus. VII/1)

Dünyayı karanlıklar ülkesine benzeten şair, burada âb-ı hayâta ulaşmak isteyenlerin Hızır gibi seçkin bir şahsı rehber edinmesini söyler. Tasavvufi mahiyeti olan bu beyit, dünyada hakikate ulaşmak için bir şeyhe/mürşide intisap edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Aynı zamanda Hızır, zulümât ve âb-ı hayât kelimeleriyle meşhur hadiseye de telmihte bulunulur (Bkz. İlgili Maddeler).

Eriş bir kâmil insâna ki ya'ni Hızır **mürşid** kıl

Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvânı (G. 127/9)

Beyitte aşk ile mürşid arasında benzerlik kurulmuş ve aşk mürşidine bağlanmayanların muradlarına eremeyecekleri dile getirilmiştir.

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen

Nâ-murâd olmayan olmaz **mürşid**-i aşka mürîd (G. 14/6)

5.2.3. Ticaret ve Sanat Erbâbı

5.2.3.1. Tellâl (Dellâl), Müşterî, Tabl-Bâz

Arapça bir kelime olan tellâl, ticarî sahada satıcı ve alıcı arasında uzlaşmayı sağlayan, satılacak bir malı çarşıda pazarda duyuran veya bir haberi değişik meydanlarda halka ilan eden kişilere denirdi.¹⁵⁵ Dellâl ve müşterî, divanda pazar meydanındaki görevleri sebebiyle zikredilir. Dellâl, müşteriyi cezbederek mal satımında onu ikna etmeye çalışır. Klasik şiirde aşk için yapılan teşbihler arasında pazar yeri de mevcuttur. Aşk pazarında sevgili uğruna nice canlar ve başlar bir pula satılmıştır. Bu alım-satım işleriyle ilgilenen kişi ise dellâldir.

Kimdir olan **müşterî** bin cân u bin baş bir pula

Aşk bâzârında böyle çağırır **dellâllar** (G. 34/5)

Güneş, dellâlin görevini üstlenerek kendi hâl diliyle zamanın bakır bir para olduğunu söylemektedir. Beyitlerde güneş ile dellâl arasında ilgi kurulmuştur.

Mihr hod **dellâl** olup söyler zebân-ı hâl ile

Kim bilir bir fûls-i ahmerdür bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

Oldu esb-i kadrine ol şehsuvâr-ı âlemin

Çarh cevherdâr zîn u **tabl-bâzı**dır güneş (K. 2/18)

¹⁵⁵ Ömer Özkan, a.g.e., s. 112-113.

5.2.3.2. Sarrâf, Zerger

Sarrâf, altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerle ilgilenen ve bu alanda mesleğini icra eden kişilere verilen addır. Beyitte sarrâfın gevherin kıymetini anladığı gibi, insanın da gevher değerindeki sözlerin kıymetini anlaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Kanı bir **sarrâf** kim anlaya gevher kıymetin

Kanı bir âdem ki bile âdemin güftârını (G. 136/4)

Şair, dünyayı bir dükkâna benzetmiştir. Bu dükkân içerisindeki sarraflar, sevgili gibi bir cevherin daha bulunmadığını söyler.

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr **sarrâfı**

Dedi bunun gibi gevher bulunmaya dükân içre (G. 126/4)

Zerger, klasik şiirde daha çok altın gibi değerli madenleri işleyen kimseler için kullanılır. Divanda yalnızca dönemin şahsiyetlerinden olan, Usûlî'nin çağdaşı Zerger Memi'den söz edilirken karşımıza çıkar.

Biri **Zerger** Memi ol hüsn genci

Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş. /178)

5.2.3.3. Nakkâş, Mi'mâr

Divanda nakkâş, Allah'ın eşi benzeri bulunmayan, kusursuz sanatını ifade edebilmek için kullanılmıştır. Nakkaşlıkta ustalaşmış ve bu alanda nam salmış kişiler olsa da hakiki nakkaş Allah'tır. Eseri ise en güzel surette yarattığı insandır. Özellikle aşığın nazarında sevgili, emsalsiz yaratılmış bir güzelliktedir.

Ger ulü'l- ebsâr isen levh-i vücûdunda bugün

Mâni vü Erjengi gör **nakş**-ı Nigâristâna bak (G. 64/3)

Dâr-ı dünyâda senin mislin güzel gelmez bana

Gerçi **nakkâş**-ı ezel yazmış güzel timsâller (G. 34/4)

Beyitte bela taşlarıyla bedeni yıkmadan gönül mülkünün inşa edilemeyeceğinden söz edilir. Bir konutu yeniden inşa etmek için bir öncekini yıkmak gerekir. Bu bağlamda gönül ülkesinin mimarı olmak için de bela taşlarıyla cismi yani maddeyi yıkmak lazımdır.

Cisini belâ taşıyile yıkmaz olursan

Yapmaga gönül mülkünü **mi'mâr** olamazsın (G. 110/4)

5.2.3.4. Kimyâger, Terzi

Divanda güneş, bir kimyager olarak tasavvur edilmiştir. Güneş ışığının etkisiyle parlamaya başlayan toprak, altına benzetilmiştir. Aynı zamanda güneşin bir takım değerli madenlerin (la'l taşı vb.) oluşumunda etkisi olduğu düşünülür.

Olupdur **kimyâger** mihr-i gerdûn

Ki hâki bir nazarda etdi altun (Ş. 1/81)

Terzi, divanda muayyen bir şahsı ifade etmek için kullanılır. *Yenice Şehrengizi*'nde şairle aynı çağda yaşamış, devrin şahsiyetlerinden Terzi Mustafa'nın bu mesleği icra ettiği görülür.

Ser-âmed biri **terzi** Mustafâdır

Cemâli matla'-ı subh u safâdır (Ş. 1/138)

5.2.3.5. Sîm-keş

Sîm-keş, gümüş tel çeken sanatkâra verilen addır. Beyitte güneş için benzetilen olmuştur. Güneş, çarşı olarak tahayyül edilen felekte tahtına devamlı gümüşten teller çeken bir sanatkâr olarak ele alınmıştır.

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp

Sîm-keşdür çârşû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

5.2.4. Oyuncular ve Gösteri Erbâbı

5.2.4.1. Cân bâz, Pehlevân

Dönemin sosyal yaşantısına ışık tutan bu gösteriler, 16.yüzyılda devrin eğlence hayatını bizlere yansıtır. Canıyla oynayan anlamına gelen canbaz, ip üzerinde zorlu ve tehlikeli hareketler yaparak seyirciye heyecan veren gösteri erbabıdır. Bu sebeple aşk canbazları, canlarıyla oynayan, cesur ve gözükara kimselerdir. Şair, aşk canbazlarının Allah tarafından yardım göreceğine değinir. Canbaz, beyitte pehlevân ile birlikte zikredilir. Usûlî, güçlü bir sanat anlayışına sahip olmak ister. Bunu da güç gösterisi oyunu olan güreşte birbirleriyle karşılaşan pehlevânla birlikte dile getirir. O, kendi sanatının pehlevânı olmak istemektedir.

Ey Usûlî san'atında **pehlevân** ol gam yeme

Aşk **cân bâzı** isen Allâh onara kârını (G. 128/10)

5.2.4.2. Hokkabâz, Lu'bet-bâz

Hokkabazlık ya da sihirbazlık gösteri sanatlarının en eskisi olarak bilinir. Hokkabaz, söz, el çabukluğu ve birtakım hileli yollarla seyredenlerin duyularını aldatıp illüzyonlar

yaratır.¹⁵⁶ *Usûlî Divânî*'nda hokkabaz, feleği ifade etmek için kullanılmıştır. Gece vakti ortaya çıkan yıldızların gündoğumuyla bir anda ortadan kaybolmaları, şair için hokkabazın el çabukluğuyla yaptığı bir gösteri olarak düşünülür.

Nücûmun mühresini düzd-i çâlâk
Sanasın **hokkabâz** idi bu eflâk (Ş. 1/58)

Şair, bir sonraki beyitte yine gökyüzüyle hayal oyuncularından lu'bet-bâz arasında bağ kurmuştur. Lu'bet-bâz, beyitte gökyüzü için benzetilen olarak ele alınmıştır.

Kurup bir çâder-i kuhl-i şitâbân
Oyun gösterdi **lu'bet-bâz**-ı devrân (Ş. 1/59)

5.2.4.3.Raks

Sevinçli bir olay neticesinde şevkten dört köşe olan insan, bu mutlulukla raks etmeye başlar. Divanda raks etmek, tasavvufi mahiyette ele alınmıştır. Aşk, cihanı aydınlatan bir güneş gibidir. Bu aşk güneşinin yeryüzüne tecelli etmesiyle toprakta bulunan her bir zerre şevkten raks etmeye başlar. Topraktan yaratılan insanoğlunun da vücudundaki her hücre İlahî aşkın tecellisiyle hareket halinde raks etmektedir.

Hâk-i cismîm zerre zerre **raksa** girdi şevkden
Çün tecellî eyledi mihr-i cihân- âra-yı âşk (G. 58/10)

5.2.5. Meclis Erbâbı

5.2.5.1. Sâkî

Klasik şiirde yaygın olarak kullanılan ve divanlarda en fazla karşımıza çıkan kelimelerin başında sâkî gelir. Meclislerde içkiler dağıtan ve kadehler sunan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Divanlarda sevgili ile sâkî arasında ilgi kurulmuştur. Usûlî, sâkîye seslenerek ölümcül aşk şarabını getirmesini ister. Bu şarap, bir iki gün de olsa aşığı dertlerinden uzaklaştırmaktadır.

Sâkiyâ şol mey-i kattâli getir nûş edelim
Bir iki gün gâm-ı eyyâmı ferâmuş edelim (G. 83/1)

5.2.5.2. Mutrib

Eğlence meclislerinin vazgeçilmez unsurlarından olan mutrib, çalgılar eşliğinde şarkı söyleyen ve gazeller okuyan meclis erbabı için kullanılır. Âşıklar meclisinde Usûlî öyle âşikane bir şiir okur ki, tüm meclisi etkisi altına alan mutrib dahi bu şiir karşısında kayıtsız kalamaz.

¹⁵⁶ Vildan Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divânî*, İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 336.

Deminden bezm-i uşşâkın harâret bulmasın **mutrib**

Usûlî şî'rin oku âşîkâne bir sadâ eyle (G. 118/8)

5.2.5.4. Mahbûb

Mahbûb, sevgiliyi ifade etmesinin yanı sıra divanlarda sâki ve mutrib anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Usûlî, beyitte mutrib ile mahbubu bir tutmuş ve söylenilecek sözlerin seçkin ve etkileyici olmasına, herkes tarafından beğenilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Sözü mergûb u lafzı hûb olsun

Bu da başına bir **mahbûb** olsun (Ş. 1/104)

5.2.5. Diğer Kişiler

5.2.5.1. Feylesof, Ferzâne

Feylesof, felsefe ilmiyle meşgul olan kimselere verilen addır. *Yenice Şehrengizi*'nde bu cihandaki herkesin filozof olduğuna değinilmiştir.

Nazar kılmış Hüdâ ehline anın

Kamusu **feylesof**udur cihânın (Ş. 1/24)

Bilge kişi anlamına gelen ferzâne, feylesofla aynı manayı taşır. Beyitte nice bilgili ve donanımlı kimselerin mat edilebileceğinden söz edilir.

Sürersen nat'-ı ma'nîde eger at

Edersin sen nice **ferzâne**yi mât (Ş1/91)

5.2.5.2. Gavvâs

Günümüzde karşılığı dalgıç olan gavvâs, denizden inci çıkaran kişiler için kullanılan bir tabirdir. Beyitte hakiki incinin söz denizinde bulunduğunu söyleyen şair, sözün inci kadar değerli olduğunu ifade etmiştir.

Olabilir mi bir kem katre **gavvâs**

Ki söz bahrından ola gevher-i hâs (Ş. 1/114)

Usûlî, *Rüzgâr Kasidesi*'nde memduhun her kelamının inci kadar kıymetli olduğunu söyler. Çünkü gavvâs, hakikatler denizine dalarak oradan inciler çıkarmaktadır.

Fikretin **gavvâsı** çün daldı hakâyık bahrına

Her kelâmın oldu dürr-i bî-bahâ-yı rüzgâr (K. 1/43)

5.2.5.3. Bâgbân

Bahçe işleriyle ilgilenen meslek erbabına bâgbân/bahçıvan adı verilir. Usûlî, cihânî bir bağ olarak düşünmüş ve bu bağ içerisinde bahçıvandan suya kadar her unsurun bir olduğunu vurgulamıştır. Beyitte vahdet-i vücud anlayışı hakimdir.

Bu bâğın ger hakikatde suyu bir **bâgbânı** bir
Velî olmuş hakâyıktan nice yüzbin secer peydâ (G. 1/3)

5.2.5.4. Sâhir (Sehhâr)

Sihrin fâilî olan sâhir, büyü ve sihir işleriyle meşgul olan kişidir. Divan şiirinde sahir denir, aşığı etkisi altına alan sevgilidir. Büyüleyici güzelliğe sahip olan sevgili, aşığa cefa etmekte ustalaşmış, vefadan yoksun, kâfir bir kişi olarak düşünülmüştür.

Dil alır **sâhir** imişsin cefâdan mâhir imişsin
Vefâsız kâfir imişsin gidelim bâri şehrinde (G. 111/6)

5.2.5.5. Rehber (Râhber)

Yol gösteren, kılavuzluk eden kimselere rehber adı verilir. Beyitte aşığın önünde ne yol ne de rehber bellidir. Ona kılavuzluk edecek kimse yoktur. Bu bağlamda aşığın yolunu yitirmesi ve ortadan kaybolması çok kolaydır.

Nice şûrîde âşıklar gezerler cümle tâyihler
Bu tîh-i bî-nîhâyetde ne reh ne **râhber** peydâ (G. 1/9)

5.2.5.6. Dilenci

Kimsesiz ve düşkün durumda olan, insanlardan para, yiyecek vs. dilenen ve bunu meslek haline getirerek para kazanan kimselere dilenci denir. *Yenice Şehrengizi*'inde Zerger Memî'den övgüyle bahseden şair, güneşi ve ayı dilenci olarak tahayyül etmiş ve bu dilencilerin onun güzelliğini arzuladıklarını dile getirmiştir.

Bir Zerger Memî ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence **dilenci** (Ş. 1/178)

5.2.5.7. Kâtîl (Kattâl)

İnsanın canına kast ederek onu öldüren kişilere katil adı verilir. Katilden söz edilen beyitte devrin önemli geleneklerinden biri olan diyete de yer verilmiştir. Birini öldüren veya fizikî anlamda zarar veren kimseler, maktulün veya mağdurun ailesine kan bedeli ödemek zorundadır. Buna diyet vermek denir. (Bkz. Diyet vermek) Ancak aşk şehrinde bu durum tam tersidir. Burada diyet ödeyen kişi katil değil, maktuldür.

Cânı terk eyle cihânı anma bu şehir aşkıdır
Kâtîline bundan âdeddir diyet verir **katîl** (G. 74/5)

Divanda katil olarak nitelendirilen sevgilinin can alıcı gözleridir. Güzellik pazarına gelmiş bu iki katil, âşığın gönül metasını ele geçirmek istemektedir. Âşık ise bu durumdan sakınır.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının
Hüsn bâzârına gelmiş o iki **kattâllar** (G. 34/8)

5.3. Muhtelif İctimâî Haller, Münâsebetler ve Bazı Tipler

5.3.1. Anne (Ane, Mâder), Oğul, Oğlan, Tıfl (Etfâl)

Divanda “anadan doğma kör” ifadesi içerisinde yer alan annelik kavramı, başka bir beyitte çocuğunu besleyici özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Beyitte sevgiliye seslenen şair, güzelliğini anadan doğma körlere yani güzelden anlamayan zevksizlere arz etmemesini söyler. Sevgilinin güneşe benzeyen göz alıcı güzelliğiyle aydınlanmayanlar, annesinden kör olarak doğmuş, güneş ışığını hiç görmemiş kimse gibidir.

Söyleme cân sırrını ey kâmil insan münkire
Kûr-ı **mader**-zâda arz etme begim dîdârını (G. 128/4)

Cân ki rûşen olmaya mihr-i ruh-ı cânâneden
Görimez gün pertevin gözsüz dogupdur **aneden** (G. 93/1)

Dünya, öz evladını bela zehriyle besleyen merhametsiz ve zalim bir anne olarak tahayyül edilmiştir.

Zehr-i belâyile bizi besledi dehr **mâderi**
Derd iledir dirliğimiz şevkledür hâyatımız (G. 38/8)

Oğul unsuru, beyitte “Âdemoğlu” ifadesi içerisinde yer alır. Dünyanın yaratılışından bu yana âdemoğlunun durmaksızın kavga içerisinde olduğunu vurgulayan şair, aynı zamanda Hz. Âdem’in oğulları Hâbil ile Kâbil’in kavga sebebiyle birbirine düşman olduklarını da hatıra getirmektedir.

Çünkü sîrâb değil isen epsem ol ey nâ-halef
Âdem **oğlu**yam diyü bu etdiğin gavgâ nedir (G. 27/3)

Oğlan kelimesiyle beyitte kastedilen sevgilidir. Akli başında olan kimsenin kadir kıymet bilmeyen sevgiliye gönül vermemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Âkil isen ey gönül nâdâna verme gönlünü
Kadrini bilmez deli **oğlana** verme gönlünü (G. 130/1)

Beyitte küçük bir çocuk olarak düşünülen sevgili, henüz sorumluluklarının farkında değildir. Bu sebeple kulların/âşıkların halinden habersizdir.

Dirîgâ kim **tufıldır** dahı ol şâh

Degildir kulları hâinden âgâh (Ş. 1/169)

Harâbât ehline seslenen şair, melâmî olan sûfilerin buldukları yerden dışarı çıkmamalarını, çünkü şehirdeki çocukların onları taşıyabileceğini dile getirir. Akı olan bir an bile köşesinden ayrılmamalıdır.

Ey harâbâtî sakın taşlar seni **etfâl-i** şehir

Âkıl isen çıkma bir dem kûşe-i kâşânedan (G. 93/4)

5.3.2. Kardeş (Karındaş), Birâder

Beyitte kardeşlik mefhumuyla akıllara gelen kişiler Hz. Yûsuf ve Bünyamin'dir. Meşhûr hadiseden sonra Hz. Yûsuf, babası Ya'kûb ve kardeşi Bünyamin'den ayrı kalmıştır (Bkz. Hz. Yûsuf).

Ayırıp cân Yûsufun **kardaş**cısından eyledi

Sana etdiğin bana ey pîr-i Ken'ân ayrılık (G. 60/5)

Gam köşesinde gönlünün eğlendiğini dile getiren şair, dertlerin ve sıkıntıların kendisine yoldaş olduğunu söylemiş, gamdan ise kardeşim diyerek söz etmiştir.

Günc-i gamda yârı cânım gönlümün eğlencesi

Derd ü mihnet yoldaşım gamdır **karındaşım** benim (G. 89/3)

5.3.3. Dost, Yârân, Yoldaş, Haldâş, Ayakdaş, Akrân, Hem-dem, Mahrem, Refik

Bu unsurlar, birbiriyle yakın olan, birtakım dertleri ve sırları paylaşan, aralarında muhabbet bağı bulunan kimseler için kullanılır. Dostuna seslenen şair, bir daha vefasız yar sevmeyeceğine yemin etmiş, ancak bu sözünü yerine getiremeyerek kendine yazık etmiştir.

And içerdim kim vefâsız yâr hergiz sevmeyem

Dostlar bir bî-vefâ sevdim yine yazık bana (G. 5/5)

Dost, genellikle sevgili anlamına gelecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Âşığın nazarında Ka'be'nin puthaneden bir farkı yoktur. O, dostun/sevgilinin yüzünü bütün mimari yapılarda görebilir. Burada sevgiliden kasıt Tanrı'dır.

Ka'beyi büthânedan fark eylemezse vechi var

Dôst dîdârın görür her yerde cân bînâ-yı aşk (G. 58/13)

Usûlî, dost kelimesiyle bazı kavramlar arasında ilgi kurmuştur. Dostu aşka benzeten şair, akıl kitabına aşk destanının sığmayacağını söyleyerek akı, gönlün yanında sınırlı ve yetersiz görmüştür.

İki cihânda matlabımız aşk-ı **dostdur**

Sıgmaz kitâb-ı akla bizim dâsitânımız (G. 37/6)

Âşık, akli, sabrı, canı ve gönlü, sevgilinin kapısında bırakmıştır. Âşıktan geriye ise dert ve gam kalmıştır. Ancak âşık bu durum için kaygılanmaz. Çünkü onun dostları her daim yanında olan dert ve gamdır. Bu dostluğun oluşmasına zemin hazırlayan ise sevgilidir.

Akl u sabr u cân u dil kapında kaldı **dôstum**
Gam degil derd ü gamındır çünkü **yârânım** benim (G. 88/2)

Gûşe-i gamda Usûlî bendeni tenhâ koyup
Mihnet-i derd u gama **yârân** eden sensin beni (G. 133/5)

Yoldaş kelimesi, aynı yolda ilerleyen kişiler için kullanılan bir tabirdir. Beyitte Hızır ile Musâ (a.s.)'nin yolculuğuna telmihte bulunan şair, Hızır'ın kendisine yoldaşlık etmesini ister. Böylelikle gamdan kurtulmuş olacaktır.

Denizler olsa çeşmimden akan yaş
Gamım yok Hızır olursa bana **yoldaş** (§. 1/164)

Hâldâş, halden anlayan, aynı duyguları paylaşan dost manasına gelir. Şairin ne bir yoldaşı ne de halinden anlayan bir hâldâşı vardır.

Ne gönlüm egleyecek **yoldaşım** var
Ne hâlim söyleyecek **hâldaşım** var (§. 1/36)

Âşık, sevgiliyi, yoldaşı ve haldaşı terk etmeyi göze almıştır. Onun sadık dostu gözlerinden akıttığı yaşlardır. O, herkesi ardında bırakarak yalnızca gözyaşlarıyla birlikte gurbete gitmek istemektedir.

Terk eyle yârı **yoldaşı** gözetme hâli **hâldâşı**
Akıdıp gözlerden yaşı gel gurbete gidelim gel (G. 76/7)

Felek tasında bulunan içki, esasında insana sunulan bir zehirdir. Bu zehrin sunulduğu meclis ise dünyadır. Mihnet meclisinde felek tasından zehir içmek isteyen âşık, kendine eşlik edecek arkadaş bulamamaktadır.

Zehr-i kahr ile felek tasın tolular içmege
Bezm-i mihnetde bulunmadı **ayakdaşım** benim (G. 89/2)

Akrân ifadesi Gülşenî için kaleme alınan terkeb-i bendin ilk dizelerinde karşımıza çıkar. Şair, şeyhinin güneş gibi akrânı olmadığını dile getirerek onun eşsiz ve benzersiz oluşuna dikkat çeker.

Akrânı yok güneş gibi meşhur-ı asr idi
Bu karn içinde hâsılı sâhib-kırân idi (Mus. I-2/2)

Akranla sohbet etmek insana hoş gelir. Âşığın akranı ise sevgilinin mahallesinde bulunan ve köpek olarak tasavvur edilen rakiptir.

Üstüme üşdü mahallen itleri edip cedel

Hoş gelirmiş eylemek bir kişi **akrân** ile bahs (G. 10/6)

Sıkıntılar içerisinde kalan şair, mihnet köşesinde yarsız ve dostsuz bir başına kalmıştır. Halini hatrını soran kimsesi yoktur. Usûlî, dertli halini merak edip soranlara selam etmektedir.

Aceb bî-yâr u bî-**hemdem** yatar mihnet bucagında

Usûlî derdmendin hâlini sorana aşk eyle (G. 116/11)

Sevgiliyi sultan olarak tasvir eden âşık, rakiple dost olunmayacağını söyler. Cennet bahçesinin gülü olan sevgilinin, diken olarak düşünülen rakiple dost olması yakışı kalmaz.

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım

Gül-i bâg-ı cinânsın **hemdem**-i hâr olma sultânım (G. 91/1)

Âşığın tüm sırlarını bilen ve ona mahrem olan yüreğindeki yaradır. Onu yalnız bırakmayan vefalı ve tek sadık dostu ise gözyaşlarıdır.

Yürek başımdan özge **mahremim** yok

Gözüm yaşından artık **hem-demim** yok (Ş. 1/35)

Sevgilinin ayrılığıyla acılar içinde kıvranan âşık, kendini ölü bir bedenden farksız görmektedir. Âşık, bu katlanılmaz acısını dostuyla paylaşır.

Fîrkatle aglasan beni öldüm ben ey **refik**

Kim gitdi gelmedi dahi rûh-ı revânımız (G. 37/3)

5.3.4. Evlâd, Ezvâc, Eshâb, Ahbâb

Usûlî, Mîr'âciye'nin son kısmında Hz. Peygamber'in sülâlesine, evlâdına, eşlerine, sohbetinde bulunan ashâbına dualar ederek onlara selâmlarını sunar.

Âline **evlâdına** **eshâbına**

Cümle-i **ezvâcına** **ahbâbına** (Mrc. 1/108)

Bin du'a vü bin selâm ü bin senâ

Ben gedâdan olsun anlardan yana (Mrc. 1/109)

5.3.5. Öksüz, Yetîm, Garîb, Fakîr, Gedâ

Halk arasında babasını yitiren çocuğa yetîm, annesini kaybeden çocuğa ise öksüz adı verilir. Durmaksızın bela çeken şair, kendisini öksüz olarak tanımlar ve dertle mihneti kendine kardeş edinir. Onun gam ve kederinden başka kimsesi yoktur.

Belâkeş **öksüzüm** derd ile mihnetdir karındaşım

Gam ile gussadan artık dahi hîş u tebârım yok (G. 63/3)

Yetim tabiri insan dışı varlık olan inci için kullanılmıştır. İnci, istiridyeden ayrılması sebebiyle yetim olarak düşünülmüştür. Sayısız inciyi kabuğundan kopararak yetim bırakan ayrılık, nice gözyaşlarını da ummana çevirmiştir.

Ey nice dürrü sedefden ayırıp kıldı **yetîm**
Ey nice göz yaşın etdi bahr-ı ummân ayrılık (G. 60/3)

Garîp, kimi kimsesi olmayan ya da vatanından ayrılmış gurbet ehli kimseler için kullanılır. Şair, kendisinin garîb olduğunu söyler ancak kimsesi olmadığını kabul etmez. Çünkü kimsesizler kimsesi olan Allah onun yanındadır.

Ger **garîb** isem ne var yok mudur Allahım benim
Hay efendim sevdiğim ömrün Memi Şâhım benim (Mus.IX/12)

Usûlî, ney misali esas vatanından ayrı kaldığını ve bu dünyada kendisini gurbette gibi hissettiğini söyler. Bu dünyada garîbanın başı beladan kurtulmaz. Çünkü gurbet diyarında garîplerin gönlünün şâd olması mümkün değildir.

Bu fânî dünyâda halâs olmaz belâdan dil
Belî gurbet diyârında **garibin** gönlü şâd olmaz (G. 44/2)

Âşık, güzellerde vefâ olmadığını söyleyerek sevgili uğruna kaldığı gurbetten ayrılmak istediğini dile getirir.

Bu söz kim dediler hakdır güzellerde vefa yokdur
Garîbin kadri alçakdır gidelim bâri şehrinden (G. 111/3)

Gedâ ifadesi, yoksul, garîbân, kul, köle gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Divanda daha çok âşık için kullanılan bir benzetme unsurudur. Sultân olarak tahayyül edilen sevgilinin karşısında kendisini aciz bir kul olarak gören âşık vardır. Cihan içinde gedanın kadri kıymeti yoktur. Bu sebeple padişahın/sevgilinin onun adını anması bile ihtimal dahilinde değildir.

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensin bir **gedâ** ol pâdişâ (G. 5/7)

Cân u dil oldu aşk ile kûyun **gedâcığı**
Gel ey güzellerin begi vü pâdişâcığı (G. 145/1)

Ne kadri var cihân içre **gedânın**
Ki adın anabile mi pâdişâhın (Ş. 1/183)

Yoksulu hor görmemek gerektiğine vurgu yapan şair, dâru'l-bekâya erişildiğinde bu zavallı garîbin orada padişâh olabileceğini söyler. Diğer beyitte ise her insanın görüldüğü gibi

olmadığına dikkat çekilir. Halk inanışına göre seçkin bir veli olan Hızır, yoksul görünümlü, aciz bir kimse gibi insanlar arasında dolaşır. Bu bağlamda şair, her garîbi Hızır gibi görmek ve her şahsa dervîşâne bakmak gerektiğini vurgular.

Gel şu **gedâya** avr diyu hor bakma kim
Dâru'l-bekâya erişecek pâdişâh olur (G. 17/3)

Hôr bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her **gedâyı** Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

5.3.6. İhtiyâr, Pîr, Pîrezen, Acûze, Zâl, Cevân

Yaşı ilerlemiş kimseler için kullanılan *ihtiyâr*, *pîr*, *pîrezen*, *acûze*, *zâl* gibi ifadeler, divanda pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Kendini ihtiyar olarak tanıtan Usûlî, kendisini soran sevgiliye “*mihnet tekkesinin ihtiyar bir abdâlî*” olduğunu söyler.

Kim durur dervîş Usûlî der isen şâhım eger
Tekyegâh-ı mihnetin biri **ihtiyâr** abdâlîdir (G. 31/5)

Pîr, tasavvufî istilahın dışında yaşlı, ihtiyar manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu kullanıma *Güneş Kasîdesi*'nde rastlanır. Asırlar boyunca varlığını sürdüren ve her gün kendini tekrar eden güneş, benzi sararmış başı titreyen ve asaya dayanan bir ihtiyar olarak tayahhül edilmiştir.

Benzi sararmış başı ditrer asâyâ dayanır
Devrden **pîr**-i za'îf olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

Divanda kocakarı anlamına gelen pîrezen ile dünya arasında benzetme kurulmuştur. Şair, görkemli saltanatı ve maddî yönüyle nefsi cezbeden dünyadan kahpe diyerek söz etmiş ve kendisi gibi mert olanların bu kahpe dünyaya baş eğmeyeceklerini ifade etmiştir. Bu kocakarıya itaat eden evlatları ise namertlerdir.

Bin zînet ederse özünü **pîrezen**-i dehr
Baş egmeziz ol kahbeye merdâneleriz biz (G. 43/6)

Kimseye çift olma ferd ol ey Usûlî merd isen
Kim bu dehr-i **pîrezen** evlâdı hep nâmerd olur (G. 20/7)

Usûlî, bu ihtiyar dünyanın balının dahi zehir olduğunu söyler. Dünya, ihtişamıyla insanı büyüler ve gözünü boyar. Oysa bu hilekâr dünyanın gülünde dikenini, hazinesinde ise yılanı vardır.

Usûlî balı belâdır bu dehr-i **pîrezenin**
Gülünde hârî vü gencinde mârı var ancak (G. 59/5)

Pîrezen ile aynı kullanıma sahip olan âcuz, huysuz ve meymenetsiz bir kocakarını ifade eder. Bu şirret kadına karşı ihtiyatlı olunmalıdır. Çünkü Rüstem ve Zâl gibi nice azametli hükümdarların sonunu hazırlamış ve onların helakına sebep olmuştur.

Er isen ihtiyât eyle **acûz**-ı dehrin âlinden
Ki Rüstemler zebûn eyler bu Zâlin öZR ü destânı (G. 127/ 11)

Beyitte baharın gelmesiyle güllerin açılması ve etrafa canlılık gelmesi, kocakarının genç bir oğlana dönüşmesine benzetilir.

Yine gül gibi açıldı zamâne
Acûz-ı dehr döndü nev-**cevâne** (Ş. 1/82)

Saçı ve sakalı ağarmış bir ihtiyar olarak düşünülen dünyaya gönül vermek istemeyen Usûlî, nefsî arzularından arınmak için kendisine bir rehber edinmek ister. Bu rehber ise şeyhi Gülşenî'dir.

Zâl-i dünyâyâ gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

Âşık, ömrünün yer anında sevgiliyi beklediğini ve bu bekleyişin sonunda vuslatın gerçekleşmediğini ifade eder. Hem gençliğinde hem de ihtiyarlığında sıkıntısı eksik olmayan âşık, artık yaşlandığını ancak hâlâ o taze sevgilinin gelmediğini söyler.

Oldum oğlan vü kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ **pîr**lik ol nev-**cevân**ım gelmedi (G. 147/4)

5.4. Eğlence Hayatı

5.4.1. Bayramlar

Çağımızda olduğu gibi eski zamanlarda da insanlar bayram günlerinde birbirlerini ziyaret eder ve toplanarak bir araya gelirlerdi.

Ramazan Bayramı'nda tebrikler üç gün sürerdi. İlk günü gelmek hürmet ifade ettiğinden büyükler o gün gelir, memurlar ve diğer zevât ikinci gün, ötekiler üçüncü gün gelebilirlerdi. Bu üç gün boyunca misafirlere kakuleli kahve, sonra şerbet verilmesi eski kibar âdetlerdendi. Ramazan Bayramı üç gün olduğu için büyüklere hürmeten ilk gün gidilir, akraba ve teklifsiz ahbablar diğer günlerde de tebrik edilebilirdi. Küberâ haremeleri de bayramlarda aynı şekilde misafirlerinin tebriklerini kabul ederlerse de Osmanlı hanımları arasında tebrik bir hafta sürerdi.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 263.

İslamın vecibelerinden olan Kurban kesmek Osmanlı toplum hayatında önemli bir yer tutar. İslamî usullere göre alınan ve yine bu usule göre kesilen kurban vesilesiyle çeşitli merasimler düzenlenirdi.

Dinî bayramlar (Ramazan ve Kurban)'ın dışında baharın gelişi sebebiyle Nevruz Bayramı da kutlanır ve çeşitli eğlenceler tertip edilirdi.

5.4.1.1. İyd, Kurbân, Nevruz

Dönemin eğlence kültürü içerisinde geniş yer bulan bayramlar, Kurban, Ramazan ve Nevruz bayramları olarak klasik şiirde karşımıza çıkmaktadır. Usûlî, eserinde Ramazan Bayramı'yla ilgili mefhumlara yer vermemiş, ancak Nevruz ve Kurbân ile ilgili terimleri çokça kullanmıştır. *Usûlî Dîvânı*'nda kurban tabiri, âşığın kendisini sevgiliye kurban etmesi sebebiyle zikredilir. Vuslata eren ve sevgilinin güzelliğini arz etmesiyle bayram coşkusu yaşayan âşık, artık kendisini kurban edebileceğini söyler.

Yârin cemâlini gördün ayagina yüzün sürdürdün
Usûlî **bayrama** erdin var canını **kurbân** eyle (G. 117/7)

Vaslı devrinde bugün **bayrama** erdi her kişi
Ey Usûlî ben gedâ varam meger **kurbân** olam (G. 78/5)

Erişmişsin visâlin **ıydine** dil ey kemân-ebrû
Eşiğinde eğer bin cân ile olmazsa **kurbânın** (G. 82/3)

İyd-i vasla can verir çokdur Usûlîdir velî
Cânını bin şevk ile yoluna **kurbân** eyleyen (G. 97/8)

Baharın gelmesiyle kutlanan bir bayram olmasından dolayı Nevruz ifadesine *Bahariyye Kasidesi*'nde rastlanır. Bayramlarda yemekler hazırlanır ve ziyafet sofraları düzenlenir. Bu sofrada yiyip içmek helaldir. Beyitte sosyal hayatın yansımaları açıkça görülmektedir.

Yemek ü içmek helâl oldu desek bu da'viye
İki şâhid birisi **ıyd** u biri evvel-i bahâr (K. 3/19)

Bahar mevsimi, kâinatın yeniden hayat bulduğu, nebâtâtın canlandığı, gönüllere ferahlık ve neşe veren bir dönemdir.

İyd-i ferrûhla ferâh buldukça halk-ı kâyinât
Rûz-ı **nevrûz** ile zeyn oldukça eyyâm-ı bahar (K. 3/47)

Beyitlerde Nevrûz ve ıyd ifadesine birlikte yer vererek tenasüp yapan şair, bu unsurlarla memdûhu övmeyi de ihmal etmemiştir. Din ve devlet erbabından kimseyi görenler, bir anda bayrama ve Nevrûza erişmiş olur ve böylece çifte bayram yaşarlar. Şair, övdüğü kişiye güzel temennilerde bulunarak her gününün bayram ve Nevrûz gibi mübarek ve bereketli geçmesini diler.

Dîn ü devlet hil'atın egninde görüp dil dedi
ıyd ile **nevrûzu** bir günde getirmiş rûzgâr (K. 3/23)

Her günün **nevrûz** u **ıyd** olsun gecen Kadr ü Berât
Devlet ile behcet ü şâdîde ol leyl ü nehâr (K. 3/48)

Beyitte sevgilinin yüzüyle Nevrûz ve bayram arasında bağ kurulmuş, saçlarını ise Kadir ve Berat geceleri gibi düşünmüştür.

Yüzünden nüshadır **nevrûz** ile **ıyd**
Saçındandır şeb-i Kadrin berâtı (G. 141/4)

5.4.2. Meclis (Bezm)

Meclis, insanların bir araya gelerek toplandığı, kimi zaman mûsıkî eşliğinde raks ettikleri kimi zaman da sohbet ederek eğlendikleri mekandır. Daha çok sâkî, şarap, kadeh, mum gibi unsurlarla ele alınır. Klasik şiirde âşıklar meclisi, oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu mecliste âşık ile rakip bir arada bulunabilir. Rakip ile köpek arasında benzerlik kuran âşık, içki meclisinde rakip ile rindin muhatap olmamasını, aksi takdirde kavga çıkacağını ifade eder.

Öldürürler it gibi bir lahza vermezler amân
Meclis-i meyde râkibâ etme rindân ile bahs (G. 10/8)

Meclis ifadesi, tarikat mensuplarının bir araya gelerek oluşturdukları topluluk olarak da karşımıza çıkar. Usûlî, bu mecliste sunulan kadehin insanı kendinden geçirdiğini söyler. Burada kadehten kasıt, sâkînin/pîrin sunduğu tasavvufî ilimdir. Bu kadehten içenler İlahî cezbeyle kendini kaybeder ve tekkenin sırlarına vakıf olur.

Bî-höd olanlara sunuldu bu **meclis**de kadeh
Duydu şol hayrân olan bu tekyenin esrârını (G. 136/6)

Beyitte farklı bir düşünceyle karşımıza çıkan Usûlî, klasik şiir geleneğinde alışılmadık bir kullanım yapar. Öldükten sonra kafatasının alınmasını ve bununla âşıklar meclisinde içki sunulmasını ister. Bunun sebebi ise öldükten sonra bile dostlarından ve bu meclisten ayrılmak istememesidir.

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın **bezm**ine

5.4.2.1.Mûsikî (Çalgı) Âletleri

5.4.2.1.1. Ney (Nây)

Nefesli bir çalgı olan ney, yürekleri yakan sesiyle tüm meclisi etkisi altında bırakan müzik enstrümanıdır. Klasik şiirde âşık, âh edip inleyerek çıkardığı sesi neye benzetir. Aynı zamanda neyin kamışlıktan koparılarak vatanından ayrı kalması klasik edebiyatta özellikle tasavvuf noktasında ele alınır. Bu muhteva, *Mesnevî-i Şerîf*'in ilk on sekiz beyitini hatıra getirmektedir.

Gam meclisinde ney misali inlediğini dile getiren âşık, bunun sorumlusunun sevgili olduğunu söyler. Çünkü âşığın bağrını mihnet kılıcıyla delik deşik etmiş ve onu delikli bir çalgı aleti olan neye çevirmiştir. Âşığın yanıklı sesi ve inleyişi de bu neye benzemesi sebebiyledir.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden

Bezm-i gamda **ney** gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

Mûsikî eşliğinde gerçekleşen semâ, belli bir usule göre dönerek yapılır. Sema yapılmasını sağlayan müzik âleti ise neydir. Cihandaki tüm eşya belli bir düzen içerisinde çarka girmiş, durmaksızın dönmektedir. Bunun sebebi ise ezel meclisinde çalınan aşk neyinin verdiği coşkudur.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ'

Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem **nây**-ı aşk (G. 58/2)

5.4.2.1.2. Kopuz, Sâz

Kopuz, bağlamaya benzeyen telli bir çalgıdır. Mecliste eğlence maksadıyla çalınan bir müzik unsurudur. Divanda tek bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Çü gördü kim bezendi bezm-i rûzî

Götürdü Zühre ortadan **kopuz** (§. 1/80)

Meclis içerisinde bulunan âşık, saz eşliğinde can yakıcı sözler söyleyememek ister.

Sözünü sûznâk u cân-güzâr et

Bu bezm içre yine bir söz ü **sâz** et (§. 1/135)

5.4.2.1.3. Çeng, Çagân

Âşık, beyitte vâize atıfta bulunur ve onun uydurma sözlerinin gerçekle alakası olmadığını söyler. Vaizin sözlerine kulak asmayan âşık çeng ile raks edip oynamak istemektedir.

Kılalim **çeng** ü **çağan** ile biraz cûş u hurûş

Nice bir vâ'izin efsânesini gûş edelim

G. 83/2)

5.2.2.1.4. Kûs

Günümüzde karşılığı davul olan kûs, beyitte ölüm haberini ilan eden araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sâlik, köhne bir köşke benzeyen dünyada huzur bulamadığından, çünkü ölümü haber veren davul sesinin sürekli kulağına geldiğinden söz eder. Günümüz toplumunda ölüm haberini duyuran mefhum minarelerden yapılan selâdır. Bu beyit Osmanlı devrinin sosyal yaşantısında ölüm haberinin davul eşliğinde sokaklarda ilan edildiğini akıllara getirir.

Bu ribât-ı köhnede sâlik nice kılsın huzûr

Dokunurken gûşına âvâze-i **kûs**-ı rahîl

(G. 74/6)

5.4.3.3. Oyunlar ve Müsabakalar

Osmanlı toplum hayatının eğlence unsurlarından biri de oyunlardır. Usûlî, bu oyunlardan birkaçına değinerek dönemin sosyal hayatına ve eğlence kültürüne ayna tutmuştur. Beyitte gökyüzü aceleyle kurduğu çadırda oyunlar oynatan bir lu'bet-bâz olarak tahayyül edilir.

Kurup bir çâder-i kuhl-i şitâbân

Oyun gösterdi lu'bet- bâz-ı devrân

(Ş. 1/59)

Bir sonraki beyitte yine gökyüzünün oyun oynadığı düşünülür. Bu oyunda güneş, ışığını kaybetmesi sebebiyle ütülür yani mağlup olur.

Oyunu mühre-i mihrin tutulmuş

Kati çoğ oynamış âhir ütölmüş

(Ş. 1/60)

5.4.3.3.1. Çevgân, Savlecân, Tûb

At üzerinde topla oynanan çevgân oyunu, bugünkü polo oyununa benzer. Çevgan oyununda esas olan unsurlar at, top ve çevgan denilen ucu eğri sopadır. Amaç ise takım oyuncularının ellerindeki sopalarla veya çevganlarla sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır. ¹⁵⁸ Usûlî, söz meydanında topun ve çevganın kendi elinde olduğunu söyleyerek bu alandaki maharetini vurgulamıştır.

Çü sözde **tûb** u hem **çevgân** senindir

Gir ortaya ki bu meydân senindir

(Ş. 1/92)

¹⁵⁸ Ömer Özkan, a.g.e. s.509.

Divanda âşk ile çevgan oyunu arasında ilgi kuran şair, bu oyunda âşıkların başını top ettiklerine değinir. Aşk çevganında başını top edenler, gönül meydanının sahibi olur.

Aşk **çevgân**ına âşıklar başın **tôb** eylemiş
Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

Başın **çevgân**-ı aşka **tob** edersen
Gönül bu arsa-ı meydân senindir (G. 29/2)

Çevgan, beyitte vezin gereği Arapça karşılığı olan savlecân şekliyle kullanılmıştır. Çevganın yer aldığı beyitlerle benzer bir kullanım yapan şair, yine âşıkların başının hep meydanda bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Şâh-ı kudret sundu devlet **savlecân**ın destine
Dostum âşıkların başı hep meydândadır (G. 26/7)

5.4.3.3.2. At binme (Esb, feres, fâris)

Tarih boyunca -gerek savaşlarda gerekse sosyal yaşamda- Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olan at, spor alanında da varlığını göstermiştir. At binme konusunda usta olan Türkler, binicilik sporunda ileri gitmişlerdir. Devrin oyunlarından ve sporlarından söz ederek yaşamdan kesitler sunan Usûlî, kendisinin de söz meydanında ustaca at bindiğinden söz eder. Aşk meydanının maharetli binicisi olan fâris, bu meydanda at oynatmaya devam etmektedir.

Kamudan **esb**-i tab'ın çünkü öndür
Gir ortaya ki meydân yügrüğündür (Ş. 1/93)

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlâr tîrine
Aşk meydânında şol **fâris** kim oynadır **feres** (G. 49/2)

5.4.3.3.3. Satranç (Şeh-mât, Ferzâne, Luccâc, Fil, At, Mansûbe)

Satranç, eski çağlardan günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir çeşit zekâ oyunudur. Usûlî, mana alanında nice bilgili kişileri alt edebileceğini söylerken satranç oyunuyla ilgili unsurlara yer vermiş ve söz meydanındaki bu yarışla satranç arasında benzerlik kurmuştur. Bu mana sahasında her kişi at oynatamaz ve niceleri bu oyunda mat olur.

Sürersen nat'-ı ma'nîde eger **at**
Edersin sen nice **ferzâne**yi **mât** (Ş. 1/91)

Nat'-ı ma'nâda feres oynadımız her bü'l-heves
Ey nice **luccâc** bu **mansûbeler**de **mât** olur (G. 18/7)

Fil olarak düşünölen felek, bir gün can şâhını tehdit edecektir. Eğer himmet atıyla hamle yapılmazsa kişi şah-mât olur ve oyunu kaybeder. Dünya hayatını satranç oyununa benzeten Usûlî, felek filinin bir gün can şâhını devireceğinden söz eder. Dünyada Tanrı'ya yönelmeyen yani himmet atını ortaya sürmeyen kişi oyunun sonunda şah-mat olur ve yenilir. Bu sebeple oyun bitmeden gereğı yapılmalıdır.

Arsadan kişi demedin cân **şehine pil-i** felek
Süregör himmet **atın** yoksa olursun **şeh- mât** (G. 9/3)

5.4.3.3.4. Güreş (Pehlevân)

Türklerin geleneksel ata sporu olan güreşe *Usûlî Dîvânı*'nda rastlanmaz. Ancak bir beyitte yer alan pehlevân ifadesiyle bu oyundan söz edildiğı anlaşılır. şair, kendi sanatında pehlivan gibi kuvvetli olmak istediğini söyler.

Ey Usûlî san'atında **pehlevân** ol gam yeme
Aşk cânbâzı isen Allâh onara kârını (G. 128/10)

5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar

5.5.1. Kebâp, Biryân, Ciger, Ocak, Tennûr, Çâşnî

Kebap, koyun, kuzu vb. hayvan etlerinin ateşte kızartılmasıyla yapılan bir çeşit et yemeğidir. Klasik şiirde daha çok âşığın gönlü için benzetilen olmuştur. Aşk ateşine düşen ve bu ateşte pişen âşığın ciğeri döne döne kebab olur. Gam ile tandır arasında benzetme kurulmuştur. Bu tandıra düşen âşığın ciğeri de kızgın ateşte pişerek kebaba dönüşmüştür.

Aşkdan zevk eyleyip bir lezzet almak isteyen
Döne döne gam **tenûrunda kebâb** olmak gerek (G. 69/7)

Puhte olup ehl-i dil bezminde bulmaz **çâşnî**
Döne döne olmayan mihnet **ocagında kebâb** (G. 7/4)

Bir tür kebab yemeğı olan biryân/bürÿân, divanda kebabla aynı kullanıma sahiptir. Mihnet kılıcıyla yüreğı parçalanarak kanla dolan âşığın bağı, ayrılık ateşiyle biryana dönmüştür. Bu durum esasında aşk meydanına girebilmenin şartıdır. Kendi kanını doya doya içmek ve aşk ateşinde yan yana ciğeri biryân etmek aşkın bir gereğidir.

Âteş-i hicrân ile bagrımı **biryân** eyledin
Tîg-i mihnetle yüregim toptolu kan eyledin (Mus. V/2-1)

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk oduna yana yana **ciğeri biryân**eyle (G. 117/5)

5.5.2. Hurma, Helva

Divan şiirinde âşığın bela ve sıkıntı çekmesi alışılacelmiş bir durumdur. *Usûlî Dîvânî*'nda aşk şikâyet edilen bir mefhum olarak kullanılmamıştır. Bilakis âşık, gönüle saplanan belâ okunu bir hurma gibi yer ve gam iğnesinin de helva gibi tatlı olduğunu söyler. Sevgiliden intikal eden her şey âşığın hasta canına tatlı gelmektedir.

Yer gönül tîr-i belâ peykânını **hurma** gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı **helvâ** gibi (G. 142/1)

Senden ne gelse tatlı gelir haste cânıma
Peykânın oldu nitekim **hurma**-yı ter lezîz (G. 16/2)

Aşkın verdiği sarhoşlukla dünyanın fani lezzetlerinden yüz çeviren âşık, bu sofranın ne zehrinde ne de helvasında olduğunu söyleyerek acı tatlı tüm dünyevî zevklerden vazgeçtiğini ifade eder.

Mest-i aşkız geçmişiz lezzât-ı fânîden tamâm
Dehr hânının ne zehrinde ne **helvâ**sındayız (G. 46/5)

5.5.3. Bal, Yağ

Divanda hasta olarak karşımıza çıkan âşığın bu durumu karşısında sevgili kayıtsız kalır. Hatta âşığın devamlı acı ve gam yemesini ister. Buna karşılık âşık, sevgiliden gelen her türlü cefanın bal ve yağ gibi hasta canına şifa olduğunu söyler.

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi hasta cânıma benim ol **bal** u **yağ** ancak (G. 61/4)

5.5.4. Elma (Sîb), Ayva (Bîh)

Bu meyveler, beyitte sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Cennet meyvesine benzeyen sevgilinin çenesi, gümüşten ve aynadan bir top, bir ayva ve elma veya gökyüzü gibi tasavvur edilmiştir.

Meyve-i tûbâ ya sîmîn tûb ya tûb-ı âyine
Yâ **bîh** u ya **sîb** yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

5.5.5. Şeker (Sükker), Zehir (Agu)

Şeker ve zehir mefhumuna birlikte yer vererek tezat yapan şair, dünya üzerinde farklı fitratta insanların bulunduğu dikkat çekerek bu insanların kimisinin zehir gibi tehlikeli kimisinin ise şeker gibi tatlı ve hoş olduğunu dile getirir. Şair, bu farklı yaratılıştaki insanları

seyrederken bir ağaçtan çeşitli meyvelerin olup olmayacağını düşünür ve bu durumu tefekkür eder.

Nazar kıl nev-i inşana kimi **zehr** ü kimi **sükker**

Aceb hikmet bir agacdandır olur dürlü semer peydâ (K. 1/4)

Divanda şeker ile papağan birlikte anılarak bu hayvanın şeker sevmesi hatıra getirilmiştir. Sevgiliyle papağan arasında ilgi kuran âşık, sevgilinin ağzından çıkan tatlı sözü şekere benzetmiş ve bu sözün gönlünün eğlencesi olduğunu söylemiştir.

Mâyil olur **sükkere** tûtî vü encâse kelâg

Lâg sanma bu sözü el-cîns ile'l-cinsi yemîl (G. 74/8)

Besler idi tatlı dillerle velî tûtî gibi

Mısr-ı cânda bir **şeker**-güftâr idi eğlencemiz (G. 40/3)

Zehir ifadesi beyitte yemin unsuru olarak ele alınmıştır. Âşık, sevgiliye bir daha gönül vermemek üzerine yeminler eder. Bu yemini bozarsa tas dolusu zehir/agu yutacağını söyler. Ancak ne yeminler edilirse edilsin âşığın sevgiliden kopması mümkün değildir. Bu durumda âşiğa seslene şair, vefasız sevgiliden hayr gelmeyeceğini söyleyerek onu gurbete gitmesi için ikna etmeye çalışır.

And ile peymân güdersin tas tas **agular** yudarsın

Bir vefâsız n'idersin gel gurbete gidelim gel (G. 76/4)

5.5.6. Sofra (Hân, Mâide), Azık

Sofra mefhumu, divanda çoklukla dünya nimetlerinin insanlara sunulup ikram edilmesi sebebiyle zikredilir. Dünya, bir misafirhanedir. İnsan ise burada kısa süre ikamet edecek olan bir misafirdir. Bu hane sahibi olan dünya, misafirlerine ikram olarak zehir sunar.

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi

Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/8)

Şu fânî ni'metin olma zebûnu

Ki âlûde ola zehr ile **hânı** (Ş. 1/14)

Beyitte güzellik sofrasında her türlü nimetin bulunduğunu dile getirilir. Âşığın ise bu sofradan nasibi dert ve mihnettir.

Ne denli ni'met istersen bulunur **hân**-ı hüsn içre

Velâkin âşıkın andan nâsibi derd ü mihnetdir (G. 33/6)

Gülşenî için kaleme alınan musammatta onun cömertliğine değinen Usûlî, şeyhinin gönlünü deryaya, deryayı ise bir sofraya benzetmiştir. Gülşenî'nin deryaya benzeyen gönül sofrasında gizli ve saklı gevherler açığa çıkmaktadır.

İsâr ederdi zâhir u bâtın güherlerin
Dest ü dili ki **mâide**-i bahr bu cânım (Mus. I/2-9)

Yolculuğa çıkmadan önce azık hazırlanması gerekir. Beyiti tasavvuf noktasında düşünen şair, fena yurduna gitmek isteyenlere seslenerek menzilin uzak olduğunu ve bu sebeple yanlarında azık götürmeleri gerektiğini vurgular. Dervişi fena iklimine ulaştıracak azık ise gamdır.

Fenâ iklimine azmin olursa yolda çok gam çek
Doyunca ey gönül **azık** götür menzil uzag ancak (G. 61/3)

5.6. İçecekler

5.6.1. Şarâp, (Mey, Hamr)

Rengi, tadı, kokusu ve sarhoş edici özellikleriyle muhtelif benzetmelere konu olan şarap klasik şiirde en fazla bahsi geçen içecektir. Beyitte sevgilinin la'l ve yakuta benzeyen dudağıyla şarap arasında bağ kuran âşık, bu özelliğiyle sevgilinin cana sefa verdiğiinden söz eder.

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer **şarâb**
Cevher-i cânâ safâlar verdi ol yâkût-ı nâb (G. 8/1)

Tasavvufi ıstılahta şarap, insanı kendinden geçiren özelliğiyle cezbe haline sokan, içildiği takdirde sırların açığa çıkmasına sebebiyet veren, daha çok gönül ehlinin içtiği meşrubattır. Ağzının tadını bilmeyenler bu şaraptan içmez. Sofuların şarab içmeyi yasaklaması da bu yüzdendir.

Sûfi sâfi- meşreb olup bilse agzı dadını
Men'eder miydi Usûlîye **şarâb**-ı nâbdan (G. 109/5)

Aklı baştan çıkararak insanın kendinden geçmesine yol açan şarap, klasik şairlerce aşka benzetilmiştir. Usûlî, çılgına çeviren aşk şarabının dolu dolu kadehlerde sunulmasını ister.

Tolu tolu sunalım cân-ı **şarâb**-ı aşkı
Bu Usûlî'yi yine vâlih ü şeydâ kılalım (G. 85/7)

Aşk şarabı içerek şuurunu kaybeden âşık, zahitler tarafından ayıplanmıştır. Kendilerinin aşk sarhoşu olduklarını söyleyen ve bu sebeple divaneye dönen âşık, zahidin kendisini kınamamasını ister. Diğer beyitte ise şair, İlahî aşk şarabının içilmesini tavsiye eder.

Âlemde **mey**-i aşk ile mestâneleriz biz
Ta'n eyleme zâhid bize divâneleriz biz (G. 43/1)

Bekâ **mey**ini gözet bakma câm-ı gerdûna
Bu hum **hamr**ının ey dil humârı var ancak (G. 59/4)

5.6.2. Şerbet

Dönemin içecekleri arasında yerini alan şerbet, şifâ verici özelliğiyle divanda zikredilmiştir. Dünya nimetleri, hasta cana şifâ verici tatlı bir şerbet olarak görünse de esasında o öldürücü bir zehirdir.

Ey marîzu'l-kalb bu **şerbet**le sakın kendine
Emsem etme semm-i kâtilden şifâ gelmez sana (G. 3/3)

5.7. Giyim-Kuşam

5.7.1. Tâc, Hil'at

Hükümdarlık alametlerinden olan bu giysi unsurları, divanda farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Hazreti Peygamber'in Miraç gecesinde başına *le'amrük*den bir tâc ve sırtına *levlâk*den bir hil'at giydiği düşünülmüş ve bir şâh olarak tasavvur edilmiştir.

Çün temâm etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu le'amrük **tâc**ını (Mrc. 1/100)

Hil'at oldu egnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Dünyanın ihtişamlı saltanatına aldanmayan Hak âşığı, fakirliğiyle övünür. Onun bu âlemin tahtında ve tâcında gözü yoktur. Âşık, gam ülkesinin sultanıdır ve bu ülkede sultan olanların tahta veya tâca ihtiyaçları yoktur.

Aldanmadık bu memleketin **tâc** u tahtına
Bu taht içinde biz de aceb pâdişâlarız (G. 42/3)

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen uryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş egmeyen sultân dede (G. 122/1)

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam sultânyam bana gerekmez taht u **tâc** (G. 11/6)

Usûlî memdûhunu överken devlet ehlerinden birini görenlerin büyük bir coşkuya kapılarak bayramla nevruzu birarada yaşadığını belirtir.

Dîn ü devlet **hil'atın** egninde görüp dil dedi
Iyd ile nevrûzu bir günde getirmiş rûzgâr (K. 3/23)

5.7.2. Libâs, Palâs, Dâmân

Devlet erbabı, ödünç elbise giymekten ar edinir. Kasidede memdûhun kıymetli taşlarla bezenmiş elbise giymesinin gereksiz olduğu dile getirilir.

Câme-i medh ile zînet zâtına hâcet değil
K'ehl-i devlet âr eder giymek **libâs-ı** müsteâr (K. 3/35)

Sevgilinin eşiğinden yüz çevirmeyen âşık, burayı kible ile bir tutar. Sevgili uğruna cefa çeken âşığın gönül elbisesi gamdır.

Pelâs-ı gam kime **dâmân** ise ey dil sana yegdir
Yüzün döndürme yârından eşiği çünkü kıblendir (G. 22/1)

5.7.3. Pîrehen, Ceyb, Disâr

Âşık, cılız ve zayıf canını bir gömleğe benzetir. Maddeye zerre önem vermeyen âşık, üzerindeki kabânın ve gömleğin kendisine yaraşmadığını söyleyerek canını ve tenini terk etmek istediğini söyler. *Güneş Kasidesi*'nde gömleğin cebinden güneşin başını çıkarttığı düşünülür. Divanda Hz. Yûsuf'un babasına gömlek göndermesi ve bu gömlek vasıtasıyla Hz. Ya'kup'un evlat hasretiyle ağlayarak kör olduğu gözlerinin açılması hadisesine telmihte bulunulmuştur.

Ditrer üstüne yavuz yel estigin istemez
F'il-mesel cân-ı za'îfmdir benim ol **pîrehen** (K. 4/20)

Ey gönül dîvânesin terk eyle sen cân u teni
Sana yaraşmaz kabâ uryân u bî-**pîrehenol** (G. 75/4)

Pîrehenden görünür ol tal'at-ı garrâ garîb
Subh **ceybinden** sanasın kim çıkardı ser güneş (K. 2/11)

Aldı bû gül Yûsufun **pîrâheninden** şöyle kim
Nergîs a'mâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Bahâriyye Kasîdesi 'nde baharın gelmesiyle nebâtâtın yeniden hayat bulması, nevrusun yeşil yapraktan bir hil'at giymesi gibi tahayyül edilir. Çıplak ağaçlar, baharın gelişiyle bir anda giysilerini üzerlerine giymişlerdir.

Şâh-ı nevruzu yeşil yapraklı hil'at giydirip
Her şecer uryân iken buldu şî'âr ile **disâr** (K. 3/6)

5.7.4. Külâh, Dûlbend, Zîb

Divanda övülen kişinin başında bir külâh olduğu düşünülür. Bu külâh üzerinde bulunan tûlbenti görenler “*başına bir deste gül koymuş*” derler. Beyitte sevgilinin başında gül desenli bir tûlbent olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dönemin âdetlerinden biri olan başa gül takmak da akıllara getirilmiştir (Bkz. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar). Bu yönleriyle beyit, devrin önemli geleneklerini yansıtarak günümüze ışık tutar.

Şeb-külâh üstünde **dûlbend**in görenler dedi kim
Başına bir deste gül koymuş o serv-i sîm-ten (K. 4/18)

Güneş, parlak olması ve etrafı aydınlatması sebebiyle tûlbentini sararak altından kabâ giyen bir kişi olarak tasavvur edilir.

Şems-i **dûlbend**ini sardı geydi altunlu kabâ
Göstere tâ kim cihân halkına **zîb** u fer güneş (K. 2/5)

5.7.5. Cübbe, Kabâ, Abâ, Atlas

Gümüş tenli sevgili, kaftanı eline aldığı anda nice can cübbesi şevkle yok olur. Beyitte sevgilinin kaftan giymesi sebebiyle aşıkların kendini kaybettiği anlatılmak istenmiştir.

Dest-i şevkiyle nice cân **cübbesi** olur fenâ
Egnine ey serv-i sîmîn-ten **kabâ** aldıkda sen (K. 4/ 19)

Kalın ve kaba kumaştan meydana gelen abâ, kıymetli bir kumaş türü olan atlastan üstün tutulmuştur. Bunun sebebi ise abânın tasavvuf ehli kimselerce giyilen bir elbise olması dolayısıyladır (Bkz. Abâ)). Fakr cilasıyla gönül aynasını temizleyen sûfnin giydiği abâ, pahalı atlastan daha değerlidir.

Saykal-ı fakr ile mirât-ı dili sâf edene
Yeg durur **atlas**dan ey sûfî **âbâ**-yı rûzgâr (K. 1/18)

Fani dünyanın cezbedici saltanatına aldanmayan Hak âşığı, tâcın ve kabânın gelip geçici şeyler olduğuna değinerek köhne bir abâyı bu pahada ağır unsurlara tercih etmiştir.

Çün bekâsı yog imiş tâc u **kabâyı** nidelim
Bu fenâ dünyede bir köhne **abânın** kuluyuz (G. 41/5)

Kuluyuz âl-i **abân**ın fakr ile

Fahr edüp tâc u **kabâ**dan geçmişiz

(G. 48/4)

5.7.6. Câme, Destâr, Nikâb

Câme, divanda elbise, giysi anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Aşkın keskin kılıcı, ten elbisesini parça parça etmiştir. Şair, bu kâinatın giydiği elbiseye ve sarığa bakılmaması gerektiğini söyler. Çünkü esas görülmesi gereken bu iki renkli perdenin içinde bulunan gizli ve örtülü şeydir. Tasavvufî bakış açısıyla kaleme alınan beyitte âşık, Tanrı'ya kavuşmak ister. Bunun için ise enaniyetten sıyrılması ve riyakarlık elbisesini yırtıp parçalaması gerekmektedir.

Pâre pâre eyledi ten **câmesini** tîg-i aşk

Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma

(G. 124/5)

Bakmagıl bu kâinâtın **câme** vü **destarına**

Bu dü-rengi perdenin içindeki settârı gör

(G. 28/2)

Çâk edip **câme-i** sâlûsı vü uryân olalım

Aşk ile şâhid-i maksûdu der-âgûş edelim

(G. 83/4)

Göz alıcı ve aydınlatıcı bir güzelliğe sahip olan sevgili, güneş olarak düşünülmüştür. Bu güneşi kapatan bulut ise saçtır. Âşık, beyitte bu yüz örtüsünün/nikâbın kaldırılması gerektiğine vurgu yapar.

Nakş-ı tendir cân cemâlinin **nikâbı** ref' kıl

Mîhr-i âlem-tâb-ı vechinden sehâbı ref' kıl

(Mus.VIII/2-I)

5.7.7. Kabâ-pûş, Rû-pûş

Sevgilinin yolunda toprak olmayı arzulayan âşık, deli olduğunu söyleyerek normal bir giysi olan gömleğin ruhuna yaşmayacağını ifade eder.

Benim serv-i **kabâ-pûşum** ko hâk olsun yolunda ten

Deliyim ben benim ruhum yaşmaz bana pîrâhen

(G. 105/1)

Aşk karşısında kayıtsız kalarak kalbini kapatan insan, gönül gözüne örtü çeken ve etrafına kör bakan bir kişi olarak düşünülmüştür. Onun gözlerine örtü çekilmiştir ve nerden bakarsa baksın sevgilinin o güzel cemalinden mahrum kalacaktır.

Her ne yüzden gözlese dîdârdan mahrumdur

Cân gözüne perde-i pindârı **rû-pûş** eyleyen

(G. 114/4)

5.7.8. Şal, Nemed (Nemed-pûş)

Keçeden yapılmış bir şalı olduğunu dile getiren âşık, mühim olanın görünüş değil akıl ve zekâ olduğuna vurgu yapar. Her yoksul görünüşlüye hor bakmamak lazım gelir. Çünkü esas olan maddiyat değil, maneviyattır. Ayrıca Musâ (a.s)’ın kendisine tâbî olmak istediği,¹⁵⁹ Allah’ın rahmet vererek ilim öğrettiği¹⁶⁰ Hızır’ın dahi halk arasında yoksul görüldüğü unutulmamalıdır.

Bir **nemed**dir **şalım**ız kimse anlamaz hâlimiz
Yücedir akl u bilimiz fenalarız fenalarız (G. 47/2)

Hôr bakma her **nemed-pûşa** sakın ey muhteşem
Her gedâyı Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

5.8.1. Kandil, Çerâğ, Şem’, Fânus

Sosyal yaşamda aydınlatma unsurları olarak kullanılan bu mefhumlar, klasik şiirde adına en fazla rastlanan araçlardan bazılarıdır. Gündelik hayatın temel ihtiyaçlarından olan bu araçlar, divan şiirinde teşbih yoluyla muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Kandil ifadesiyle övülen kişi arasında ilgi kurulmuş ve memdûhun himmet kandilinin ışığının düştüğü taşın la’l değil, güneş olacağı dile getirilmiştir.

Kûha düşse himmetin **kandîlinin** bir pertevi
Seng-i la’l olarak değil olurdu sertâser güneş (K. 2/24)

Yürek yangınıyla inleyen âşığın âhları göğe yükselmiş ve âlemi yakan ateş onun bu âhları vesilesiyle oluşmuştur. Âşık, kendisini cihanı yakan muma ve âlemi aydınlatan bir çerağa benzetmektedir.

Ben ol **şem’-i** cihân-sûzum **çerâğ-ı** âlem-efrûzum
Sözüm sûzundan olmuşdur dehânımdan zeban âteş (G. 56/5)

Divan şiirinde âşık, kendisini yakarak yok eden bir mum gibi tahayyül edilir. Mumun baştan aşağı kendisini yakmasıyla, âşığın sevgili uğruna aşk ateşine düşüp kendini yakması arasında ilgi kurulur. Bu hadise şem’ ve pervâne bahsini akıllara getirmektedir. Aynı zamanda kişinin kendisini ateşe atarak fena bulması tasavvuf nazarında da ele alınmıştır.

Âteş-i aşk ile yak bağrına dâğ

¹⁵⁹ Musa ona: “Sana doğru yol (ve hayır) olarak öğretilenden bana da öğretmen için sana tâbî olabilir miyim?” dedi (Kehf, 18/66).

¹⁶⁰ Derken (orada) kullarımızdan bir kul (olan Hızır’ı) buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet (vahiy) vermiştik ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik (Kehf, 18/65).

Hey kara günlü **çerâg** ol gel **çerâg** (Mrc. 1/28)

Devrin aydınlatma araçlarından olan şem' daha çok meclis unsurları arasında yer alır. Aşk meclislerinin olmazsa olmazlarından biri olan mum, klasik şiirde çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Beyitte âşık, gece vakti gam meclisinde ağlayarak yaşlar döker. Ancak sevgili ona inanmaz. O, âşığın mecliste mum gibi gülüp oynadığını düşünür. Mumun raks etmesi, etrafa saçılan ve sürekli hareket eden ışığı sebebiyle tasavvur edilmiştir.

Bezm-i gamda ağlayıp yaşlar dökerdim dün gece
Şem' gibi sen güler oynar sanmışsın beni (G. 132/3)

Işığın rüzgârdan sönmesini engellemek amacıyla kullanılan fânûs, divanda gökyüzü için benzetilen olmuştur. Âşığın aşk ateşinin kıvılcımları felek fânûsunu tutuşturmuş, ancak kara bahtlı âşık yine muradına ulaşamamıştır. Bu dizeler akıllara Fuzûlî'nin meşhûr dizelerini getirmektedir. Beyitte Fuzûlî'nin şaire etkisi açıkça görülür.

Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı (Fuzûlî, G. 264/1)

Tutuşdu çarh **fânusu** şerâr-ı nâr-ı âhımdan
Murâdım **şem'**i uyanmaz benim baht-ı sîyahımdan (G. 107/1)

5.8.2. Kadeh, Câm, Kâse, Tas, Sifâl

Mutfak araçları olan bu nesnelere, klasik şairlerce farklı benzetmelere konu olmuştur. Kadeh, içinde şarap konularak âşığın kendinden geçmesine yol açan araç-gereçtir. Aynı zamanda tasavvuf noktasında kaleme alınan beyitlerde kadeh, pîr tarafından sunulan ve müridin cezbe haline girmesine sebep olan unsur olarak ele alınmıştır. Bu mecliste sunulan kadehten içen kendini kaybederek hayran olur ve tekkenin sırlarına erişir.

Bî-hôd olanlara sunuldu bu mecliste **kadeh**
Duydu şol hayrân olan bu tekyenin esrârını (G. 136/6)

Sevgilinin dudağıyla şarap arasında ilgi kuran âşık, yârin dudağını kadehe benzetmiştir. Bunun sebebi kadehin içinde bulunan şarabın rengi, bu şarabın gönüllere ferahlık ve canlara sefa vermesi ve insanın aklını baştan alıcı özelliğe sahip olmasındandır.

La'l-i yâre hem-**kadeh** olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i câna safâlar verdi ol yâkût-ı nâb (G. 8/1)

Câm, divanda kadehle aynı anlamda kullanılmıştır. Benzer hususiyetleri bakımında sevgilinin dudağıyla bir tutulan câm, âşığın aklını başından almaktadır. Usûlî, aşk şarabının dolu dolu sunulmasını ve bu şarabın verdiği sarhoşlukla çılgına dönmeyi arzular.

Ey leb-i **câmın** iraklardan lebâbeb arz eden

Şevk ile cân-ı ulü'l-elbâbı bî-hûş eyleyen (G. 114/2)

Tolu tolu sunalım **câm**-ı şarâb-ı aşkı

Bu Usûlî'yi yine vâlih ü şeydâ kılalım (G. 85/7)

Câm, beyitte mûciti Cem ile birlikte anılır. Her kabın Cem'in kadehi sanılmaması gerektiğini söyleyen şair, insanların farklı görünümlere sahip olabileceğine vurgu yapar. Görünen şeylerin arkasında farklı gerçekler yatabilir. Bu sebeple beyitte her insanın dışardan görüldüğü gibi olmayabileceği ifade edilir.

Görüp iblîsi sen âdem sanırsın

Sifâl-i huşki **câm**-ı Cem sanırsın (P. 2/22)

Misafirhane gibi tasavvur edilen bu dünya, kendi konuklarına her lokmada zehir veren bir ev sahibi gibi düşünülmüştür. Şair, içerisine zehir konularak misafirlere sunulan feleğin çiniden yapılmış hoş görünümlü kasesine ve sofrasına laf eder. Felek tasının sunduğu içki esasında bir zehirdir. Âşık, bu zehri içmek için kendine eşlik edecek bir arkadaş bulamaz. Çünkü mihnet ve cefaya sebep olacak bu zehri içmeyi âşıktan başka kimse göze almaz.

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir

Feleğin **kâse**-i çînîsine vü hânına yuf (G. 57/5)

Zehr-i kahr ile felek **tasın** tolular içmege

Bezm-i mihnetde bulunmadı ayakdaşım benim (G. 89/2)

Aşk meclisin temel unsurlarından biri olan kâse, beyitte farklı bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Âşık, öldüğü vakit başının kâse olarak kullanılmasını ve bununla şarap sunulmasını istemektedir.

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın bezmine

Kâse olmazsa acebdir bu sınık başım benim (G. 89/4)

Aşk uğruna türlü eziyetlere maruz kalan âşık, bir daha sevgiliye gönlünü kaptırmayacağını söyler ve bunun için tas dolusu zehir içmeye yemin eder. Şair ise âşığa seslenerek vefasız sevgiliyi artık bırakmasını ve gurbete gitmesini tavsiye eder.

And ile peymân güdersin **tas tas** agular yudarsın

Bir vefâsız n'idersin gel gurbete gidelim gel (G. 76/4)

Sevgilinin eşiğinden ayrılmayan âşık, burada ölürse mahalledeki köpeklerin onunla oynayacağını söyler. Köpek olarak nitelendirdiği kişi esasında rakiptir. Âşıkla sürekli çatışan bu tip, âşığın ölümünden zevk duyan ve o öldükten sonra başıyla bir çömlek gibi oynayan köpek olarak düşünülmüştür.

Öliceğ eşiginde başım olsa

Mahallen itinin bârî sifâli

(G. 138/4)

5.8.3. Revzen (Pencere), Perde (Perdedâr), Ferş (Halı)

Günümüzde karşılığı pencere olan revzen, âşığın sevgiliyi seyretmesi için açtığı iki gözü olarak düşünülmüştür. Âşık, sevgilinin güzelliğini her an temâşâ etmek ister. Bu sebeple pencere misali iki yerden gözlerini açmaktadır.

Temâşâ etmege gönlüm harîm-i hüsnünü her dem

Benim iki gözüm açdı iki yerden iki **revzen** (G. 105/2)

Perde, günlük hayatta örtme eylemi için kullanılan bir araçtır. Divanda farklı kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin ağzı, bilinmezlik sırlarının tutulduğu ve bu sırların bir perdeyle örtüldüğü kapalı bir kutudur. Sırların açığa çıkması için bu perdenin kaldırılması şarttır. Ancak bu gizemli perdeyi açabilecek bir fert henüz ortaya çıkmamıştır.

Cevher-i ferdî dehânında nihân esrâr-ı gayb

Açmamış o **perdeyi** bir ferde allâmû'l-guyûb

(G. 6/2)

Tasavvufî inanışa göre Tanrı ile insan arasında perdeler vardır. Bu perdelerin her biri ortadan kalktığında sâlik bir üst mertebeye erişir. Tamamı yok olduğunda ise insan Tanrı'ya ulaşır ve böylelikle İlahî sırlara erişme şerefine nail olur. Usûlî, Tanrı ile insan arasında bulunan bu perdelerin ortadan kalkmasını ve sırların keşfine mazhar olmayı ister.

Ey Usûlî **perde-i pîndârda** mahbûb edin

Sana sırrı bildiren ol kâşif-i esrârı gör

(G. 28/8)

Sevgilinin güzellik unsurlarıyla perde arasında ilgi kurulmuştur. Yüzde bulunan benin ve hatın güneşe benzeyen yüzü gölgelediği düşünülür. Şairin ise şiirlerini perdeleyen aracın siyah mürekkep olduğu belirtilmiştir.

Hâl u hatın ki gün yüzünü tutdu gûyiyâ

Şi'r-i siyah şeb güneşe **perdedâr** olur

(G. 35/3)

Ferşin günümüzdeki karşılığı halıdır. Beyitte sevgilinin ayakları altına döşenen unsur olarak ele alınmıştır. Âşığın nazarında sevgilinin ayağı nazik ve mübarektir. Bu ayağın toprak veya çamurdan incinmemesini isteyen âşık, sevgilinin yollarına halı serer ve bu yola yüzünü sürmek ister.

Yollar üzre **ferş-i râh** olursa yüzler yeridir

Kim mübarek ayağı hâk ü mederden incinir

(G. 36/4)

5.8.4. Kapı (Bâb), Kilit, Çetr (Çadır)

Dönemin araç ve gereçleri arasında yer alan bu unsurlar, gerçek anlamlarının dışına çıkılarak kullanılmıştır. Kapı, pek çok yerde sevgilinin eşiği anlamına gelecek şekilde kullanılırken kilit ile birlikte zikredildiği beyitte endişe kapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapıda yüz bin kilit olsa bile sevgilinin tatlı sözleri karşısında kilitler kırılır ve âşığın gönül kapısı aralanır.

Açar gönlünü bir tatlı dil ile yâr Usûlînin
Gerek endişe **bâb**ında nice yüz bin **kilîd** olsun (G. 99/5)

Çadır, beyitte felek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır (Bkz. Felek ile İlgili Tasavvurlar). Bu sütunsuz feleği ayakta tutan çadır ise Allah'ın "Kün" fermanını oluşturan "Kaf ve Nûn" dur.

Ki sendendir bekâsı kâf u nûnun
Kıyâmı hem **çetr**-i bî-sütûn (Ş. 1/2)

5.8.5. Bâlin (Yastık), Pister (Döşek)

Bâlin ve pisterin birlikte ele alındığı beyit, devrin sosyal yaşantısını ortaya koyması bakımından önem taşır. Usûlî, *Güneş Kasidesi*'nde memdûhtan "din ve devlet gelini" diyerek söz etmiştir. Bu gelinin şânına yaraşır olan yastık ve döşek ise aydan ve güneşten olmalıdır.

Dîn ile devlet ârûsunu der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır **bâlin** kamer **pister** güneş (K. 2/38)

5.8.6. Dâs (Orak), Âsiyâb, Ceres

Dâs-ı hilâl, beyitte orak anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. İnsan ömrü bir mezraya benzetilmiş, hilâl şekline benzeyen orağın da bu ömür mezrasını biçtiği düşünülmüştür. Rüzgârın esip geçmesi ile zaman mefhumu arasında benzetme kuran şair, mezrada orak ile biçilen insan ömrünün zaman değirmeninde öğütüldüğünü dile getirmiştir. Bu değirmen, vakti geldiği an ayırt etmeksizin herkesi öğütmektedir. Efrâsiyâb gibi nice güç ve azamet sahibi hükümdarlar, bu değirmende öğütülmüştür.

Ömrümüz mezra'ını **dâs-ı hilâl** ile biçip
Kendimizi öğüdür bu **âsiyâb**-ı rûzgâr (K. 1/7)

Ey Usûlî nevbeti geldiği saat öğüdür
Nice bin Efrâsiyâbın hırmenin bu **âsiyâb** (G. 7/9)

Bugünkü karşılığı çan olan ceres, kervan ve rihlet gibi ilgili mefhumlarla birlikte zikredilmiştir. Can ve gönül, bir kervana benzetilmiş ve bu kervanın göç ettiği tasavvur edilmiştir. Kervanda feryad ederek inleyen âşığın yakarışları ise çan sesine benzetilmektedir.

Ey Usûlî kârbân-ı can u dil rihletdedir
Vaktidir sen de figân u nâlemi kılsan **ceres** (G. 49/7)

5.8.7. Âyine (Mir'at)

Yansıtıcı özelliği sebebiyle klasik şiire konu olan ayna, *Usûlî Dîvânı*'nda yine bu sebeple zikredilmiştir. Tasavvufî ıstılahta gönül, Tanrı'nın tecelli ettiği yer olarak düşünülür. Gönül ile ayna arasında benzetme kuran şairler, bu aynanın cilalanmasını ve temiz tutulmasını söylemişlerdir. Nefsin arzularından ve dünyevî isteklerden kendini soyutlayarak gönül aynasını saf ve berrak hale getirenler, mehtâbın suya yansması gibi Ezel Nuru'nun da gönüle yansıtacağını dile getirmişlerdir.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı tecellî-i kadîm
Gönül **âyinesini** sâf ü mücellâ kılalım (G. 85/2)

Zulmet-i jeng-i kudûretten cilâ ver kalbine
Âyinen saf eyle ey nûr-ı tecellâ isteyen (G. 108/4)

Sâf kıldinsa gönül **âyinesin** âb gibi
Görünür nûr-ı ezel âbda mehtâb gibi (G. 143/1)

Gönül aynasını temizlemeye çalışan Hak âşığı, bu aynanın gam pası tuttuğunu görür ve şaşkınlıktan bakakalır.

Bu cân **âyînesin** jeng-i gam almış
Gönül hayretten ona baka kalmış (Ş. 1/63)

Usûlî, Miraciye'de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in güzelliğinden söz ederken yüzünün şems ve duhâ aynasına benzediğini vurgulamıştır. Şems, güneş, Duhâ ise kuşluk vakti demektir. Bu tabirlerin aydınlatıcı özelliğini ifade etmek isteyen şair, aynı zamanda Şems ve Duhâ surelerine de telmihte bulunmuştur.

Biri ol şâh-ı âlem Mustafâdır
Yüzü **âyîne-i şemşü'd-duhâdır** (Ş. 1/149)

Sevgili, güzellik aynası olarak düşünülmüş ve bu aynanın her an her yere aksettiğine değinilmiştir. Bu güzelliğin yansıtması pek çok kişi tarafından seyredilmektedir.

Hüsünün **mir'âtı** her an içre bin şan gösterir
Tâ ulü'l-ebşâr her yüzden göre didârını (G. 136/3)

Divanda İskender'in cihanı gösteren efsanevî aynasına da değinilmiştir. Şair, bu aynanın kırıldığını ifade ederken, aslında Gülşenî'nin ölümünü hatıra getirmektedir.

Derdâ ki seng-i hâdis-i rûzgârdan
Âyîne-i Sikendere erişdi inkisâr (Mus. I/7)

5.8.8. Rişte, Makas

İplik anlamına gelen rişte, beyitte makasla birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Elbiseyi kesmeye yarayan araç, makastır. Ten elbisesini kesen, yani bedeni parçalayan araç ise gamdır.

Ser- **rişte**-i murâd ele girmez direz direz
Ten câmesini gam **makası**yla paralarız (G. 42/8)

Âşık, sevgilinin mahallesinde bulunan köpekleri/rakibi kendisine çekerek can ipliği ile bağlamak istemektedir. Böylece sevgilinin etrafında dolaşan ve âşığın kıskanmasına sebep olan rakip, ortadan kalkmış olacaktır.

Çekmege kendime kûyun itlerini bir nefes
Yaraşır anlara kılsam **rişte**-i candan meres (G. 49/1)

5.8.9. Külüng, Zencîr

Külüng, kaya gibi büyük taşları kazmakta kullanılan bir tür balyozdur. Bu ifadenin geçtiği beyitlerde genellikle Ferhâd ve Şîrin hadisesine telmihte bulunulur. Sevgilinin ettiği cefalar, âşığın gönlünde birikerek dert dağı meydana getirmiştir. Derdi dağlara ulaşan âşık ise sevgilinin mihnet külüngüyle açtığı bu yaralara katlanır.

Dâg-ı derdi bu derûnun kûhu kâha saymadı
Hôş döyer ey dil **külüng**-i mihnete dâgın senin (G. 70/2)

Delilerin zincire vurulması, sevgilinin saçları için benzetilen olması gibi sebeplerden dolayı zincir, divan şiirlerine konu olmuştur. Sevgilinin uzun ve örgülü saçları şekil benzerliği bakımında zincirle bir tutulmuştur. Zincirin bir özelliği ise bağlayıcı olmasıdır. Sevgili, zincire benzeyen saçlarıyla âşıkları bağlar ve onları kendisine tutsak eder.

Gerçi **zencîr**-i ser-i zülfüne çok olur şeydâ
Deli gönlüm gibi yok vâd-i gamda tenhâ (G. 4/1)

Âşık, su gibi çağlayan gönlünün gülbahçelerine/sevgiliye doğru aktığını ifade eder. Divane gönlüne söz geçiremeyen âşık, zincire vurulsa dahi gönlünün durdurulamayacağını dile getirir.

Su gibi dîvâne gönlüm akdı gülşenden yana
Bağlasın **zencir** ile şimden geri kalmaz karar (K. 3/18)

5.8.10. Nerdübân

Yükseğe çıkmak için kullanılan ve bugünkü karşılığı merdiven olan nerdübân, beyitte âşığm âhının göğe çıkmasını sağlayan araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu âh ateşinin kıvılcımları, merdiven edinerek göğe çıkar ve semanın tâkının yanmasına sebep olur.

Yakar bir gün çıkar tâk-ı semânın burc u bârusun
Şerâr-ı nâr-ı âhım kim edindi **nerdübân** âteş (G. 56/3)

5.8.11. Bâzîçe

Bâzîçe, günümüz Türkçesinde oyuncak anlamına gelir. Usûlî, aşkı ciddiye almayanları eleştirmek için bu ifadeye yer vermiştir. Aşk işinin oyuncak olmadığını vurgulayan şair, her âşığm diyene inanmadığını dile getirir. Aşk, ne herkesin idrak edip yaşayabileceği bir mevzu ne de bir çocuk oyuncağıdır.

Sakin sen aşk işini **bâzîçe** sanma
İgende âşığm diyü kıvanma (P. 2/3)

5.9. İnşâî Unsurlar

5.9.1. Sarây, Kasr, Eyvân, Günbed, Kâşâne

Saray, sultanların ve devlet erkânının ikamet ettiği ihtişamlı yapıdır. Klasik şiirde sevgili ile sultan arasında benzetme kuran şairler, onu sarayda yaşayan ve tahtta oturan bir hükümdar olarak düşünmüşlerdir. Âşık, sevgiliden ayrı kaldığını söylerken, tenin ve cânın birbirinden farklı mefhumlar olduğuna vurgu yapar ve yalnızca teninin/bedeninin sevgiliden ayrıldığını, cânının/gönlünün ise hâlâ onda olduğunu dile getirir.

Ol mehlîkâ **sarây**dadır dîvâne dil efgândadır
Ten burda cânım andadır ben cândan ayrıldım meded (G. 15/2)

Kasr, eyvân, günbed gibi yapılar inşâî unsurlar olarak düşünülse de *Usûlî Dîvânî*'nda gökyüzü için benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır. Kasr ve eyvân, geniş, kavisli ve kubbeli yapısı sebebiyle felek için benzetilen olmuştur. İnsan, yeryüzünün bağımlı ve semânın köşkünü seyir ve temâşâ etmek için bu cihana gelmiştir.

Cihâna seyre gelmişsen temâşgâhın olmuşdur
Zemînin bâg u râğı vü semânın **kasr u eyvânı** (G. 127/2)

Çektiği sıkıntılar sebebiyle isyankâr bir tavır takınan âşık, şekli ve yapısı itibarıyla köşke ve günbede benzeyen feleğe sitem etmektedir.

Olısar seyl-i fenâdan çü harâb âhir-i kâr
Günbed-i çarhına vü **kasr** ile **eyvânı**na yûf (G. 57/2)

Kasr, aynı zamanda insan vücuduna da benzetilen kusursuz bir köşktür.

Ne zîbâ **kasr** olur kasr-ı vücûdun hîç kusûrî yok

Eger seyl-i havâdisten harâb olmazsa bünyânı (G. 127/4)

Melâmîliğin ele alındığı beyitte halkın kınama ve ayıplamasına maruz kalan dergâh ehline seslenilir. Şair, şehirdeki çocukların onları taşıyabileceğini ve bu sebeple akıllı olanın dışarı çıkmaması gerektiğini söyleyerek onlara dikkatli olmaları konusunda uyarılarda bulunur.

Ey harâbâtî sakın taşlar seni etfâl-i şehîr

Âkıl isen çıkma bir dem kûşe-i **kâşâ**nedan (G. 93/4)

5.9.2. Câmî, Mescîd, Hânkâh, Dergâh, Tekke

Dinle ilgili olan bu mefhumlar, ibadet edilen, zikir ve sohbetlerde bulunulan yapılardır. Ancak bu terimlerden bazıları, divanda gerçek anlamının dışına çıkılarak farklı teşbihlere konu olmuştur. Sevgilinin güzelliğini câmî olarak tahayyül eden âşık, güzellik unsurlarından beni ise camide bulunan bir minbere veya gümüştan yapılmış bir puta benzetmektedir. Bu güzellik câmîsinde sevgiliyi yâd eden imâm, yüzünü mihrâbdan döndürerek puta/sevgiliye bakmak ister.

Gonce-i zanbak mı benim yâ ki ay üzre elif

Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

Kaşların tâkın eger yâd etse **mescidde** imâm

Kıble hakkı ey sanem yüz döndüre mihrâbdan (G. 109/3)

Ne mescidde ne de meyhânede eğlendiğini dile getiren âşık, gönlünün yalnızca sevgilinin mahallesinde safa bulduğunu söyler. Âşığın mutlu olduğu tek mekân sevgilinin yanındır.

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın

Gönlüm eğlenmez ne **mescidde** ne hûd meyhânede (G. 125/2)

Tasavvuf nazarında ele alınan beyitte melâmet hânkâhında murâdına erişmek isteyen Hak âşığı, muhakkak bir mürşîde bağlanmalı ve onu kendisine rehber edinmelidir. Aksi takdirde yolunu şaşırır ve hedefine ulaşamaz.

Ey melâmet **hânkâh**ında murâdın gözleyen

Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka mürîd (G. 14/6)

Kâinatta bulunan tüm kudreti elinde tutan Allah, dilediğine devlet dilediğine ise rahmet bağışlar. Sapınlık içerisinde olan ve kalbi mühürlenmiş kullarına ise la'net ederek dergahından sürer.

Kimisine devlet verip kimisine rahmet verip

Bir kuluna la'net verip **dergeh**inden süren Allah (G. 123/4)

Tekke, klasik şiirde tasavvuf ehlinin ibadet, zikir ve sohbetlerde bulunduğu, müridin eğitim gördüğü yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Usûlî, kendisini sorup merak edenlere “*mihnet tekkesinin ihtiyar bir abdalı*” diyerek yanıt vermiştir. Tekke, Allah’ın evi olarak düşünülmüş ve bu tekkede kalenderlerin nefis terbiyesi için tıraş olarak sokaklarda dilendiği akıllara getirilmiştir. Bu tekkenin içerisinde bulunan İlahî sırları, pîrin elinden şarap içerek - tasavvufî ilim alarak- hayrân mertebesine ulaşan sâlikler idrak edebilir.

Kim durur derviş Usûlî der isen şâhım eger

Tekye-gâh-ı mihnetin bir ihtiyâr abdâlıdır (G.31/5)

Secdeler eyler gelin abdâllar kim bunda bir

Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (G. 51/6)

Bu köhne **tekyenin** esrârın anlar

Bu meyden vâlih ü hayrân olanlar (G. 23/5)

5.9.3. Deyr, Büt-hâne

Deyr, hıristiyanların ibadet etmek amacıyla inşa ettikleri ve içerisinde putlarından bulunduğu bir yapıdır. Klasik şiirde puta benzeyen sevgilinin ikamet ettiği yer, deyr olarak düşünülmüştür.

Deyr-i dilde ey sanem yâd olsa nâmın bir nefes

Her bucakdan şevk ile bir na'ra-i yâhû gelir (G. 30/4)

Çîn putuna benzeyen sevgiliye gönül vermek ve onun için dinden dönmek mübahtır diyen âşığa kâfir damgası vurulmuş ve müşrik olarak nitelendirilen âşık puthaneden sürülmüştür.

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim

Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü **büthâ**nedan (G. 93/7)

5.9.4. Ev, Hâne, Hânümân, Virâne

Temel ihtiyaçlardan olan ve barınma gereksinimi gidermek amacıyla inşa edilen bu yapılar, divanda teşbih yoluyla muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Sevgilinin eşliğini Kâbe olarak tasavvur eden âşık, bu Kâbe’yi bulduğunu ve evden (gönül evinden) olduğunu söyleyerek mutluluğunu dile getirir. Tasavvuf noktasında ele alınan beyitte ise gönül abdalı olarak nitelendirilen Hak âşığı, Kabe’yi bırakmalı ve aşk tekkesine girmelidir.

Eşiği ka’besini çünkü buldun

Sevin şâd ol gönül kim evden oldun (Ş. 1/173)

Tekye-i aşka gir ey abdâl-ı dil ko ka'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Divâne gönlünün sevgiliden gayri kimseyle hanede eğlenemediğini söyleyen âşık, gündüz sevgilinin mahallesinde, gece ise köhne bir virâne olduğunu dile detirir. Âşığın ne rahatı ve ne de huzuru kalmıştır. Çünkü aşk sultan olarak tahayyül edilen sevgili, âşığın gönül ülkesinde bulunan evini yağmalayarak orada ateşler açmıştır.

Eglenemez bu deli gönlüm biriyle **hâne**de
Gündüzün kuyunda gece bir **virâne**de (G. 125/1)

Yagmalandı cân u dil rahtı vü râhat kalmadı
Âteş urdu aşk sultân çü **hânümânıma** (G. 124/2)

5.9.5. Meyhâne, Hûmhâne, Harâbâd

Bu mekanlar, şarabın satıldığı ve içildiği yerlerdir. İnsana neşe ve eğlence veren meyhâne, âşığın gönlüne safa vermemektedir. Çünkü âşık, sadece sevgilinin yanında mutludur. Sevgilinin Kabe'ye benzeyen eşiği, âşığın gönlünü mutlu eden tek mekandır.

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne mescide ne hûd **meyhâne**de (G. 125/2)

Sevgilinin siyah renkli ve sarhoş edici gözleri etrafa fitneler saçmaktadır. Bu durumdan endişelenen âşık ise fitnelere korunmak için meyhâne köşesine çekilmiştir.

Şol iki mest u siyekâr gözün fitneleri
Eyledi mu'tekif-i gûşe-i **meyhâne** beni (G. 134/3)

Meyhâne, tasavvufi ıstılahta tekke ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Ulu meyhâneye varan kişiler, rindlerin sohbetine katılarak edep tahsil ederler.

Sohbet-i rindâna erenler edep tahsîl eder
Ol ulu **meyhâne**ye varan kişi uslu gelir (G. 30/8)

Âşık, meyhâne ve mescid arasında bir fark gözetmez. Çünkü o, sevgilinin tecellisini her binâda görebilir. Bu sebeple mescidde kendisine yer kalmamasına üzülmeyen âşık, kendisini meyhâne köşesinin sakini olarak tanıtır.

Yer yog ise mescidde bize gam değil ey dil
Çün mu'tekif-i kûşe-i **hûmhâneleriz** biz (G. 43/5)

Beyitte harâbâta benzetilen dünya, içerisinde şaraplar sunulan ve bu şarapları içerek sarhoş olan insanlarla dolu bir meyhanedir. Bu meyhaneye düşen gönül harap olmuş, divane ve rüsva bir şekilde âşığı âlemlere rezil etmiştir.

Düşdü bâzâr-ı **harâbâta** gönül mest ü harâb
Etdi âlemlere rüsvây bu dîvâne beni (G. 134/4)

5.10. Tıbbî Mefhumlar ve Hastalıklar

5.10.1. İlaç, Merhem, Tiryâk, Dârû, Şifâ (Şâfi)

Hastalıkları tedavi etmekte kullanılan bu tıbbî unsurlar, klasik şiir geleneğinde âşk hastalığına çâre olmaz. Bu mefhumlar *Usûlî Dîvânî*'nda da aynı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Beyitte tabîbe seslenen âşık, boşuna zahmet çekmemesini, bu âşk hastalığının dermanı olmadığını ve tek ilacın ölmek olduğunu ifade eder.

Çekme zahmet yok durur dermân onulmaz derdime
Ey tabîb âhir marizi aşka ölmekdir **ilâc** (G. 11/5)

Sevgilinin yanına varamayan ve yüzünü görme şerefine erişemeyen âşık, sevgilinin kendisine merhem olmadığını söyler ve gamla helâk olur.

Gönül kûyuna varmazsa gözüm yüzünü görmezse
Bana bir **merhem** ermezse meded gamdan helâk oldum (G. 80/8)

Divanda erenlerin açtıkları yaranın bile câna iyi geleceğini düşünen şâlik, bu yaranın esasında bir merhem olduğunu dile getirmiştir.

Erenlerin zahmı câna **merhemdir**
Şimden geri ölür isem ne gamdır (Mus.VI/3-2)

Şhregîz'de dünyanın aldatıcı ve iki yüzlü oluşuna değinen şair, bir ihsanı karşısında bin kahrı vardır der ve şifa olarak sunduğu tiryâkın içinde de zehir olduğunu söyler.

Belî bir lütfuna bin kahrı vardır
Ki **tiryâkı** içinde zehri vardır (Ş. 1/13)

Şair, çektiği sıkıntılar sebebiyle Hz. Eyyûb'a benzeyen âşığa seslenir ve onun gibi sabırlı olmasını ister (Bkz. Hz. Eyyûb). Bilinmeyen bir dârû'ş-şifâdan bir çare gelebileceğini söyleyerek âşığa umut verir.

Bir dem Eyyûb-ı mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârû'ş-şifâ-yı gaybdan **dârû** gelir (G. 30/2)

5.10.2. Tabîb (Hekîm), Hasta (Bîmâr, Marîz, Emrâz), Perhiz

Günümüzde doktorluk mesleğinin eski zamanlardaki karşılığı olan tabîb veya hekîm, hastaları sağlığına kavuşturmakla meşgul olan bir meslek erbabıdır. Klasik şairler, maddî

hastalıklarla ilgilenen tabiplerin aşk hastalığına çare bulamayacağını dile getirmişlerdir. Aşk hastalığına yakalanan âşık, bu derdinden memnundur ve tabibin dermanını istemez.

Derd ü mihnetle helâk oldu Usûlî çün kim
Şimdiden sonra **tabîb**in dahi dermânına yûf (G. 57/7)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hôşdur benim
Derd-i ser verir **tabîb** ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

Hz. Lokmân'ın zikredildiği beyitte hekîm mefhumuna yer verilir. Beyitte manevî ilme sahip olmayanların hikmet sofrasından nasiplenemeyeceği vurgulanır.

Lokma-i Lokmân ile tab'ın alışmaz ey **hekîm**
Anın için hân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana (G. 3/4)

Hasta, klasik şiirde daha çok âşığın durumunu ifade etmek için kullanılan bir haldir. Âşık, hasta olup yataklara düştüğünü ve son nefesini vermek üzere olduğunu söyler. Bu süre zarfında ise istediği sevgiliyi son bir kez görmektir. Ancak sevgili, âşığın bu durumunu önemsemez. Hatta âşığın her daim gam ve dert yemesini söyler. Âşık ise bu unsurların kendisine zarar vermeyeceğini, bilakis hasta canına bal ve yağ gibi şifa olacağından söz eder.

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür
Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi **hasta** cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Tez vakitte murâda ermenin iyi olduğunu söyleyen şair, diğer dizelerde “*hastaya perhiz iyidir*” diyerek dönemin sosyal yaşantısı ve tıbbî uygulamaları hakkında bizlere bilgiler sunar.

Murâda gerçi ermek tîz yegdir
Velîkin **hastaya perhiz** yeğdir (P. 2/15)

5.10.3.Dârü’ş-şifâ

Devrin önemli yapıları arasında yer alan dârü’ş-şifalar, o dönemde halkın sağlığına verilen önemin bir göstergesidir. Bugünkü karşılığı hastane olan dârü’ş-şifa, iyileştirici ve sağlığa kavuşturucu özelliği sebebiyle divanda zikredilmiştir. Bu hususiyetleri, sevgilinin dudağıyla arasında bağ kurulmasına sebep olmuştur. Dudak mefhumu, âşığı iyileştiren bir dârü’ş-şifaya benzetilir.

Dil su’âl eyler lebin **dârü’ş-şifâ**sından şifâ
Oldu derde dürd ile erişdi şâfi cevâb (G. 8/2)

Mihnet köşesinde helâk olan Usûlî'nin derdine dermân olacak bir şey bulunmaz. Acılar içinde âh eden şair, dârü's-şifanın da açılmadığını dile getirir.

Günc-i mihnetde helâk oldu Usûlî derdmend
Âh kim açılmadı **dârü's-şifâ**-yı rüzgâr (K. 1/28)

Herkesin hastalığına merhem olan dârü's-şifa, âşığın onulmaz derdine henüz derman bulamamıştır. Çünkü dârü's-şifa, maddî hastalıklarla ilgilenir. Manevî bir hastalık olan aşkın ise dermanı yoktur.

Erdi merhem herkese **dârü's-şifâ**-yı gaybdan
Bu onulmaz derdime bulunmadı dermân henüz (G. 39/8)

5.10.4. Tûtîyâ (Kuhl)

Göz sağlığı için oldukça faydalı olan ve gözün görme gücünü arttıran tûtîyâ ve kuhl, sevgilinin ayak bastığı toprak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin cemâlini doyuncaya kadar görmek isteyen âşık, ona yalvararak ayak toprağının gözü için tûtîyâ olmasını ister. Bu da toprağın göze sürme olarak çekilmesiyle mümkündür. Bu uygulamadan sonra sevgili, her an âşığın gözlerinin önünde olacak ve âşık sevgiliyi doyasıya görecektir.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün
Ayagın toprağını ko gözüme **tûtîyâ** olsun (G. 100/6)

Beyitte Çîn, Maçîn, Isfahân gibi ülkeleri gezen seyyahların bile sevgilinin ayağının tozu gibi değerli bir toz görmedikleri dile getirilmiştir (Bkz. İlgili Maddeler)

İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânı (G. 129/3)

5.10.5. Zehr, Pâzehr, Zehr-i Mâr

Bazı zehirler, -özellikler yılan zehri- belli yöntemler uygulanarak panzehire dönüştürülebilir. Şair, sıkıntılarla dolu dünyanın belasının bal olarak algılanmasını ve zehrinin de panzehir olarak düşünülmesini ister. Ancak bu hikmeti kavrayanlar dertlerine devâ bulmuş olur.

Câna nûşu nîşdir balı belâ **pâzehri zehr**
Anladınsa hikmeti derde devâ-yı rüzgâr (K. 1/3)

Yılan zehri, divanda tıbbî bir mefhum olarak karşımıza çıkmaz. Dünyanın tehlikelerle dolu olduğunu ifade etmek isteyen şair, yılan zehri tabirine yer verilmiştir. İçerisi yılanlarla dolu olan dünyaya fazla yaklaşılması gerektiği konusunda uyarıda bulunan şair, bu yılanın esasında bir ejderhâ olduğunu ve yanına yaklaşanları yuttuğunu ifade eder.

İçerisi **zehr-i mâr** ü taşrası nakş u nigâr

Varma yanına yudar bu ejdeha-yı rûzgâr (K. 1/4)

İnsan nefesine hoş gelecek şeyleri sunan dünya, aslında misafirlerine zehirli sofraya sunan bir hâne sahibidir.

Hânına el sunma **zehr-i mârdır** ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

5.10.6. Afyon

Keyif verici ve bir o kadar da tehlikeli bir madde olan afyon, bu özelliğiyle gam için benzetilen olmuştur. Beyitte âşığın gündüz vakitlerinde gam afyonu yediği görülür.

Gündüzün bile benimle yese **afyôn-ı gamı**
Geceler subha degin derd ile bîdâr olsa (G. 120/3)

5.10.7. Felç, Devâr, Derd-i ser

Divanda adı geçen bu hastalıklar, devrin sosyal yaşantısı hakkında önemli bilgiler sunar. Felç ve başdönmesi olarak bilinen devâr, beyitte birlikte zikredilmiştir. Aynı zamanda bir hastalık adı olan derd-i sere de divanda rastlanmaktadır.

Bir nefes lutfun neşîmi erse serve bir dahi
Rûzgârın şiddetinden görmeye **felc ü devâr** (K. 3/32)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hõşdur benim
Derd-i ser verir tabîb ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

5.11. Yazı ile İlgili Mefhumlar

5.11.1. Kalem (Kilk, Hâme)

Yazı yazmak için kullanılan bu araç ve gereçler, divanda farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kalem mefhumu gerçek manasıyla değil, daha çok mecâzi anlamda ele alınmış ve deyim içerisinde kullanılmıştır. Bu deyimlerden birtanesi de “*Ele kalem almak*”dır (Bkz. Deyimler). Usûlî kaleme aldığı şiirlerinde hatalarının görülmemesini ister.

Arş u kürs ü levh olunmadı rakem
Dest-i kudret almadan ele **kalem** (Mrc. 1/33)

Umaram yazılmaya dîvânına hatt-ı hatâ
Ey Usûlî ref ‘olur derler **kalem** dîvâneden (G. 93/9)

Yazmak olmaz vasfının bir harfini ger akl-ı küll
Çekse bin yıl safha-i âmâle **kilk-i iftikâr** (K. 3/27)

Kalem mefhumu, bazı beyitlerde kader anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Usûlî, “Başa yazılan yazı gelir” diyerek insanın kaderinden kaçamayacağına vurgu yapar.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceff’ul-**kalem**

Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 30/11)

5.11.2. Devât, Midâd, Hokka

Sevgilinin cemâlinin güzelliğinden söz eden âşık, ayva tüyleriyle mushaf arasında ilgi kurmuştur. Tanrı’nın olağanüstü bir güzellikte yarattığı sevgili bir mushaftır. Ezel nûru ise mürekkeptir. Bu mushafın yazılmasına yardımcı olan diğer etken ise Tanrı’nın “kûn” emridir. Beyitte nûn-ı kalem olarak ifade edilen bu unsur, divit olarak düşünülmüştür.

Hüsn-i cemâlin âyetin levh-i vücûda yazmağa

Nûr-ı ezel **midâd**ımız nûn-ı kalem **devât**ımız (G. 38/2)

Güneşi, devât ve kalem kullanarak yazı yazan bir varlık olarak tasavvur eden şair hem teşhis yapmış hem de “kalem, devât, evrâk, matla” gibi ifadelerle aynı beyitte yer vererek tenasüp sanatına başvurmuştur.

Eylemiş zerrîn **devât** u nûrdan kılmış kalem

Çarhın evrâkına san bu matla’ı yazar güneş (K. 2/9)

Beyitte sözün önemine değinen şair, sözün kıymetini anlatabilmek için onu bir gevhere benzetmiş ve hokka olarak düşündüğü ağzın her cahile açılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Kıymet bilmezler sözün taşıdığı değeri idrak edemez. Bu sebeple cahile laf anlatmaya çalışarak boş yere vakit harcanmamalıdır.

Söz güherdir açma nâdâna dehânın **hokkasın**

Kıymetin bilmez yere harc eyleme güftârını (G. 128/5)

5.11.3. Kitâb, Defter, Dîvân

Bu mefhumlar çoğu zaman gerçek anlamının dışında kullanılmış ve farklı teşbih ve mecazlar yapılarak ele alınmıştır. Kasidede övülen ile güneş arasında benzetme kuran şair, memdûhun güzel vasıflarının anlatmayla bitmeyeceğini ifade eder. Bu sebeple o, memdûhun güzel vasıflarını yeteri kadar ifade edemeyen eksik kalmış bir defterdir.

Ey **kitâb**-ı rif’atîne bir varak bu nüh- tabak

Vey ki vasf-ı hüsnüne bir **defter**-i ebter güneş (K. 2/19)

Âşık, “Levh, kalem ve yazı icat edilmeden, gönül sayfasında yazılı defter ve divân varmış” diyerek ezel bezmine telmihte bulunur. Henüz bu unsurlar yaratılmamışken gönüllerde yazılmış bir metin vardır. Bu ezel metni ise kaderdir.

Olmadın levh u kalem dahı hat-ı ma’şûk ile

Levh-i dilde yazılı **dîvân** u **defter** var imiş (G. 51/2)

Şair, bütün defterlerin bir gün tomar edilip büküleceğinden söz ederken dünya sultanlarının defterlerine ve divanlarına yûf/yuh eder. Beyitte şairin makam ve saltanata önem vermediği görülür. Onun için mühim olan ebedî âlemdir.

Dürülür çün kamu **defter**leri tômâr gibi
Dehr sultânlarının **defter** ü **dîvân**ına yûf (G. 57/3)

5.11.4. Nüsha, Dibâce, Mecmu'a

Yazıyla alakalı bu mefhumlarda tıpkı diğer ilgili mefhumlar gibi gerçek anlamlarıyla kullanılmamıştır. Şair, insanın gevher kadar kıymetli olduğundan söz ederken beyitte nüsha ve dibâce kavramlarına yer vermiştir.

Zât-ı insân gevher-i bî-gaybdır
Nüsha-i dîbâce-i lâ-raybdır (Mrc. 1/53)

Şair, gül ile mecmu'a arasında ilgi kurar. Gülün halleri bir araya gelerek bir mecmu'a oluşturur. Bu durumu farkedene kişi ise gül/sevgili uğruna aklını yitirerek çılgına dönen bülbüldür/âşıktır. Çünkü siyah renkli karga, ilkbaharın manasını anlayabilecek istidâda sahip değildir.

Nevbahârın ma'nîsin fehmeylemez zâg-ı siyah
Hâlet-i **mecmu'a**-i gül bülbül-i şeydâdadır (G. 25/6)

5.11.5. Levh, Varak (Evrâk), Sebâk

Yine gerçek anlamlarının dışına çıkılan bu unsurlar, divanda muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Beyitte insanın gönül sathından hikmet dersi almadığı dile getirilir. İnsanın gönlünde yazılı bir hikmet ilmi vardır. Ancak iç dünyasına seyahat etmeyen insanoğlu bu ilimden ders alamaz. Bu sebeple başına türlü sıkıntılar gelir.

Levh-i dilde alımadın harf-i hikmetten sebak
Gerçi elf kaddini dâl etdin berâ-yı rüzgâr (K.1/23)

Mîrâciye'de gülbahçesi olarak tahayyül edilen cennetin Allah'ın cemâlinden bir sayfa olduğu düşünülür. Cehennem ise O'nun celâlinden bir derstir. Beyitte Allah'ın hem Rahmân hem de Kahrî esmâsı örnek verilerek açıklanmıştır.

Gülşen-i cennet cemâlinden **varak**
Âteş-i dîzah celâlinden **sebak** (Mrc. 1/9)

Gül, aşk ayetlerinin yazıldığı bir kitap olarak düşünülür. Bu metin, gülün yapraklarında yazılıdır. Bülbül, gül mevsimi geldiğinde bu kitabı alır ve şevkle her bölümünü okuyarak şerh etmeye başlar.

Şevk ile şerh etmege âyât-ı aşkı bâb bâb

Fasl-ı gülde bülbüle **evrâk**-ı gül besdir kitâb (G. 7/1)

Beyitte sevgilinin fizikî tasavvuru yapılır. Gözleri siyah bir nüshaya benzeyen sevgilinin yüzü ise bembeyaz bir sayfa olarak düşünülür.

Gözlerin nüshası sevâd-ı sakîm

Hüsnün **evrâk**dır beyâz-ı sahîh (G. 12/2)

5.11.6. Harfler

Osmanlı Türkçesinde yer alan harfler gerek şekil gerekse anlam bakımından divanlarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Örneğin sevgilinin boyu şekil itibariyle elife (ل) ‘ebzenzilir. Kaş ise kavisli yapısı sebebiyle nûn (ن)verâ (و)harflerine teşbih edilir. *Usûlî Dîvânî*’nda özellikle kâf (ك) ve nûn (ن) harflerine yer verilmiştir. Bu harfler Allah’ın “kûn” fermânını oluşturan harflerdir. Allah, “*en güzel surette yarattım*”¹⁶¹ dediği insanı var etmiş, kâf ve nûn (kûn) ile de onsekizbin âlemi yaratmıştır.

Yan’ni kıldın nüsha-i kübrâ vücûd-ı âdemi

Kâf ile **nûn**dan yaratdın onsekizbin âlemi (Mus VII/5-2)

Sevgilinin boyu, uzun, ince ve düzgün yapısı sebebiyle elif olarak düşünülür. Âşık, sevgilinin boyunu tasavvur ederken farklı benzetmelere başvurmuştur. Sevgili, elife benzeyen boyuyla arz ettiğinde büyük bir kargaşa meydana gelmiştir. Çünkü bütün âşıklar bir meydanda toplanmışlardır. Sevgilinin bu hareketiyle âşıklar arasında kargaşa çıkmış ve bu arsada kıyametler kopmuştur. Âşık, tüm bunların tekrar yaşanmasını göze alarak sevgilinin yine elif gibi boyuyla meydanda arz etmesini istemektedir.

Yâ **elif**dir dest-i kudretten ya bâla yâ belâ

Yâ nihâl-i serv yâ nahl-i revân yâ nârven (K. 4/2)

Elifler eylesinler arz-ı kâmet

Yine bu arsada kopsun kıyâmet (Ş. 1/106)

Şekil bakımından ele alınan diğer harfler ise nûn ve râ’dır. Bu harfler, sevgilinin eğri ve kavisli kaşına benzetilir. Âşık, sevgilinin kaşını farklı teşbih ve mecazlarla tasavvur eder.

Nûr üzre **nûn** yâ ebrû yahûd müşkîn kemân

Yâ iki kej-râdır olmuş **râ**ları mekr ü fiten (K. 4 /7)

Çekilsin **râ**ları ebrûlar olsun

¹⁶¹Andolsun ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık (Tin, 95/4).

Uzalsın **dâl** u **lâmı** mûlar olsun (Ş. 1/107)

Divanda bu harflere yer verilmesinin bir diğer sebebi de şairin muammâ sanatına yer vermesidir. Mîrâciye’de Hz. Muhammed’in isimlerinden olan Ahmed de zikredilir. Bu isimden (أحمد) mim harfi çıkarıldığında ortaya çıkan isim ehâd (أحاد)’dir. Beyitler özenle incelendiğinde yine Ahmed isminin meydana geldiği görülür.

Mim-i Ahmed mahv oldu ol zaman
Pes ehad kaldı ol arada hemân (Mrc. 1/84)

Diledi kim yaza hatt-ı muhtelif
Nakş kıldı evvel Ahmedden **elif** (Mrc. 1/35)

Ol şeh hâsından etdi tâc-ı ser
Dalını tavk eyledi **mîmin** kemer (Mrc. 1/36)

5.12. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar

5.12.1. Nazm, Şi’r, Gazel, Matla’, Beyit

Başlı başına bir edebî ürün olan bu divanda edebiyat ile ilgili mefhumlara da ayrıca yer verilmiştir. Usûlî, kasideleriyle nam salmış meşhûr İran şairi Selmân’dan söz ederek nazımda onun gibi usta şairlerin şiirini beğendiklerini dile getirir.

Müsellem tuttular **şi’rin** Usûlî
Usûl-i **nazm**da Selmân olanlar (G. 23/9)

Yenice Şehrengîzi’nde güzellerin âşıkları hâlet verip şiir ve gazel okuttuklarına değinilir.

Verip âşıklara hâlet güzeller
Denilir**şi’r** ü okunur **gazeller** (Ş. 1/27)

Güneş, çarhın yapraklarına divit ve kalem kullanarak yazı yazan bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Eylemiş zerrîn devât u nûrdan kılmış kalem
Çarhın evrâkına san bu **matla’ı** yazar güneş (K. 2/9)

Kendisini bir köle olarak nitelendiren Usûlî, her sözünü adeta ince elenip sık dokuyarak söylediğini ve her beyitini sınırı aşmadan kaleme aldığını dile getirmiştir. Şair, bu açıklamayı yaparken beyitte “Sidre” (Bkz. Cebrâil) ifadesine yer vermiştir.

Sidre-i vafında her **beyti** Usûlî bendenin
Güyyîyâ tûbâ budagıdır ki verdi ber güneş (K. 2/39)

5.12.2. Belâgat, Beyân, Bedi', Me'ânî

Söz ve mana sanatlarıyla ilgili olan ve pek çok sanatı bünyesinde barındıran bu edebî terimler, *Usûlî Divânı*'nda tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Beyitte dönemin müftüsüne seslenen şair, beyânının eşsiz güzellikte olduğundan ve kelâmındaki mantığı onun idrak edemeyeceğinden bahseder. Şair, *me'ânî, bedi' ve beyân* ifadelerine aynı beyitte yer vererek tenasüp yapmıştır.

Ko mantık-ı kelâmımızı müftî-i zamân
Bilmez **me'ânî**sin ki **bedi'**dir **beyân**ımız (G. 37/7)

Usûlî, ilmîni beyan ettiğinde pek çok bilinmeyen keşfedileceğinden bahseder ve her kelâmından bir kitap çıkabilecek kadar değerli ve derin bir ilme sahip olduğunu dile getirir.

Mantıkından ger **beyân** etsen **me'ânî** keşf olur
Ey Usûlî her kelâmın bir kitâb olmak gerek (G. 69/10)

Söz, aynı zamanda insanı yaralayarak ona zarar veren bir kezzap veya bir kılıç olarak düşünülür. Şair, sözün katı kalpli insanlara tesir etmesini ister. Bu sebeple insan belâgat kılıcını çekmeli ve kalbi taşlaşmış kişiler üzerinde kezzap gibi bir etki bırakmalıdır.

Çek **belâgat** kılıcın sözdeki her seng-dilin
Ahen-i kalbine te'sîr ede tîz-âb gibi (G. 143/10)

5.12.3. Şehrengîz

Usûlî, *Yenice Şehrengîz*'inde kaleme aldığı türün adını zikretmeyi de ihmâl etmemiştir.

Bülend ebyât ile bir hoş kitâb et
Bu **şehr-engîze** gel bir feth-i bâb et (Ş. 1/103)

5.12.4. Muammâ

Usûlî, kaleme aldığı *Mîrâciye*'sinde muamma sanatına başvurmuş, ancak bu sanatın adını bir gazelinde zikretmiştir. Şair, Gülşenî'den ders alınmadığı takdirde muammadaki nükteyi kimsenin bilemeyeceğinden söz eder. Muammadan kasıt ise *alleme'l-esmâ*' (Bkz. Ayetler ve Hadisler) yani isimlerin ilmidir. Allah, Âdem (a.s)'a eşyanın isimlerini öğreterek bu ilmi ona bahşetmiştir. Kur'an'da geçen *alleme'l-esmâ* ifadesine beyitte yer verilerek iktibas yapılmıştır.

Ey Usûlî kimse bilmez bu **muammâ** nüktesin
Gülşenîden bilmeyince alleme'l-esmâ nedir (G. 27/11)

5.13. Kıymetli Taşlar, Mâdenler ve Süs Eşyaları

5.13.1. Altun (Zer, Zerrîn)

Parlak sarı renkli ve oldukça kıymetli bir mâden olan altın, daha çok güneşle birlikte ele alınmış ve *Güneş Kasidesi*'nde oldukça fazla zikredilmiştir. Beyitte güneşin tülbent takıp altın bir kaftan giydiği görülür. Başına altından bir tac takarak zümrüt tahtına geçen güneş, sultan olarak tasavvur edilmiştir. Diğer bir beyitte ise şekli, rengi ve parlaklığı sebebiyle altın bir topa benzetilir (Bkz. Güneş ile İlgili Tasavvurlar).

Şems-i dülbendini sardı geydi **altun**lu kabâ
Göstere tâ kim cihân halkına zîb ü fer güneş (K. 2/5)

Tâc-ı **zerrîn** urunup geçti zümürüd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

Zengbârın kal'asın feth etdi **altun** tób ile
Leşker-i nûr ile yağma kıldı setâser güneş (K. 2/2)

Altınla ilgisi kurulan diğer bir unsur ise nergistir. Eline altın bir kadeh, başına ise altın bir tac takan nergis, sultan olarak tahayyül edilir.

Nergisin görür mü gözü kimseyi k'almış yine
Destine **zerrîn** kadeh başına tâc-ı **zer**-nigâr (K. 3/11)

Güneşin bir kimyâger olarak düşünülmesi, toprağı aydınlatarak ona altın rengi vermesi sebebiyledir.

Olupdur kimyâger mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi **altun** (Ş. 1/81)

Şair, güneşin memdûhun izine yüz sürdüğü için saadet bulduğunu ve bu sebeple işinin altına döndüğünü ifade eder. Beyitte olağan bir durum övülene bağlanarak hüsn-i ta'lîl yapılmıştır.

İzine yüz sürelden mihr-i gerdûn
Sa'adet buldu oldu işi **altun** (Ş. 1/179)

5.13.2 Gümüş (Sîm, Sîmîn)

Divanda en fazla sözü edilen mâdenlerden biri de gümüştür. Daha çok sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olmuştur. Şair, kadidesinde övülenin ayakları altındaki toprakta gölge olmayı istemektedir. Memdûha sevgi besleyen ve hürmet eden şair,

servi boylu, gümüş endamlı sevgilinin cihan durana kadar zarar görmeden yaşamasını temenni eder.

Ben olayın sâye-veş hâk-i siyehde pâyimâl

Bu cihân durdukça dur ey serv-i **sîm**-endâm sen (K. 4/23)

Âşık, sevgilinin çenesi için birtakım benzetmelere başvurur. Çene, Tubâ meyvesi, gümüş bir top veya ayna, elma ya da ayva veya bir gökyüzü olarak tasavvur edilmiştir.

Meyve-i tûbâ ya **sîmîn** tûb ya tûb-ı âyine

Yâ bîh u ya sîb u yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

Sevgilinin gümüş bir puta benzetilmesi, klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Sevgili güzellik unsurlarını bünyesinde toplayan bir cami olarak düşünülmüş, bu cami içerisinde bulunan ben ise bir zambak goncası, elif, minber veya gümüş bir puta benzetilmiştir.

Gonce-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre elif

Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir **sîmîn** vesen (K. 4/9)

5.13.3. Güher (Gevher, Cevher, Cevâhir)

Bu mefhumlar, bütün kıymetli madenleri kapsayan genel bir addır. Bir unsurun taşıdığı değerini ifade etmek isteyen klasik şairler, bu unsuru gevhere benzeterek açıklarlar. *Usûlî Dîvânı*'nda gevher ile arasında en fazla ilgi kurulan mefhumlardan birisi sözdür. Kıymet bakımında gevhere benzetilen söz, laftan anlamaz cahile sarfedilerek harcanacak bir şey değildir. Şair sözün kadrini ve kıymetini bilmeyene anlatılarak ziyan edilmemesini ister. Tıpkı sarrafın gevherin kıymetini anlaması gibi insanın sözlerinin değerini de yine insan olan anlar.

Söz **güher**dir açma nâdâna dehânın hokkasın

Kıymetin bilmez yere harc eyleme güftârını (G. 128/4)

Kadrini bilmeze harc etme sözün **gevherini**

Yok yer bunca ziyân etme benim begcegizim (G. 84/11)

Kanı bir sarrâf kim anlaya **gevher** kıymetin

Kanı bir âdem ki bile âdemin güftârını (G. 136/4)

Gevhere benzetilerek değeri artırılan mefhumlardan biri de sevgilinin ayağının toprağıdır. Âşık, sevgilinin ayağının toprağına gözlerini sürmek ister ve o gevher olarak düşündüğü bu toprağı zarar gelmemesi için temenni de bulunur. Sevgilinin cemalinin zararlı rüzgarlardan korunmasını dileyen âşık, ayağının toprağının da kötü gözlerden ve nazardan sakınmasını ister.

Hâk-i pâyin tûtîyâsına dege şâyed gözüm
İsterem ol **gevheri** nûr-ı basardan saklasın (G. 101/4)

Hak cemâlin gülşenin bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i payın **gevherin** yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Usûlî, İmam Mûsâ er-Rızâ için kaleme aldığı musammatta Küntü Kenz (Bkz. Ayetler ve Hadisler) gevherinden söz eder ve bu gevher mâdeninin İmam Mûsâ olduğunu dile getirir.

“Küntü kenz”ün **gevherinin** kânıdır zâtın senin
On sekiz bin âlemi gösterdi mir’âtın senin (Mus.III/5-4)

Divanda bu benzetmelerin dışında *aşk, sevgili, cân, diş, kuhl, yıldız* gibi unsurlar da gevher olarak tasavvur edilmiştir. Aşk, arandığından sinede bulunacak olan bir gevherdir. Âşık, can parasıyla aşk cevherini satın almıştır. Bu alışverişte kazanç ve zarara bakılmaz.

Aranırsa bulunur sînemde âşkın **gevheri**
Gerd olup bâd-ı fenâda hâk ile yeksân olam (G. 77/10)

Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

Sevgiliyi baştan başa bir gevher olarak tahayyül eden âşık, dükânâ benzeyen bu dünya içerisinde onun gibi bir gevherin daha bulunmadığını söyler.

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr sarrâfı
Dedi bunun gibi **gevher** bulunmaya dükân içre (G. 126/4)

Sevgilinin ağzı, küçüklüğü sebebiyle belirsiz bir nokta olarak düşünülür. Sırların saklı olduğu bu güzellik mefhumu can cevheri olarak ifade edilir. Aynı zamanda sevgilinin dudağı altında bulunan dişler de gevhere benzetilmiştir. Bu gevher ise Aden Körfezi’nden çıkarılan kaliteli ve meşhûr incilerdir.

Safha-i hüsn içre konmuş nokta-i mevhûmdur
Yâ ki sırr-ı gayb yâhûd **cevher-i** cân yâ dehen (K. 4/12)

La’lin altında **güher** dendanları mı bu yâhûd
Dürc-i la’lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

Sevgilinin ayağının toprağının görülmemiş bir gevher olduğunu söyleyen âşık, sürmesiyle meşhur olan Isfahan diyarından bile böyle kıymetli bir kuhl olmadığını ifade eder. Çin, Maçin, Isfahan gibi diyarları gezen kimseler dahi böyle bir gevher görmemiştir.

İzin tozu gibi kuhl-i **cevâhir** görmedi hergiz

Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânî (G. 129/3)

Yıldızların gece ortalığını aydınlatması, onların gevhere ve gece ışığına benzetilmesine sebep olmuştur. Güneş ise yine aydınlatıcı özelliğiyle altın bir kandil olarak düşünülmüştür.

Tâ yana bu devr içinde bunca **gevher** şeb-çerâğ

Bu zeberced tâka tâ kadîl-i zer asar güneş (K. 2/41)

5.13.4. Lâ'l, Yâkut, Zümürüd, Zeberced

La'l ve yâkut, divanda sevgilinin dudağı için benzetilen olmuşlardır. Bu benzetmenin sebebi la'l ve yâkutun taşıdığı renk ve kıymetidir. Şarap, kadeh, la'l ve yâkut gibi unsurlarla ilgi kurulan dudak, âşîğin cân cevherine safâlar vermiştir.

Lâ'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine şarâb

Cevher-i câna safâlar verdi ol **yâkut**-i nâb (G. 8/1)

Beytte güneşin başına altın bir tâc takarak zümürütten yapılmış bir tahta geçerek sultan oluşu tasvir edilir. Bu imgelemeyle güneş, sultan olarak algılanır.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti **zümürüd** tahtına

Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

Zümürüt cinsinden kıymetli bir taş olan zeberced, divanda güneş tasviri yapılırken zikredilmiştir. Parlaklığı, kıymeti ve eşsiz oluşu gibi özellikleri, zeberced taşının güneşle birlikte ele alınmasına sebep olmuştur.

Tâ yana bu devr içinde bunca gevher şeb-çerâğ

Bu **zeberced** tâka tâ kadîl-i zer asar güneş (K. 2/41)

5.13.5. İnci (Dürr, Lü'lü), Sedef (Sadef), Gûş-vâr

İnci, *Usûlî Dîvânî*'nda daha çok söz, nasihat, ilim, diğ gibi mefhumların benzetildiği unsurlar. Sevilen kimseler için de inci benzetmesi yapılmıştır. Usûlî, kaleme aldığı "*Dede*" redifli gazelinde övülen kişinin zâtı ve sıfatıyla uçsuz bucaksız bir okyanusa benzediği görülür. Vahdet denizinin âşinası olan bu kişi, aynı zamanda marifet denizinin de incisidir.

Aşînâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat

Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bi-pâyân dede (G. 122/3)

İmam Mûsâ için yazılan musammat ise onun "*Acem mülkünün hocası ve Yesrib denizinin gevheri*" olarak anlatıldığı görülür. Aynı zamanda o, deryada bulunan bir incidir.

Gevher-i ummân-ı Yesrib hâce-i mülk-i Acem

Zerre-i çarh-ı velâyet **dürr**-i deryâ-yı kadem (Mus.III/3-3)

Kâinatın yaratıcısı olan Allah, bir katreden inciler meydana getirmiş, bir nutfeden ise güzel mahbûblar yaratmıştır.

Katreden **lü'lü**-yi lâlâlar kılar

Nutfeden mahbûb-ı rânâlar kılar (Mrc. 1/10)

Marifet denizinde bulunan İlahî hakikatleri inci olarak ifade eden şair, bu inciye ancak gönül ehli kişilerin ulaşabileceğinden söz eder.

Ehl-i dillerden erer her gevher-i maksûda el

Bu mukarrer ma'den-i **dürr**-i semîn deryâdadır (G. 25/12)

Beyitte ayrılık mefhumuna vurgu yapan şair, nice sedefin inciden ayrılarak yetim kaldığına değinir. Bu hadise, âşıkların sevgiliden ayrı kalmasına benzetilmiştir. Sedef gibi nice âşıklar da sevgiliden ayrılmış ve gözyaşları ummanadönmüştür.

Ey nice **sedef**ten ayırıp kıldı yetim

Ey nice göz yaşın etdi bahr-ı ummân ayrılık (G. 60/3)

Bir zînet eşyâsı olan gûş-vâr, divanda deyim anlamıyla kullanılmıştır. Küpe anlamına gelen bu eşya, “Kulağına küpe olmak” deyimini içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Kalıplaşmış deyimlerin ve atasözlerinin değiştirilmeyeceği herkes tarafından bilinen bir husustur. Ancak klasik şiirde şairler, vezin gereği bu deyimleri değiştirmek zorunda kalmışlardır. Usûlî, sözlerinin inci kadar kıymetli nasihatler olduğuna vurgu yapmış ve bu öğütlerin kulaklara küpe olmasını istemiştir.

Ger kulak utsan dökem nice nasîhat **dür**lerin

Sermezem bu **guşvâre** degme yerde **gûş-vâr** (K. 3/40)

5.13.6. Ahen, Cam (Zücâc)

Divanda karşımıza çıkan mâdenlerden biri de demirdir. Maddî anlamda ele alınmayan bu mâden, farklı teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Sağlam bir bünyeye sahip olduğunu ve her türlü cefaya göğüs gerdiğini dile getiren âşğın dayanamadığı acı, ayrılık ateşidir. Demirin bile dövüldüğünü akıllara getiren şair, gerekirse demir kadar sağlam ve kuvvetli olursanız olun hicran ateşi bu demiri dağlayacaktır sözleriyle ayrılık ateşinin katlanılmaz olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca demirin dövülmesi, dönemin sosyal hayatı hakkında bizlere ışık tutan önemli bir olaydır.

Cânı peksin katlanırsın derde ey gönlüm velî

Döyimezsın nâr-ı hicrâna gerekse **âhen** ol (G. 75/3)

Divanda cam, kadeh anlamıyla birlikte verilmiş ve Cem ile birlikte anılmıştır. Camın madde olarak ele alındığı beyitte geçen ifade ise zücâcdır. Âşık, sevgiliyi taş kalpli olarak tanıtmış, kendi gönlünü ise hassas ve kırılğan olması sebebiyle cama benzetmiştir.

Dün dokunda gönlüme ol seng-dil gönlüm sıdı
Rûşen oldu buna hergîz taşa döymezmiş **zücâc** (G. 11/3)

5.14. Kokular

Usûlî Dîvânî 'nda sözü edilen kokular, anber, misk (müşk) ve gül-âb'dır. Anber ve misk kokusu daha çok sevgilinin saçıyla birlikte ele alınmıştır. Sevgilinin saçı, cihan bağının sünbülü olarak düşünülür. Âşık bu saçı anber, misk ve müşk gibi kokularla ilişkilendirir. Sabâ, sevgilinin anber kokulu saçını dağıtır ve bu kokunun etkisiyle ölmüş gönüller tekrar hayat bulur. Hz. İsâ'nın ölümlere can vermesi gibi sevgilinin saçının kokusu da ölmüş gönüllere ruh bağışlar.

Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ tarrâr-ı cân
Yâ tırâz-ı **anberîn** yâ **misk** yâ **müşkîn** resen (K. 4 /4)

Cân verir enfâs-ı İsâ gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dağıtsa bûy-ı zülf-i **anber-bârını** (G. 128/ 3)

Müşk yapımının meşhûr olduğu yer Hoten'dir. Bu şehirde âhûların göbeğinden elde edilerek meydana getirilen müşk, Hoten diyarının bu özelliğiyle tanınmasına sebep olmuştur. Beyitte âşık, sevgilinin saçıyla ilgili farklı fikirler ileri sürmüştür. Bunlardan biri de saçın Hoten müşkü olabileceği düşüncesidir.

Yâ ser-âmed bir habeş mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki rişte ömr yâ mergûl yâ **müşk-i** Hoten (K. 4/3)

Sevgilinin saçı, öyle muhteşem bir kokuya sahiptir ki, bu koku nereye erişirse erişsin ulaştığı yerlerin toprağının misk ve gül suyu gibi kokmasını sağlar.

Her diyâra kim erişse rûy-ı mûyundan eser
Toprağı misk ü suyu anın **gül-âb** olmak gerek (G. 69/4)

5.15. Taşıma Araçları

Divanda adı geçen taşıma araçları keştî, zevrâk ve fülktür. Bu araçların ortak özellikleri hepsinin deniz taşıtı olmasıdır. Beyitte zikredilen lenger ise, gemiyi sabitlemek için denize atılan çapadır. Şair, sabrını lengere benzetmiş, bedenini ise kayık olarak düşünmüştür. Sabır lengerinin alındığını, yani sabrının tükendiğini dile getiren âşık, âhının rüzgârıyla bu zevrâkı/bedeni perişan etmek ister.

Lenger-i sabrım alındı yeridir ten **zevrakın**
Bâd-ı âhımla belâ bahrında berbâd eylesem (G. 90/3)

Gemi anlamına gelen keşti, Nuh (a.s) ile birlikte zikredilmiş ve tûfân hadisesine telmihte bulunulmuştur. Şair, bela dalgaları arasında kurtuluş yolu arayanların bir pire teslim olmaları gerektiğini savunur. Nûh peygamberin gemisine iştirâk edenlerin tufan korkusu yaşamadığı gibi pire teslim olanlar da güvende olacaklar ve kurtuluşa ereceklerdir.

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslîm ol
Ki çekmez **keştî**-i Nûha girenler havf-ı Tûfânı (G. 127/8)

Aşkî deniz olarak tasavvur eden şair, felek gemisinin bu deniz içerisinde bulunan bir girdaba kapıldığını dile getirir. Kurtulması imkânsız olan aşk girdabına düşenler, bir daha selâmete çıkamazlar ve dönerek canlarını verirler.

Düşdü aşkın bahrının girdâbına **fülk**-i felek
Döne döne kendözin kurtaramaz girdâbdan (G. 109/2)

5.16. Para Birimleri

Sikke, dinâr ve fûls-i ahmer divanda adına rastlanılan para birimleridir. Bunların dışında nakd ve pul ifadelerine de beyitlerde yer verilmiştir. Para, maddî anlamda değil, daha çok harcanabilir özelliği sebebiyle ele alınmıştır. Âşık, ömür nakdini sevgiliye kavuşmak için harcadığını, ancak payına yine ayrılık düştüğünü dile getirmiştir.

Nakd-i ömrü harc edem derdim metâ-ı vaslına
Ey dirîgâ araya düşürdü hicran ayrılık (G. 60/7)

Aşkın bir cevher olarak ele alındığı beyitte âşık, can nakdini bu cevheri satın alabilmek için harcadığını ifade eder. Bu alışverişte zarar veya kazancın bir önemi yoktur. Esas gaye aşk cevherini satın alabilmektir.

Cevher-i aşkına verdim **nakd**-i cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

Tâ ki bir altun ile bâzâr-ı dehri germ ede
Sikke-i nâm-ı şerîfinle bula zîver güneş (K. 2/45)

Ki letdir devleti **dînâr**ıdır nâr
Olupdur nûşu nîş ü mâlı hem mâr (Ş. 1/11)

Bakır parayı ifade eden fûls-i ahmerin değeri oldukça düşüktür. Usûlî, dünya mülkünün bakır paraylasatın alınabileceğini söyleyerek dünyanın ne kadar ucuz olduğunu anlatmak istemiştir. Bu değersiz dünyayı almak istemeyen şair, esas zenginliğin marifet

hazinesine kavuşmak olduğunu dile getirmiştir. Marifet ilmine sahip olanlar canını iflas etmekten kurtarmış olacaklardır.

Mülk-i dünyâyı Usûlî alma **fûls-i ahmere**

Ma'rifet genciyle kurtar cânını iflâsdan (G. 102/5)

Beyitte bir çarşı ve pazar yeri tablosu karşımıza çıkar. Güneşin dellâl olarak karşımıza çıktığı bu beyitte zamanın değeri bir bakır para olarak ifade edilmiştir. Dellâl/güneş, bu durumu kendi lisân-ı hâli (hal dili) ile anlatmaktadır.

Mihr hûd dellâl olup söyler zebân-ı hâl ile

Kim bilin bir **fûls-i ahmerdür** bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

Aşkın pazar yeri olarak tasavvur edildiği beyitte bu pazar yerindeki müşterilerin/âşıkların canlarını ve başlarını değersiz bir pula verdiklerinden söz edilir.

Kimdir olan müşteri bin cân u bin baş bir **pula**

Aşk bâzârında böyle çağırır dellâllar (G. 34/5)

5.17. Ölçü Birimleri ve Araçları

Divanda bahsedilen ölçü birimleri endâze ve kademdir. Endâze, o dönemde kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Yine kadem, mesafeyi ölçmek amacıyla kullanılan bir ölçü birimidir. Ayak anlamı da bulunan kadem, beyitte her iki manaya gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgiliye kavuşmayı arzulayan âşık, ona bir kademde erişebileceğini düşünür.

Şaşmagıl **endazed**en bir hatdır ancak gâyeti

Seyr kılmış noktasın devrinde perkâr eylemiş (G. 50/6)

Kasd edicek ka'be-i maksûda kûy-ı vahdete

Bir **kademde** erişir pâ-yı cihân-peymâ-yı aşk (G. 58/15)

Usturlap, gök cisimlerinin gerek hareketlerini gerekse konumlarını belirlemek amacıyla kullanılan bir ölçü âletidir. Beyitte vezin gereği suturlâb şeklinde yazılmıştır. Usturlabın gökyüzünü gözlemlemesi gibi, insan da feleğin tavırlarını bir usturlab misali seyretmelidir.

Merkez-i hâkdesin dâ'ire-i kalbinde

Felek etvarını seyr eyle **suturlâb** gibi (G. 143/2)

5.18. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler

5.18.1. Kılıç (Tîg), Kalkan (Micenn, İşper)

Kılıç, divanda en fazla sözü edilen silahtır. Burada sevgilinin güzellik unsurlarının yaralayıcı ve öldürücü oluşu sebebiyle kılıca benzetilmesinin etkisi çok büyüktür. Aynı sebeplerden dolayı aşk, cefâ, gam, mihnet, belâ, kaza, söz gibi kavramların da kılıca benzetildiği görülür. Maddî anlam da divanda zikredilen kılıç Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hz. Ali'ye hediye ettiği başlı kılıç olan Zülfikâr'dır. Şair, surete bakıldığında yoksul giyinimli bir derviş gibi göründüklerini, ancak mana aleminde Zülfikâr gibi olduklarını söyler.

Gerçi böyle sûretâ derviş ü uryânız velî

Âlem-i ma'nî'ye baksan **Zülfikâr**-ı Haydarız (K. 4/2)

On iki imam övgüsünün belirgin bir şekilde ele alındığı musammatta Usûlî, Nakî'nin imamların önderi olduğundan söz ederken Askerî'nin de düşmana kılıç olduğunu dile getirir.

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır

Askerî düşmene **tîg**-i kazâdır (Mus. VI/10)

Aşkın öldürücü özelliğine vurgu yapmak isteyen âşık, giysi olarak hayal ettiği teninin aşk kılıcıyla paramparça olduğunu ifade etmiştir.

Pâre pâre eyledi ten câmesini **tîg**-i aşk

Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma (G. 124/5)

Söz, kimi zaman tatlı, besleyici ve hoş bir kelam olarak ele alınsa da onun canı yaralayarak derin izler bırakmasında da değinilmiştir. Şair, kılıç olarak tasavvur ettiği sözün taş kalpli insanlara çekilmesini ve kaplerine kezzap gibi tesir etmesini istemektedir.

Çek belâgat **kılıcın** sözdeki her seng-dilin

Ahen-i kalbine te'sîr ede tîz-âb gibi (G. 143/10)

Sevgili, mihnet kılıcıyla âşığın sinesini delmiş ve gam meclisinde onu ney gibi inletmiştir. Beyitte ney ile insan arasındaki ilgiye değinilir. Kamışlıktan koparılarak esas vatanından ayrı kalan ney, bu özlemle inlemekte ve dinleyen herkesi hüznlendirmektedir. Âşık, neyin bu özelliğinden dolayı kendisini onunla bir tutmuş ve sevgilinin hasretiyle gam meclisinde inlediğinden söz etmiştir.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden

Bezm-i gamda ney gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

Âşık, gönül mülkünü zulm ederek viran eden sevgiliye seslenerek onun cefâ kılıcı ile gereksiz yere ortalığı kana buladığını söylemiştir.

Ey dil ü cân mülkünü zulm ile vîrân eyleyen

Vey cefâ **tîgin** çekip nâhak yere kan eyleyen (G. 97/1)

Divanda yer alan diğer savaş aleti ise günümüzde kalkan anlamına gelen micenn veya isperdir. Savunma amaçlı kullanılan bu savaş aletini, güneşin belaları def etmek için kullandığı düşünülür.

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def için **isper** güneş (K. 2/28)

Levh-i ma'nîdir yahud âyîne-i gîfî-nümâ
Yâ ki mâh-ı bedr yâ pîşâni yâ sîmîn **micenn** (K. 4/6)

5.18.2. Hançer, Bıçak

Bu kesici ve öldürücü aletler, sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olmuşlardır. Ay yüzlü, sırma saçlı, parlak ve göz alıcı güzelliğe sahip olan sevgili sevgili, iki yanağında da hançere benzeyen gamzesi bulunan bir güneşe benzetilir.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Saglu sollu gamzelerden takunur **hançer** güneş (K. 2/4)

Sevgilinin bulunmadığı bahçe, âşığa canı acıtarak zarar veren diken ve hançer gibi görünür. Âşığın gönlü sevgilinin yokluğuyla gamla dolmuştur. Bu sebeple çiçeklerle donatılmış bahçenin güzelliğini bile gözleri görmez.

Gamından gönlüm açılmaz ki nâgâh seyr-i bağ etsem
Gözüme hâr u **hançer**dir cemâlinsiz gül ü sûsen (G. 105/3)

Âşık, sevgilinin kafire benzeyen gözlerinin bıçak çektiğini söylemiş ve bu sarhoşlukla yaptıklarından habersiz olduğunu dile getirmiştir. Âşık, bu gözlerin şerrinden korunmayı istemek şöyle dursun, bu gözlerin şerlerden sakınması için Allah'a dua etmiştir.

Gamzeden kâfir gözü yalın **bıçag** itmiş yine
Hak o bed-mesti Usûlî şûr u şerden saklasın (G. 101/7)

5.18.3. Kale (Kal'a), Top

Top ve kale, savaş alanlarında kullanılan iki önemli unsurdur. Güneşin zaman mefhumu olarak ele alındığı beyitte insanın ömrünün güneş/zaman tarafından çekip alındığı ifade edilir. Şair, her iki beyitte de kale ve top kelimelerini birlikte zikrederek tenasüp yapmıştır.

Eylemiş **tôb**-ı hevâyîsin havâle gûyiyâ
Ömr-i hasmın **kal**'asın kal' eylemek ister güneş (K. 2/34)

Şekil itibariyle altın bir topa benzeyen güneş, zengbâr olarak ifade edilen karanlık mekanları feth ederek ele geçirmiştir. Bu fetih sırasında ona itaat eden askerde güneş ışıklarıdır.

Zengbârın **kal'**asın feth etdi altun **tôb** ile
Leşker-i nûr ile yağma kıldı sertâser güneş (K. 2/2)

5.18.4. Ok (Tîr) Peykân, Yay (Kemân)

Divanda sevgilinin güzellik unsurlarının benzetildiği mefhumlardan biri de yay ve oktur. Sevgilinin kaşı, yaya benzetilirken kirpiği ve gamzesi de ok olarak düşünülmüştür. Bu ölümcül bakışın sonunda âşığın kalbi sevgilinin oklarına hedef olmuştur. Beyitte âşık, bela oklarının durmaksızın geldiğinden bahsederken yay kaşlı sevgilinin hâlâ gelmediğine değinir.

Pûte-i cân u dile **tîr**-i belâ durmaz gelir
Ey Usûlî gerçi ol kaşı **kemânım** gelmedi (G. 147/5)

Beyitte yay kaşlı sevgiliye seslenen âşık, geceler boyu cefa çektiğinden söz eder. Âşık, çektiği âhların oka dönüşebileceğini düşünür ve bu okların sevgiliye isabet edebileceğine ihtimal verir. Bu durum karşısında ise sevgiliye “*Korkmaz mısın?*” diyerek soru sorar.

Geceler şol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaşı **yây** yoksa **tîr**-i âhdan korkmaz mısın (Mus.IX/3-1)

Sevgilinin ok misali fırlattığı kirpik, âşığın sinesinde iz bırakmıştır. Bu izi görenler ise “*Oh ne güzel yâdigâr olur!*” diyerek sevgiliden âşığa unutulmayacak bir hatıra kaldığını dile getirmişlerdir.

Sînemde çekdi **tîr**-i müjen şeklini gözün
Gören dedi ki oh ne güzel yâdigâr olur (G. 35/5)

Âşık, belâ okunun ucunda bulunan temrenin cana tatlı geldiğini anlatabilmek için hurma ifadesine yer vermiştir. Bela okunun perkânını hurma gibi yiyen âşık, gamın ise tatlı bir helvâ olduğunu söylemiştir.

Yer gönül **tîr**-i belâ **peykânını** hurmâ gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı helvâ gibi (G. 142/1)

5.19. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar

5.19.1. Vergi Vermek

Bâc, malî bir terim olarak hemen her çeşit vergi ve resim için kullanılmıştır. Bunlar arasında uşûr, haraç ve gümrük vergileri de vardır. Bu kelime aynı anlamda baj, baz, bac ve daha ziyade haraç veya sav kelimeleriyle birlikte ve onların eş anlamlısı olarak bac u haraç,

bac u sav şeklinde kullanılmıştır.¹⁶² *Usûlî Dîvânî*'nda bâc u harâc vergisi, sevgiliyle birlikte ele alınmıştır. Bu vergiyle âşığın gönlünü alan sevgili, onun sabrını tüketmiş ve rahatını bozmuştur.

Sabr u râhat resmini yıkdı vü aldı gönlümü
Bozdu bu şehri harâbî âhir ol **bâc u harâc** (G. 11/2)

5.19.2. Göze Mil Çekmek

Mil, göze sürme çekmeye yarayan, kemik veya fil dışından yapılmış ince ve uzun alete ve türlü işlerde kullanılmak için yapılan ince ve uzun metal çubuğa denir. Eskiden kimi suçları işleyen insanların gözleri, millerin kızdırılıp gözlerine sokulması şeklinde kör edilmiştir.¹⁶³ Divanda göze mil çeken varlık, güneştir. Güneşin uzun ışıkları milin çubuğu gibi düşünülürken sıcaklığı ise güneş ısısı olarak tahayyül edilmiştir.

Çeşmesine çeşmenin kahriyle çeşmin **çekdi mîl**
Açdıgıyçün çâr-ı tâk-ı çarhdan manzar güneş (K. 2/31)

5.19.3. İdam Etmek

Klasik şiirde idam mefhumu söz konusu olduğunda çoklukla Hallâc-ı Mansûr'a atıfta bulunulur. Usûlî de bu hatırlatmayı yapmış ve idamı ele aldığı beyitlerinde Hallâc-ı Mansûr'u zikretmiştir. Şair, Mansûr gibi türlü işkencelere maruz kalsa, hatta idam edilecek dahi olsa yolundan asla dönmeyeceğini vurgulamıştır. İdamın ve Hallâc-ı Mansûr'un birlikte ele alındığı bu tarz beyitlerde konu umumiyetle İlahî aşktır.

Müdde'îler dâr-ı dünyada beni Mansûr-vâr
Boğazımdan etseler **ber-dâr** senden dönmezem (G. 92/2)

Âşksız gönül, zevk ve şevkten mahrumdur. Gönlün safâ bulduğu ve zevk aldığı olay aşktır. Beyitte aşkın bu özelliğine değinilmiş ve Hallâc-ı Mansûr'un halini ancak âşık olanların anlayabilecekleri dile getirilmiştir.

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadın
Hâlet-i Mansûru **berdâr** olmayınca bilmedin (G. 73/6)

5.19.4. Diyet Ödemek

Diyet ödemek veya kan parası vermek İslam fihhında yeri olan bir uygulamadır. Bu uygulamaya göre öldürme veya yaralama gibi suç işleyenlerin maktul veya mağdur için belli miktarda para ödemesi şarttır. Usûlî, bu zorunluluğu akıllara getirerek canına kast eden sevgiliye seslenir ve kendisini öldürdüğü takdirde diyet verilmesi gerektiğini hatırlatır.

¹⁶² Celal Yeniçeri, "Bâc Maddesi", **TDVİA**, TDV Yay., C.4, s. 411.

¹⁶³ Ömer Özkan, **a.g.e.**, s. 308.

Kıyma kuluna sultânım karma kara yere kanım

Diyetdir bu benim cânım sen de ölürsün ben de ölürün (G. 113/4)

Beyitte diyet olayı, farklı bir açıdan ele alınmış ve aşk şehrinde maktulün katiline diyet ödediğinden söz edilmiştir.

Cânı terk eyle cihânı anma bu şehri aşkıdır

Kâtiline bunda âdeddir **diyet** verir katil (G. 74/5)

5.19.5. Kurban Kesmek

Kurban kesme, İslâmî bir uygulama olup hükmü vacip olan ve yılın belli günlerinden gerçekleştirilen bir olaydır. Klasik şiirde daha çok âşığın sevgili için canını kurban etmesi sebebiyle zikredilir. Usûlî'nin, şiirlerinde kurban kesme hadisesine yer verilmesi de yine bu sebeptendir. Sevgilinin cemâlini gören ve ayağına yüz süren âşığı o gün bayram günüdür. Vuslat bayramına erişen âşığın dilekleri gerçekleşmiş ve yaşamasının bir anlamı kalmamıştır. Âşık, yaşadığı bu bayram coşkusuyla canını kurban etmeye hazırdır.

Yârin cemâlini gördün ayağına yüzün sürdün

Usûlî bayrama erdin var canın kurbân eyle (G. 117/7)

Sevgilinin Kabe'ye benzeyen eşiğinden yine kan akmasının sebebi, âşığın bu mukaddes eşikte canını kurban etmesidir. Beyitte kurbanın Hac ibadetinden sonra Kabe'de kesilmesi olayını da hatıra getirilmiştir.

Dediler Kâ'be-i kûyunda bugün kan oldu

Âşıkın var ise biri yine **kurbân** oldu (G. 139/1)

5.19.6. Selam Vermek

İnsanların birbirine selam vermesi veya selam göndermesi günümüzde olduğu gibi eski zamanlarda da önemli bir âdettir. Usûlî, Mîrâciye'nin son beyitlerinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ailesine, evlatlarına, sahabelerine, zevcelerine ve dostlarına dualarını ve selamlarını gönderir.

Âline evlâdına eshâbına

Cümle-i ezvâcına ahbâbına (Mrc. 1/108)

Bin du'a vü bin **selâm** ü bin senâ

Ben gedâdan olsun anlardan yana (Mrc. 1/109)

İmam Musâ er-Rızâ'dan söz edilen musamatta onun Horasan şâhı olduğuna vurgu yapılmış ve her bentin sonundan ona selam gönderilmiştir.

Mehdî-i sâhib-zamânsın hâdî-i rûy-ı zemîn

E's-**selâm** ey hazret-i şâh-ı Horâsân e's-**selâm** (Mus.III/4-3)

Beyitte sevgilinin selam vermediğinden yakınılır. Usûlî, bir gün bile Tanrı'nın selamını kendisine vermeyen sevgiliyi her an anar ve ona binlerce selam gönderir.

Dahi bir gün geçip Tanrı **selâmın** gerçi vermedin
Usûlîden sana her demde bin bin merhabâ olsun (G. 100/7)

Şair, beyitte selam ifadesine yer vermemiştir. Ancak anlama bakıldığında selamlaşma olayının ele alındığı görülür. Başkalarıyla tatlı tatlı sohbet eden sevgili, âşığa el ucuyla uzak bir merhaba bile demez.

Eller ile tatlı tatlı dilleşir ol dil-rübâ
El ucuyla bize irakdan demez bir **merhâba** (G. 5/1)

5.19.7. Duâ (Niyâz) ve Bedduâ Etmek

İstenilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah'a dua edilir. Bu, kulun aciziyetinin bir göstergesidir. Bedduâ ise bu durumun tam tersidir. Usûlî, şiirlerinde duâ ve bedduâ mefhumlarına oldukça yer verilmiştir. Şair, Mîrâciye'nin son dizelerinde Hz. Peygamber'e ve onun yakınlarına selam ve duada bulunur. Âşık, onulmaz bir derde uğradığından bahseder ve şeyhinin kendisine lütfedip duada bulunmasını ister.

Ben özge derde ugradım bana bu pendi ko ey şeyh
Eger bir himmetin var ise lutf et bir **du'â** eyle (G. 118/3)

Beyitte sevgiliye kavuşmak için âşıkların niyazı çoğalırken sevgilinin de nazının arttığına değinilmiştir.

Çoğaldığınca uşşâkın **niyâzı**
Buların arta dursun izz ü nâzı (Ş. 1/190)

Sevgili, Usûlî'ye hakaretler etmiş ve aşağılayıcı sözler söylemiştir. Bunu da başkalarına anlatmaktadır. Usûlî ise sevgilinin kendisine ettiği incitici sözlerden etkilenmez, hatta sövmek şöyle dursun bu sözleri duâ olarak algıladığını ifade eder. Çünkü sevgili, âşığını aklına getirmiş ve olumsuz da olsa onun için bir şeyler söyleyerek âşığı anmıştır.

Lutf edip incinmesin söğdüm Usûlîye demiş
Her ne söğmek hasta câna ol **du'â**dır sevdiğim (G. 86/9)

Divanda cansız varlıkların da dua ettikleri düşünülmüştür. Beyitte çınar ağacının bir ayak üstünde durup el kaldırarak dua ettiği tasavvur edilir. Çınarın gövdesi ayak olarak düşünülmüş, dalları kola, yaprakları ise ele benzetilmiştir. Çınarın duâlar ederek karşıladığı sultân ise nevrüzdür. Beyitte baharın gelişiyile duyulan sevinç ve karşılama ele alınır.

Bir ayag üzre durup el kaldırıp kıldı **du'â**
Ber-kadem nevrûz sultânî kudûmuna çenâr (K. 3/6)

Bazı beyitlerde duâ mefhumuna yer verilmesi de anlam bakımından duâ edildiği görülür. Âşık, sevgilinin gamzesinin bıçak gibi keskin yaralayıcı olduğundan söz etmiş ve bu bakışın yaptıklarından habersiz bir sarhoş olduğunu dile getirmiştir. Âşık, bu sarhoşun elinden kurtulmak için duâ edeceği yerde, onun şerlerden sakınması ve zarar görmemesi için temenni de bulunur.

Gamzeden kâfir gözü yalın bıçak itmiş yine
Hak o bed-mesti Usûlî şûr u şerden saklasın (G. 101/7)

Divanda rastlanılan en belirgin bedduâ unsuru Yezîd'dir. Hz. Ali'ye ve On İki İmam'a olan sevgisini ve bağlılığını bariz bir şekilde ortaya koyan Usûlî, birtakım kimseler için "Yezîd Olsun!" şeklinde bedduâlar etmiştir.

Semend-i nâz ile etdikçe cevân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Usûlî'nin şiirlerinde yer alan diğer bir bedduâ ise "Kan olası!" dır. Âşık bu ifadeyi gözleri için kullanmıştır. Çünkü başına gelen her türlü belâdan gözleri sorumludur. Kan olası gözleri yüzünden sabrı tükenmiş ve hali harap olmuştur.

Kan olası göz belâsıyla getirdi başıma
Hâne-i sabrım yıkıldı dostlar hâlîm harâb (G. 8/3)

Âşık, sevgilinin ayağının toprağına dahi duâda bulunur ve ona zarar verenlerinbin belaya uğramasını ister. Beyitin ilk dizesinde Allah'a duâ edilirken ikinci dizesinde bedduâ söz konusudur.

Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allâh
Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun (G. 100/2)

5.19.8. Sürme Çekmek

Sürme çekmek hem güzelliği hem de görme gücünü arttıran ve göz için oldukça faydalı olan bir olaydır. *Usûlî Dîvânı*'nda âşık, sevgilinin ayağının toprağından sürme yapılmasını ve gözlerine çekilmesini ister. Böylece sevgili, her an âşığın gözlerinin önünde olacaktır. Kaliteli sürmelerin yapıldığı ve bununla nam salmış yer Isfahân diyarıdır. Âşık, bu şehirde bile sevgilinin ayağının tozundan yapılan sürme kadar kıymetli bir kuhl daha bulunmadığını söyler.

Lezzet almadı bu bâğurâğdan
Sürme çekdi gözüne mâ zâğdan (Mrc. 1/78)

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol servin
Yürü var toprağını cân gözüne **tûtîya** eyle (G. 118/5)

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün
Ayagın toprağını ko gözüme **tûtîyâ** olsun (G. 100/6)

İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânı (G. 129/3)

5.19.9. Başa Çiçek Takmak

Reşad Ekrem Koçu, Tanzimat'tan önceki dönemlerde erkeklerin çiçekleri yakaya değil başlarına taktığını, serpuşun çeşidi her ne ise üstüne sarılmış tülbentin bir kıvrımına sardıklarını söyler. Dal külâh, dal fes olanların da baş çiçeklerinin sapını külâh veya fesin kenarından içeri soktuklarını, çiçeği oradan şakaklarına sarkıttıklarını ifade eder.¹⁶⁴ Şair, sevgilinin külâhi üzerinde bulunan tülbenti görenlerin “*Başına bir deste gül koymuş*” dediklerinden söz etmiştir. Beyit gerek dönemin giyim-kuşamı hakkında bilgi vermesi gerekse başa çiçek takma geleneğini yansıtmaya bakımından önemlidir.

Şeb-külâh üstünde dülbendin görenler dedi kim
Başına bir deste gül koymuş o serv-i sîm-ten (K. 4/18)

5.19.10. Mektup (Nâme) Yazmak

Devrin haberleşme araçlarından biri olan mektûp, sevgili ve âşık arasında haber götürüp getiren bir aracı olarak ele alınmıştır. Beyitte mektuba seslenen âşık, sevgiliye ulaşmasını ve ona selam götürmesini ister.

Yürü ey **nâme** bizden şol şeh-i hûbâna aşk eyle
Ki ya'ni Mustafa'ya ol güzel sultâna aşk eyle (G. 116/1)

Birbirinden ayrılan ve hasret çeken kişiler mektup aracılığıyla haberleşir. Beyitte bu hasret namesinin okunmasında söz edilir. Aynı zamanda bu ayrılık mektubunun kara yazılı olduğunu söyleyen âşık, tevriyeli bir kullanıma başvurmuştur.

Okurdu halka hasret **nâmesini**
Kara yazılı firkat **nâmesini** (Ş. 1/127)

5.19.11. Mâtem Tutmak, Düğün, Ârûs (Gelin)

Düğün ve mâtem, birbiriyle tezat olan âdetlerdir. Düğün, neşe ve eğlencenin, mâtem ise acı ve üzüntünün hâkim olduğu iki gelenektir. Günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da matem/yastutarken kara giysiler giyildiği görülür. Şair, gecenin karanlığını “*Kara giymişti ve matem tutmuştu*” sözleriyle ifade etmek istemiştir.

¹⁶⁴ (Reşad Ekrem Koçu 2002'den aktaran) Ömer Özkan, a.g.e., s. 453.

Meger bir gece kim bu zâl-ı âlem

Kara giymişdi vü tutmuşdu mâtem (Ş. 1/53)

Şair, ev olarak düşündüğü bu dünyada insanın her an mutlu olamayacağından söz etmiş ve bu evde kimi zaman düğün kimi zaman da mâtem olacağını dile getirmiştir.

Bu evde dâyim olmaz kişi hürrem

Ki hâli gâh **düğündür** gâh **mâtem** (Ş. 1/12)

Beytte din ve devlet geline yaraşan yastığın aydan, döşeğin ise güneşten olabileceği söylenmiştir.

Dîn ile devlet **ârûsunu** der-âgûş eyledin

Sana olsa yaraşır bâlin kamer pister güneş (K. 2/38)

5.19.12. Elif Çekmek

Elif, bir harf olmasına rağmen edebiyatımızda birçok kavramı temsil eden bir imgedir. Klasik kültürümüz bugün bile devam eden birçok yaşayış, düşünce ve inanişe mazruf olan bir “elif kültürü” oluşturmuştur. Âşıkâne olarak da birçok benzetme ve yorumlama konusu olmuştur. “Elif çekmek” sinede oklarla, kılıçlarla açılan yaraları, yürek acılarını ifade etmek için kullanılan bir deyimdir.¹⁶⁵

Elifin, Allah'ın adının ilk harfi ve birliğinin sembolü olmasından dolayı Türk folklorunda kutsal bir değer taşıdığına inanılır. Çocuk yaşta tahta çıkan padişahların cülûs törenlerinde alınlarına bir elif çizmek adetti ve buna "elif çekmek" denirdi. Halk tabakasına da geçen bu âete göre akıllı ve güzel çocukların alınlarına nazar değmesin diye elif çekilirdi. Bu deyim ayrıca aşğın sinesine aşk yarası açmak manasında da kullanılmıştır.¹⁶⁶ Sevgilinin elife benzeyen boyunu sinesinde hissetmek isteyen âşık, kâmetin şeklini sinesine elif çekerek çizmiştir. Bu iz sevgiliden âşığa bırakılan ve ömür boyu sinede taşınacak olan yadigârdır.

Elifler gibi sînemde çekilsin kâmetin şekli

Efendi bu dil-i müştâka senden yâdigâr olsun (G. 96/2)

5.19.13. Tıraş Olmak

Tıraş olmak, tekkede kalenderlerin yaptıkları bir eylem olması sebebiyle divanda zikredilmiştir. Kalenderler, nefislerini köreltmek için tıraş olur ve sokaklarda dilenirlerdi. (Bkz. Abdal, Kalender, Derviş) Usûlî, “*Hak tekkesinde tıraş olmuş bir kalender varmış.*” sözleriyle bu durumu akıllara getirmektedir.

Secdeler eyler gelin abdâllar kim bunda bir

¹⁶⁵ Saadet Karaköse, “Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2013, S. 2/1, s. 199.

¹⁶⁶ Mustafa Uzun, “Elif Maddesi”, **TDVİA**, TDV Yay., C. 11, s.37.

Tekye-i Hakda **tıraş olmuş** kalender var imiş

(G. 51/6)

5.19.14. Bazâr (Bazargâh, Çarşû), Dükkân

Günümüzde alış-veriş yapmak amacıyla kurulan pazar yerlerinin eski zamanlarda da faaliyet gösterdiği gözlemlenir. *Usûlî Dîvânî*'nda pazar ile ilgili farklı tasavvurlara rastlanır. Şair, pazar, müşteri, dellâl gibi ifadelerle beyitte yer vererek bir pazar yeri tablosu çizmiştir. Burası bir aşk pazarıdır. Aşk pazarında canını ve başını değersiz bir pula satıldığına değinilir. Aynı zamanda pazar yerinde bulunan dellâllerden de söz edilmiştir. Diğer bir beyitte ise aşk pazarında dilbere meyledilmemesi gerektiğine vurgu yapılır. Çünkü vuslat, kalıcı olmayan ve bir gün elden çıkacak olan bir metadır. Böyle bir şeye meyleden kişi mutlaka zarar edecektir.

Kimdir olan müşteri bin cân u bin baş bir pula

Aşk **bâzâr**ında böyle çağırır dellâllar

(G. 34/5)

Âşk **bâzâr**ında meyl etme visâl-i dilbere

Bir metâ-ı vaslı gördün mi k'anın hicrânı yok

(G. 62/4)

Sevgilinin can alıcı gözleri kâtil olarak düşünülmüştür. Bu katiller güzellik pazarına gelerek âşğın gönül metâsını almaya çalışmaktadır. Âşık ise bu iki katiden sakınılması gerektiğini dile getirir.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının

Hüsn **bâzâr**ına gelmiş ol iki kattâller

(G. 34/8)

Cihânı bir pazar yeri olarak hayal eden şair, bu pazar yerinin dükkânını, çemberini ve günbedini yuhlamaktadır. Dünya, çeşitli alış-verişlerin yapıldığı, alım-satım işlerinin görüldüğü, ancak hiçbir metasına ebedî olarak sahip olunmayacağı bir pazar yeridir.

Be bu **bâzâr**-ı cihânın kuru **dükkân**ına yuf

Çenber-i çarhına vü günbed-i gerdânına yûf

(G. 57/1)

Sevgiliyi gevher olarak ifade eden âşık, dükkân olarak tahayyül ettiği bu dünyada onun gibi bir gevherin daha bulunmayacağını dile getirmiştir.

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr-sarrâfi

Dedi bunun gibi gevher bulunmaya **dükân** içre

(G. 126/4)

Aşkın kıymetli bir nimet olarak ele alındığı beyitte belâ pazargâhından söz edilir.

Cihânda nimet-i aşkın ne bilsin kıymetin şol kim

Belâ **bâzârgâh**ında döne döne mezâd olmaz

(G. 44/6)

Çarşı olarak tasavvur edilen yer felektir. Bu felek çarşısında güneş, tahtına gümüş teller çeken bir sultan olarak düşünülmüştür.

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp

Sîm-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş

(K. 2/6)

5.19.15. Şenlik, Küşâd

Bu mefhumlar dönemin eğlence hayatını yansıtır. Âşık, tüm memleketin şenlik içerisinde olduğundan söz ederken kendisinin de gönül ülkesinde harap olmuş bir şekilde yattığını dile getirir. Sevgilinin cevriyle helâk olan âşık, memleketteki şenliği ve coşkuyu yaşayamamaktadır. Çünkü onun gönül ülkesinde zulm ve acı hakimdir.

Cümle âlem kâmrân şenlik kamu il memleket

Hâne-i dil zulm-i cevrinle yatar vîrân henüz

(G. 39/6)

Açılış, merasim gibi anlamları bulunan küşâd, beyitte tevriyeli bir şekilde ele alınmıştır. Can ve gönül nakdini kaybeden âşık, muradını gerçekleştirememiştir. Bu sebeple gam kapısında kalan gönül hem bu kapıyı açamamış hem de mutluluğa kavuşamamıştır.

Ütöldü cân u dil nakdi dahi bu nakş murâd olmaz

Dirîgâ şes-der-i gamda gönül kaldı küşâd olmaz

(G. 44/1)

5.19.16. Diğer Bazı İnanışlar

5.19.16.1. Nazar Değmesi

Nazar veya göz değmesi, beğeni, hayranlık ya da haset ve kıskançlıkla bakıldığında olumsuz etki bırakan kötü bakıştır. İnsanlarda ve hayvanlarda olduğu gibi cansız nesnelere de nazar değmesi görülür. Sevgilinin ayağının toprağına nazar değmesinden korkan âşık, “Allah ayağının toprağını kötü nazarlardan saklasın.” diyerek dua eder.

Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allâh

Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun

(G. 100/2)

Âşık, sevgilinin cemâline rüzgârın zarar vermesinden endişelenir. Bu sebeple Tanrı’dan rüzgârın zararlarına karşı sevgiliyi korumasını dilerken ayağının toprağını da kem gözlerden ve nazardan esirgemesini ister.

Hak cemâlin gülşenin bâd-ı zarardan saklasın

Hâk-i pâyin gevherin yavuz nazardan saklasın

(G. 101/1)

5.19.16.2. Şehidin Kabrine Nûr İnmesi

Şehit olanların kabrine nûr yağacağına dair bir inanış vardır. Aşk yolunda canını veren âşık da kendisinin aşk şehidi olduğunu düşünür. Aşkın hararetiyle mezarından ateşler çıkacağını tahayyül eden âşık, aşk şehidi olmasından ötürü kabrine nûrun da inebileceğini dile getirir.

Şehidin nûr iner kabrine lîk ben hasta

Ölürsem bu hararetle çıkar odlar mezarımdan

(G. 95/6)

5.19.16.3. Yağmur Yağarken Edilen Duânın Kabul Olması

İnanişaya göre yağmur yağdığı vakit, gök kapısı açılır ve o esnada edilen dualar kabul olur. Şair, beyitte bu inanişaya yer vererek gam yağmurlarının oklarının canına isabet ettiğinden söz eder.

Açılır gök kapısı yağmurda derler lâcerem

Tîr-i bârân-ı gamındandır bu câna feth-i bâb (G. 7/3)

5.19.16.2. Dünyanın Su Üzerine Kurulduğu Düşüncesi

Altay Türklerinin *Yaratılış Destanı*'na göre; “Başlangıçta ne gök ne de yer vardı. Dünya uçsuz bucaksız, sonsuz sudan ibaretti. Bu sonsuz suyun üzerinde sürekli uçup duran Tanrı'nın dahi konacağı küçücük bir kara parçası bile yoktu.”¹⁶⁷ Her şeyin su üzerine inşa edildiği düşüncesi Usûlî'nin şiirine de yansımıştır.

Dâr u dîvârına dayanma değildir pâyidâr

Derler âb üzreurulmuşdur bînâ-yı rûzgâr (K. 1/6)

¹⁶⁷Eyüp Akman, “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 10, S.1, s. 3-4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN

1. İNSAN

1.1. Umûmî Olarak İnsân (İns, Beşer, Âdem)

Mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan ve bu hayat tarzını eserine yansıtan Usûlî, şiirlerinde insan mefhumuna tasavvufa uygun düşecek şekilde yer vermiştir. Divanda ilk sırada yer alan miraciye de evvelâ insanın yaratılış hadisesi ele alınmış ve *Usûlî Dîvânı*, bu mevzuyla başlamıştır.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden

Kim bizi yarattı müştî hâkden

(Mrc. 1/1)

Bir avuç topraktan yaratılan ve Tanrı'nın hükmü altında bulunan insan, yeryüzünde O'nun halifesidir. Kur'an'da buyrulduğu üzere Allah, insana ruhundan üflemiş¹⁶⁸ ve onu en güzel surette yaratmıştır.¹⁶⁹ Bu sebeple Allah, insanlığın atası olan Âdem'in toprağında, yani insanın ruhunda gizlidir. Tasavvufta insan kavramının ehemmiyeti de içerisinde taşıdığı bu mukaddes ruh sebebiyledir. Tasavvufun temel görüşlerinden olan vahdet-i vücud, kâinatta tek bir varlığın olduğunu ve asıl gayenin bu Mutlak Varlığa ulaşmak olduğunu savunur. Evrende görülen ve seyredilen her eşyanın özünde bu varlık yatmaktadır.

Bir avuç toprakdan **insân** eyledi

Hem hılâfet verdi sultân eyledi

(Mrc. 1/2)

Divanda farklı insan tipleri mevcuttur. Bu tiplerinin önde gelenleri ise şunlardır: *Kâmil insan (insan-ı kâmil), ârif insan, cahil insan, rind, zâhit, sûfî, derviş (abdâl, sâlik, kalender)*.¹⁷⁰

Kâmil insan, nefisini terbiye edip tüm kötülüklerden arındırmış, fenâfillâh mertebesine yükselerek Tanrı'nın tecellisine ve İlahî sınırların keşfine mazhar olmuş kusursuz insan tipidir.

Nesefî, kâmil insanı şöyle açıklar: Kâmil insan, dünyayı yoluna sokmaktan, halk arasında doğruluğu yaymaktan, insanlar arasındaki kötü alışkanlıkları ve âdetleri atmaktan, bunun yerine iyi kuralları koymaktan, insanları Allah'a davet edip O'nun azameti, büyüklüğü

¹⁶⁸ “Onu (insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen ona secde ederek yere kapanın.” buyurmuştu (Hicr, 15/29).

¹⁶⁹ Andolsun ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık (Tin, 95/4).

¹⁷⁰ Bu insan tipleri, tasavvuf bölümünde kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır.

ve tek oluşunu bildirmekten, ahireti çokça methedip oradaki ebediliği anlatmaktan, dünyayı kötölemekten, dünyanın değişkenliğini ve sebatsız oluşunu açıklamaktan daha iyi bir ibadet görmedi.¹⁷¹

Usûlî Dîvânı 'nda kâmil insan, bu özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. O, Tanrı'nın tecellisini insanlara aksettiren bir ayna gibidir.

Gün gibi **insân-ı kâmil** mazhar-ı âyât olur
Onsekiz bin âlemin tasvîrine mir'ât olur (G. 18/1)

Ârif insan, Tanrı'nın tecellisini âlemde seyreden İlahî sırlara vakıf olmuş insan tipidir. Cahil insan ise bu tipin tam tersidir. O, nefsin arzularından kurtulamamış ve yaratılış gayesinin bilincine varamamış, kendi özünden habersiz bir tiptir. Bu sebeple cahil insanla hayvan arasında bir fark yoktur.

Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi
Sırr-ı kulûba **ârif** idi nüktedân idi (Mus. I-2/3)

Sakın nâdân u **câhilden** özünü
Ana teslîm kılma kendözünü (P. 1/19)

Seçer mi âdemi hayvan olanlar
Ne bilsin gevheri nâdân olanlar (G. 23/1)

Divanda insan anlamına gelen Âdem, beşer, ins, gibi söylemlere de yer verilmiştir. İnsanoğlu anlamındaki “Âdemoğlu” ifadesine divanda rastlanılmaktadır. Musammatta eşyanın henüz “ol” emrini işitmediğinden söz edilirken, meleklerin ve insanların da o an yaratılmadığına değinilmiştir. Âşık, melek suretinde öyle bir güzel sevmiştir ki, insanlar ona hayran kalmadan edemez. Bu meleğin güzelliği karşısında şaşkına dönen âşık, peri yüzlü sevgilinin insan olup olmadığı konusunda şüpheye duyar.

Çünkü sîrâb değil isen epsem ol ey nâ-halef
Âdem ogluyam diyü bu etdigin gavgâ nedir (G. 27/3)

Birbirinde münderic sankim nevât içre seçer
Zâhir olmamış idi hulk-ı melek hüs-n-i **beşer** (Mus. VII/6)

Bir melek sevdim ki görse **ins** ü cân hayrân olur

¹⁷¹ Azizüddin Nesefî, a.g.e. s. 20.

Divanda insanlar arasında cinsiyet ayrımı yapılmaz. Dünyanın yaşlı bir kocakarıya benzetildiği beyitler mevcut olsa da burada sözü edilen kocakarı, kadın mefhumu olarak değil bir benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Yine divanda yer alan “er gibi olmak” söylemindeki “er” kelimesi, erkeği ifade etmek için değil, yiğitliği belirtmek için kullanılmıştır.

2.GÜZELLİK

2.1. Umûmî Olarak Güzellik (Hüsn, Hasen, Ahsen)

Tasavvufî ıstılahta güzelliğin kaynağı, Hüsn-ü Mutlak olan Allah’tır. Tasavvufun etkisinde kalarak hayatını şekillendiren ve bu bağlamda mutasavvıf bir kişiliğe bürünen Usûlî, şiirlerinde güzellik mefhumunu tasavvufa uygun düşecek şekilde kullanmıştır. Mutlak güzel yalnızca Allah’tır. Kâinattaki tüm güzellikler ise O’nun bir yansımasından ibarettir. Divanda Tanrı’nın güzelliğinin Tûr dağına tecelli etmesiyle dağın yerle bir olması hadisesine de yer verilmiştir.

Nice yüzbin göz gören bir sûret etmiş âşikâr
Yine kendi **hüsnüne** kendin talebkâr eylemiş

(G. 50/4)

Tûr-ı dilde **hüsnün** envârı tecellî gösterip
Yine ben dervîşine dâğ üstünü bâğ eyledi

(G. 135/3)

“Şüphe yok ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık”¹⁷² ayetine iktibas yapan Usûlî, ayetin Arapça’sında geçen “*ahsen-i takvim*” ifadesine de beyitte yer vermiştir. Âşığa göre sevgilinin güzelliği, bu ayetin açıkça bir kanıtıdır. Kusursuz güzellikte yaratılan sevgilinin bir benzeri daha bu âlemde yoktur. Melekler dahi sevgilinin bu güzelliği karşısında kayıtsız kalamazlar ve gece gündüz sevgiliyi överler. Beyitte *hüsn, tahsin, ahsen* gibi aynı kökten türeyen ve güzelliği ifade eden kelimelere yer verilerek iştikak sanatı yapılmıştır.

Kâmetinde **ahsen-i takvîme** burhân-ı sahîh
Sûretin Allâh nûr ayetine rûşen delîl

(G. 74/3)

Nitekim bir senin mislin **güzel** yokdur bu âlemde
Usûlî gibi hem âşık bulunmaya cihân içre

(G. 126/5)

¹⁷²(Tin, 95/4)

Ay u gün cümle melekler **hüsnüne tahsîn** okur

Bârekallâh zî-cemâl-i **ahsen** ü **hüsn**-i cemîl (G. 74/2)

Divanda sevgilinin güzelliği anlatılırken melek, peri, put gibi kavramlarla ilgi kurulmuş, teşbihler ve mecazlar yoluyla birtakım benzetmeler yapılmıştır. Yüz, göz, ağız, boy, saç, kaş, kirpik gibi mefhumlar, sevgilinin güzelliğini tamamlayan unsurlardır.

Ey ki **hüsnün** hûb çeşmin hûb cismin cümle hûb

Nâm-ı pâkin ehl-i diller içre mahbûbu'l-kulûb (G. 6/1)

Sevgili, güzelliğini arz ederek cihanı aydınlatan bir güneş gibi etrafa nurlar saçar. Âşık ise bu olağanüstü güzellik karşısında şaşkına döner veaklını yitirir. Sevgilinin güzelliğine kayıtsız kalamayan âşığın gönlü yağma olur ve yıkılır. Onun güzelliğini anlatmaya gerek yoktur. Çünkü sevgili, halk arasında güzelliğiyle kendini belli etmektedir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ile mushaf arasında bağ kuran âşık, bu mushafi/güzelliği Allah tarafından yazılan mukaddes bir kitaba benzetmektedir. Bu güzellik kitabının yazıldığı kalem ise Allah'ın "kün" emridir.

Hüsn-i cemâlin âyetin levh-i vücûda yazmağa

Nûr-ı ezel midâdımız nûn-ı kalem devâtımız (G. 38/2)

Yenice Şehrengîz'inde diyarda bulundan güzellerden bahsedilir. Usûlî, sevdiği ve hürmet ettiği kişilerin güzelliğinden söz ederken muhtelif benzetmelere başvurmuştur. Güneş ve ay, altın işçisi olan Zerger Memi'nin güzelliğine dilencidir. Şair, güzellik ülkesinin sultanının Yûsuf Bâli olduğundan söyler ve ona kul olmanın güzelliğinden söz eder.

Biri Zerger Memi ol **hüsn** genci

Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş. 1/178)

Mısr-ı **hüsnün** şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir

Cân ile ol hâce-i **hüsnün** kulu olmalıdır (G. 31/1)

2.1.1. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar

2.1.1.1. Bahâr, Bağ, Gülistân, Gülzâr, Gülşen,

Tabiatla ilgili olan bu mefhumlar, divanda sevgilinin güzelliği için benzetilen olarak kullanılmıştır. Baharın gelmesiyle cihan tekrar canlanır. Sevgili de güzelliğini arz ederek âşığın gönlüne hayat verir. Sevgilinin bahara benzeyen güzelliği karşısında âşık çılgına döner ve aklını yitirir. Güzelliğiyle gülbahçesine benzeyen sevgili, bu bahçede açmış taze bir

fidandır. Âşığın eğlence yeri ise sevgilinin güzellik bahçesidir. Cihanı sevgilinin güzelliğine değişen âşık, divane bir haldedir. Pervânenin muma yaklaşarak kendini ateşe atması gibi âşık da sevgilinin büyüleyici ve yakıcı güzelliği karşısında pervaneye döner.

Hak Te'âlâ hüsnünü bir taze **güüzâr** eylemiş
Ey nice bülbülleri ol **güüzene** zâr eylemiş (G. 55/1)

Bahâr-ı hüsnünü görüp cihânda vâzgelmişsin
Deli dîvâne olmuşsun Usûlî uslu vardın sen (G. 105/5)

Güüz-en-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin
Ey boyu servim salınmasın yanınca her pelîd (G. 14/2)

Mûrg- dil aşk âyetin okurdu bülbüller gibi
Hüsnü bağında gül-i **güüzâr** idi eğlencemiz (G. 40/2)

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Bin âşık olsa hüsnüne çok görme dostum
Bir **güülistanda** bülbül-i şeydâ hezâr olur (G. 35/4)

2.1.1.2. Kitap, Nâme, Evrâk, Safha

Sevgilinin güzelliği ile kitap arasında ilgi kuran şair, beyitte Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirmiştir. Mirâciye'de Hz. Peygamber övülürken evvelâ yaratılan kalemin onun adını yazdığından ve Yüce Allah'ın ilk önce onun güzelliğini yarattığından söz edilir. Divanda güzellik mefhumunun beyaz renkle olan ilgisine de değinilmiş ve sevgilinin güzelliği beyaz bir sayfa olarak düşünülmüştür. Safha ile güzellik arasında benzetme kurulan beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından ağız ele alınmıştır. Küçük ve kapalı bir kutu olarak tasavvur edilen ağız, bilinmeyen sırları muhafaza eden bir hazine olarak düşünülmüştür.

Mü'minüm Kerrâr hakkı çün **kitâb-ı hüsnüne**
Ba'd-ezîn lâzım degil tekrâr senden dönmezem (G. 92/6)

Çün kalem adını imlâ eyledi
Nâme-i hüsnünü inşâ eyledi (Mrc. 1/39)

Gözlerin nüshası sevâd-ı sakîm
Hüsnün evrâkdir beyâz-ı sahîh (G. 12/2)

Safha-i hüsn içre konmuş nokta-i mevhûmdur
Yâ ki sırr-ı gayb yâhûd cevher-i cân yâ dehen (K. 4/12)

2.1.1.3. Mısır, Âlem

Mısır ülkesi, *ahsenü'l kasas*'ın¹⁷³ burada yaşanması sebebiyle güzellik mefhumu için benzetilen olmuştur. Güzellik mısırının sultanının Yûsuf Bâli olduğunu söyleyen şair, Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunur. Diğer bir beyitte âşık, güzellik ile âlem arasında ilgi kurmuş ve her nefeste bu güzellik âlemini seyrettiğini dile getirmiştir.

Mısr-ı hüsnün şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir
Can ile ol hâce-i hüsnün kulu olmalıdır (G. 31/1)

Her nefeste **âlem-i hüsnün** durur seyrânımız
Hamdülillâh bu deli gönlüm tesellâsındadır (G. 24/3)

2.1.1.4. Câmî, Hâce

Sevgilinin güzelliğini ifade etmek için kullanılan câmî, içerisinde bulunan minber ile birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Güzellik unsurlarından benin ele alındığı beyitte güzellik camisinde bulunan bu unsurun minber mi yoksa bir put mu olduğu konusunda kesinlik yoktur. Güzellik ülkesinde sultan olan Yûsuf Bâli'ye kul olmak mutluluk vericidir.

Gonce-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

Mısr-ı hüsnün şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir
Can ile ol **hâce-i hüsnün** kulu olmalıdır (G. 31/1)

2.1.1.5. Âyine, Mir'at

Ayna, yansıtıcı özelliği sebebiyle divanda zikredilmiştir. Sevgilinin güzellik aynası, farklı şekillerde çevreye akseder ve herkes sevgilinin bu göz alıcı güzelliğini seyrederek. Divanda güzellik mefhumu daha çok sevgilinin yüzüyle ilişkilendirilir. Bu sebeple âşık, sevgilinin suretini, Tanrı'nın nurunun yansıdığı bir ayna olarak görür.

Hüsnünün **mir'âtı** her an içre bin şan gösterir
Tâ ulü'l-ebşâr her yüzden göre didârını (G. 136/3)

¹⁷³ “En güzel kıssa” anlamına gelen bu ifade, Kur'an'da Hz. Yûsuf'un anlatıldığı sûrede geçmektedir. Sana bu Kur'an'ı vahyederek kıssaların en güzelini hikâye edeceğiz (Yûsuf, 12/3).

Sûretin **âyîne**-i nûr-ı Hudâdır sevdiğim

Tal'atın envâr-ı zât-ı Mustafâdır sevdiğim (G. 86 /1)

2.1.1.6. Bazâr, Hân

Çeşitli nimetlerin sergilendiği pazar ve sofrâ, divanda sevgilinin güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Güzellik pazarında sevgili, gözleriyle âşığın gönlünü satın alır. O, tıpkı bir pazar veya sofrâ gibi güzelliğini arz eder. Her türlü nimeti içinde barındıran bu sofrada âşığın nasibine düşen yine dert ve mihnettir.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının

Hüsn bâzârına gelmiş ol iki kattâllar (G. 34/8)

Ne denli ni'met istersen bulunur **hân-ı hüsn** içre

Velâkin âşıkın andan nâsibi derd ü mihnettir (G. 33/6)

2.1.1.7. Envâr

Nûr kelimesinin çoğulu olan envâr, göz alıcı ve aydınlatıcı özelliği sebebiyle sevgilinin güzelliği olarak tahayyül edilmiştir. Allah'ın envârının tecellisi ile Tûr dağının yerle bir olması, sevgilinin güzelliğini arz etmesiyle âşığın gönlünün harap olmasına benzetilir. Âşık, gönlünde sevgilinin nurlarını barındırır ve bu burlar açığa çıktığında ayıplanmamak ister.

Tûr-ı dilde **hüsnün envârı** tecellî gösterip

Yine ben dervîşine dâğ üstünü bâğ eyledi (G. 135/3)

Cân u dilde **hüsnün envârı** görünse tan mı kim

Kara yerden gül biter seng-i siyehden su gelir (G. 30/5)

2.1.1.8. Harâm

Sevgilinin güzelliği âşığa mahremdir. Ancak âşık bu güzelliği her an seyretmek ister. Bunun için iki gözü birden pencere misali açılmıştır.

Temâşâ etmege gönlüm **harîm-i hüsnünü** her dem

Benim iki gözüm açdı iki yerden iki revzen (G. 105/2)

3. SEVGİLİ

3.1.Umûmî Olarak Sevgili

Usûlî Dîvânı'nda sevgili, klasik şiir geleneğine uygun olarak ele alınmıştır. Sevgilinin en belirgin özelliği âşığa karşı acımasız ve gaddar oluşudur. O, âşığın gönül ülkesine savaşlar açarak orayı yağmalayan ve kana bulamayan zalim bir hükümdardır. Âşığa her daim cefa çektiren ve onun gönlünü yağmalayarak harap eden sevgili, bu durumdan pişmanlık duymaz ve vicdan azabı çekmez. Hatta âşığın daha fazla acı çekmesini ister ve bunun için “*gam ve dert yesin*” diyerek umursamaz ve merhametsiz tavrını ortaya koyar. Bununla da yetinmeyen sevgili, âşığın canına kast ederek onu öldürmek ister. Bu özellikleri sebebiyle dinsiz ve imansız olarak nitelendirilir ve kâfir olarak anılır. Bazı beyitlerde kâfirden bile daha zalim ve merhametsiz olduğu vurgulanır. Âşığına devamlı ümit vadetmesine rağmen sözünde durmaz. Âşık, vefasız sevgiliye bir daha gönül vermeyeceğini söyleyerek yeminler eder. Ancak bu yemini tutmak fazla uzun sürmez. Âşığın canını yakan ve katlanamadığı durumlardan biri de sevgilinin rakiple birlikte olmasıdır. Bunca eziyete ve cefaya rağmen âşık, sevgiliden vazgeçmez. Bazı beyitlerde âşık, her şeyi ardında bırakarak gurbete gitmek istediğini söylese de birçok yerde sevgilinin eşiğinden asla dönmeyeceğini vurgular. Sevgiliyi koşulsuz seven ve yürekten bağlı olan âşık, uğruna ölümü bile göze almaktadır. Hatta sevgilinin yolunda can vermeyenlere “*Yezîd olsun*” diyerek beddua etmektedir. Âşık, ölüm döşeğindeyken bile son nefesinde sevgiliyi görmeyi arzular.

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi hasta cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Kıyma kuluna sultânım karma kara yere kanım
Diyetdir bu benim cânım sen de ölürsün ben de ölürün (G. 113/4)

Halime kâfirler etdi rahm sen rahm etmedin
Böyle miydi ahdimiz ey dîni yok îmânı yok (G. 62/2)

And ile peymân güdersin tas tas agular yudarsın
Bir vefâsız n'idersin gel gurbete gidelim gel (G. 76/4)

Semend-i nâz ile etdikçe cevlân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (§. 1/156)

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür

Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Âşığın nazarında sevgili, olağanüstü bir güzelliğe sahip, göz ve saç gibi güzellik unsurlarıyla insanı bağlayarak kendine esir eden bir varlıktır. Âşık kusursuz bir güzelliğe sahip olan sevgilinin insan olup olmadığı konusunda şüphe duyar. Bu sebeple sevgili, perî, hûrî gibi soyut varlıklara benzetilmiştir. Bu cennet varlıklarıyla arasında benzetme kurulan sevgilinin bulunduğu yer de cennetten farksızdır. Sevgilinin aşkıyla bağı yanan ve ciğeri kebaba dönen âşığın âhları göğe yükselmiş ve orada ateşe dönüşmüştür. Akıttığı gözyaşları ise coşkulu ve kesintisiz olması sebebiyle Nil nehrine benzetilmiştir. Âşık, vaizin sohbetinde bahsettiği cehennemden sevgiliden ayrı kalmak olduğunu dile getirmiş ve cehennem ateşiyle ayrılık ateşinin bir tutmuştur. Vuslat ise âşığa bir bayramdır ve bu bayramda âşık, sevgili için canını kurban edebilir. Klasik şiirde sevgilinin âşığa kavuşması oldukça nadir görülen bir durumdur. *Usûlî Divânî*'nda bu duruma rastlanır. Ayrıca divanda sevgili için mihriban ifadesine de yer verilmiş ve az da olsa onun merhametli oluşuna değinilmiştir.

Tal'atı hûb u kamu şekl ü şemâyil mahbûb

Lîk hayrân eder ol tavr-ı garîbâne beni (G. 134/2)

Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciger kebâb

Dîl bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkîsâr (Mus. I/4)

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb

Kaldı gönül Mısır harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim

Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

Yârin cemâlini gördün ayagina yüzün sürdün

Usûlî bayrama erdin var canını kurbân eyle (G. 117/7)

Çünkü yâr oldun Usûlî kuluna sultânım

Gam degil cümle cihân dopdolu agyâr olsa (G. 120/5)

Usûlî Dîvânı'nda umûmî olarak bu özellikleriyle ele alınan sevgili için divanda birtakım benzetmeler yapılmıştır. Kimi beyitlerde sevgiliye yer verilmiş kimi beyitlerde ise sadece mecaz ve benzetilen unsur zikredilmiştir.

3.2. SEVGİLİ İLE İLGİLİ TASAVVURLAR

3.2.1. Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Süleymân, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin

Eşsiz güzelliğiyle dillere destan olan Hz. Yûsuf, divanda sevgilinin güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Mısır ülkesi olarak düşünülen gönül, sultanından/sevgiliden mahrum kalan bir yerdir.

Her kimin bir sencileyin **Yûsuf**-ı Ken'ânı yok
Gönlü bir Mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Divanda Halîl ismiyle de zikredilen Hz. İbrâhim, yaşadığı kurban hadisesi sebebiyle ele alınmıştır. Usûlî, bu hadiseye atıfta bulunarak sevgilinin kulu ve kurbânı olduğunu dile getirmiştir.

Eşiginde gâm u mihmânıyam ben
Halîlin kuluyam kurbânıyam ben (Ş. 1/175)

Klasik şiir geleneğinde güç ve azamet sahibi sevgilinin karşısında aciz ve zavallı âşık vardır. Bu özellikleriyle sevgili ile Süleymân, âşık ile de karınca arasında ilgi kurulur. Usûlî de sevgili ve âşığı ifade ederken bu benzetmelerden yararlanmıştır. Beyitte Hz. Süleyman ve karınca hadisesine telmihte bulunulur.

Bugün bir mûrdan kem zerreyem ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. 1/161)

Usûlî, bu dinî şahsiyetleri yalnızca benzetme unsuru olarak kullanmamış, onlara gerçek anlamda sevgi beslediğini de dile getirmiştir. Divanda ehl-i beyte duyduğu sevgi ve bağlılığını gizlemeyen Usûlî, sevdiğinin Hasan, Kerbelâ şehidi Hüseyin ve Hz. Ali olduğunu vurgulamıştır.

Yâ **Hasan** yâhûd **Hüseyin**-i Kerbelâdır sevdiğim
Lahmüke lahmî **Ali-yi Murtazâ**dır sevdiğim (Mus. II/1-3)

3.2.2. Sultân, Padişâh, Şâh, Hünkâr, Beglerbegi, Begceğiz, Efendi

Saray mensubu olan ve devlet yönetiminde sözü geçen kişiler için kullanılan bu unvanlar, sevgilinin en fazla benzetildiği mefhumlardır. Âşık, sevgiliyi devletli bir sultan olarak tanımlar ve bu sultana yürekten bağlılığını dile getirir. Sultandan ayrılan âşık, -kâfir

veya müslüman- her kesime mensup kişilerin kendi haline acımasını ister. Sevgili, âşığın gönül tahtında hüküm süren, dilediğinde gönül ülkesine savaşlar açarak orayı yağmalayan bir sultan olarak düşünülür.

Gitdim ammâ kaldı kapıda dil ü cânım benim
Cân u dilden kulunam devletli **sultânım** benim (G. 88/1)

Bildim bugün cân acısın cânândan ayrıldım meded
Kâfir müselmân acısın **sultân**dan ayrıldım meded (G. 15/1)

Yağmalandı cân u dil rahtı vü rahat kalmadı
Âteş urdu aşk **sultânım** çü hânümânıma (G. 124/2)

Sevgili, kuluna/âşığa azap eden bir padişahdır. Yaptığı işkence ise âşıktan kendisini uzak tutmasıdır. Bu ayrılığa tahammül edemeyen âşık sevgiliye seslenerek sevmenin günah olmadığını vurgular. Aslında âşık, sevgilinin kendisine yâr olmayacağını farkındadır. Çünkü o bir padişahdır, kendisi ise kuldur. Padişahın bir kula yâr olduğu görülmemiştir. Usûlî, sevgilinin kendisine büyü yaptığını ve bu yüzden sevgiliye esir olduğunu söyler. Aşk padişahı olan sevgili, âşığın esareti altına almış ve onu öldürmek istemiştir.

Gel azâb etme cahîm-i hicre salma bendeni
Pâdişâhım seni sevdiyse günahkâr olmadı (G. 146/2)

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol **pâdişâ** (G. 5/7)

Ne sihr etdin ne hoş tatlı dilin var **pâdişâhım** kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi gulâm etdin (G. 66/7)

Esîrimdir ben anı öldürem yarım bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik **efendim pâdişâhım**dan (G. 107/3)

Âşık, sevgiliyi güzeller şâhı veya cihan şâhı olarak nitelendirir. Sevgilinin gönüllere merhamet etmesini dileyen âşık, muradına eriştiğini ve güzellik şahının temennâsında olduğunu dile getirir.

Gönlümün buldum murâdını tesellâsındayam
Bir güzeller **şâhının** her dem temennâsındayam (Mus. II/4)

Pâmâl-1 sipâh-1 gam olan dillere rahm et
Sabr eyle eyâ **şâh**-1 cihân kanda gidersin (G. 106/3)

Sevgili, gönül tahtında oturan ve askerleriyle şehirler yıkan bir hünkâr olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, sevgiliden “*cihan dilberlerinin en iyisi*” ve “*güzeller içinde bir beglerbegi*” diyerek söz etmiştir.

Gamzeden leşker çekip şehir ü vilâyet yıkmayı
Bu gönül tahtında **hünkâr** olmayınca bilmedin (G. 73/4)

Sevgili cihân dilberlerinin yegregidir
Güzeller içre bir **beglerbegidir** (§. 1/167)

Sevgili için kullanılan hitaplardan biri de begcegidir. *Usûlî Dîvânî*'nda “*begcegizim*” redifli bir gazel mevcuttur. (G. 84) Bu şiirde âşık, sevgiliye yakararak birtakım isteklerde bulunur. Gözyaşlarının revân olmamasını isteyen âşık, âh ve figân etmemek için sevgiliye yalvarır. Bu yakarışın sonunda Usûlî, sözün gevher kadar kıymetli olduğunu ve bu dökülen dillerin ziyan olmamasını ister.

Yaşımı seyl-i revân etme benim **begcegizim**
İşimi âh u figân etme benim **begcegizim** (G. 84/1)

Kadrini bilmeze harç etme sözün gevherini
Yok yere bunca ziyân etme benim **begcegizim** (G. 84/11)

3.2.3. Şems (Mîhr, Âfitâb, Hurşîd), Mâh, Encüm

Divanda zikredilen bu gök cisimleri, eşsiz ve benzersiz oluşları, kâinatı aydınlatmaları ve ulaşılması imkânsız olmaları sebebiyle sevgili için benzetilen olmuşlardır. Sevgili, eşi benzeri olmayan, kusursuz ve eksiksiz yaratılmış, cihanı süsleyen bir güneş gibidir. Âşık, karanlık bir eve benzettiği gönlüne ışık girebilmesi için pencere açar. Bu pencere vücuduna açtığı yaralardır. Böylece sevgilinin güneş gibi aydınlatıcı ışıkları âşığın karanlık gönlüne isabet edecektir.

Şükr Hakka kim yine bir mehlîkâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa **şems**-i duhâdır sevdiğim (Mus. II/1-1)

Eksigin yok zerrece bir bî-bedel mahbûbsun
Âh kim **hercâyisin mîhr**-i cihân ârâ gibi (G. 142/7)

Tîr-i **mîhr**-i yâr ile ey dil serâser revzen ol

Dâimâ ey hâne-i târik anınla rûşen ol (G. 75/1)

Güneş, yararlı etkilerinin yanı sıra olumsuz özellikleriyle de ele alınmıştır. Güneş ışığına fazla maruz kalan insanı güneş çarparak hasta eder. Hatta bu güneş çarpması ölümcül dahi olabilir. Âşık da sevgilinin etkisinde kalarak hastalanmış, ölümü beklemektedir.

Öldürem yarın bugün sabr et diyü ben hastaya
Âh ey bed-**mîhr** öldürdün beni ferdâ ile (G. 121/2)

Âşık, beyitte sevgiliyi güneşten daha üstün tutmuştur. Güneş gibi göz alıcı ve eşsiz bir güzelin dahi kapısına gelmesi âşığın umrunda değildir. Çünkü o, yalnızca sevgiliyi arzular, gözü ondan başkasını görmez, gönlü ondan başkasını sevmez.

Ger gelirse kapıma **hurşîd**-i hâver sevmezem
Âfitâb olursa da bir gayri dilber sevmezem (Mus. II/3-4)

Aydın erişilmez özelliği ile sevgili arasında ilgi kurân âşık, ettiği âhların ve figânların onu göğe/sevgiliye ulaştıramayacağından söz eder. Âşık, mihnet köşesinde âh ederek inlemektedir. Sevgili ise bu durumdan çekinmez.

Erişmez çünkü ol **mâha** nedir bunca figân ey dil
Elin alıp seni göğe çıkarmaz hûd bu efgânın (G. 72/2)

Düşüp hâk-ı mezelletde yatar dil künc-i mihnette
O **mâh**-ı rif'atde ne pervâ âh u zârımdan (G. 95/2)

“Yıldızlar” anlamına gelen encüm, divanda sevgiliyi değil, ondan başka güzelleri ifade etmek için kullanılmıştır. Gökyüzünde bulunan tüm yıldızlar, güzeller olarak tasavvur edilmiş, sevgili ise bu yıldızlar arasında en belirgin, en aydınlatıcı, en görkemli ve en ihtişamlı olan mehtâp gibi düşünülmüştür.

Hâsılı mahbûblardan gün gibi mümtâz olup
Encüm olsa hûblar ol **mâh-tâb** olmak gerek (G. 68/5)

3.2.4. Gülistân, Gül'izâr, Nev-bahâr

Âşık, sevgiliyi taze bir gülbahçesine benzetirken kendisini de belalı bir bülbül olarak düşünmüştür. Bu gam hazanında bülbülün yüzü gülmez ve gönlü açılmaz. Bunun için hazanın gülbahçesine çevrilmesi yani sevgilinin yetişmesi gerekir.

Gül yüzünsüz gam hazânında belâlî bülbülün
Gönlü açılmaz gel ey tâze **gülistânım** yetiş (G. 52/4)

Klasik şiirde âşık ile sevgili arasında habercilik görevi yapan sabâ rüzgârı, âşığa gülbahçesinden yeni haberler getirmiştir. Bu haberlerin kendisine ulaşmasıyla âşığın canı, ilkbahar rüzgarının kendisine erişmesi gibi hayat bulmuştur. Âşık, nev-bahârım diyerek

sevgiliye hitap etmiş ve canlı bir yaprağa benzeyen yüreğinin sevgilinin ayrılığıyla hazan yaprağına döndüğünü dile getirmiştir.

Sabâ verdi yine tâze haberler **gül'izârı**mdan
Yine cânım hayât erdi nesîm-i **nev-bahârı**mdan (G. 95/1)

Nevbâharım yüregim taşdan ağaçdan berk iken
Şol hazân yaprağı gibi etdi lerzân ayrılık (G. 60/6)

3.2.5. Gül (Gül-i Ra'nâ), Gonca, Nihâl, Yâsemen (Semen)

Tabiatla ilgili mefhumlar ile sevgili arasında benzetme kurulması, bu unsurların rengi, şekli, kokusu, tazeliği ve ferahlığı sebebiyledir. Divanda gül, umûmî olarak sevgili ile değil, onun güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir. Âşığın nazarında sevgili, cennet bahçesinin bir gülüdür. Bu gülün dikenini ise ağyârdır. Gülün dikenle dost olamayacağını gibi sevgilinin de ağyârla birlikte olması yakışı kalmaz.

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâğ-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultânım (G. 91/1)

Klasik şiirde oldukça fazla kullanılan “*gül ve bülbül*” mazmunu beyitte karşımıza çıkmaktadır. Sevgili ile gül arasında bağ kuran âşık, kendisini de gülün başından ayrılmayan bir bülbül olarak görmektedir. Âşık güle benzettiği sevgilisinin kendisinden usanmamasını ister. Çünkü gülbahçesi, bülbülünden hiç rahatsız olmamıştır.

Bezme bizden ey **gül-i ra'nâ** ki bâğ-ı dehrde
Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146 /4)

Cihanı gülbahçesindeki goncalara benzeten âşık, bu goncaların deli gönlünün eğlencesi olduğunu ifade eder. Beyitte gonca ile sevgili arasında ilgi kurulmuştur.

Cihân gülzârı içre **goncalardır**
Dil-i dîvâneme eğlencelerdir (Ş. 1/186)

Sevgili, gül bahçesinde biten taze bir fidana benzetilir. Sevgilinin boyu ile serv arasında bağ kuran âşık, her pelidin/ağyarın onun yanında dolaşmamasını ister. Sevgili, cennet bahçesinin bir gülü, bir semen veya bir yasemen gibi düşünülür.

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir **nihâl-i tâzesin**
Ey boyu servim salınmasın yanınca her pelîd (G. 14/2)

Yâ mücessem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ **gül-i gülzâr-ı cennet** yâ **semen** yâ **yâsemen** (K. 4/1)

3.2.6. Melek, Hûrî, Perî (Perî-peyker)

Muhteşem bir güzellikte yaratılan, gözle görülemeyen ve olağanüstü bir varlık olan sevgili, bu hususiyetlerinden ötürü bir melek, hûrî veya perî olarak algılanmıştır. Âşık, öyle güzel bir melek sevmiştir ki insanlar ona hayran kalır. Bu olağanüstü güzelliği karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen âşık, bu perî yüzlü güzelin insan olup olmadığı konusunda kuşkuya kapılır. Hatta diğer bir beyitte sevgilinin melekten daha güzel olduğu ima edilir. Bu fevkalâde güzellik karşısında melekler tahsîn okur.

Bir **melek** sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol **perî-peyker** ne hûb insân olur (G. 21 /1)

Ay u gün cümle **melekler** hüsnüne tahsîn okur
Bârekallâh zî-cemâl-i ahsen ü hüsn-i cemîl (G. 74/2)

Güzel yaratılışlı cennet varlıkları olan hûrîler, beyitte diğer cennet unsurları ile birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Âşık, bu beyitte sevgiliyi cennet hûrîsi olarak tanımlar.

Kâmetin tûbâ lebin kevser sözün mâ’-i ma’în
Kûyun ey **hûr**-ı cinânım cennet’ül-mevâ gibi (G.142/6)

Usûlî, peri olarak nitelendirdiği sevgilinin yolunda can vermenin doğru olmadığından söz eder. Çünkü sevgili bir padişah, âşık ise kuldur. Padişahın kuluna yâr olduğu görülmemiştir.

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol **perî**
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdişâ (G. 5/7)

3.2.7. Büt, Sanem, Nigâr

Olağanüstü bir güzellikte olmasına rağmen gönlü katılaştırmış sevgili, bu hususiyetleriyle puta benzetilmektedir. Âşık, sevgilinin cansız ve taş kalpli olmasına vurgu yaparak bu put misali güzele gönül verilmemesi gerektiğini öğütler.

Hulku olmayan güzel san sûret-i dîvârdır
Ey Usûlî bir **büt**-ibî-canâ verme gönlünü (G. 130/5)

Put yapımının Çîn’de meşhur olması sebebiyle bu mefhum beyitlerde Çîn ülkesiyle birlikte zikredilir. Sevgili öyle mükemmel bir güzelliktedir ki Çîn’de ve Çiğil’de eşi ve benzeri bir puta rastlanmaz. Âşık, Çîn putuna gönül verip bağlanması sebebiyle kâfir olarak damgalanmış ve büthaneden sürülmüştür. Beyitte zâhite seslenen âşık, Çîn putuna gönül verdiği için kâfir olarak anılmak istemediğini ve kendisinin de Tanrı’nın bir kulu olduğunu vurgular.

Dîn ü dil vermek revâdır sen **büt-i Çîne** dedim

Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büthânededen (G. 93/7)

Kafir etdiler beni feryâd bu büthânedede
Dîn u dil gâret ider sîmîn **sanem**ler var imiş (G. 51/4)

Yine bir **büt** misâl et deyr-i dilde
Ki misli olmaya Çîn ü Çiğilde (Ş. 1/109)

Bir **büt-i Çîne** gönül verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahi Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Sevgilinin güzelliğiyle resim arasında ilgi kuran âşık, aslında bu güzelliğin ardında Tanrı'nın sıfatı olduğunu ve mana aleminde bu sıfatın seyredildiğini ifade eder.

Sûretâ gerçi **nigârın** rûyü zîbâsındayız
Lîk ma'nîde sîfât-ı Hak temâşâsındayız (G. 46/1)

3.2.8. Dîn, İmân, İmansız, Kâfir, Sâhir, Mâhir, Vefasız, Zâlim

Usûlî, divanda sevdiği kimseler için *dînim*, *îmânım* gibi tabirler kullanmıştır. Aynı zamanda âşığın sevgili yolunda can verdiğini söyleyerek ona dîn ve iman gibi bağlı olduğuna vurgu yapmıştır. Başka bir beyitte ise sevgilinin âşığı yoldan çıkarttığı ve imansız olan sevgilinin âşığı dininden ettiği görülür.

Gözümde nûr u tende cânım oldur
Severem **dînim** ü **îmânım** oldur (Ş. 1/144)

Behey güzellerin hânı âşıkın **dîni îmânı**
Yoluna vereyin cânı kor muyun seni kor muyun (G. 112/2)

Gözümüzden ayırdı şem'-i ruhun
Bizi dînsiz kodu bu **îmânsız** (G. 45/3)

Sevgili, âşığı büyüleyerek gönlünü alan bir sâhir ve cefa etmekte ustalaşmış, vefadan yoksun bir kâfir olarak tasavvur edilir. Bunları idrak eden âşık ise sevgiliden uzaklaşmak için onun bulunduğu şehri terk etmek ister.

Dil alır **sâhir** imişsin cefâdan mâhir imişsin
Vefâsız kâfir imişsin gidelim bâri şehrinden (G. 111/6)

Acımasız ve zalim sevgiliye seslenen âşık, hasta canının bu cefalar sebebiyle sabahlara kadar feryâd ettiğini söyler.

Hasta cânım subha denli çağırıp feryâd eder

El-amân ey seng-dil **zâlim**elinden elamân

(Mus. V/4-2)

3.2.9. Leylâ, Şîrîn, Azrâ

Klasik Türk edebiyatında en fazla sözü edilen bu efsanevî aşk kahramanları, âşık ve sevgili için benzetilen olmuşlardır. Şair, Leylâ ve Mecnûn aşkına telmihte bulunarak sevgilinin sûretinde Tanrı'nın sıfatının görüldüğünü vurgular. Görünüşte Leylâ olarak vücut bulan sevgilinin ardında Mevlâ'nın özü ve sıfatları yatmaktadır.

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör

Zâhiri **Leylâ**dadır ammâ bâtını Mevlâdadır

(G. 25/3)

Leylâ, renk bakımından sevgilinin saçını ifade edecek şekilde kullanılarak tevriye yapılmıştır. Sevgilinin sırlarını ancak Mecnûn'un gözüyle bakan âşıklar fark edebilir.

Âşık-ı şûrîde anar zülf ü hâlin hâletini

Dîde-i Mecnûna sor şol sırrı kim **Leylâ**dadır

(G. 25/7)

Ferhâd ile Şîrîn hadisesini akıllara getiren beyitte Şîrîn, sevgilinin tatlı ağzı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Çektiği sıkıntı ve eziyetler sebebiyle kendisini Ferhâd ile bir tutan âşık, dağlara ulaşacak kadar mihnete sahip olduğunu dile getirir.

Bugün Ferhâd-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam

Bana ey Husrev ü **Şîrîn**-dehen dağlarca mihnetdir

(G. 33/4)

Şair, bu dünyadan nice âşıkların gelip geçtiğini anlatırken âşıklardan Vâmık, sevgililerden ise Azrâ diyerek söz etmiştir.

Kimi âşık kimisi ma'sûk olmuş

Kimi **Azrâ** kimisi Vâmık olmuş

(Ş. 1/29)

3.2.10. Şem', Nûr

Klasik Türk edebiyatı metinlerinde “şem' ve pervâne” mazmunu oldukça yaygın kullanılmış ve pek çok şiire konu olmuştur. Sevgili, her şeyden önce yakıcı ateşiyle muma benzetilmiş, âşık ise muma yaklaşarak kendini ateşe atan bir pervâne olarak düşünülmüştür.

Yanıp yakıla huzûrunda gönül göynüklerin söyle

Ben bu pervânedan ol **şem'**a yana yana aşk eyle

(G. 116/2)

Aşk oduna yandı ser-tâ-pâ gönül pervâne-vâr

Hâlim ey pervâne var ol **şem'**â yana yana de

(G. 125/5)

Parlaklığıyla göz alıcı bir güzelliğe sahip olan sevgili, âşığın nazarında nûr olarak tasavvur etmiştir. Yine bu özellikleriyle sevgili, güneş ve ay arasında ilgi kurulmuştur. Sevgili baştan başa bir nurdur. Âşık, böyle eşsiz bir güzeli sevdiği için Allah'a şükreder.

Bir musavver **nûr**dur bir âfitâbım var benim
Bir celflü'l-kadr bir âlî-cenâbım var benim (G. 87/1)

Şükr Hakka kim yine bir mehlikâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa şems-i duhâdır sevdiğim (Mus. II/1-1)

Ey gözüm **nûr**u vü gönlümün sürûru şükr kim
Geh gözümde câ vü geh gönlümde me'vâ eyledin (G. 67/5)

3.2.11. Oglan, Cevân, Tıfıl

Divanda sevgili için kullanılan benzetme unsurlarında biri de oğlandır. Bu benzetme sevgilinin taze, genç ve güzel oluşu sebebiyledir. Usûlî, akıllı olanların deli oğlana gönül vermeyeceğini söyler.

Âkil isen ey gönül nâdâna verme gönlünü
Kadrini bilmez deli **oglan**a verme gönlünü (G. 130/1)

Âşık, sevgilinin yolunu gözlerken gençliğini kaybetmiş ve artık ihtiyarlamıştır. Bu bekleyiş sırasında tarifsiz bir eziyet çeken âşık, nev-cevân olarak nitelendirdiği sevgilinin gelmediğini dile getirir.

Oldum oglan u kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ pîrlik ol nev-**cevân**ım gelmedi (G. 147/4)

Sevgiliyi küçük bir çocuk olarak gören âşık, bu sebeple onun sorumluluklarının bilincinde olmadığını söyler. Şâh olarak tasavvur ettiği sevgilinin kullarından/âşığından haberdar olmaması, onun bir çocuk olmasına bağlanır.

Dirîgâ kim **tıfıl**dır dahı ol şâh
Degildir kulları hâlerinden âgâh (Ş. 1/169)

3.2.12. Dürr (Dürr-i beyzâ), Gevher, Genc (Genc-i Nihân)

Âşık, dünyada eşi benzeri bulunmayan sevgilinin kıymetli oluşunu onu beyaz bir inciye benzeterek anlatmak istemiştir. Devrin ticaret erbabından olan sarraf, bu dükkân içerisinde sevgili kadar kıymetli bir gevherin daha bulunmadığını söyler.

Gevher-i yekdâne-i cismine cânlardır sade
Dürr-i beyzâsın seni her bed güherden saklasın (G. 101/6)

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr sarrâfi
Dedi bunun gibi **gevher** bulunmaya dükân içre (G. 126/4)

Peri olarak nitelendirilen sevgili, âşığı yine divane bir hale sokmuştur. O, âşığın gönlünü viraneye çeviren gizli bir hazinedir.

Bir perî kıldı yine âşık-ı dîvâne beni
Yine bir **genc-i nihân** eyledi vîrâne beni (G. 134/1)

3.2.13. Âhû, Hümâ

Sevgilinin âhûya benzetilmesi, onun güzel kokusu sebebiyledir. Bu kokuyu getiren aracı ise sabâ rüzgarıdır. Âşık, seher vakti sevgilinin misk kokusunu aldığından Hoten'den bir güzel âhû geldiğini düşünür. Çünkü misk kokusu, Hoten diyarındaki âhûların göbeğinde bulunan bir pıhtıdan meydana gelir.

Çın seherden yine enfâs-ı sabâ bû gelir
Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel **âhû** gelir (G. 30/1)

Serv boylu bir güzele gönlünü kaptırdığını söyleyen âşık, ondan Hümâ diyerek söz eder. Sevgili güzeller arasında en seçkin ve üstün olanıdır.

Sâyesinde pâdişâhım bir **hümâ**dır sevdiğim
Serv-kad mahbûblarda müntehâdır sevdiğim (Mus. II/1-2)

3.2.14. Dünyâ, Gönül Eğlencesi, Âfet

Sözünde durmayan ve iki yüzlü olarak ifade edilen sevgili, bu hususiyetleri sebebiyle dünyaya benzetilmiştir. Âşık ise sevgilinin bu huyundan rahatsızdır.

Yine bir yüz dahi gösterdin bu ben dervîşine
İki yüzlü olma hey çok sevdiğim **dünyâ** gibi (G.142/8)

Sevgili, âşığın gönlünün eğlencesidir. Onun gitmesiyle âşık, gamdan helak olmuştur. Yıkıcı özelliğinden dolayı afete benzetilen sevgili, âşığı terk ederek eğlence yeri olan gönlünü harabeye çevirmiştir.

Gönül eğlencesi gitdi meded gamdan helâk oldum
Ol **âfet** bizi terk etdi meded gamdan helâk oldum (G. 80/1)

3.2.15. Merdüm, Mihribân

Âşık sevgiliyi izah ederken “gözümde nûr, çeşmimde gözbebeği” ifadelerine yer vermiştir. Âşığın tüm isteği sevgiliyi görmektir. Bu dileği gerçekleşen âşık, amacına ulaşmıştır.

Gözümde nûrsun çeşmimde **merdüm**
Seni gördüm kamu maksûda erdim (Ş. 1/153)

Âşığın canı ve gönlü hasret ocağı içerisinde kebâb olmuştur. Bunun sebebi ayrı kaldığı ve hasret duyduğu sevgilinin gelmeyişidir. Beyitte sevgilinin merhametli oluşu ima edilmiş olsa da o, âşığa acı çektirmeye devam etmektedir.

Hasret ocağı içre kebâb oldu cân u dil
Vâ hasretâ ki gelmedi ol **mihribân**ımız (G. 37/2)

3.2.16. Rûh, Cân

Cânın bedenden ayrı kalamadığı gibi âşık da sevgiliden ayrı yapamaz. Rûh bedenden çıktığı vakit hayat son bulur. Âşık da bu sebeple cân, rûh ve sevgili arasında benzetme kurmuştur.

Olmazmış bu cân cânânsız
Hîç beden olabile mi cânsız (G. 45/1)

Dedim ol yâre kim ey yâr cânı
Bu mürde cisminin rûh-ı revânı (Ş. 1/111)

3.3. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI

3.3.1. Saç (Zülf, Turre, Mûy, Mergûl)

3.3.1.1. Umûmî Olarak Saç

Klasik Türk şiirinde saç, sevgilinin güzellik unsurları arasında en fazla sözü edilen ve en fazla teşbih ve mecazlara konu olan mefhumdur. Divanlarda çoklukla şekli, rengi ve kokusuyla muhtelif benzetmeler yapılır. Ancak *Usûlî Dîvânı*'ndadaha çok saçın şekli ve kokusu ele alınmıştır. Şekil itibariyle ipe veya zincire benzetilen saç, kokusuyla sümbül, misk ve anbere teşbih edilir. Aynı zamanda beyitlerde leyl, sevdâ, küfür gibi kelimelerle birlikte zikredilerek tevriyeli bir kullanım yapılmıştır.

Güzellerin boyunlarına dolanan *gîsû*; sevgilinin belini kemer gibi sarıp kenar eyleyen *mûy*; omuza dökülen saçın yüzü kapatmaması için enseden bağlanan şekli olan *turra*; zincir gibi toprağa düşerek güzelin ayaklarına kadar uzanan veya dolunayı örten bulut gibi sevgilinin yüzü üzerinde bulunan saça ise *zülfa*dı verilir.¹⁷⁴

3.3.1.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar

3.3.1.2.1. Rişte, Resen, Zencîr, Tarrâr, Ag (Duzag)

Saçın bu mefhumlarla ilgi kurulması hem şekli hem de bağlayıcı özellikte olmaları sebebiyledir. Âşık, saçın bir iplik mi, yoksa Hoten diyarından gelen bir müşk mü olduğu

¹⁷⁴ Ahmet Tanyıldız, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, *Turkish Studies*, Volume.4/2, s. 990.

konusunda emin değildir. Sabâ rüzgârı sevgilinin zincire benzeyen saçlarına temas ederek onları harekete geçirmiştir. Bu durum âşığı çılgına çevirmiş ve onu divane bir hale sokmuştur. Beyitte delilerin zincire vurulması hadisesi de akıllara getirilmektedir.

Yâ ser-âmed bir habeş mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki **rişte** ömr yâ mergûl yâ müşk-i Hoten (K. 4/3)

Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ **tarrâr-ı cân**
Yâ tırâz-ı anberîn yâ misk yâ müşkîn **resen** (K. 4 /4)

Yine dîvâneliğim tuttu görün şeydâlar
Zülfü **zencîrini** depretdi gibi bâd-ı sabâ (G. 4/2)

Saç, âşığın gönül kuşunu tuzağa düşüren bir ağ olarak düşünülmüştür. Bu tuzağa yakalanan âşığın kurtulması ise neredeyse imkansızdır. Kapana kısılan âşık, bu durumdan kurtulabileceği konusunda endişelidir.

Siyeh sünbüllerin çini gönül murguna **ag** ancak
Nice cân kurtara miskîn acerb müşkil **duzag** ancak (G. 61/1)

3.3.1.2.2. Mâr, Ejder

Uzun ve kıvrımlı bir yapıya sahip olan saç, renk ve şekil itibariyle yılanı benzetilir. Saç, sevgilinin hazine olarak tahayyül edilen yüzünün muhafızıdır. Âşık, gönlünde sevgilinin saçının hayali bulunduğunu söyleyerek, koynunda bin başlı bir ejder beslediğini dile getirir.

Sümbülleri ki gül yüzüne târumâr ola
Can u gönül helâkine her târ **mâr** olur (G. 35/2)

Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş
Cânım içinde yatar bin başlı **ejder** var imiş (G. 51/1)

3.3.1.2.3. Sünbül, Müşk, Misk, Anber, Gül-âb

Hoş kokularıyla bilinen bu mefhumlar, sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin saçını tanımlamakta zorluk çeken âşık, bu saçın ne olduğu konusunda şüphede kalır. Onu sünbüle, anbere, miske veya bir müşke benzetir. Şair, bu unsurları bir beyitte zikrederek tenasüp yapmıştır. Sevgilinin anber kokusuna benzeyen saçı, canlandırıcı bir özelliğe sahiptir. İsâ'nın nefesiyle ölümlere can vermesi gibi sevgilinin anber kokulu saçı da ölmüş gönüllere hayat bağışlar.

Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ tarrâr-ı cân

Yâ tırâz-ı **anberîn** yâ **misk** yâ **müşkîn** resen (K. 4/4)

Her diyâra kim erişse rûy-ı mûyundan eser
Toprağı **misk** ü suyu anın **gül-âb** olmak gerek (G. 69/4)

Cân verir enfâs-ı İsâ gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dağıtsa bûy-ı zülf-i **anber-bârını** (G. 128/3)

3.3.1.2.4. Berat, Kadir

Divan şiirinde mukaddes bir varlık olan sevgilinin güzellik unsurları da kudsiyet taşımaktadır. Bu bağlamda sevgilinin saçıyla mübarek Kadir ve Berat geceleri arasında ilgi kurulmuştur. Sevgilinin yüzü ise nevruz ve bayram olarak düşünülmüştür.

Yüzünden nüshadır nevrûz ile ıyd
Saçındandır şeb-i **kadrin berâtı** (G. 141/4)

3.3.2. Kaş (Ebrû)

3.3.2.1. Umûmî Olarak Kaş

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri olan kaş, *Usûlî Dîvânı*'nda fitne çıkarıcı, âşığa bela okları atan, öldürücü bir özelliğe sahiptir. Yay olarak tasavvur edilmesi, kaşın şekil bakımından bu savaş aletine benzemesi sebebiyledir. Yayın attığı oklar ise gamze veya kirpik oklarıdır. Kaş, göz ile birlikte işaret vererek Usûlî'nin katline sebep olur. Hilâle benzetilen kaşı görme şerefine nail olan âşık, bayrama erişmiş ve bu bayramda canını kurban etmeyi göze almıştır.

3.3.2.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.2.2.1. Kemân, Yay

Sevgilinin bir bakışına hayatını feda edebilecek kadar çok seven âşık, canını bir nişan tahtası olarak hazırlamış, sevgiliyi beklemektedir. Ancak kaşlarını gererek âşığın canına bela okları fırlatan sevgili, gelmemiştir. Âşık ise bu durumdan yakınmaktadır.

Pûte-i cân u dile tîr-i belâ durmaz gelir
Ey Usûlî gerçi ol kaşı **kemânım** gelmedi (G. 147/5)

Kaş ile göz işâreti besdir
Katline ey Usûlî nass-ı sarîh (G. 12/6)

Keman kaşlı sevgiliye erişen âşık, artık bayrama ulaştığını ve sevgilinin eşğinde canını kurban edebileceğini söyler.

Erişmesin visâlin ıydine dil ey **kemân- ebrû**

Eşğinde eger bin cân ile olmazsa kurbânın (G. 72/3)

Yay olarak düşünülen kaş, gerildiğinde âşığın canına ok fırlatan ölümcül bir savaş aletine benzetilmektedir. Âşık ise ölümü göze alarak canını bu oklar arasına atan korkusuz bir kimsedir. Sevgiliye yaklaşıldığında öleceğini bilen âşık, bu durumu *Ka'be kavseyn*¹⁷⁵ ifadesiyle açıklar.

Geceler şol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın

Ey kaşı **yây** yoksa tîr-i âhdan korkmaz mısın (Mus.IX/3-1)

Çün atıldı **kaş**ların yâsına kurbân olmaga

Çâk Usûlî *Kabe Kavseynin ev ednâsındadır* (G. 24/7)

3.3.2.2.2. Kej-râ, Tâk

Usûlî, şekil ve yapısı sebebiyle kaşı kej-râya benzetmektedir. Beyitte kelime oyunu yapan şair, yine kaşı eğriliği sebebiyle nûn harfine benzetir.

Nûr üzre nûn yâ ebrû yahûd müşkîn kemân

Yâ iki **kej-râ**dır olmuş râları mekr ü fiten (K. 4/7)

Yine eğri yapısı sebebiyle kâş ile tâk arasında ilgi kuran âşık, mescide giren imamın sevgilinin kaşını hatırladığında yüzünü mihraptan döndüreceğinden söz eder.

Kaşların **tâk**ın eger yâd etse mescidde imâm

Kıble hakkı ey sanem yüz döndüre mihrâbdan (G. 109/3)

3.3.2.2.3. Kavs Burcu

Şair, kaşın yine şekil yapısını ele alarak kavs burcu arasında benzerlik kurmuştur. Kaş altında bulunan göz, okçulukta nam salmış bir Türk'e benzetilir. Bu usta okçunun hedefi iskalaması imkansızdır. Mirrih ise bu kavs burcunu kendisine vatan edinmiştir.

Kaşın altında gözün bir Türk-i tîr-endâzdır

Yâ meger Mirrîh kılmış **kavs burcu**nda vatan (K. 4/8)

3.3.2.2.4. Nûn, Râ

Beyitte Arap harflerinden olan “nûn” ve “râ” ile kaş arasında ilgi kuran şair, bu harfleri kullanarak beyitte kelime oyunu yapmıştır

¹⁷⁵“Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ.” Aradaki mesafe; (üst üste getirilen iki yay kadar, hatta daha yakın oldu (Necm, 53/9). Câhiliye Araplarında birlikteliği temsil için iki yay birleştirilip bir ok atılırdı. Bu, maddî mânevî yakınlığın işareti idi. (Elmalılı, VI, 4576-4577)

Çekilsin râları ebrûlar olsun
Uzalsın dâl u lâmı mûlar olsun (Ş. 1/107)

Nûr üzre nûn yâ ebrû yahûd müşkîn kemân
Yâ iki kej-râdır olmuş râları mekr ü fiten (K. 4/7)

3.3.3. Göz (Çeşm, Dîde)

3.3.3.1. Umûmî Olarak Göz

Usûlî Dîvânî 'nda göz, güzellik mefhumu olarak kullanılması yanı sıra tasavvufî manada da ele alınmıştır. Kâinatı yaratan ve kendi rûhunu Âdem'in toprağında gizleyen Tanrı, bu sırrın bilinmesini istemiştir (Bkz. Âyetler ve Hadisler). Bu İlahî sırrın keşfine mazhar olacak kişiler ise nefsin kötü arzularından arınarak insan-ı kâmil mertebesine ulaşan ve eşyaya gönül gözüyle bakarak Tanrı'nın tecellisini gören kimselerdir. Ancak Tanrı'nın sonsuz bir ummana benzeyen mana alemini baştan başa görmek mümkün değildir. Divanda göz ile ilgili manevî anlamda "gönül gözü", "ibret gözü", "can gözü" gibi ifadeler kullanılmıştır.

Bu bahrın haddi vü pâyânı yokdur
Ki sığmaz gözüne imkânı yokdur (P. 2 /32)

Divanda "nazar değmesi" olayına rastlanır. Aynı zamanda gözle ilgili çeşitli deyimlerde karşımıza çıkmaktadır. *Gözünü açmak, gözüne mil çekmek, göze sürme çekmek, göz ucuyla bakmak gibi.*

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan göz ise divanda pek çok teşbih ve mecazlara konu olmuştur.

3.3.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.3.2.1. Mest, Fitneci

Divanda renk bakımından siyah olarak tasavvur edilen göz, baygın bakışı sebebiyle sarhoş olarak ele alınmıştır. Âşığın gönlü ise bu sarhoş göz sebebiyle meyhâne köşesinde kalmıştır. Ayrıca gözün fitneci oluşundan da söz edilmiştir.

Şol iki mest u siyekâr gözün fitneleri
Eyledi mu'tekif-i gûşe-i meyhâne beni (G. 134/3)

3.3.3.2.2. Sehhâr

Büyüleyici bir etkiye sahip olan göz, âşığı kendine bağlayıcı özelliği sebebiyle sehhâr olarak düşünülmüştür.

Gerçi bağladı gözün gözüme uyku yolların
Ol iki **sehhârı** âsîb-i seherden saklasın (G. 101/2)

3.3.3.2.3. Kattâl

Gözler, güzellik pazarında gönül satın alan iki katil olarak tahayyül edilmiştir. Âşık, öldürücü özelliğe sahip olan bu gözlere karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgular.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının
Hüsn bâzârına gelmiş o iki **kattâllar** (G. 34/8)

3.3.3.2.4. Türk, Mirrîh

Ok atmada usta olarak bilinen Türk, göz için benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Kaş ise eğri yapısı sebebiyle yaya teşbih edilir. Yay burcunun bulunduğu gezegen Mirrîh'dir. Şair bu durumu "*Mirrîh kavs burcunu vatan edinmiş*" diyerek açıklar. Kasidede sözü edilen bu ifadelerle memdûhun savaşçı özelliğine de övgüde bulunulur.

Kaşın altında gözün bir **Türk-i tîr-endâzdır**
Yâ meger **Mirrîh** kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

3.3.4. Gamze

3.3.4.1. Umûmî Olarak Gamze

Gamze, âşığı cezbederek kendisine bağlayan sevgilinin yan bakışıdır. Göz, kaş ve kirpik üçlüsüyle birlikte anılan gamze, âşık için ölümcüldür. Sevgili, âşığa göz ucuyla bakarak onun bağrının delinmesine yol açar. Âşık, bu olumsuz durumu kendi lehine çevirir ve bu açılan bağrın, aslında bahtını açan bir fetih kapısı olarak görür.

Göz ucuyla bakdı deldi bagrımı ol **gamzekâr**
Bahtım açıldı Usûlî feth-i bâbım var benim (G. 87/5)

3.3.4.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

3.3.4.2.1. Ok (Tîr), Leşker, Hûn-hâr

Usûlî Divânı'nda gamze, daha çok öldürücü savaş âletlerine benzetilerek sevgilinin âşığın canına kastı olduğu vurgulanmak istenmiştir. Gamze, fırlattığı oklarla âşığın canını hedef alarak kan döker. Âşık ise bu durumdan şikayetçi değildir. Çünkü onu öldüren sevgilinin manalı bakışı değil, ayrılığıdır. Sevgiliden ayrı kalan âşık, bu hasretliği çekerken

her gün ölmektedir. Oysa günahsız âşığı öldürmeye bir gamze oku kâfidir. Bu can alıcı gamze oku bile âşığın canına tatlı gelmektedir.

Gamzesi bir **tîri** câna satardı gönlüme
Ey Usûlî bâri şol bâzârı görsem gâh gâh (G. 119/7)

Döksün ko kanımı kim olur **tîr-i** gamzesi
Yüz bin benim gibi kişinin hûn-bahâcığı (G. 145/2)

Gel firâk ile helâk etme Usûlî kulunu
Anı öldürmege ol gamze-i **hûn-hâr** yeter (G.32/5)

Bî-günâh âşıkın öldürmeğe **tîr-i** gamzesi
Her hatâ kim işleye ayn-ı sevâb olmak gerek (G. 69/3)

Gamzen **okları** câna tatlı gelir
Küllü şey'in mine'l-melîhi melîh (G. 12/3)

Gamze askerleri, âşığın gönül ülkesine saldırarak şehirleri harap etmiştir. Bu saldırı emrini veren kişi ise gönül tahtında oturan ve hünkâr olarak tasavvur edilen sevgilidir.

Gamzeden **leşker** çekip şehr ü vilâyet yıkmagı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

3.3.4.2.2. Bıçag, Hançer

Gamze için benzetme unsuru olarak kullanılan mefhumlardan biri de bıçaktır. Sarhoş olan ve ne yaptığını bilmeyen göz, âşığa bıçak çekmiştir. Yaralayıcı ve öldürücü özelliğe sahip olan bıçak karşısında âşık, büyük tehlike altındadır. Bu vaziyetten bir an önce kurtulmak ister ve gamzenin öldürücü şerrinden Allah'a sığınır.

Gamzeden kâfir gözü yalın **bıçag** itmiş yine
Hak o bed-mesti Usûlî şûr u şerden saklasın (G. 101/7)

Sevgili ay yüzlü, sırma saçlı bir güzeldir. Her iki yanağında bulunan gamzesi ise sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcısıdır.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Saglu sollu gamzelerden takunur **hançer** güneş (K. 2/4)

3.3.4.2.3. Kattâl

Beyitte yine gamzenin öldürücü ve katil oluşuna değinilmiştir. Canilikte onunla boy ölçücek kişi cihanda yoktur. Sevgili, gamze silahı ile âşığın canına kastetmiş ve yüreğini kanla doldurmuştur.

Kan ile doldurdu agzın yâremi bugün yine
Söyleşemez kimse gamzenle cihân **kattâlidir** (G. 31/3)

3.3.5. Kirpik (Müje)

3.3.5.1. Umûmî Olarak Kirpik

Usûlî Dîvânî'nda kirpik, tıpkı gamze gibi öldürücü özelliğiyle ele alınmıştır. Göz ve kaşa olan yakınlığı bu mefhumlarla birlikte tasavvur edilmesine sebep olmuştur.

3.3.5.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar

3.3.5.2.1. Tîr

Şekil itibariyle kirpik ile ok arasında benzetme kuran şair, bu ölümcül silahın hedefinde âşığın olduğunu ifade eder. Bu durum büyük bir yaygaraya sebep olmaktadır. Âşığın sinesinde okla açılan yara, göz şeklini almıştır. Bu yarayı görenler sevgiliden âşığa bir iz, bir hatıra bıraktığını söylerler. Âşık, sevgilinin oklarından kaçmak istemez. Çünkü bunun devlet nişanı olduğunu düşünür.

Çâk cânın almayınca komadı Usûlînin
Allâh ki kıldı **tîr**-i müjen yaygaracığı (G. 145/5)

Sînemde çekdi **tîr**-i müjen şeklini gözün
Gören dedi ki oh ne güzel yâdigâr olur (G. 35/5)

Kaçma **tîr**-i yârdan devlet nişanıdır gönül
İzzet et sadre geçir andan hatâ gelmez sana (G. 3/7)

3.3.6. Yüz (Cemâl, Dîdâr, Tal'at, Rûy, Vech, Sûret)

3.3.6.1. Umûmî Olarak Yüz

Klasik şairlerde olduğu gibi Usûlî de sevgilinin güzellik unsurlarından yüz üzerinde çok fazla durmuştur. Sevgilinin yüzü pek çok teşbihlere ve mecazlara konu olmuştur. Her şeyden önce yüz, İlahî yansımanın maddî âlemde aksettiği yerlerden biridir. Yüz, güzelliğini

Tanrı'nın tecellisinden alır. Sevgilinin yüzünde bulunan ayva tüyleri ise İlahî kudretin yazmış olduğu ayetlerdir.

Vech-i pâkinde Hak izhâr-ı kemâlât eyleyip

Nice göstermiş sıfatın âyet-i rahmâna bak (G. 64/5)

Sevgili, eşsiz güzellikte yaratılmış, cemalinin cihanda benzeri dahi bulunmayan güzeller şâhıdır. Âşık sevgilinin bu cemaline yürekten bağlıdır. Onu bir bakış görebilmek uğruna iki cihandan da vazgeçmeyi göze almıştır. Onun olağanüstü güzelliğini doyasıya görmek ister. Ancak bu mümkün değildir. Bu sebeple âşık, sevgilinin ayağı tozundan sürme yapılmasını ve gözüne çekilmesini ister. Böylelikle sevgili her an âşığın gözleri önünde olacaktır. Bu güzellikten mahrum olan âşık ise artık tükenmiş ve hali harap olmuştur. Sevgilinin cemali olmadan cennet bahçesinde dahi bulunmak istemez. Zaten âşık için cennet, sevgilinin bulunduğu yerdir. Cehennem ise ondan ayrı kalmaktır. Sevgilinin cemalini görerek tarifsiz bir mutluluk yaşayan âşık, artık bayrama ermiştir. Onun bayramı sevgiliye kavuştuğu gündür. O gün vuslata eren âşık için artık canın bir önemi yoktur. Bu sebeple sevgili yolunda kendisini kurban edebilir.

Yârin **cemâli**ni gördün ayagina yüzün sürdün

Usûlî bayrama erdin var canın kurbân eyle (G. 117/7)

3.3.6.2. Yüz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.6.2.1. Gün, Mihr, Mah (Meh-rû, Meh-likâ)

Parlak ve gözalıcı bir güzellikte olan sevgilinin cemâli ile bu mefhumlar arasında benzetme kurulmuştur. Sevgilinin güneşe benzeyen yüzünden bir an bile başını çevirmeyen âşık, onun izinin tozundan ayrılmadığını da dile getirir. Âşık, sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzünde bulunan benlerin bu ışık saçan güzelliği perdelediğinden söz eder. Bu durum siyah mürekkeple yazılan şiirin güneşe gölge düşürmesine benzetilir.

Yüzüm döndürmez idim **gün** yüzünden

Gözüm ırmaz idim izi tozundan (Ş. 1/47)

Hâl u hatın ki **gün** yüzünü tutdu gûyiyâ

Şi'r-i siyah şeb güneşe perdedâr olur (G. 35/3)

Beyitte sevgilinin yüzü güneşe benzetilmiş, saçları ise bulut olarak düşünülmüştür. Şair, bulutların güneşi kapatma hadisesini akıllara getirerek sevgilinin güneş olarak tasavvur edilen yüzünün saçları tarafından örtüldüğünü ifade eder. Âşık, bu yüz örtüsünün ortadan kalkmasını ve sevgilinin cemalini görmeyi istemektedir.

Nakş-ı tendir cân cemâlinin nikâbı ref' kıl

Mihr-i âlem-tâb-ı vechinden sehâbı ref' kıl (Mus.VIII/2-I)

Sevgili, ay yüzlü, sırma saçlı, her iki yanağında da gamzeleri bulunan bir güzel olarak tasvir edilir. Âşık, bu ay yüzlü sevgiliyi doyasıya görmek ister. Âşığa “*Bizi sevmekten muradı ne?*” diyerek soru soran ay yüzlü sevgili, âşıktan “*sevgi ve muhabbet*” cevabını alır.

Mahyüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur

Saglu sollu gamzelerden takunur **hançer** güneş (K. 2/4)

Göz olsa câ-be-câ gökler gibi başdan başa cismim

Doyunca yüzünü görsem ey **meh-likâ** bârî (G. 131/3)

Demişsin bizi sevmekten muradı ne Usûlinin

Muradım senden ey **meh-rû** hemân mihr ü muhabbetdir (G. 33/7)

3.3.6.2.2. Gül, Gülşen, Gülzâr, Gülistân

Sevgilinin yüzü, renkliliği, canlı oluşu ve ferahlık vermesi gibi sebeplerle gül ve gülşene benzetilir. Sevgilinin gül yüzü, âşığın gönlüne can ve neşe vermektedir. Bu yüzden mahrum kaldığı takdirde ise âşığın gönlü hazan olur. Usûlî, sevgilinin gül yüzünü gördüğünde şevkten çılgına döneceğini ifade eder. Bu durum ilkbahar geldiğinde delilerin çılgınlıklarının daha da artmasına dayandırılır. Beyitte sevgilinin gül yüzü, sünbüle benzeyen saçlarıyla birlikte anılır. Sevgilinin saçları yüze doğru dağıldığı vakit her teli can ve gönül için tehlike saçan bir yılan olur.

Gül yüzün gülşenine karşı güler cân-ı hazîn

Bâg-ı ayşımı hazân etme benim begcegizim (G. 84/6)

Gül yüzün görse Usûlî şevkden mecnûn olur

Hâlet artar nev-bahâr olsa belî dîvânede (G. 125/7)

Sünbülleri ki **gül** yüzüne tarumar ola

Can u gönül helakine her târ mâr olur (G. 35/2)

Kendisini bülbül olarak nitelendiren âşık, yaşam alanı olan gülbahçesinin sevgilinin cemali olduğunu dile getirir. Bu gülistan olmadan âşığın gönlü eğlenemez. Sevgiliye gelecek her zarardan incinen ve canı yanan âşık, rüzgârın sevgilinin gülşene benzeyen cemaline zarar vermemesi için dualar eder. Aynı zamanda ayağının toprağının kötü nazarlardan korunması için de temenni de bulunur.

Bülbülem **gölşenim** cemâlidir
Gönlüm eğlenmez ol gülîstânsız (G. 45/5)

Hak cemâlin **gölşenin** bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i pâyin gevherin yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Âşık, sevgilinin cemaliyle gülzâr ve gülîstân arasında ilgi kurar. Cemâli gül bahçesine dönen sevgiliye seslenerek her dikene yüz vermemesi gerektiğini söyler. Âşığın dikenden kastettiği rakiptir. Kendisi ise bu gülbahçesinin bülbülüdür. Sevgilinin gül bahçesinde rakiple birlikte olduğunu gören âşık, “*Yazıktır!*” diyerek bülbüle eziyet edildiğini söyler.

Gülîstân-ı cemâlin kim kitâb-ı hüsn-i behçetdir
Komadı revnakın ey dil bahâristân u bostânın (G. 72/4)

Cemâlin döndü **gülzâra** sakın yüz verme her hâra
Yazıktır bülbül-i zâra dil-âzâr olma sultânım (G. 91/7)

3.3.6.2.3. Perî-peyker, Hûrî-peyker

Sevgilinin büyüleyici ve alışılmışın dışında bir güzelliğe sahip olması, onun perî, hûrî gibi soyut ve sıradışı varlıklara benzetilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu varlıkların olağanüstü güzellikte yaratıldığı da bilinmektedir. Âşık, melek olarak tahayyül ettiği öyle bir güzel sevmiştir ki ona hayran kalmamak elde değildir. Sevgilinin bu muhteşem güzelliği karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen âşık, böyle bir güzelin insan olup olmayacağı konusunda endişelidir.

Bir melek sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol **perî-peyker** ne hûb insân olur (G. 21/1)

Hûrî, mükemmel güzellikte yaratılan ve cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan varlıktır. Bu bağlamda hûrî yüzlü sevgilinin ikamet ettiği yer âşık için cennettir. Sevgili olmadan cennet bahçesi âşığa zindan olur.

Hak bilir dünyâ değil ol **hûr-ı peyker** olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindan olur (G. 19/2)

3.3.6.2.4. Âyine, Şem’, Nûr (Envâr), Subh

Güzelliği yansıtan ayna ile sevgilinin yüzü arasında benzetme kuran âşık, sevgiliyi kuşluk vaktinin aynası olarak tanımlar. Sevgilinin yüzü, Tanrı’nın nurlarının tecelli ettiği bir aynadır. Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.v.)’nin nurları ise sevgilinin yüzüne aksetmiştir.

Biri ol şâh-ı âlem Mustafâdır
Yüzü **âyîne**-i şemşü'd-duhâdır (Ş. 1/149)

Sûretin **âyîne**-i **nûr**-ı Hudâdır sevdiğim
Tal'atın **envâr**-ı zât-ı Mustafâdır sevdiğim (G. 86/1)

Âşık, sevgilinin bahara benzeyen güzelliği karşısında divaneye dönmüştür. Bu durum delilerin bahar mevsiminde daha çok çıldırdığını akıllara getirir. Sevgilinin mum olarak düşünülen cemaline ise pervânedir.

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i **şem**'ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Usûlî, *Yenice Şehrengîz*'inde dönemin esnaflarından Terzi Mustafâ'ya olan sevgisini dile getirirken onun yüzünün seher vaktine benzediğine değinir. Sabahın ilk saatleri, yeni bir güne başlayan insanın ruhuna ferahlık ve tazelik verir. Âşık bu hissiyatı sevgiliyi gördüğü vakit de yaşar. Bu sebeple sevilenin cemalinin sabahın ilk saatlerine benzediğini ifade eder.

Ser-âmed biri Terzi Mustafâdır
Cemâli matla'ı-ı **subh** u safâdır (Ş. 1/138)

3.3.6.2.5. Ka'be, Kible

Âşığın nazarında sevgilinin yüzü kutsaldır. Bu mukaddes yüz karşısında âşık, tüm benliğiyle eğilir. Sevgilinin cemali ile Ka'be ve kible arasında benzerlik kurulması bu sebeptir. Müminlerin Ka'be'yi gördükleri an gönülleri safa dolması gibi âşık da sevgilinin Ka'be'ye benzeyen cemalini gördüğünde gönlü neşeyle dolar.

Bihamdillâh safâ bulduk cemâli **ka'besin** gördük
Usûlî gerçi firkatde yedik zahmın mugaylânın (G. 72/5)

Usûlî, hac ibadeti ile ilgili mefhumları birlikte zikrederek tenasüp yapmıştır. Sevgilinin yüzü kutsal topraklarda bulunan Merve tepesi, toprağı Hudâ'nın nurudur. Yüzü ise sefâ ehlinin yani âşıkların kıblesidir.

Yüzü Merve hakı **nûr**-ı Hudâdır
Cemâli **kible**-i ehl-i safâdır (Ş. 1/150)

3.3.6.2.6. Metin, Kitâb

Gülistân olarak tasavvur edilen sevgilinin güzelliği, aynı zamanda hoş bir kitaba benzetilmektedir. Tanrı'nın kâinâta yansıyan tecellisi sevgilinin yüzüne aksetmiştir. Onun cemalinde bulunan ayva tüyleri Tanrı'nın kelâmını yazdığı bir metindir. Sözleri ise yine Tanrı'nın ayetleridir/delilleridir.

Gülistân-ı cemâlin kim **kitâb**-ı hüsn-i behçetdir
Komadı revnakın ey dil bahâristân u bostânın (G. 72/4)

Yüzün **metn**-i kelâmullâh sözün âyât-ı rabbânî
Cemâlinde âyân olmuş kemâl-i sun'-ı Yezdânî (G. 129/1)

3.3.6.2.7. Nevrûz, İyd

Sevgilinin yüzünü görmek âşığa bayram coşkusu yaşamak gibidir. Bu bağlamda âşık, sevgilinin yüzüyle nevrüz ve İyd arasında ilgi kurmuştur. Saçı ise kutsal geceler olan Kadir ve Berat'a benzetilmiştir. *Nevrûz, İyd, Kadir, Berât* gibi mefhumları aynı zikreden şair, tenasüp yapmıştır.

Yüzünden nüshadır **nevrûz** ile **İyd**
Saçındandır şeb-i Kadrin berâtı (G. 141/4)

3.3.6.2.8. Devlet

Sevgilinin cemâlinin devlete benzetilmesi, onun yüksek bir mertebe olarak düşünülmesi sebebiyledir. Âşık, bu yüzü cennet bahçelerine değişir. Onu görmek için cennet bahçelerini kaybetmeyi göze almıştır.

Dâr-ı ukbâda beni berbâd ederlerse eger
Devlet-i dîdârsız bâg-ı cihâne bakmayam (G. 79/2)

3.3.7. Yanak (Rûh, Rûhsâr)

3.3.7.1. Umûmî Olarak Yanak

Klasik şiirde daha çok sevgilinin yüzü ile birlikte ele alınan yanak, *Usûlî Dîvânı*'nda birtakım benzetmelere konu olmuştur. Renk bakımından ele alındığı beyitte sevgilinin gülüşüyle birlikte lâle bahçesine döner. Yanak, âşığın yokluğuna dayanamadığı sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Yanaktan ayrı kalan âşığın gönlünde yaralar meydana gelir. Sevgilinin ayrılığıyla feryâd eden âşığın âhları rüzgâra karışır. Bu durumdan tedirgin olan âşık, yel aracılığıyla âhının sevgilinin yanağına isabet edeceğinden korkar. Âşık, sevgilinin yanağının zarar görmesinden endişelenir ve “*Yavuz yel esmesin rûhsârına*” diyerek dua eder.

Âh-ı âşıkdan yavuz yel esmesin **ruhsârına**
Ya'ni olsun güllerin bâd-ı hazândan bî-hazen (K. 4/24)

Dâg olur dilde **ruh**unsuz geceler mehtâbdan
Od yanar başımdan sensiz mihr-i âlem-tâbdan (G. 109/1)

Gül gibi gülse reng-i **rûhu** lâle-zâr olur
Bir zerre içre iki hilâl âşikâr olur

(G. 35/1)

3.3.7.2. Yanak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.7.2.1. Lâle, Gül, Gülşen, Nesrîn, Nesteren

Tabiatla ilgili olan mefhumlar, rengi sebebiyle sevgilinin yanağı için benzetilen olmuşlardır. Lâleye benzeyen yanağıyla sevgili, âşığın ölesiye sevdiği ve uğruna can verdiği kişidir. Sevgilinin lâle yanağına ulaşmaya çalışan âşık, gam dikeninde canını verir. Kefeni ise gül yapraklarından yapılır. Gül olarak tasavvur edilen sevgilinin yanağı ise bir süre sonra gül bahçesine döner. Âşık, bu gülbahçesinde bülbül olmayı arzulamaktadır.

Hâr-ı gamdan cân veren bülbüllere ey **lâle**-ruh
Yaraşır olsa kefen berg-i gül-i sîrâbdan

(G. 109/4)

Ko olsun ey yanağı **gül** letâfetden ruhun gül gül
Usûlî gibi tâ bülbül o **gülşende** hezâr olsun

(G. 96/9)

İrem, rengarenk çiçekleri, bahçeleri, akarsuları ve nehirleri bulunan eşsiz ve benzersiz bir bahçedir. Âşık, sevgilinin yanağını güle benzetmiş, daha sonra İrem gülistanının bir nesrini veya nestereni olarak düşünmüştür.

Gülmüş açılmış güzel güller midir **gül**ruhların
Yâ gülistân-ı İrem **nesrîni** yâhûd **nesteren** (K. 4/10)

3.3.7.2.2. Mihr, Şem', Âyine

Yanak, ışık saçan ve aydınlatıcı özelliğiyle bu unsurlara benzetilmiştir. Âşık, sevgilinin güneşe benzeyen yanağını gördüğünde gözlerinin açılacağından söz eder. Sevgilinin yanağının muma benzetildiği beyitte ise bu mumun âşığa yol gösterdiğine değinilir. Ancak sevgili, âşığı yanağından mahrum bırakmıştır. Bu durum karşısında üzüntüsünü ve öfkesini gizleyemeyen âşık, sevgiliye “*dinsiz, imansız*” gibi ithamlarda bulunur.

Rûşen olur **mihr**-i rûhsârınla bir gün gözlerim
Kevkeb-i tâli eger nâgâh kılmazsa gurûb

(G. 6/5)

Gözümüzden ayırdı **şem'**-i ruhun
Bizi dînsiz kodu bu îmânsız

(G. 45/3)

Yanak için benzetme kurulan diğerk bir unsur ise aynadır. Âşık, âlemi kendi nurlarıyla boğan sevgilinin yanağını ayna olarak düşünmüştür. Bu aynayı görmek isteyen âşık sevgiliye seslenerek yanağının aynasını bir an dahi olsa göstermesini ister.

Gark eder envârda ey rûh-ı musavver âlemi
Zahir etsen bir nefes âyine-i ruhsârını (G. 128/2)

3.3.8. Ben (Hâl)

3.3.8.1. Umûmî Olarak Ben

Usûlî Dîvânı'nda şekli, rengi, kokusu gibi farklı özellikleriyle ele alınan ben, sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcı unsurlarındandır. Birtakım özellikleri sebebiyle Habeşli bir çocuğa benzetilir. Kimi zaman da sultan olarak ele alınmıştır. Âşık, güzellik şahının yüzündeki benlerden söz ederken, sevgilinin yüzüne oldukça yakıştığına da değinmiştir. Güzel gözlü sevgili, güzeller içinde bir beydir ve yüzündeki benler de güzellik şâhına çok yakışmıştır.

Ne yaraşmış güzel benler yüzünde ol hasen şâhın
Hemânâ ol güzel gözlüm güzeller içre bir begdir (G. 22/3)

3.3.8.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar

3.3.8.2.1. Bilâl

Sevgilinin yüzündeki benler, rengi ve kıymeti bakımından Bilâl-i Habeşî'ye benzetilmiştir. Sevgilinin yüzüyle cennet arasında ilgi kuran âşık, bu cennet içerisinde Bilâl'in bulunduğunu dile getirir. Sevgiliyi görenler de aynı benzetmeleri yapar.

Yüzünde benlerine benzedirler
Görenler cennet içinde Bilâli (G. 138/3)

3.3.8.2.2. Etfâl, Sultân

Ben; rengi, çokluğu, şirin oluşu gibi özellikleriyle ele alınmış ve bu hususiyetiyle Habeş çocuklara benzetilmiştir. Aynı zamanda ben, gücün ve iktidarın sembolü olan sultan olarak da düşünülmüştür. Bu sultan Hoten ülkesinde hakimiyeti ele almıştır.

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i Habeş
Yâ Hoten sultânı mülk-i Rûma salmış tâhten (K. 4 /11)

3.3.8.2.3. Gonca, Elif, Minber, Vesen

Sevgilinin beni ile muhtelif benzetmelere başvuran âşık, kimi zaman beni gonca, elif gibi farklı şekillerde tasavvur etmiş, kimi zamanda güzellik câmisinin içerisinde bulunan minbere veya gümüştten bir puta benzetmiştir.

Gonce-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre elif

Câmi-i hüsn içre yâ **minber** ya bir sîmîn **vesen**

(K. 4/9)

3.3.9. Hat

3.3.9.1. Umûmî Olarak Hat

Usûlî, şiiirlerinde sevgilinin ayva tüylerinden söz etmiş ancak hat mefhumuna fazla yer vermemiştir. Hat ifadesi divanda birkaç beyitte karşımıza çıkmaktadır.

3.3.9.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar

3.3.9.2.1. Benefşe, Gubâr

Hattın benefşe olarak düşünüldüğü beyitte canlı ve renli bir tabiat tablosu çizilir. Âşık, sevgilinin hattını kokusu sebebiyle benefşeye benzetmiş, saçlarını da yine güzel kokusundan dolayı sünbül olarak düşünmüştür.

Bağladı hatt-ı **benefşe** zülf-i sünbül yer yüzün

Şöyle kim görünmez olmuşdur çemende mûr u mâr

(K. 3/12)

Yenice Şehrengîz'inde memleketteki güzellerden söz edilirken hat unsuruna değinen şair, bu güzelliğin gönülleri toza dumana kattığını dile getirir.

Muhakkak nesh edip reyhân-ı zârı

Tozatsın dilleri hatt-ı **gubârı**

(Ş. 1/109)

3.3.10. Ağız (Dehân, Dehen)

3.3.10.1. Umûmî Olarak Ağız

Usûlî Dîvânı'nda daha çok dudakla birlikte ele alınan ağız, gizemli oluşu ve içerisinde bilinmeyen sırların saklanması sebebiyle kapalı bir kutu olarak tasavvur edilmiştir. Bu kıymetli hazineyi açabilecek kimse henüz ortaya çıkmamıştır. Tasavvufî ıstılahta sırdan kasıt vahdet-i vücuttur. Ağız, vahdet sırlarını açığa vuran bir habercidir. Sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alındığında fak, kapalı bir nokta olarak düşünülmüştür. Söz kıymetli olması sebebiyle herkese söylenecek bir şey değildir. Bu değerli sözleri içerisinde barındırması sebebiyle ağız, cevher olarak tahayyül edilmiştir.

3.3.10.2. Ağız ile İlgili Tasavvurlar

3.3.10.2.1. Nokta, Sır, Cevher

Küçük kapalı bir kutu olan ve kimsenin bilmediği sırları muhafaza eden ağız, güzellik safhası içerisine konmuş bir nokta olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda sevgilinin öpmesiyle

âşığa can veren bir unsurdur. Bu hususiyetleri sebebiyle ağız, kıymet bakımından cevherle eş değerdedir.

Safha-i hüsn içre konmuş **nokta**-i mevhûmdur
Yâ ki **sırr**-ı gayb yâhûd **cevher**-i cân yâ dehen (K. 4/12)

3.3.11. Dudak (Leb)

3.3.11.1. Umûmî Olarak Dudak

Divanda üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Rengi ve kıymeti bakımından değerli madenlere, özellikle la'le benzetilir. Şekil itibariyle kadehle arasında ilgi kurulan dudağın âşığa can bağışlayıcı özelliği Hz. İsa'yı akıllara getirmektedir. Aynı zamanda gönüllere şifa veren dudakla devrin sağlık kuruluşlarından olan dârü's-şifâ arasında benzetme kurulmuştur.

3.3.11.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.11.2.1. La'l, Yâkût, Dürc

Dudağın la'l ve yâkuta benzetilmesi, kırmızı rengi ve kıymetli oluşu sebebiyledir. Sevgilinin la'le benzeyen dudağı aynı zamanda kadeh olarak düşünülmüş ve renk bakımından şaraba teşbih edilmiştir. Yâkut ise cevher olarak tasavvur edilen cânâ safâlar vermiştir. Beyitte kıymetli madenler birlikte zikredilen tenasüp yapılmıştır.

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i cânâ safâlar verdi ol **yâkût**-ı nâb (G. 8/1)

Dudağı bir mücevher kutusu olarak tasavvur eden âşık, bu kutunun içerisinde Aden körfezinden çıkarılan değerli incilerin/dişlerin bulunduğunu dile getirir.

La'lin altında güher dendanları mı bu yâhûd
Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

3.3.11.2.2. Câm, Kadeh, Şarâb

Dudağın rengi, şekli ve akılları baştan alarak âşığı kendinden geçiren sarhoş edici özelliği bu mefhumlara benzetilmesine sebep olmuştur. Yârin dudağını kadeh olarak düşünen âşık, aynı zamanda bu dudağı şaraba da benzetmektedir.

Ey leb-i **câm**ın ıraklardan lebâbeb arz eden
Şevk ile cân-ı ulü'l-elbâbı bî-hûş eyleyen (G. 114/2)

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i cânâ safâlar verdi ol **yâkût**-ı nâb (G. 8/1)

3.3.11.2.3. Kevser, Selsebîl

Sevgilinin dudağıyla ilgi kurulan diğer benzetme unsurları ise kevser ve selsebildir. Cennette müminlere mükafat olarak sunulacak olan bu cennet suları sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur. La'l, sevgilinin dudağıyla öyle bütünleşmiştir ki, beyitte dudağa yer verilmemiş ve lâ'l ifadesi dudak yerine kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünde la'li görenler bu dudağın selsebil olduğunu düşünmüşlerdir. Şair, sevgilinin boyunu tûbâ ağacına, dudağını kevsere, sözlerini ise yine cennette bir ırmak olan mâ'-i ma'în'e benzetmiştir. Cennet hûrîsi olarak tahayyül ettiği sevgilinin bulunduğu yer ise cennet'ül-mevâ'dır.

Gördüler yüzünde **lâ'lin selselebin** dediler
Bârekâllah kim görüpdür k'akıda **kevser** güneş (K. 2/12)

Kâmetin tûbâ lebin **kevser** sözün mâ'-i ma'în
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennet'ül-mevâ gibi G. 142/6

3.3.11.2.4. İsâ (a.s.)

Sevgilinin dudağıyla Hz. İsâ arasında benzetme kurulması, İsâ (a.s.)'nın nefesiyle ölümlere can bahşetmesi sebebiyledir. Beyitte bu hadiseye telmihte bulunan şair, sevgilinin dudağından dökülen sözlerin âşığın hasta canına şifâ olduğunu dile getirir.

Lebleri ihyâ-yı **İsâdan** haberler keşf edip
Hasta câna her sözü şâfi cevâb olmak gerek (G. 69/2)

3.3.11.2.5. Dârü's-şifâ

Dudağın âşığın zayıf ve hasta canına iyi gelmesi, tedavi edici ve iyileştirici oluşu gibi özellikleri onun dârü's-şifâ'ya benzetilmesine sebep olmuştur. Dârü's-şifâ'dan şifâ bekleyen âşık, hastalığına hangi ilacın iyi geleceği hakkında soru sorar.

Dil su'âl eyler lebin **dârü's-şifâsından** şifâ
Oldu derde dürd ile erişdi şâfi cevâb (G. 8/2)

3.3.12. Çene (Zekan)

3.3.12.1. Umûmî Olarak Çene

Divan şiirinde bu güzellik unsuru çenede bulunan çukur sebebiyle daha çok âşığın hapsedildiği kuyu ve zindan olarak düşünülmüştür. Usûlî, bu kullanımın dışında çene ile ilgili farklı benzetmeler yapmış, ancak bu unsura divanında fazla yer vermemiştir.

3.3.12.2. Çene ile İlgili Tasavvurlar

3.3.12.2.1. Meyve-i Tûbâ, Tôb, Bîh, Sîb, Âb-ı Mu'allak

Şekil ve renk itibariyle elma ve ayvaya benzetilen çene, değeri bakımından cennet meyvesi olan Tûbâ'ya teşbih edilmiştir. Yine şekil ve parlaklığı onun gümüşten veya aynadan bir topa benzetilmesine sebep olmuştur.

Meyve-i tûbâ ya sîmîn **tôb** ya **tôb-ı** âyine

Yâ **bîh** u ya **sîb** yâ **âb-ı mu'allak** yâ zekan

(K. 4/14)

3.3.13. Boy (Kad, Kamet, Endâm)

3.3.13.1. Umûmî Olarak Boy

Sevgilinin en çok üzerinde durulan özelliklerinden biri de boyudur. Boy, uzunluğu, düzgünlüğü ve inceliği sebebiyle çeşitli tasavvurlara konu edilirken, sevgiliye ve övülene verilen değer ve yüceltme duygusu sebebiyle, mübâlağâlî ifadelerle yer verilir. Sevgilinin erişilmezliği, âşıklarına tepeden bakışı, bağımsız ve başına buyruk tavırları, bu mübâlağâlî tasavvurlara sebep olan başlıca unsurlar olarak göze çarpar.¹⁷⁶ Sevgilinin boyu *Usûlî Dîvânı*'nda da bu özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde pek çok teşbih ve mecaz yapılan boy, en fazla serv ağacı olarak tasavvur edilmiştir. Kusursuz güzellikle olan sevgilinin boyu, insanın "*ahsen-i takvim*" olarak yaratılmasının kanıtlarından biridir.

Kâmetinde ahsen-i takvîme burhân-ı sahîh

Sûretin Allâh nûr ayetine rûşen delîl

(G. 74/3)

3.3.13.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

3.3.13.2.1. Servi (Serv)

Uzunluk, incelik ve düzgünlük bakımından serviye benzetilen sevgilinin boyu, aynı zamanda ulaşılmaz olması sebebiyle de bu benzetmeye konu edilmiştir. Divanda sevgilinin boyuyla ilgili *serv-i kad*, *serv-i revân*, *serv-i hurâmân*, *serv-i sîm-endâm*, *serv-i sîmîn-ten*, *serv-i hevâ-bahş*, *nihâl-i serv* gibi terkipler yapılmıştır. Âşık, bu meyvesiz ağaca benzeyen sevgilinin boyunu gözünden ayırmamak ister. Gözyaşlarını çokluğu ve kesintisiz oluşu sebebiyle ırmağa benzeten âşık, bu ırmağın kenarında servi boylu sevgilinin yürüdüğünü dile getirir. Âşık, bu servinin/sevgilinin devamlı ırmak kenarında/gözlerinde kalmasını ister.

Gözümün cûyu kenârında yürür **serv-i** kadın

Dîdeden anı nihân etme benim begcegizim

(G. 84/2)

¹⁷⁶M. Nejat Sefercioğlu, a.g.e. s. 213-214.

Servi boylu sevgiliyi gözünün önünden ayırmak istemeyen âşık, sevgilinin ayak bastığı izinin tozundan sürme yapmak ve bunu gözlerine çekmek ister. Böylelikle sevgili her an âşığın görüş alanında olacaktır.

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol **servin**
Yürü var toprağını cân gözüne tûtîya eyle (G. 118/5)

Sevgilinin erişilmezliği onunla serv arasında ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Âşık, bu servinin her pelide/rakibe meyilli olmamasını ister. Rakîb ve pelîd benzetmesi, rakibin pis ve murdar oluşu sebebiyle ele alınmıştır.

Boyun **servine** ermez el sana el sunmasın engel
Olur olmaz pelîde gel hevâdâr olma sultanım (G. 91/4)

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin
Ey boyu **servim** salınmasın yanınca her pelîd (G. 14/2)

Kasîdede övülenin boyu gümüşten yapılmış bir serviye andırmaktadır. Şair, servi boylu sevgiliye zarar gelmemesini ve ona bir kötülüğün isabet etmemesini ister. Âşığın “*Kara toprakta gölge gibi ayaklar altında kalayım*” sözleri, sevgili uğruna pek çok seyi göze alabileceğinin bir göstergesidir.

Ben olayım sâye-veş hâk-i siyehde pâyimâl
Bu cihân durdukça dur ey **serv-i sîm-endâm** sen (K. 4/23)

Âşığı ardında bırakarak giden sevgili, onu feryat figân içerisinde bırakmıştır. Âşık, sevgiliye seslenerek kendisini bırakıp nereye gittiğini sorar. Gül yüzlü, servi boylu sevgili âşığı terkedip gitmiş ve âşığın bağına hazân eylemiştir.

Koyup beni ey **serv-i revân** kanda gidersin
Kor mu seni bu âh u figân kanda gidersin (G. 106/1)

Bâg-ı ayşımı hazân etdi semûm-ı kahr ile
Ey yüzü gül kâmeti **serv-i hurâmân** ayrılık (G. 60/5)

3.3.12.2.2. Şimşâd, Sidre, Tûbâ

Uzun ve yüksek bir ağaç olan şimdâd, bu özellikleri sebebiyle sevgilinin boyuna teşbih edilmiştir. Baştan ayağı dökülen yaprakları ise sevgilinin naz ve işvesidir.

Hâsılı bir nahl-i güldür kâmetin **şimşâdı** kim
Baştan ayağa müzeyyen berg-i nâz u şîveden (K. 4/15)

Gökyüzünün altıncı katında bulunduğu düşünülen sidretü'l-müntehâ, insanoğlunun ulaşabileceği en yüksek zirvedir. Bu sınırdan öteye geçildiğinde bambaşka bir âlem başlar.

Siretü'l-müntehâ ile sevgilinin boyu arasında ilgi kurulması, sevgilinin ulaşılmaz yükseklikte oluşu sebebiyledir. Ayrıca âşık, sevgilinin boyunu cennet ağacı olan Tûbâ'ya benzetir. Âşığın nazarında sevgili; boyu Tûbâ, dudağı kevser, sözü mâ'-i ma'în, bulunduğu yer cennetü'l-me'vâ olan bir cennet hurisidir (Bkz. İlgili Maddeler).

Kametinin **sidresin Tûbâ-veş** eden müntehâ
Câmı ol serv-i hevâ-bahşe hevâdâr eylemiş (G. 55/4)

Kâmetin **tûbâ** lebin kevser sözün mâ'-i ma'-în
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-me'vâ gibi (G.142/6)

3.3.12.2.3. Kıyâmet

Kıyâmet kelimesinin kökü, ayakta durma anlamına gelen kametten gelmektedir. İslam inancına göre mahşer günü tüm insanların ayağa kalkarak biraraya geleceklerdir. O gün tüm insanların ayağa kalkması gibi, sevgiliyi görmek isteyen âşıklar da ayaklanır ve aralarında fitneyle kavgaşa baş gösterir. Bu durum kıyamet sahnesini akıllara getirmektedir. Şair, âşıkların gönüllerinde kopan kıyameti vurgulamak için tekrar sanatına başvurmuştur.

Budur doğrusu kim ol serv kâmet
Kıyâmetdir kıyâmetdir kıyâmet (Ş. 1/145)

3.3.12.2.4. Elif

Uzun, ince ve düzgün bir harf olan elif, şekil yönünden sevgilinin boyuna benzetilmektedir. Âşık, sevgilinin elife benzeyen boyunu arz etmesini ister. Bu isteğinin gerçekleşebilmesi için her şeyi göze almıştır. Kıyâmet kopsa da âşık bu arzusundan vazgeçmeyecektir.

Elifler eylesinler arz-ı kâmet
Yine bu arsada kopsun kıyâmet (Ş. 1/106)

Devrin yaşayış hayatı hakkında önemli kesitler sunan beyitte “elif çekmek” âdetinden bahsedilmiştir (Bkz. Elif Çekmek). Âşık, sevgilinin boyuyla elif arasında ilgi kurmuş ve sinesine elif çekilmesinden söz etmiştir. Sînede açılan bu yara, aynı zamanda sevgiliden âşığa kalan bir hatıradır.

Elifler gibi sînemde çekilsin kâmetin şekli
Efendi bu dil-i müştâka senden yâdigâr olsun (G. 96/2)

3.3.12.2.5. Bâlâ, Belâ, Nihâl, Nahl, Nârven

Sevgilinin boyu için ele alınan bu benzetme unsurları divanda aynı beyitte zikredilerek tenasüpyapılmıştır. Sevgilinin boyunun yüksekliği balâ ve belâ ifadeleriyle dile getirilmiş,

salınarak yürümesi ise bir servi fidanına benzetilmiştir. Meyve vermeyen ve uzun bir ağaç türü olan narven, sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Yâ elifdir dest-i kudretten ya **bâla** yâ **belâ**

Yâ **nihâl**-i serv yâ **nahl**-i revân yâ **nârven**

(K. 4/2)

3.3.13. Diş (Dendân)

3.3.13.1. Umûmî Olarak Diş

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan diş, klasik şiirde farklı benzetmelere konu olmuş ve daha çok inci olarak tasavvur edilmiştir. *Usûlî Dîvânî*'nda da bu benzetmeyle ele alınan diş, şairin şiirlerinde fazla yer vermediği bir güzellik mefhumudur.

3.3.13.2. Diş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.13.2.1. Dürr

Diş, şekli ve dizilişi bakımından inci olarak düşünülmüştür. Âşık, sevgilinin la'le benzeyen dudağının altında bulunan dişleri, Aden körfezinden çıkarılan meşhur incilere benzetmektedir. Ağız ise bu incileri bünyesinden barındıran küçük kapalı bir kutu olarak tasavvur edilmiştir.

La'lin altında güher dendanları mı bu yâhûd

Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur **dürr**-i Aden

(K. 4/13)

3.3.14. Dil

3.3.14.1. Umûmî Olarak Dil

Klasik şiirde gönlü ifade eden dil mefhumu, *Usûlî Dîvânî*'nda birkaç beyitte vücut aksamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil, maddi anlamda değil, söz, kelam anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bir beyitte yer alan "*Dilleşmek*" ifadesiyle anlatılmak istenen karşılıklı sohbet ve muhabbet etmektir. Usûlî'nin gönül kapısında yüz bin kilit olsa da fark etmez. Sevgili bir tatlı dille bu gönlün tüm kapılarını açmaktadır.

Açar gönlünü bir tatlı **dil** ile yâr Usûlînin

Gerek endîşe bâbında nice yüz bin kilid olsun

(G. 99/5)

Sevgilinin tatlı diliyle âşığı büyülemesi, bu dilin/sözlerin sihirli olduğuna vurgu yapar. Sevgiliyi padişah olarak tasavvur eden şair, onun bir sözle Usûlî'yi kendisine köle ettiğinden söz eder.

Ne sihr etdin ne hûş tatlı **dilin** var pâdişâhım kim

Yine bir sözle kendine Usûlîyi gulâm etdin

(G. 66/7)

Papağanın şekerle beslenmesi gibi sevgili de tatlı diliyle/sözleriyle âşığı besler. Âşığın can ülkesinde mutluluğu ve eğlencesi, şeker olarak tasavvur ettiği sevgilinin tatlı sözleridir.

Besler idi tatlı **dillerle** velî tûtî gibi

Mısr-ı cânda bir şeker-güftâr idi eglencemiz (G. 40/3)

Sevgilini dili, cana hoş gelici ve besleyici özelliklerinin yanı sıra olumsuz manada da ele alınmıştır. Sevgili, kılıç kadar keskin ve yaralayıcı diliyle âşığın bağrını delmektedir. Âşık ise bu durumdan şikayetçi değildir.

Delerse delse ey âşık dili **tûgiyle** ol dilber

Delerse bagrını delse sana ne dil senin nendir (G. 22/2)

Beyitte sevgilinin yabancılarla sohbet ettiğini dile getiren âşık, kendisine el ucuyla uzaktan bir merhabâ bile demediğinden yakınıdır.

Eller ile tatlı **dilleşir** ol dil-rübâ

El ucuyla bize irakdan demez bir merhabâ (G. 5/1)

3.3.15. Vücûd (Cism, Ten)

3.3.15.1. Umûmî Olarak Vücûd

Olağanüstü ve kusursuz yaratılan sevgilinin teni daha çok gümüşe benzetilmektedir. Divanda birkaç beyitte geçen “*serv-i sîm-ten*” terkîbi, sevgilinin gümüş tenli oluşunu ifade etmek için kullanılmıştır. Emsali olmayan bir mükemmellikte yaratılan sevgilinin bedeni, her insanın yaradılışında olduğu gibi su ve çamurdan meydana gelmemiş, baştan ayağa can ve gönülden yaratılmıştır.

Ey ki hüsnün hûb çeşmin hûb **cism**in cümle hûb

Nâm-ı pâkin ehl-i diller içre mahbûbu’l-kulûb (G. 6/1)

Yok yok âb u gîlden olmamışdır anın tıyneti

Cân u dilden yaradılmışdır **vücûdu** cümleten (K. 4/6)

3.3.15.2. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar

3.3.15.2.1. Sîm, Gevher

Uzun boylu ve gümüş tenli olarak tasavvur edilen sevgili, başına gül desenli bir tülbent örtmüş olmalı ki sevgiliyi görenler “*Başına bir deste gül koymuş*” derler. Sevgilinin şevkli elleriyle dokunduğu pek çok cân cübbesi fenâ olmuştur. Âşıklar, kaftanını sırtına giyen sevgiliyi gördüklerinde kendilerini kaybederler.

Şeb-külâh üstünde dülbendin görenler dedi kim

Başına bir deste gül koymuş o **serv-i sîm-ten** (K. 4/18)

Dest-i şevkiyle nice cân cübbesi olur fenâ
Egnine ey **serv-i sîmîn-ten** kabâ aldıkda sen (K. 4/19)

Sevgili, eşi benzeri bulunmayan yegâne bir gevhere, kıymetli, iri ve beyaz bir inciye benzetilir. Sadeft ise âşığın cânıdır. Sevgilinin zarar görmesini istemeyen âşık, onun tüm kötülüklerden korumasını diler.

Gevher-i yek-dâne cismine cânlardır sadeft
Dürr-i beyzâsın seni her bed güherden saklasım (G. 101/6)

3.3.16. El (Dest)

3.3.16.1. Umûmî Olarak El

Sevgilinin eli, âşığın nazarında kudsiyet taşır. Yüce bir mertebede bulunan, ulvî ve saygın kimselerin eli öpülür. Sevgiliyi böyle tahayyül eden âşık, onun mübarek ellerini öpmeyi ve ayağının tozu olmayı arzular. Sevgili, elleriyle cân cübbesine öyle bir dokunur ki temâs ettiği bu unsuru yok eder. Âşıklar, sevgilinin kaftanını sırtına giymesini coşkuyla izleyerek kendilerini yitirirler. Usûlî, kasidede memdûhun cömertliğine değinirken elinin bol olduğundan ve ihtiyacı olanlara yardım eli uzattığından söz eder. Hatta onun bu verimliliğini yağmurun bereketiyle kıyaslayarak mübâlağâ sanatına başvurur.

Gerçi ayak tozuyuz öpüp mübârek **ellerin**
İtlerine ya'ni kim yârâna aşk olsun derin (G. 98/5)

Dest şevkiyle nice cân cübbesi olur fenâ
Egnine ey serv-i sîmîn-ten kabâ aldıkda sen (K. 4/19)

Ebr yagdırmaz yere vaktinde ol denlü matar
Şöyle kim **dest** ile ehl-i fakre sîm eyler nisâr (K. 3/29)

“*El ucuyla*” ifadesi bir şeyi az az miktarda vermek anlamına gelir. Sevgili, ağyâr ile hoş sohbet etmiş, ancak âşığa el ucuyla bir merhaba dahi dememiştir. Âşık ise bu durumdan muzdaripdir.

Eller ile tatlı tatlı dilleşir ol dil-rübâ
El ucuyla bize irakdan demez bir merhâba (G. 5/1)

3.3.17. Kol

3.3.17.1. Umûmî Olarak Kol

Usûlî, eserinde kol unsuruna fazla yer vermemiştir. Beyitte âşığın gönülden dostlarına sevgiliden bahsettiği görülür. Onun için “*kolu (ve) ayağı tozuyuz*” diyerek sevgiliye yürekten bağlılığını dile getirmiştir.

Cân u dilden dostlar **kolu** ayağı tozuyuz
Şol gedânın kim cihânda başına sultân olur (G. 21/6)

3.3.18. Baş

3.3.18.1. Umûmî Olarak Baş

Baş, divanda nadir olarak karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Âşığın uğruna canını verebileceği sevgilinin vücut aksamındandır. Sevgilinin güzel başı uğruna canını fedâ edebileceğini söyleyen âşık, aynı zamanda sevgilinin ayağına yüz vurmaya elinin ermediğini de dile getirir.

Ayagın yüz urmaga eli ermez Usûlînin
Güzel **başınçün** olsun ki eşiginde fedâ bârî (G. 131/8)

“*Devletli başın için*” ifadesine birkaç beyitte rastlanmaktadır. Âşık, sevgilinin cemâlini doyasıya görmek ister. Bu sebeple sevgilinin ayak bastığı topraktan sürme yapmayı ve bu sürmeyi gözlerine çekmeyi düşünür. Böylece sevgili her vakit âşığın gözleri önünde olacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem **devletli başınçün**
Ayagın topragını ko gözüme tûtîyâ olsun (G. 100/6)

3.4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

3.4.1. Söz (Kelâm, Güftâr, Suhan)

3.4.1.1. Umûmî Olarak Söz

Usûlî Dîvânı’nda sevgilinin sözlerinden sıkça bahsedilmiştir. Söz, farklı teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Sevgilinin yüzü Tanrı’nın kitabı, ağzından dökülen sözler ise ayet-i Rabbânîdir. Onun şirin kelâmı ölmüş gönüllere ruh bağışlar. Âşık, sevgilinin şirin sözü uğruna canını fedâ etmeyi göze almıştır. Sevgilinin ağzından çıkan sözler hakaret boyutuna ulaşırsa, hatta küfür bile etse âşığın hasta cânına dua gibi gelmektedir. Onun sözleriyle şarap arasında ilgi kuran âşık, bu şarabın etkisiyle aklını yitirerek kendini kaybettiğini dile getirir.

Ey ki mürde dillere şîrîn-i **kelâmın** ruh-bahş

Mantıkından illet-i câna şifâ-yı rûzgâr (K. 1/38)

Demişsin kim hemân bir sözde cân vermek gerek âşık
Kati şîrîn buyurmuşsun **sözüne** cân fedâ olsun (G. 100/3)

Lutf edip incinmesin sögdüm Usûlîye demiş
Her ne sögmek hasta câna ol du'âdır sevdiğim (G. 86/9)

3.4.1.2. Söz ile İlgili Tasavvurlar

3.4.1.2.1. Gevher, Dürr (Lü'lü-yi Şehvâr)

Divanda sözün kıymetini vurgulamak isteyen şair, sözle gevher arasında benzetme kurmuştur. Sözün değerli olduğunu ve kadir kymet bilmeze boş yere sarf edilmemesine değinilir. Hakikatler denizine dalan dalgıç, övülenin her kelâmının inci olduğu dile getirir.

Kadrini bilmeze harc etme sözün **gevherini**
Yok yer bunca ziyân etme benim begcegizim (G. 84/11)

Fikretin gavnâsı çün daldı hakâyık bahrına
Her kelâmın oldu **dürr-i** bî-bahâ-yı rûzgâr (K. 1/43)

3.4.1.2.2. Âyât-ı Rabbânî, Kevser Şarâbı

Sevgilinin yüzüne kudsiyet atfeden âşık, onu Allah'ın kelâmının yazılı olduğu bir metne benzetir. Sözleri ise Rabb'in âyetleridir. Bu bağlamda sevgilinin yüzü, Tanrı'nın tecellisine mazhâr olmuş mukaddes bir yerdir.

Yüzün metn-i kelâmullâh sözün **âyât-ı rabbânî**
Cemâlinde âyân olmuş kemâl-i sun'-ı Yezdânî (G. 129/1)

Sevgilinin ağzından dökülen sözler, âşığın nazarında kevser şarabından farksızdır. Çünkü bu sözler hem cennet şarabı kadar değerli hem de de âşığın aklını başından alacak kadar sarhoşluk vericidir.

Dehânından çıkan sözler meger **kevser şarâbıdır**
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (G. 66/4)

3.4.1.2.3. Şeker, Tûtî, Şâfi

Âşık, sözün tatlı olması ve cana hoş gelmesinden dolayı şeker olarak düşünülmüştür. Sevgilinin sözleri âşığı besleyen bir gıda ve âşığın ülke olarak tasavvur ettiği canına neşe veren bir eğlencedir.

Besler idi tatlı dillerle velî tûtî gibi

Mısr-ı cânda bir **şeker**-güftâr idi eglencemiz (G. 40/3)

Tatlı ve cana hoş gelecek sözler söyleyen sevgili, bu özelliğiyle tûtî olarak tasavvur edilmiştir. Sarfettiği bu sözler de gevher olarak düşünülmüştür. Bu gevherin mucidi ve sahibi olan sarraf ise sevgilidir.

Bugün bir **tûtî**-şîrîn suhansın
Ki bu gevherlerin sarrâfî sensin (Ş. 1/97)

Sevgilinin cana şifâ veren ve ölü gönüllere rûh bağışlayan sevgili, bu hususiyetlerinden ötürü Hz. İsâ yı akıllara getirir. Onun dudakları İsâ (a.s.)'dan bu konu hakkında haberler almış ve her sözü hasta cana şifâ olmuştur.

Lebleri ihyâ-yı İsâdan haberler keşf edip
Hasta câna her sözü **şâfi** cevâb olmak gerek (G. 69/2)

3.4.1.2.4. Tîz-âb, Kılıç

Sözün tatlı ve olumlu etkilerinin yanı sıra cana zarar verici yönleri de vardır. Sözün kılıç olarak tasavvur edilmesi onun yaralayıcı özelliği sebebiyledir. Söz o kadar etkili bir silahtır ki taş kalpli insanların gönüllerine bile kezzâb gibi tesir edebilir.

Çek belâgat kılıcın sözdeki her seng-dilin
Ahen-i kalbine te'sîr ede **tîz-âb** gibi (G. 143/10)

3.4.2. Hırâm (Serv-i hırâmân, Serv-i revân)

3.4.2.1. Umûmî Olarak Hırâm

Sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcı unsurlarından biri de onun salına salına yürüyüşüdür. Bu nazlı ve edalı yürüyüş, genellikle boyla ilgilidir. Bu sebeple *serv-i revân*, *serv-i hırâmân* terkîpleri klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Âşık, edalı yürüyüşlü sevgiliye seslenerek kendisini gözü yaşlı ve sevgilinin ayağının tozuna ulaşmak isteyen bir mâcerâcı olarak tanımlar. Gül yüzlü, servi boylu ve salınarak yürüyen sevgili, ayrılığıyla âşığı helâk etmiş ve gönül bağına hazâna çevirmiştir.

Ol **serv-i hôş-hırâma** var ey gözlerim yaşı
Arz et ayağı tozuna bu macerâcığı (G. 145/4)

Bâg-ı ayşımı hazân etdi semûm-ı kahr ile
Ey yüzü gül kameti **serv-i hırâmân** ayrılık (G. 60/5)

3.4.3. Eşik, Kapı (Âsitân, Tapu)

3.4.3.1. Umûmî Olarak Eşik ve Kapı

Eşik ve kapı, sevgiliye ait unsurlar arasında en fazla sözü edilen mefhumlardan biridir. Her âşığın erişmeye çalıştığı yüksek bir makam olarak tasavvur edilir. Sevgiliye gönülden bağlı olan âşık, bedenlen olmasa bile yüreğinin bu kapıda kaldığını dile getirir. Gerekirse onun eşliğinde kul olur. Hatta sevgilinin eşliğinde canını bile hiçe sayarak kurbân olmayı diler. Bu uğurda canını fedâ eden âşık, mezar taşına sevgilinin eşliğinin taşının dikilmesini ister. Eşğin taşı, âşığın başına bir izzet taşıdır. Âşık, sevgilinin eşliğinde bekleyen köpeklerden bile söz eder ve onlar için güzel dileklerde bulunur.

Gittim amma kaldı **kapı**nda dil ü cânım benim
Cân u dilden kulunam devletli sultânım benim (G. 88/1)

Buyurmuşsun **eşğ**inde gelip kemter abîd olsun
Ben eksikli kulu artırmadın ömrün medîd olsun (G. 99/1)

Ayagın yüz urmaga eli ermez Usûlînin
Güzel başınçün olsun ki **eşğ**inde fedâ bârî (G. 131/8)

Kanı tâli'ki başıma benim devlet kona ömrüm
Dikile başım ucuna ölecek **eşğ**in taşı (G. 140/4)

Uludum erbâb-ı devlet içre kadrîm var yine
Kim **eşğ**i itlerine intisâbım var benim (G. 87/2)

Mübârek ellerin öpüp ayaklarına yüzün sür
Eşği itlerine ya'nî kim yârâna aşk eyle (G. 116/5)

Sevgilinin eşğinin gökyüzü ile kıyaslanması, onun cömertliği ve bereketi sebebiyledir. Kasîdede memdûhun eşğî övülerek onun keremi üzerinde durulur. Gönüller onun eşğinden feyz alır ve burada dileyen arzusuna kavuşur.

Asitânında bulur hâkî gönüller feyz u cûd
Yeryüzünü perveriş kılar semâ-yı rûzgâr (K. 1/47)

Âşğın nazarında sevgilinin eşğî kutsal bir yerdir. Bu sebeple mahremiyeti vardır ve yabancıların ayak basması uygun değildir. Ancak beyitte bu durumun tersi görülür. Sevgilinin

eşiği, yabancıların sığınağı hale gelmiştir. Bu durumu gören âşık ise gece gündüz âh eder ve “*Seni sevmek günâh imiş*” diyerek sevgilinin bulunduğu şehri terk etmek ister.

Tapun gayre penâh imiş işimiz dün ü gün âhmiş
Seni sevmek günâh imiş gidelim bâri şehriden (G. 111/5)

3.4.3.2. Eşik ve Kapı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.3.2.1. Ka’be, Kible (Kiblegâh, Secdegâh)

Bu mefhumlar müslümanların namaz, duâ gibi ibadetleri yerine getirirken yöneldiği cihettir. Aynı zamanda müminlerin Ka’be etrafında yedi kez dolanarak tavaf etmesiyle, âşıkların sevgilinin eşiğinde/kapısında defalarca dolaşması arasında ilgi kurulur. Sevilenin eşiğiyle bu mefhumlar arasında benzetme kuran şair, yârin eşiğini kible olarak tasavvur ettiği için ondan yüzünü çeviremez.

Eger bin taş ere başıma senden
Eşiğin **Ka’besinden** dönmezem ben (Ş. 1/176)

Pelâs-ı gam kime dâmân ise ey dil sana yegdir
Yüzün döndürme yârından eşiği çünkü **kıblendir** (G. 22/1)

Âsitânın **kiblegâhından** yüzün döndürmeyem
Hem be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezem (G. 92/3)

Gönüller ka’besidir hâk-ı râhı
Eşiği ehl-i diller **secdegâhı** (Ş. 1/141)

Usûlî, yalnızca sevgilinin değil, pirinin ve hürmet ettiği kişilerin de eşiğinden söz etmiş ve onların eşiğini kible ile bir tutmuştur. Ayrıca kible olarak tasavvur ettiği pirinin eşiğinden dönmeyeceğini bilhassa vurgulamıştır.

Pîrlerin eşiği çünkü **kıblemidir**
Dönmezsin niye döneyin pîrimden (Mus.VI/3-2)

3.4.3.2.2. Sidre, Tâc-ı İzzet

Sevgilinin eşiği, ulaşılmaz bir yüksekliktedir ve buraya erişmek her baba yiğidin harcı değildir. Bu sebeple eşik ve Sidre arasında benzerlik kurulur. Sidre, insanın maddî anlamda ulaşabileceği son noktadır. Bu mahalden sonra bambaşka bir âlemin kapıları açılır.

Degme şahsın başı mı erer eşiğin taşına
Ol makâm-ı **sidredir** erişmez ana her pelîd (G. 14/3)

Eşik, âşığa göre o kadar kutsal bir makamdır ki bu kapıda köpek dahi olmak bir şereftir. Âşık, sevgilinin eşığının taşıyı izzet tâcı olarak başına takmak ister.

Başıma eşığın taşı efendi **tâc-ı izzet**dir

İtin katında hôr olmak kapıda t'ac-ı izzetdir (G. 33/1)

3.4.3.2.3. Bâb-ı devlet

Âşığın nazarından sevgilinin eşığı, yüksek ve ulaşılmaz bir makam olmasından dolayı devlet kapısı olarak düşünülmüş ve bu kapının câna açıldığı ifade edilmiştir. Sevgilinin ayağı tozu ise mutluluk veren bir saadet iksiridir.

Eşigidir bu câna **bâb-ı devlet**

Ayağı tozu iksîr-i sa'adet (Ş. 1/180)

3.4.4. Kûy (Mahalle)

3.4.4.1. Umûmî Olarak Kûy

Divanda yaygın olarak kullanılan mefhumlardan biride sevgilinin mahallesidir. Âşık için bu mahalle içerisinde hûrî ve perî olarak tahayyül ettiği sevgilisinin bulunması sebebiyle cennetten farksızdır. Burada ölmeyi dileyen âşık, yeniden hayat bulacağına inanır. Bu da cennet hayatının başlangıcıdır. Âşık, sevgilinin mahallesinde köledir. Gamdan helâk olan şair, yaralarına merhem için sevgilinin kûyuna varmak ve sevgiliyi görmek ister.

Gönül **kûyuna** varmazsa gözüm yüzünü görmezse

Bana bir merhem ermezse meded gamdan helâk oldum (G. 80/8)

Divanda sevgilinin mahallesiyile ilgili farklı bir konuya da yer verilmiştir. Yârin eşığında canını fedâ eden âşığın öldükten sonra başı, sevgilinin mahallesindeki köpeklerin oynadığı bir çömlek olur. Beyitte köpekle anlatılmak istenen rakîptir. Rakîb, âşığın ölümünden haz duyar ve bu ölümden sonra bile âşıkla uğraşmaktan vazgeçmez.

Ölcek eşiginde başım olsa

Mahallen itinin bârî sifâli (G. 138/4)

3.4.4.2 Kûy ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.2.1. Cennet (Cennetü'l-Mevâ, Firdevs-i A'lâ, Uçmag)

Müminler için mükâfat yeri olan cennetle sevgilinin mahallesi arasında ilgi kurularak buranın eşsiz ve benzersiz bir güzellikte olduğu anlatılmak istenmiştir. Sevgilinin kûyunda uykuya dalan âşık, rüyâsında yattığı yerin Cennetü'l-mevâ olduğunu görür. Âşık, sevgilinin mahallesini vatan tutan kişilerin Firdevs-i a'lâ'da bulduklarını dile getirir. Cennet

katmanları arasında ulvî bir yere sahip olan Firdevs-i a'lâ'yı arzulayanlar, sevgilinin mahallesinde beklemelidir.

Seyre vardım dün ser-i kûyunda hâb almış beni
Düşde gördüm yatdığım yer **cennetü'l-mevâ** imiş (G. 54/2)

Her ne âşık kim ser-i kûyundan tutmuştur vatan
Hak Te'âlânın bugün **firdevs-i âlâ**sındadır (G. 24/6)

Râz-ı aşkı saklasın dîdâr-ı ferdâ isteyen
Kûy-ı yâri beklesin **Firdevs-i a'lâ** isteyen (G. 108/1)

Uçmag, eski Türkçe bir kelime olup cennet anlamına gelmektedir. Bünyesinde barındırdığı güzelliklerle dünyayı bir gülbahçesine benzeten âşık, cennet misali bu dünyaya bakmaz ve ondan yüz çevirir. Çünkü âşığın cenneti sevgilinin kûyudur. Rûhunu teslim eden ve ten kafesinden kurtulan âşık, gönül kuşunun cennete benzeyen sevgilinin kuyuna erişmesini ister.

Gülşen-i dünyâ eger uçmag ise bakmaz dahi
Kuşca cânım cânib-i kûyunu **uçmag** eyledi (G. 135/2)

Kurtulup hâkî kafesden erişersen kûyuna
Ol durur ey murg-ı dil âlemde **uçmagın** senin (G. 70/4)

3.4.4.2.2. Ka'be

Sevgilinin kûyu, taşıdığı kudsiyet sebebiyle Ka'be olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın mutluluk duyduğu tek yer burasıdır. Gerek meslicte gerekse meyhânede eğlenemediğini dile getiren âşık, cânının safâ bulduğu tek yerin sevgilinin Ka'be'ye benzeyen mahallesi olduğunu söyler. Bu durum, müminlerin Hac ibadeti sırasında Ka'be'yi gördükleri an duydukları heyecan ve mutluluğu akıllara getirir. Aynı zamanda divanda Hac ibadetine tamamlayıcılarından biri olan kurbân hadisesine de telmihte bulunulmuştur. Âşık, sevgilinin Ka'be olarak düşünülen kuyunda kendisini kurbân etmiş ve mahallede kan akmıştır. Bu Ka'be'de can vermek âşığa bir safâdır.

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne mescidde ne hûd meyhânede (G. 125/2)

Dediler **Ka'be-i** kûyunda bugün kan oldu
Âşıkın var ise biri yine kurbân oldu (G. 139/1)

Gönlüme râhında gâm yemek gıdâ-yı rûhdur
Ka'be''yi kûyunda cân vermek sefâdır sevdiğim (G. 86/3)

3.4.4.2.3. Gülşen (Gülistân, Gülzâr)

Gülbahçesi, canlı, ferah ve renkli oluşu gibi hususiyetleri bakımından sevgilinin kûyu için benzetilen olmuştur. Âşığın inleyen gönlünün eğlendiği yer burasıdır. Sevdiği uğruna inleyişlerini hoş nağmelere benzeten âşık, kendisini güzel sesli bir kuş olarak tasavvur eder. Bu kuşun/âşığın devamlı uçmak istediği yer ise sevgilinin mahallesidir.

Gülşen-i kûyundur eglence dil-i nâlânıma
Dâyim uçmak hôş gelir murg-ı lâtif elhânıma (G. 124/1)

Âşık, sevgilinin gülbahçesine benzeyen kuyundan ayrılmak istemez. Çünkü onun ırmağı/gözyaşları bu bahçe içerisinde bulunur.

Gülsitân-ı kûy-ı dilberden ırılma ey yaşım
Kim bu **gülzâr** içre lâzım geldi ırmağın senin (G. 70/3)

3.4.4.2.4. Kerbelâ

Sevgilinin kûyu âşıklar için kutsiyet taşır. Âşıkların bu mübarek mahalde canlarını fedâ etmeleri, buranın Kerbelâ olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Beyitte Kerbelâ hâdisesine telmihte bulunan şair, sevgilinin eşiğinde bulunan toprağın her taşının âşıkların başı olduğunu ifade eder. Aşk uğruna canları ve başlarıyla mücadele eden âşıklar, bu yolda şehit düşmüşlerdir. Bu şehitlik ise sevgilinin kuyudur.

Eşiğinin toprağının her taşı âdem başıdır
Kûyunun her kûşesi bir **Kerbelâ**dır sevdiğim (G. 86/5)

3.4.5. Ayığı Toprağı (İzi tozu, Ayığı tozu, Hâk-ı pây)

3.4.5.1. Umûmî Olarak Ayığı Toprağı

Usûlî'nin en fazla ele aldığı konulardan biri de sevgilinin ayığının toprağıdır. Âşıkların akarsuya benzeyen gönülleri sevgilinin ayığının tozuna meyillidir. Âşık, bu yolda yıllarını harcasa da sevgilinin izinin tozuna vâsıl olamayacağından bahseder. Bu durumun mümkün olmayacağını anlayan âşık, "*Bâri seyrettiği yolları göreyim*" diyerek duâ eder. Usûlî, sahip olduğu tek varlığın sevgilinin ayığı tozu olduğunu ifade eder ve onu dünyalara değişmeyeceğinden söz eder. Hatta ayığı toprağı uğruna kevser şarabından bile vazgeçer. O, sultan olarak tasavvur ettiği sevgilinin ayığının toprağına kul olmuştur. Bu uğurda ölümü göze alanlar, canlarını fedâ etmeye hazırdır. Vuslatı arzulayan âşık, eğer sevgilinin kuyuna varamaz ve izinin tozunu göremezse gamdan helâk olacağını dile getirir.

Akar su gibidir her dil **ayagın tozuna** mâyil
Göricek kâmetin servin nice sabr u karar olsun (G. 96/8)

Yolunda yel gibi yelsem nice yıl
Olamazam **izi tozuna** vâsıl (Ş.1/162)

Mümkün olmaz kim **ayağı tozuna** yüzüm sürem
Bâri şol seyr etdiği yolları görsem gâh gâh (G. 119/2)

Ayagın toprağın dünyâya vermez
Usûlînin odur mâl u menâli (G. 138/5)

Ağzın ile kâmetin zülfün benim çok sevdiğim
Ayagın toprağı hakkı bana dünyâ mâlıdır (G. 31/2)

Ayagın toprağı besdir âb-ı kevser sevmezem
Hâk-i pâyin hoş gelir aynıma anber sevmezem (Mus. II/3-2)

Bu Usûlî **ayagın toprağına** kul olmuş
Mülk-i aşk içre yine başına sultân oldu (G. 139/5)

Yoluna îsâr kılmağa ne cüz'îdir cihân
Ayagın toprağına cânlar fedadır sevdiğim (G. 86/2)

Eger kûyuna varmazsam **izi tozunu** görmezsem
Visâle bir gün ermezsem meded gamdan helâk oldum (G. 80/3)

Sevgilinin ayağının toprağı, âşıkların gözünün nurudur. Bu kıymetli toprağa bir zarar gelmesini istemeyen âşık, “*Ayagın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah!*” diyerek duâlar eder.

Ey Usûlî **ayağı toprağı** gözler nûrudur
Saklasın anı yavuz gözden Hudâ-yı zü'l-minen (K. 4/21)

Ayagın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah
Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun (G. 100/2)

Birkaç beyitte “*Ayağın toprağı hakkıçün*” ifadesine rastlanır. Bu, âşığın sevgiliden ricâda bulunurken söylediği veya yemin unsuru olarak kullandığı bir tabirdir. İlk beyitte Usûlî, servi boylu sevgilisine seslenerek ayağının toprağı hakkı için kölesini azâd etmesini ister. Diğer beyitte ise âşık, başına ne gelirse gelsin ayağının toprağı hakkı için sevgiliden asla vazgeçmeyeceğini vurgular.

Ayağın toprağı hakkıçün Usûlî bendeni
Gamdan âzâd eyle ey serv-i hirâmanım yetiş (G. 52/5)

Ayağın toprağı hakkıçün bugün bin kerre kim
Başımı yarar ise agyâr senden dönmezem (G. 92/5)

3.4.5.2. Ayağı Toprağı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.5.2.1. Tûtîyâ (Kuhl)

Tûtîyâ/kuhl, sürme olarak bilinen ve göz için oldukça faydalı olan bir maddedir. Toz halde bulunan bu madde, göze güzellik katmasının yanı sıra gözün görüş kuvvetini artırmaya da yardımcı olur. Klasik şiirde âşık, sevgilinin ayağı toprağının tûtîyâ olmasını ve gözüne sürülmesini ister. Sevgilinin cemâlini doyasıya görmeyi arzulayan âşık, onun ayağının toprağının tûtîyâ olmasını ve gözlerine sürülmesini istemektedir. Göze çektiği bu tûtîyâ sebebiyle sevgili, devamlı âşığın gözleri önünde olacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün
Ayağın toprağını ko gözüme **tûtîyâ** olsun (G. 100/6)

Sabâ, sevgilinin izinini tozunu âşığa armağan olarak getirmiştir. Âşık, bu kıymetli maddenin iki göz gibi sakınması gerektiğine vurgu yapar. Ayrıca tûtîyânın iki göze sürülmesine de atıfta bulunulur. Beyitte sabâ rûzgârına seslenen âşık, eğer toprak olursa sevgilinin izinini tozundan tûtîyâ yapılmasını ister.

İzi tozun getirdi sabâ ey dil armağan
İki gözün gibi sakın ol **tûtîyâ**cığı (G. 145/3)

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol servin
Yürü var toprağını cân gözüne **tûtîyâ** eyle (G. 118/5)

Âşık, sevgilinin tûtîyâya benzeyen ayağının toprağına gözlerini sürmek ister. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda âşık gevher olarak tasavvur ettiği sevgilinin ayağının toprağının nazardan korunmasını diler.

Hâk-i pâyin **tûtîyâ**sına dege şâyed gözüm

İsterem ol gevheri nûr-ı basardan saklasın (G. 101/4)

İsfahân, sürme yapımıyla meşhûr olmuş bir şehirdir. Âşık, Çîn, Maçîn hatta İsfahân diyarlarını gezenlerin dahi sevgilinin cevhere benzeyen ayağının toprağı gibi bir toprağı rastlamadıklarını ve böyle kıymetli bir sürmenin dünyada eşi ve benzeri bulunmadığı dile getirir.

İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânı (G. 129/3)

3.4.5.2.2. **Gevher**

Sevgilinin ayağının toprağı, kıymetli oluşu sebebiyle gevher olarak tasavvur edilir. Sevgilinin gülbahçesine benzeyen cemâline rüzgârın zarar vermesini istemeyen âşık, ayağının toprağının da kötü gözlerden sakınmasını ister.

Hak cemâlin gülşenin bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i payın **gevherin** yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Hâk-i pâyin **gevherin** dünyaya vermez dâstım
Görmedim sâhib-nazar bu dâde-i bînâ gibi (G. 142/4)

Ayağın toprağın ger **gevher**-i maksûd bilmezsem
Bu deryâ-yı havâdisde vücûdum nâ-bedîd olsun (G. 99/3)

3.4.5.2.3. **Nûr**

Sevgilinin ayağının toprağıyla nûr arasında benzetme kuran âşık, bu toprağın göz nuru olduğunu ifade etmiştir. Âşık, sevgilinin eşiğıyle Firdevs-i a'lâ'yı kıyaslamış ve sevgilinin eşiğini daha üstün tutarak güçlü olan benzetme unsurunu zayıf olana teşbih etmiştir.

Ayağın torağı **nûr**-ı dâde-i havrâ imiş
Eşiğın her bâb ile firdevsden a'lâ imiş (G. 54/1)

3.4.5.2.4. **İksîr-i Sa'âdet**

Yüksek bir mevkide bulunan ve ulaşılmaz bir makam olan sevgilinin eşiğı, bu özellikleri sebebiyle devlet kapısı olarak tahayyül edilmiştir. Bu, câna açılan bir kapıdır. Sevgilinin ayağı toprağı ise gönüllere neşe veren bir mutluluk iksidir.

Eşiğidir bu câna bâb-ı devlet
Ayağı tozu **iksîr-i sa'âdet** (Ş. 1/180)

4. ÂŞIK

4.1. Umûmî Olarak Âşık

Klasik Türk edebiyatında sevgiliden sonra gelen en önemli kişi âşıktır. *Usûlî Dîvânî*'nda bu geleneğe uygun düşecek şekilde ele alınmış ve şiiirlerin çoğu âşığın ağzından yazılmıştır. Aşk için her türlü fedakarlığı yapan, sevgilinin kapısında kul olan ve onun uğruna canını dahi vermekten çekinmeyen âşık, vefâlî, kararlı, sabırlı, sâdık, cefakeş, yoksul ve çaresiz biri olarak karşımıza çıkar. Âşığın gayesi sevgiliye ulaşmaktır. Bu yolda her türlü sıkıntıya göğüs geren ve işkenceler içerisinde kıvranan âşığı yolundan çevirecek kimse yoktur. Bazı beyitlerde sevgilinin zulmüne ve vefasızlığına artık dayanamayıp şehri terk etmek istese de pek çok beyitte onun yolundan asla dönmeyeceğine vurgu yapmıştır. Âşığın bayramı, sevgiliye kavuştuğu gündür. Bu vuslat bayramına erişen âşık, sevgilinin eşliğinde canını kurban eder.

Yârin cemâlini gördün ayagina yüzün sürdün

Usûlî bayrama erdin var canın kurbân eyle

(G. 117/7)

Sevgilinin her hareketiyle kendinden geçen âşık, uslanmaz bir divânedir. Onu derinden yaralayan durum ise sevgilinin umursamaz tavrıdır. Âşığın sevgilinin hakaretlerini ve aşağılamalarını bile dua olarak algılamasının sebebi, onun âşığı aklına getirmesi ve olumsuz da olsa âşığı konuşmaya değer bulmasıdır.

Lutf edip incinmesin sögdüm Usûlîye demiş

Her ne sögmek hasta câna ol du'âdır sevdiğim

(G. 86/9)

Sevgiliye herhangi bir zararın dokunmasını istemeyen âşık, bunun için Allah'a dualar eder. Sevgilide ise bu durum tam tersidir. O, âşığı küçük düşüren, ona beddualar eden hatta âşığın canına kast ederek onu öldürmeye çalışan zalim ve acımasız biri olarak karşımıza çıkar. Âşık tüm bunları sineye çekmiş, hatta sevgilinin bu davranışlarından bile olumlu sonuçlar çıkarmış, gözükara ve sadık bir kimsedir. Divanda âşığın rahatını ve huzurunu kaçıran üçüncü kişi ise rakiptir. Âşık, devamlı olarak rakiple mücadele içerisinde. Sevgilinin onunla konuşmasına, dost olmasına ve mahallesinden ayrılmamasına tahammül edemez.

Günc-i gamda bî-dil ü bî-yâr terk etdin beni

Ey özüne bir nice nâdânı yârân eyleyen

(G. 97/4)

Âşık; fizikî hali oldukça zayıf ve güçsüz, benzi sararmış, gözleri yaşlı, beli bükülmüş, mihnet köşesinde garip ve çaresiz biri olarak tasavvur edilir.

Ditrer üstüne yavuz yel estigin istemez

F'il-mesel cân-ı za'îfimidir benim ol pîrehen

(K. 4/20)

Divanda bahsi geçen diğeri bir âşık ise Hak âşığıdır. O, hakiki manada aşkı kavramış ve mutlak sevgiliye kavuşmak için mana aleminde yolculuğa çıkmış bir sâliktir. Kendini beşerî aşkın cilvesine kaptırarak âşık olduklarını sananlar ile Hak âşıkları birbirinde ayırır. Usûlî, kendini âşık sananlara seslenerek onların çöl olarak tasavvur ettiği dünyada serapı su olarak gördüklerini dile getirir. Beşerî aşk, İlahî aşkın yalnızca bir tezahürüdür. İlahî aşk ise mutlaktır. Hak âşığı, nefisini tüm kötülüklerden arındırarak kendisini yalnızca mutlak sevgiliye adayın ve onun rızası doğrultusunda yaşayan, gıdası dert ve elem olan kimsedir.

Elâ ey kendiyi âşık sananlar
Serâb-ı huşki su sanıp kananlar (P. 2/1)

Hevâ-yı nefse uyan âşık olmaz
Bu yolda egri varan menzil almaz (P. 1/2)

4.2. ÂŞIK İLE İLGİLİ TASAVVURLAR

4.2.1 Bülbül (Hezâr, Andelib), Tûtî, Hümâ

Klasik şiirde sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi, âşığın bülbüle benzetilmesine sebep olmuştur. Rengi sebebiyle sevgilinin yanağı ile gül arasında ilgi kuran âşık, kendisini bu gülbahçesinde bülbül olarak görür.

Ko olsun ey yanağı gül letâfetden ruhun gül gül
Usûlî gibi tâ **bülbül** o gülşende **hezâr** olsun (G. 96/9)

Âşığın gönlü, bahar ve bostan gibi canlı, renkli ve ferah değildir. Hüzünlü halinin sebebi de budur. Çünkü hazan vakti geldiğinde bülbülün hazin olduğunu ve dile getirir.

Açılmaz âşkın gönlü bahâr u bûstân içre
Ki zîrâ **bülbül** âdetdir hazîn olur **hazân** içre (G. 126/1)

Beyitte bülbüle/âşığa seslenen şair, her yüzüne gülen sevgiliye/güle gönlünü vermeme gerektiğine vurgu yapar.

Gülşen-i firdevse gel ey **bülbül**-i kudsî nefes
Her yüze gülen gül-i handana verme gönlünü (G. 130/4)

Sevgilinin güzelliği karşısında bin tane âşık olsa da şaşılmalıdır. Çünkü bir gülbahçesinde binlerce bülbül bulunabilir. Beyitte hezâr kelimesi hem bülbülü hem de bin sayısını ifade edecek şekilde kullanılmış ve tevriye yapılmıştır.

Bin âşık olsa hüsnüne çok görme dostum
Bir gülistanda **bülbül**-i şeydâ **hezâr** olur (G. 35/4)

Gül-i ra'nâ olarak ifade edilen sevgili, bu bağ içerisinde âşıklarından bezmiştir. Âşık ise bu durum karşısına sevgiliye seslenir ve gülbahçesinin bülbülden muzdarip olmadığı gibi onun da âşıktan şikayetçi olmamasını ister.

Bezme bizden ey gül-i ra'nâ ki bâg-ı dehrde

Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146 /4)

Tûtî, cana hoş ve tatlı gelecek sözler sarfeden bir kuş türü olarak düşünülür. Şair de âşık ve tûtî arasında benzerlik kurarak onun sevgilinin olumlu vasıflarını övmesi sebebiyle şirin sözlü olduğunu dile getirir.

Bugün bir **tûtî**-şîrîn suhansın

Ki bu gevherlerin sarrâf-ı sensin (Ş. 1/97)

Âşığın ilgi kurulduğu kuşlardan biri de hümâdır. Mana âleminde hân olanlar, hümâ gibi himmet sahibi olan âşıklardır.

Hümâ-himmet gedâlardır cihânda

Me'ânî kişverine hân olanlar (G. 23/3)

4.2.2. Pervâne

Klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan pervâne ve şem', sevgili ve âşığı temsil etmesi bakımından önem arz eder. Âşık, şem'e benzettiği sevgilinin etrafına dolaşır durur. Şem'e kavuşmak isteyen pervâne, bu aşkın cezbesine kapılır ve kendini ateşler içine atarak can verir. Usûlî, "Aşk ateşinde yanıcı pervâne değilsek neyiz?" diyerek kendisini pervâne ile bir tutmuştur. Âşık, sevgilinin güzellik baharında divane olurken şem'e benzeyen cemâline ise pervâne olmuştur.

Âşk âteşinde yanıcı **pervâne** değilsek

Billâhi Usûlî bize de yâ neleriz biz (G. 43/7)

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum

Cemâl-i şem'ine **pervâne** oldum (Ş. 1/31)

Usûlî, ayrılık nedeniyle pervâne gibi ateşlerde yanmıştır. Bu duruma sebep olan ayrılığa seslenerek onun da kendisi gibi yanmasını ister.

Eyleyip şem'i şebistândan cüdâ **pervâne**-var

Odlara yakdın Usûlîyî oda yan ayrılık (G. 60/9)

4.2.3. Kurban

Sevgiliye yürekten bağlı ve itaatkâr olan âşık, onun yolunda canını kurban etmeye hazırdır. Âşığın arzusu sevgiliyi görmektir. Sevgiliye ulaşan âşık, bu coşkuyla onun eşiğinde canını kurban eder.

Yârin cemâlini gördün ayagina yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canını **kurbân** eyle (G. 117/7)

Vaşlı devrinde bugün bayrama erdi her kişi
Ey Usûlî ben gedâ varam meger **kurbân** olam (G. 78/5)

4.2.4. Bende, Kul, Gulâm, Esîr, Çâker, Gedâ, Garîb, Miskîn

Klasik şiirde sevgilinin sultan, hükümdâr, şâh gibi devletin zirvesindeki şahıslara benzetilmesi, âşığın bende, köle, esir gibi düşünülmesine sebep olmuştur. Sevgiliye kul olan âşık, sultan olarak tasavvur ettiği sevgilinin kendisinden söz ettiğini duyunca azâd olmuş gibi sevinmiştir.

Kullarımdandır diyü ben **çâkeri** yâd eyledin
Hayra girdin gûyiyâ bir **bende** âzâd eyledin (G. 68/1)

Padişah olarak nitelendirilen sevgili, sihre benzeyen büyüleyici sözleriyle âşığı kendisine esir etmiştir. Onu esareti altına tutan sevgili ise âşığı bugün yarın içerisinde öldüreceğinden söz eder.

Ne sihr etdin ne hûş tatlı dilin var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi **gulâm** etdin (G. 66/7)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim pâdişâhımdan (G. 107/3)

Âşık, gedanın dünyada bir önem arz etmediğine değinir. Bu sebeple yoksul olan âşığın bir kıymeti yoktur. Saray içerisinde saltanat süren padişahın/sevgilinin yoksul bir âşığın adını anması ihtimal dahilinde bile değildir.

Ne kadri var cihân içre **gedânın**
Ki adın anabile mi pâdişâhın (Ş. 1/183)

Güzellerde vefanın olmadığına vurgu yapan âşık, garibin alçak gönüllü olduğuna değinerek sevgilinin şehrinden gitmek istediğini dile getirir.

Bu söz kim dediler kim hakdır güzellerde vefâ yokdur
Gâribin kadri alçaktır gidelim bâri şehrinden (G. 111/3)

Cennet olarak tasavvur ettiği sevgilinin eşiğinden ayrılan Usûlî, bu ayrılığın cehennemden farksız olduğunu ifade etmiştir. Âşık, eğer sevgiliye kavuşamazsa işte o zaman halinin harap olacağını vurgular.

Kaldı hicr ile cehennemde Usûlî **miskîn**
Cennet-i vasla eger ermez ise vâveylâ (G. 4/6)

4.2.5. Derdmend, Hasta (Bîmâr, Marîz) Bîçâre, Vîrâne, Teşne-dil, Mürde

Yarsız ve dostsuz mihnet köşesinde bir başına yatan âşık, dert sahibi olduğunu söyleyerek halini soranlara selam göndermiştir.

Aceb bî-yâr u bî-hemdem yatar mihnet bucagında
Usûlî **derdmend**in hâlini sorana aşk eyle (G. 116/11)

Âşık, sabahlara kadar aşk derdiyle inleyip feryat etmektedir. Bu acıya tahammül edemez ve taş kalpli sevgiliden medet umar.

Hasta cânım subha denli çağırıp feryâd eder
El-amân ey seng-dil zâlim elinden elamân (Mus. V/4-2)

Aşk derdiyle yataklara düşen âşık, son nefesinde bile sevgiliyi görmeyi arzulamaktadır.

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür
Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Sevgili, âşık için gam ve dert yesin diyerek beddualar etmektedir. Âşık için ise bu bedduânın canına şifâ olması beklenir. Çünkü sevgilinin lütfu da kahrı da hoştur ve ondan gelen her şey cânâ şifadır. Diğer beyitte isesevgilinin şirin kelâmının ölmüş gönüllere ruh bağışladığından söz edilir

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi **hasta** cânıma benim ol bal u yag ancak (G. 61/4)

Ey ki **mürde** dillere şîrîn-i kelâmın ruh-bahş
Mantıkından illet-i cânâ şifâ-yı rûzgâr (K. 1/38)

Dünyayı cennet bağına benzeten âşık, hûrî yüzlü sevgili olmadan bu cennet bahçesinin zindana döneceğinden bahseder.

Hak bilir dünyâ değil ol hûr-ı peyker olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı **bî-çâre**ye zindan olur (G. 19/2)

4.2.6. Deli, Dîvâne, Mestâne, Şeydâ, Şûrîde

Klasik şiirde âşığın deli olarak tasavvur edilmesi, sevgili uğruna türlü davranışlar sergilemesiyle ve sevgilinin saçında zincire vurulması gibi sebeplerle ilgilidir. Âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçlarının rüzgâr tarafından hareketlendiğini söyleyerek divaneliğinin tuttuğunu dile getirir.

Yine **dîvâneliğim** tuttu görün **şeydâlar**
Zülfü zencîrini depretdi gibi bâd-ı sabâ (G. 4/2)

Usûlî, güzellik baharında sevgiliyi gördükten sonra deli divâne olmuş ve bu cihandan vazgeçmiştir.

Bahâr-ı hüsnünü görüp cihânda vâzgelmişsin
Deli dîvâne olmuşsun Usûlî uslu vardın sen (G. 105/5)

Aşk şarabını içen âşık, âlemde mestâne olduklarını söylemiştir. Beyitte zâhite seslenen âşık, bu divâne halleri sebebiyle zâhitin kendilerini kınamamasını istemektedir.

Âlemde mey-i aşk ile **mestâneleriz** biz
Ta'n eyleme zâhid bize **divâneleriz** biz (G. 43/1)

4.2.7. Mecnûn, Ferhâd

Klasik edebiyat metinlerinde âşıkların meşhûr efsânevî aşk kahramanıyla kendilerini bir tuttukları, hatta bazen kendilerini bu âşıklardan daha üstün gördükleri gözlemlenir. Âşık, artık dillerde anlatılan aşk hikayesinin Leylâ ile Mecnûn olmadığını, halkın artık sevgilinin saçlarını ve âşığın divane halini konuştuğunu dile getirir. Âşığın hikayesi, Leylâ ile Mecnûn hikayesini unutturmuştur.

Söylenen dillerde şimdi Leylî vü **Mecnûn** değil
Zülfün ile bu dil ü divânenin ahvâlidir (G. 31/4)

Kendisini Ferhâd olarak tahayyül eden âşık, gönlünde bir yığın dert ve mihnetin biriktiğini ve bunların zamanla bir gam dağı oluşturduklarını dile getirmiştir. Âşığın Ferhâd olarak ele alındığı beyitte sevgili de Şîrîn olarak düşünülmüş ve meşhûr aşk hikayesine telmihte bulunulmuştur.

Bugün **Ferhâd**-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam senden
Bana ey Hüsrev ü Şîrîn-dehen dağlarca mihnetdir (G. 33/4)

4.2.8. Sultân, Pâdişâh, Hân, Paşâ

Âşık, yaşadığı bu maddî âlemde kendisini kul, köle, gedâ, bende gibi alt tabakadan biri olarak tanıtır. Mecâzî olarak ise farklı âlemlerin sultanı olduğunu söyler. Âşığın sultan olduğu yerlerden biri gam ülkesidir. Başında bin türlü belâ bulunan âşık, derdinin zirvede olmasından

dolayı gam ülkesinin sultânı olduğunu düşünür. Bu ülkede taht ve tâc gibi sultanlık alametlerine ihtiyaç duyulmaz.

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam **sultân**ıyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Aşk derdine düşmeden önce padişâhlar gibi rahat bir yaşam süren âşık, sevgiliye bağlandıktan sonra bin türlü belaya uğradığını dile getirir. Âşık, sevgiliye müptelâ olduktan sonra hayatının olumsuz manada değiştiğini ifade eder.

Pâdişâh-ı vakt idim bir şahsa demezdüm belî
Bin belâyı ugradım sana olaldan mübtelâ (G. 5/4)

Han ve paşa, âşığın kendisine yakıştırdığı benzetmelerdir. Âşık, mana âleminde hân olanların hüma kuşu gibi himmet sahibi olduklarına değinir. Şehrengizde ise sevgilinin çılgın âşıklardan kaçmaması ve paşalarından yüz çevirmemesi istenir.

Hümâ-himmet gedâlardır cihânda
Me'âni kişverine **hân** olanlar (G. 23/3)

Efendi kaçmagıl şeydâlarından
Çevirme yüzünü **paşalarından** (§. 1/168)

4.2.9. Mûr (Karınca), Kelb (Köpek)

Karınca ve köpek, âşığın kendisini tasavvur ederken benzettiği iki canlı türüdür. Klasik şiirde sevgili, gücün ve azametın sembolü olan Süleyman (a.s.)'a benzetilirken, âşık da zayıflığı ve acziyeti temsil eden karınca olarak düşünülmüştür. Bu mefhumlar aynı zamanda Hz. Süleyman ile karınca hadisesini akıllara getirir. Âşık, kendisinin topal bir karınca olduğuna vurgu yaparak sevgilinin kapısına geldiği söyler.

Mûr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola irgüre dîdâr-ı Süleymâna beni (G. 134/5)

Âşık ile köpek arasında ilgi kurulan beyitte âşığın mihnet köşesinde yatan bir köpek olduğu düşünülür. Bu hakir köpeğin halinden ise her an dert ile hem-hâl olan, sabahlara kadar dert sebebiyle gözüne uyku girmeyen kimseler anlar.

Gûşe-i mihnetde ben **kelb**-i hakîrin hâlini
Subha dek derd ile bîdâr olmayınca bilmedin (G. 73/3)

4.2.10. Zerre, Dâne

Klasik şiirde güneş ve zerre, sevgili ve âşık arasındaki uçurumu ifade etmek için kullanılan bir mazmundur. Kendisini karınca gibi zerre kadar âciz ve muhtaç gören âşığın

karşısında Süleyman (a.s.) vardır. Divan şiirinde karıncanın ele alındığı beyitte konu çoklukla Hz. Süleymân ve karınca hadisesine getirilerek bu meşhûr olaya atıfta bulunulur.

Bugün bir mûrdan kem **zerreyem** ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. /161)

Varlık harmanını ateşe veren âşık, dünya mezrasında bir tâne olduğunu ileri sürer. Âşık, kendisi dahi bir tohum tanesi kadarken dünyanın geçici ve aldatıcı varlıklarını istemez ve tüm bu şeyleri ateşe verir.

Çün varlığımız harmenini âteşe urduk
Bu mezra'a-i dehrde bir **dâneleriz** biz (G. 43/4)

4.3. GÖNÜL (Dil, Derûn, Hâtır)

4.3.1. Umûmî Olarak Gönül

Gönül, her şeyden önce Tanrı'nın tecellisine mazhâr olan yer olması sebebiyle kudsîyet taşır. Allah'ın "*Beni ne yeryüzüm ne de gökyüzüm kuşatır. Ancak beni mümin kulunun kalbi kuşatır.*" (Bkz. Hac ve ilgili mefhumlar) kelâmından hareketle Hak âşıkları kâinâtı kuşatan Cenâb-ı Hakk'ın ancak mümin bir kulun gönlüne sığıdığını idrak etmişler ve gönülü mukaddes bir ev, hatta Beytullah (Allah'ın evi) olarak düşünmüşlerdir. Gönül Allah'ın evidir ve bu evi temiz tutmak gerekir. Bu sebeple tasavvufî ıstılahta gönül temizliğinin yeri oldukça önemlidir. Nefsî arzularından sıyrılarak gönlünü mâsivâdan arındıran kişiler, nefsinin terbiye etmiş ve mana âleminde yüce bir mertebeye yükselmiş kimselerdir. Mehtâbın suya aksetmesi gibi Tanrı'nın nurları da bu cilalanmış gönüllere yansır.

Sâf kıl sîneni kim evc-i gınâdan görüne
Dilde envâr-ı Hudâ âbda mehtâb gibi (G. 143/11)

Tûr Dağı ile gönül arasında ilişki kurulmasının nedeni, her iki mekânın da İlahî tecellinin mazhâr olduğu yer olmasındandır. Tûr Dağı, Tanrı'nın tecellisiyle yerle bir olmuş bir dağdır. Bu sebeple şâir, gönülü tecelli mâdeni olan Tûr-ı Sînâ olarak düşünmüştür.

Gönül kim Tûr-ı Sînâdır tecellî mâdenidir bu
Hezârân Pûr-ı Sînânın güm olur bunda irfânı (G. 127/6)

Tûr-ı **dilde** hüsnün envârı tecellî gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

İlahî tecellinin yanı sıra gönül, beşerî aşkın gerçekleştiği gerek safânın ve eğlencenin gerekse cefânın ve mihnetin yaşandığı yerdir. Her türlü sıkıntıya katlanan gönülün

dayanamadığı tek şey sevgiliden ayrı kalmaktır. Sevgili, yaralayıcı, hatta ölümcül güzellik unsurlarıyla (gamze, kaş, kirpik vb.) âşığın gönlünü delmeye devam etmektedir. Âşık ise bu durumu önemsemez. Çünkü zaten gönlünü sevgiliye adamıştır. Gönül, sevgili için yanıp tutuşur, hasta olur, harap ve viran bir hale gelir. Âşığın gönlünden gam eksik olmaz. Hasta olan gönlün tedavisi hekimlerin şâhı Lokman (a.s.)’da dahi yoktur. Hikmet ehli, maddî yaralar ve hastalıklarla ilgilenir. Gönül meydana gelen hastalık öyle illetir ki çaresi yalnızca sevgilidedir. Sevgilinin ölü gönüllere can vermesi ve ruh bağışlaması gibi hususiyetleri vardır. Sevgili, aşk pazarında âşığın gönlünü ele geçirmek ister. Bunu ise iki katil gözün yardımıyla gerçekleştirir. Dert ve cefanın dışında gönül, zaman zaman eğlencenin ve safânın da hüküm sürdüğü bir yer olarak tasavvur edilir. Âşığın gönlünün eğlencesi ise yine sevgilidir. Onsuz ne meyhânede ne de mescidde eğlendiğini dile getiren âşık, gönlünün tek eğlencesinin sevgili olduğunu söyler.

Bir vefasız gönlüm aldı dönüben yerlere çaldı
Gönül mihnetlerde kaldı himmet eylen himmet eylen (G. 65/4)

Delerse delsin ey âşık dili tûgiyle ol dilber
Delirse bagrımı delsin sana ne **dil** senin nendir (G. 22/2)

Ka’be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eglenmez ne mescidde ne hûd meyhânede (G. 125/2)

Günc-i gamda yârı cânım **gönlümün** eğlencesi
Derd ü mihnet yoldaşım gamdır karındaşım benim (G. 89/3)

4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Mûsâ (a.s.), Yûsuf (a.s.), Tûr (Tûr-ı Sînâ)

Hz. Musâ’nın Tûr Dağı’nda Allah ile konuşması ve dağın İlahî tecelliye mazhar olarak tuz buz olması, gönlün Musâ (a.s.)’ya ve Tûr’a teşbih edilmesine sebep olmuştur. Gönül, Tanrı’nın tecellisinin aksettiği yer olması sebebiyle Tûr dağına benzetilmiştir. Âşık, can ve gönül Musâ’sı tecelli nuruyla dolduğundan söz etmektedir.

Cân ve dil **Mûsâsı** gark etdi tecellî nûrına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Tûr-1 dilde hüsnün envârı tecellî gösterip

Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Gönülle birlikte ele alınan bir diğer peygamber ise Hz. Yûsuf'tur. Âşık, gönlünü Yûsuf (a.s.)'a benzeterek belâ kurdunun bu gönlü kapıldığını dile getirmiştir.

Kapdı gönlüm **Yûsuf**'un gürk-i belâ hânım yetiş

Kurtar anı gel Alilik eyle arslanım yetiş (G. 52/1)

4.3.2.2. Mülk, Mısır, İl, Şehir, Vilâyet

Sultan olarak tasavvur edilen sevgilinin âşığın gönlüne saldırarak orayı yağmalaması ve harap etmesi, âşığın gönlünün bir ülke veya şehir olarak düşünülmesine sebebiyet vermiştir. Gönül mülkünde hükmedici sultân, sevgilidir. Âşık, bu sultanın asla gönül ülkesini terk etmemesini ister. Çünkü pâdişâhı olmayan bir il yıkılmaya mahkumdur. Sevgilinin gidişiyle gamla dolan gönül, bu zulm ile yıkılmıştır.

Kılmaga şikâyet ana hicrân siteminden

Dil **mülk**üne hükmedici sultânı görem mi (G. 144/3)

Zulm-ı gam ile dil **mülk**ünü yıkdı Usûlî yârsız

Bir **ilin** kim pâdişâhı olmaya vîrân olur (G. 19/5)

Âşık, gözyaşlarını çoşkusu, çokluğu ve sürekliliği sebebiyle Nil nehrine benzetmektedir. Sevgilinin ayrılığıyla gözyaşları Nil'e dönen âşık, gönül mısırının da harap olduğuna vurgu yapar. Beyitte Nil ve Mısır ifadelerine birlikte yer verilerek tenasüp yapılmıştır.

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb

Kaldı gönül **Mısır**ı harâb sultandan ayrıldım meded (G. 15/5)

Mısır diyarının ülke anlamına gelecek şekilde zikredilmesinin bir sebebi de ahsenü'l-kasas'ın (Bkz. Güzellikle ilgili tasavvurlar) bu topraklarda gerçekleşmesi sebebiyledir.

Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı Ke'nânı yok

Gönlü bir **Mısır**-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/ 1)

Gönül tahtında hünkâr olan sevgili, gamzeden askerleriyle şehir ve vilâyet yıkmaya başlamıştır. Daha önce böyle huyları bulunmayan sevgili, ülkeler yıkmayı gönül tahtında hünkâr olunca öğrenmiştir.

Gamzeden leşker çekip **şehir** ü **vilâyet** yıkmagı

Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

4.3.2.2. Hâne, Virân (Virâne), Revzen

Divanda gönül için yapılan benzetmelerden biri de hânedir. Âşığın mihnet içerisinde kalmış gönlü, harâp olmuş bir ev olarak düşünülür. Cümle âlem neşe içerisinde eglense ve memlekette şenlik havası olsa bile âşığın gönül evi, sevgilinin cevri ve zulmüyle virân olmuş bir haldedir.

Cümle âlem kâmrân şenlik kamu il memleket
Hâne-i dil zulm-i cevrinle yatar vîrân henüz (G. 39/6)

Sevgilinin âşığın gönül evini terk edip gitmesiyle âşık, bir başına kalmış ve bu mihnet evinde yalnız kaldığını dile getirmiştir.

Dâr-ı firkatde kodu gitdi dil ü cânım benim
Ey dirîga yalnız kaldım bu mihnet **hâne**de (G. 125/3)

Beyitte gam askerlerinin gönül evini işgâl ederek burayı viraneye çevirmelerinden söz edilir. Bu belâyâ sürekli uğrayan âşık, gam askerlerinin bu duruma ne zaman son vereceklerini merak eder.

Durmadan leşker-i gam bu dil-**vîrâne** gelir
Bilmezem kanda karâr eyleye bu denli belâ (G. 4/3)

Gönlü karanlık bir hâneye benzeten âşık, sevgilinin güneş gibi göz alıcı ve parlak ışıklarıyla bu evi aydınlatmak ister. Bunun için ise gönül evine pencere açmak gerekmektedir.

Tîr-i mihr-i yâr ile ey dil serâser **revzen** ol
Dâimâ ey **hâne**-i târîk anımla rûşen ol (G. 75/1)

4.3.2.3. Kâbe, Deyr

İlahî tecelliye mazhar olan gönül, Tanrı'nın evi (Beytullah) olarak düşünülmüştür. Bu nedenle gönül yıkmak Kâbe yıkmaktan farksızdır. Gönül yapmak ise Kâbe inşâ etmek gibidir. Beyitte âşığın gönlünü yapan sevgili, Hz. İbrâhim olarak düşünülmüş ve onun Kabe'yi inşâ etmesine telmihte bulunulmuştur (Bkz. Hz. İbrâhim). Sevgili, âşığa merhamet ederek onun gönlünü yapar. Böylece bir Kâbe inşâ etmiş olur.

Yıkılmış idin gönlümü yaptın yine rahm eyledin
Ey Halîlim Hak bilir bir **Ka'be** bünyâd eyledin (G. 68/2)

Gönülün kilise olarak tasavvur edilmesi, puta benzeyen sevgilinin burada bulunması sebebiyledir. Putlarıyla meşhûr olan Çin ülkesinde bile sevgili kadar muhteşem bir puta rastlanmaz.

Yine bir büt misâl et **deyr**-i dilde
Ki misli olmaya Çîn ü Çiğilde (Ş. 1/109)

4.3.2.4. Deli, Dîvâne, Hasta, Levend, Abdâl, Müştâk,

Gönül, coşkulu ve ne yaptığını bilmez tavırları sebebiyle divaneye benzetilmiştir. Sarhoş ve harâp bir halde harâbât pazarına düşen gönül, âşığı âlemlere rüsvâ etmiştir.

Düşdü bâzâr-ı harâbâta gönül mest ü harâb
Etdi âlemlere rüsvây bu **dîvâne** beni (G. 134/4)

İlahî cezbenin hâkim olduğu beyitte Hak âşığının Tanrı'nın kâinattaki nakşını kavramasıyla kendinden geçtiğine değinilir. Bu öyle bir hâldir ki aklını yitirerek deliye dönen gönlü levende çevirir.

Sûretin nakşı ile tab'im heyûlâyı geçer
Bu **deli** gönlüm **levend** oldu vü şeydâyı geçer (Mus. II/2-2)

Âşık, deli divâne olmuş gönlünün candan ve gönülden erenlerin kulu olduğunu dile getirir. Beyitte Usûlî'nin erenlere yürekten bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Benim gönlüm bir **divânedelidir**
Cân u dilden erenlerin kuludur (Mus.VI/6-2)

Gülbahçesi olarak düşünülen bu cihân içindeki goncalar sevgiliden başkası değildir. Âşık, bu goncaların divâne gönlüne eğlence olduklarını ifade eder.

Cihân gülzârı içre goncalardır
Dil-i **dîvâneme** eglencelerdir (Ş. 1/186)

Sevgili, Usûlî'nin hasta gönlünü yine gam döseğinde bırakıp gitmiştir. Âşığı canından eden ise bu hastalık değil, sevgilinin terk edip gidişidir.

Dil-**hasta** Usûlîyi yine pister-i gamdan
Cânsız koyup ey rûh-ı revân kanda gidersin (G. 106/5)

Beyitte gönlün abdâl bir derviş olduğu düşünülmüş ve onun aşk tekkesine girmesi istenmiştir.

Tekye-i aşka gir ey **abdâl**-ı dil ko Ka'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Elif çekmek, ok veya kılıç gibi keskin ve yaralayıcı bir âletle yara açmak anlamına gelir (Bkz. Elif Çekmek). Sevgilinin boyuyla elif arasında ilgi kurulan beyitte bu hadiseye telmihte bulunulmuştur. Aynı zamanda gönülde açılan bu yaranın sevgiliyi arzulayan gönül için bir hatıra olduğunu dile getirmiştir.

Elifler gibi sînemde çekilsin kâmetin şekli
Efendi bu dil-i **müştâka** senden yâdigâr olsun (G. 96/2)

4.3.2.5. Murg, Anka, Pervâne

Gönül, birtakım hususiyetleri bakımında kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin sümbüle benzeyen siyah saçlarına gönlünü kaptıran ve buradan kurtulamayan âşık, bu durumu gönül kuşunun ağa takılarak tuzağa düşmesi şeklinde ifade etmiştir.

Siyeh sümbüllerin çini gönül **murguna** ag ancak
Nice can kurtara mikîn aceb müşkil duzag ancak (G. 61/1)

Klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan ankânın efsânevî bir dağ olan Kâf'ta yaşadığına inanılır. Beyitte gönlün kudret dağında yaşayan bir anka olduğuna vurgu yapılmıştır. Gönül ankasını avlamaya çalışan kuş ise şahindir/aşktır.

Sayd olur ser-pençe-i şâhin aşka neylesin
Kâf-ı kudretten turalım kim gönül **ankâ** imiş (G. 54/4)

Şem' ve pervanenin ele alındığı beyitte gönül ile pervâne arasında benzetme kurulmuş ve mumun etrafında dolaşıp duran pervanenin artık tutuşmaya bile tâkâti kalmadığına değinilmiştir.

Göricek hüsnün tecellisin nice döysün gönül
Şem'ile tutuşmaga tâkât mı var **pervânede** (G. 125/6)

4.3.2.6. Âyine, Şişe, Levh

Gönül, İlahî yansımanın tezâhür ettiği yer olması sebebiyle ayna olarak düşünülmüştür. Bu sebeple gönül aynasının tertemiz olması gerektiği vurgu yapılır. Bu saflık ve temizlik ise ancak nefsi terbiye etmekten geçer. Böylece Tanrı'nın tecellisinin vasıfları kendini bu aynada göstermeye başlayacaktır.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı tecellî-i kadîm
Gönül **âyinesini** sâf ü mücellâ kılalım (G. 85/2)

Temizlenerek su gibi saf ve berrak bir hale getirilen gönül aynasında ezel nurları, mehtâbın suya aksetmesi gibi gönülde yansıma bulacaktır.

Sâf kıldınsa gönül **âyinesin** âb gibi
Görünür nûr-ı ezel âbda mehtâb gibi (G. 143/1)

Gönülün şişeye benzetilmesi, onun hassas ve kırılğan bir yapıya sahip olması sebebiyledir. Taş kalpli sevgilide bulunan cevr ve cefâ taşı, âşığın şişeye benzeyen gönlünü un ufak eder. Ancak âşık, bu duruma aldırış etmez.

Urur cevr u cefâ taşın bana ol seng-dil her dem
Gerekse **şişe-i** dilde hezârân inkisâr olsun (G. 96/5)

Gönül, hikmetlerin yazılı olduğu ve bu ilimden ders alındığı bir levhâ olarak tahayyül edilmiştir. Beyitte gönül levhasında bulunan bu hikmetten ders alınmadığına değinilmiştir.

Levh-i dilde alımadın harf-i hikmetten sebak

Gerçi elf kaddini dâl etdin berâ-yı rûzgâr

(K. 1/23)

4.3.2.7. Deryâ, Su

Birtakım manevî haller yaşayan ve bunun sonucunda coşarak galeyana gelen gönül, deryâ olarak tahayyül edilmiştir. Büyük ve durulmayan bir coşkusu olan bu deryanın dalgaları, taşkın bir sel misali gözden akmaya başlar. Bu bağlamda Usûlî, göz pınarlarından devamlı olarak hasret suyu aktığından söz etmiştir.

Gönül **deryâsı** mevcidir ki gözden cûş edip taşıdı

Usûlî âb-ı hasret kim akar dâyim bınârımdan

(G. 95/7)

Su, akıp gidici özelliği sebebiyle gönül için benzetilen olmuştur. Âşığın divane gönlü, su misali gülbahçesine/sevgiliye doğru akıp gitmektedir. Bu gidişâtı durduracak herhangi bir güç yoktur. Âşık, zincirle bile bağlansa bu suyun durdurulamayacağını ifade eder.

Su gibi dîvâne gönlüm akdı gülşenden yana

Bağlasın zencir ile şimden geri kalmaz karar

(K. 3/18)

4.3.2.8. Nakd, Metâ'

Bu mefhumların gönül ile ilgi kurulmasına sebep olan husus, gönlün harcanabilir ve satın alınabilir olmasındandır. Âşık, can ve gönül nakdidinin kaybedildiğinden söz ederken, arzu edilen murattan da uzaklaşıldığına değinir.

Ütöldü cân u dil **nakdi** dahi bu nakş murâd olmaz

Dirîgâ şes-der-i gamda gönül kaldı küşâd olmaz

(G. 44/1)

Gönül, güzellik pazarında alınabilecek bir metâ'dır. Bu gönül metâ'sını ele geçirmeye çalışan kişiler ise sevgilinin katil gözleridir. Bu durum karşısında endişelenen âşık, dikkatli olmak zorundadır.

Eldir alır dil **metâ'**ını gözünden sakının

Hüsn bâzârına gelmiş ol iki kattâller

(G. 34/8)

4.4. ÂŞIĞIN VÜCUT AKSÂMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

4.4.1. Beden (Vücût, Cism, Ten)

4.4.1.1. Umûmî Olarak Beden

Usûlî Dîvânî'nda âşığın bedeni, klasik şiir geleneğine uygun olarak ele alınmıştır. Beden, umûmiyetle zayıf, hasta, sararmış ve harâp olmuş şeklinde tasavvur edilir. Sevgilinin cefâsıyla yıkık bir şehre benzeyen beden ile ilgili farklı teşbihler ve mecazlar yapılmıştır.

Âşık, bedeninin/tenin sevgiliden ayrı olduğunu, ancak gönlünün onda kaldığını söyleyerek beden ve gönlün ayrımını yapmıştır. Bedenin maddî anlamda ele alınmasının yanı sıra dinî ve tasavvufî boyutuna da değinilmiştir. Divanda Mîrâciye'nin ilk beyitlerinde vücudun bir avuş topraktan yaratıldığına vurgu yapılır. Usûlî, pek çok yerde vücudunun/cisminin toprak olduğunu ifade eder. Kaçınılmaz gün geldiğinde beden muhakkak yok olacağından söz eden şair, ruhun asla son bulmayacağını dile getirmiştir. Şair, bedeninin topraktan yaratıldığına telmihte bulunarak hâkî ciminin imanın nurundan ayrılmaması için Allah'a dua eder.

Bu hâkî cismimi cândan ayırma
Ki ya'nî nûr-ı îmândan ayırma (Ş. 1/9)

4.4.1.2. Beden ile İlgili Tasavvurlar

4.4.1.2.1. Toprak (Hâk)

Bedeni toprak olarak tasavvur eden Usûlî, su ve topraktan (âb u gilden) yaratılan cisminin temiz olmasını ve şirkten arınmasını istemektedir.

Çünkü bu **hâkî** benim hâk edesin
Umaram kim şirkden pâk edesin (Mrc. 1/5)

Âşık, toprak olan vücudunun kara toprak misâli âb-ı zülâl akıtılabileceğini düşünür.

Vücûdumdur kara **toprak** misâli
Akıdabile mi âb-ı zülâli (Ş. 1/113)

Beyitte ömür ile çöl arasında benzetme kurulmuştur. Âşık, ömür çölünde esen kahr rüzgarlarının önünde yele kapılıp giden bir toz taneciğidir.

Sahra-yı ömre şöyle ese bâd-ı kahr kim
Her zerre **hâkimiz** yel önünce gubâr ola (G. 2/2)

4.4.1.2.2. Âlem, Vatan, Mısır

Vücûdu âlem olarak düşünen âşık, sevgilinin vücûd âlemini yakıp yıktığından söz ederken gözün yaşlı, gönlün ise ızdırâp içerisinde olduğunu dile getirmiştir.

Ey dirîgâ yıktı vü yakdı vücûdum **âlemi**
Tende tâb u dîdede âb u gönülde ızdırâb (G. 8/5)

Şair, âlem kelimesi ile bayrak anlamına gelen alem kelimesini birlikte kullanarak manaya dayalı bir söz sanatına başvurmuştur. Beyitte bir savaş alanı gözler önüne serilmektedir. Aşk Dârâ'sı (Bkz. Târihî ve Efsânevî Şahsiyetler) olarak düşünülen sevgili, askerleriyle birlikte ateşten bir bayrak kaldırmış ve âşığın vücut âlemini yakıp yıkmıştır.

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten alem

Yakdı vü yıkdı vücûdum **âlemin** Dârâ-yı aşk (G. 58/5)

Beden ile ilgi kurulan diğer bir unsur ise vatandır. Âşık, gamla dolu cânından söz etmiş ve vatan olarak tasavvur ettiği teninde huzurun kalmadığını dile getirmiştir. Bu durumda gönlü eğlenemeyen âşık, diyarı tek ederek gurbete gitmek istemiştir.

Gam dopdolu cânda tende huzur kalmadı **vatanda**
Gönlümüz eğlenmez bunda gel gurbete gidelim gel (G. 76/6)

Vücûdun Mısır olarak düşünülmesi hem büyük bir ülke oluşu hem de Hz. Yûsuf kıssasının burada gerçekleşmesi sebebiyledir. Divan şiirinde Mısır ülkesinin zikredildiği beyitlerde umûmiyetle Yûsuf (a.s.)'a telmihte bulunulur. Beyitte şair, Mısır ülkesine benzettiği vücûduna Hz. Yûsuf misâli sultân olmak ister.

Eyleyip cân-ı azîzi câh-ı hestîden halâs
Bu **vücûdum** Mısırına Yûsuf gibi sultân olam (G. 77/3)

4.4.1.2.3. Libâs, Câme

Bu mefhumlar daha çok ten için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Âşık, ten libâsını üstünden atarak uryân olmak ister. Böyle cisminden vazgeçip baştan başa cân olacak ve üzerinde maddî anlamda herhangi bir şey kalmayacaktır.

Şöyle benzer ten **libâsın** çâk edip uryân olam
Bu kudûret cism mahv edip serâser cân olam (G. 77/1)

Âşık, ten elbisesini paramparça eden şeyin aşk kılıcı olduğunu dile getirmiştir.

Pâre pâre eyledi ten **câmesini** tîg-i aşk
Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma (G. 124/5)

4.4.1.2.4. Bağ

Âşık, bağ olarak tahayyül ettiği vücudunun solarak hazana döndüğünden söz eder. Âşığın yüreği, mihnet kılıcı ile kan revân içerisinde kalmıştır.

Soldurup **bâg-ı** vücûdumu hazân etdim yine
Tîg-i mihnetle yüregim tolu kan etdim yine (Mus.II/5-4)

4.4.2. Cân

4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân

İnsanoğlunun maddî anlamda sâhip olduğu en değerli unsur cânıdır. Cânın bedeni terk etmesiyle insan hayatı son bulur. Klasik şairlerde olduğu gibi Usûlî'de sevgili uğruna bu en değerli unsurun fedâ edilebileceğini söyler. Âşığın tüm mal varlığı cânıdır. Cânı ise sevgilidir. Bu sebeple âşık, sevgiliye “*cânım*” diyerek hitap eder. O, sevgiliden ayrı kaldığı takdirde bile gönlünün ve cânının sevgilide olduğunu dile getirir. Âşık, vuslat bayramına eriştiğinde

gözünü dahi kırpmadan sevgilinin eşiğinde cânını kurbân eder. Hatta divanda sevgili uğruna cân vermeyenler için “*Yezîd Olsun!*” denilerek bedduâda bulunulur. Zaten sevgilinin de âşîğın hasta canına kastı vardır. Âşık için “*Gam ve dert yesin.*” diyerek onun acılar içerisinde kıvranmasını ister. Hatta daha da ileri giderek onu öldürmeye çalışır. Âşık ise kendisini öldürdüğü takdirde sevgilinin diyet vermesi gerektiğine vurgu yaparak devrin önemli bir geleneğini gözler önüne serer. Sevgiliden gelen her türlü cefâ ve eziyet âşîğın hasta cânına şifâ, dertlerine ise devâdır. Aynı zamanda sevgilinin hasta ve ölmüş canlara tekrar hayat vermesi gibi bir özelliği vardır. Bu hususiyetinin söz konusu olduğu beyitlerde Hz. İsa’ya telmihte bulunulur. Aşk bir pazar olarak hayal eden âşık, bu aşk pazarında satılan mefhumun cân olduğunu dile getirir. Cânın kıymeti ise değersiz bir puldur.

Usûlî Dîvânı’nda cân, dînî ve tasavvufî boyutuyla da ele alınmıştır. Şair, toprak olan cisminin cânndan ayrılmaması için Allah’a duâ eder. Burada cân ile kast edilen imandır. Hakikî manada canın menşei insanoğluna rûh üfleyerek ona can veren Tanrı’dır. Bu sebeple maddî anlamda her şeyi terk ederek baştan başa cân ile kalmak gerekir.

Usûlî’nin “*cânım*” diyerek seslendiği kişi yalnızca sevgili değildir. Şair, derin sevgi ve yürekten bağlılık gösterdiği On İki İmâm’dan Zeynel Âbidin ve Muhammed Bâkî için de bu hitâpta bulunmuştur.

Zeynel Âbidindir gönlümde **cânım**

Muhammed Bâkî’ye bakar bu **cânım**

(Mus.VI/8-1)

4.4.2.2. Cân ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.2.1. Hasta, Za’îf, Nâtüvân

Âşîğın cânı; devamlı hasta, zayıf ve güçsüzdür. Âşık, beyitte hasta cânının sabahlara dek bağırp çağırarak feryat ettiğini dile getirir. Bu hastalığın şifâsı ise sevgilidir. Âşık, taş kalpli sevgiliden meded umarak kendisine yardım etmesini ister.

Hasta cânım subha denli çağırıp feryâd eder

El-amân ey seng-dil zâlim elinden elamân

(Mus. V/4-2)

Kaldı seyl-i mihnet içinde bu cân-ı **nâtüvân**

El- amân ey seng-dil zâlim elinden el amân

(Mus.V/ 1-2)

Sevgili, âşîğın hasta olduğunu öğrenince onun için “*Gam ve gussa yesin*” diyerek daha çok acı çekmesini istemiştir. Âşık ise bunların hasta cânına bal ve yağ gibi şifâ olacağını dile getirmiştir. Çünkü sevgili, her ne kadar bedduâ söyleminde bulunsun da âşîği aklına getirmiş ve onun için birkaç kelâm etmiştir. Aynı şekilde sevgili, Usûlî’ye hakaretlerde

bulunmuş ve incitici sözler sarf etmiştir. Usûlî ise bu sözlerin cânâ duâ gibi geldiğini vurgulamıştır.

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi **hasta** cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Lutf edip incinmesin söğdüm Usûlîye demiş
Her ne söğmek **hasta** cânâ ol du'âdır sevdiğim (G. 86/9)

Âşık, sevgilinin üzerindeki giysiyi zayıf cânı olarak tasavvur eder.

Ditrer üstüne yavuz yel esdiğinin istemez
Fi'l-mesel cân-ı **zâ'if**imdir benim ol pîrehan (K. 4/20)

4.4.2.2.2. Mülk, Mısır

Usûlî Dîvânî'nda pek çok benzetmeye konu olan Mısır ve mülk, aynı zamanda cân içinde benzetilen olmuştur. Sevgili, âşığın gönül ve cân mülkünü zulm ederek viraneye çevirmiş ve cefâ kılıcıyla boş yere bu ülkede kan dökmüştür. Diğer beyitte yine sevgilinin gönül ve cân ülkesine ateş vurduğu ve zulmettiği dile getirilir.

Ey dil ü cân **mülk**ünü zulm ile vîrân eyleyen
Vey cefâ tîgin çekip nâhak yere kan eyleyen (G. 97/1)

Ey dil ü can **mülk**üne serkeşlenip âteş uran
Zulm-ı bîdâda aceb olmadı mı oran henüz (G. 39/4)

Sevgili, tatlı sözleriyle tûtî misâli âşığı beslemektedir. Sevgilinin bu sözleri âşığın gönlünü besleyen bir gıdâdır. Âşık, Mısır ülkesine benzettiği cânındaki eğlenenin bir şeker/söz olduğunu ifade etmiştir.

Besler idi tatlı dillerle velî tûtî gibi
Mısır-ı canda bir şeker-güftâr idi eğlenemiz (G. 40/3)

4.4.2.2.3. Kâbe, Ev, Mekân

Cân için yapılan diğer tasavvurlar Kâbe ve evdir. Beyitte gönül ve cân Kâbe'sinin gaddar ve acımasız feleğin oyunları yüzünden incindiğine değinilir.

Dil ü cân **ka'besini** kılıp âzâr
Oyunlar oynadı bu çarh-ı gaddâr (Ş. 1/61)

Âşık, ev olarak hayal ettiği cânın temizlenmesi gerektiğine vurgu yapar. Böylece sevgili, bu can evine girip oturabilecektir.

Hevâdan can **evini** eyle hâlî

Ki gire otura yârin hayâlî (P. 2/25)

Şair, toprak olan cisminin İlahî nûr ile cân olmasını dilerken mekân olarak düşündüğü cânının ise yüce bir mertebeye ulaşmasını ister.

Bu hâkî cismini nûrunla cân et
Mekân-ı cânı evc-i lâmekân et (Ş. 1/128)

4.4.2.2.4. Gülzâr, Mezrâ

Cân ile gülbahçesi arasında benzetme kuran âşık, hazan yelinin bu gülbahçesinde bulunan gülü getirmeye gücü yetmediğini ifade eder. Can gülzârında bulunan gül, sevgilidir ve bu gülü âşığa ulaştırmak için sert rüzgarlar dahi yetersiz kalır.

Getir şol güllerin **gülzâr**-ı cânın
Ki eli ermeye bâd-ı hazânın (Ş. 1/133)

Âşık, mezrâ olarak tasavvur ettiği cânından bir hasılat alamadığını ve böylece ömür harmanını berbat ettiğini dile getirir.

Mezrâ-ı cândan gönül bir cevce hâsıl kılmadan
Bu hevâda hırmên-i ömrünü berbâd eyledin (G. 68/2)

4.4.2.2.5. Cevher, SadeF, Nakd

Cân, kıymeti bakımından gevher ve sadeF, harcanabilir veya satın alınabilir özelliği sebebiyle ise nakde benzetilmiştir. Sevgilinin la'le benzeyen dudağı şarap olarak düşünülmüş ve bu şarâbın âşığın cânına safâ verdiği söylenmiştir.

Lâl-i yâre hem-kadeh olmuş yine şarâb
Cevher-i cânâ safâlar verdi ol yâkut-i nâb (G. 8/1)

Sevgili, beyaz ve iri taneli bir inciye benzetilir. Cân ise bu inciye bünyesinde barındıran bir sadeF olarak tasavvur edilir. SadeF'in içerisinde incinin saklı olduğu gibi âşığın gönlünde de sevgili yatmaktadır.

Gevher-i yekdâne-i cismine cânlardır **sadeF**
Dürr-i beyzâsın seni her bed güherden saklasın (G. 101/6)

Âşık, dükkâna benzettiği bu âlemde cânını vererek aşk cevheri satın almıştır. Aşkın paha biçilemez bir şey olması sebebiyle âşık, bu alış-verişte kâr veya zararı hesaba katmaz.

Cevher-i aşkına verdim **nakd**-i cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

4.4.2.2.6. Rişte, Pûte

Cân için yapılan teşbihlerden biri de riştedir. Âşık, sevgilinin mahallesinde dolaşan köpekleri/rakibi can ipliği ile kendisine çekerek bağlamak ister. Böylece köpekler artık mahallede başıboş dolaşamayacak ve sevgilinin civarında olamayacaklardır.

Çekmege kendime kûyun itlerini bir nefes
Yaraşır anlara kılsam **rişte**-i candan meres (G. 49/1)

Bela oklarının durmaksızın cânâ isabet etmesi sebebiyle cân, nişan tahtası olarak tasavvur edilir. Bu okları pûteye fırlatan nişancı ise sevgilidir. Âşık, cânını hedef alan bu okların ardı arkası kesilmediğini, ancak sevgilinin hâlâ gelmediğini ifade eder.

Pûte-i cân u dile tîr-i belâ durmaz gelir
Ey Usûlî gerçi ol kaşı kemânım gelmedi (G. 147/5)

4.4.2.2.7. Kuş (Murg), Karbân

Gülşene benzeyen dünya cennet dahi olsa âşığın ilgisini çekmez. Çünkü âşığın kuşa benzeyen cânı, sevgilinin mahallesini cennet olarak görmektedir.

Gülşen-i dünya eger uçmag ise bakmaz dahi
Kuşca cânım cânib-i kûyunu uçmag eyledi (G. 135/2)

Âşık, cân kuşuna aşk ateşinden yuva yapmış ve onun yerini cennete çevirmiştir.

Murg-i cânâ aşk odundan âşiyân etdim yine
Ol cenâhı yanmışın yerin cinân etdim yine (Mus. II/5-1)

Cân ve gönül kervânın göç ettiğini dile getiren Usûlî, feryat ve inlemelerinin bu kervânda cân olmasını istemektedir.

Ey Usûlî **kârbân**-ı can u dil rihletdedir
Vaktidir sen de figân u nâlemi kılsan ceres (G. 49/7)

4.4.2.2.8. Cübbe, Pirehen

Servi boylu, gümüş bedenli sevgili, kaftan giydiğinde cân cübbesi fenâ bulur. Sevgilinin kaftanı sırtına giyişi âşıkları kendinden geçirerek yok eder.

Dest-i şevkiyle nice cân **cübbesi** olur fenâ
Egnine ey serv-i sîmîn-ten kabâ aldıkda sen (K. 4/ 19)

Sevgilinin üzerine giydiği elbise, âşığın zayıf canı olarak tahayyül edilmiştir. Âşık, bu elbisenin rüzgârın zararlı etkilerinden sakınmasını ister.

Ditrer üstüne yavuz yel estigin istemez
F'il-mesel cân-ı za'îfimidir benim ol **pîrehen** (K. 4/20)

4.4.2.2.9. Âyîne

Cân, İlâhi tecellinin yansıdığı yer olması sebebiyle temiz tutulması gereken bir mekandır. Bu sebeple Hak âşığı, cân âyinesini cilalayarak temizlemek ister. Ancak bu âyinenin gam pası tuttuğunu görünce şaşkınlığını gizleyemez.

Bu cân âyînesin jeng-i gam almış
Gönül hayretten ona baka kalmış (Ş. 1/63)

4.4.3. Baş

4.4.3.1. Umûmî Olarak Baş

Usûlî Dîvânı'nda baş ile ilgili fazla bir tasavvura rastlanmaz. Baş, daha çok “*baş*a *gelmek*” deyimini içerisinde verilmiştir. Usûlî, ezel kâtiplerinin elest meclisinde “*belâ*” yazdıklarını hatıra getirmiş ve yazılan yazının muhakkak başa geleceğini ifade ederek kaderin asla değiştirilemeyeceğini anlatmak istemiştir.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceff'ul-kalem
Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 30/11)

Âşığın başına gelen her türlü bela taşı, sevgiliden geldiği için âşığa lezzetli gelmektedir.

Seng-i belâ **baş**ıma gelir ey püser lezîz
Senden bana ne gelse gelir ser-be-ser lezîz (G. 16/1)

Âşığın sevgili uğruna gözünü kırpmadan fedâ edebileceği başı, divanda bu özelliği sebebiyle de ele alınmıştır. “*Dönmezem*” redifli gazelde âşık, başına ne gelirse gelsin sevgilinin yolundan asla dönmeyeceğini vurgulamıştır. Başını yarılrsa, hatta bin kere başı kesilse de âşığın dilindeki “*senden dönmezem*” sözleri asla son bulmayacaktır.

Ayagın toprağı hakkıçün bugün bin kerre kim
Başımı yarar ise agyâr senden dönmezem (G. 92/5)

Ben Usûliyem bin kerre kessen **baş**ımı
Yine dilimde budur güftâr senden dönmezem (G. 92/7)

Başında bin türlü bela bulunan âşık, kendisini gam ülkesinin sultânı olarak görmektedir. Bu ülkede sultan dahi olursa tahta ve tâca gereksinim yoktur. Âşığın başı sevgilinin derdiyle hoştur. Âşık, bu hastalıktan şikâyet etmez. Aksine memnun kalmıştır.

Seng-i mihnet mesnedim **baş**ımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam sultânyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Derd-i dilberle bihamdillâh **başım** hôşdur benim

Derd-i ser verir tabîb ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

4.4.3.2. Baş ile İlgili Tasavvurlar

4.4.3.2.1. Kâse, Sifâl, Tøb

Âşık, sevgilinin eşiginde cân verdiği başının mahalledeki köpekler tarafından oynanan bir çömlek olacağını düşünür. Klasik şiirde köpek ile rakîb arasında benzetme kurulur. Usûlî de şiirlerinde bu benzetmeye yer vererek rakibi köpek olarak tanımlar. Âşık ile rakîb birbirleriyle öyle şiddetli çatışan iki tiptir ki âşık öldüğünde dahi rakîb onunla uğraşır ve âşığın başını kendisine oyuncak eder.

Ölice eşiginde başım olsa

Mahallen itinin bârî **sifâli** (G. 138/4)

Âşık, öldükten sonra kafatasından bir kâse yapılmasını ve bununla aşk meclisinde şarap sunulmasını ister. Böylece âşık, öldükten sonra bile hem meclisten hem de âşk erbabından ayrı kalmayacaktır.

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın bezmine

Kâse olmazsa acebdir bu sınık başım benim (G. 89/4)

Âşığın sevgiliden isteği, onu başkalarıyla bir tutmamasıdır. Âşık, sevgiliye hitap ederek kendisine her türlü cefâ ve eziyeti yapabileceğini, başını Mecnûn'un kâsesi gibi kırabileceğini ancak tek isteğinin kendisini ağyârla bir tutmaması olduğunu ifade etmiştir.

Beni bir görme ey leylî-hırâmım gayrilerle tek

Başımı **kâse-i** Mecnûn gibi sı inkisârım yok (G. 63/6)

Şair, aşkı bir çevgâna benzetmiş, bu oyundaki topu ise âşıkların başı olarak tahayyül etmiştir. Beyitte bu oyunun oynandığı aşk meydanına selam gönderilir.

Aşk çevgânında âşıklar başın **tøb** eylemiş

Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

4.4.4. Yüz (Rûy)

4.4.4.1. Umûmî Olarak Yüz

Klasik şiirde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı*'nda da âşığın yüzünün en belirgin özelliği sarı renkli oluşudur. Beyitte hocaya seslenen âşık, la'l ve altın gibi maddî anlamda kıymetli mücevherlerin kendisine sunulmasını ister. Çünkü âşık için gerekli olan unsurlar bunlar değildir. Âşığın ihtiyâcı yalı bir göz ve sararmış bir yüzdür.

Verme ey hâce yeter la'l u zerin arz etme kim

Âşıkız biz bizde eşk-i surh u **rûy**-ı zerd olur (G. 20/2)

Sevgiliden ayrı kalan âşık, sararmış yüzü, feryatları ve inlemeleriyle âdetâ acılar içerisinde kıvrırır. Durdine çare arayan âşık, sevgiliden ayrı kaldığını söylerken durdine dermân olacak ilacın da sevgili olduğuna vurgu yapmıştır.

Bakın bu âh-ı serdime bakın bu rûy-ı zerdime
Bir çâre eylen durdime dermândan ayrıldım meded (G. 15/3)

Yüzün ele alındığı bir diğerk husus da âşığın sevgiliden asla yüz çevirmeyecek olmasıdır. Âşık, sevgilinin gün yüzünden yüzünü döndürmediğini, izinin tozundan ise gözünü ayırmadığını ifade ederek her an sevgiliyi seyrettiğini dile getirir.

Yüzüm döndürmez idim gün yüzünden
Gözüm ırmaz idim izi tozundan (Ş. 1/47)

Âşık, başını kesseler dahi sevgilinin kiblegâhından yüzünü döndürmeyeceğini söyleyerek sevgiliye olan sadâkatini ve bağlılığını bir kez daha göstermiştir.

Mugaylân-ı gam-ı dilber safâdır Merve hakkı çün
Başım gitse yüzüm döndürmezem ol kiblegâhimden (G. 107/4)

Kendi yüzünü beğenmeyen ve çirkin olarak tasavvur eden âşık, yüzünü sevgilinin itlerinin izine sürmek ister. Âşık, rakip için her ne kadar köpek yakıştırmaları yapsa da bu köpekler sevgilinin mahallesinde bulunur. Bu sebeple âşık da orada rakiple birlikte olmak ister.

Çirkin yüzümü itleri izine sürem mi
Ulularımı ya'ni ki yârânı görem mi (G. 144/2)

4.4.5. Göz (Çeşm, Dîde)

4.4.5.1. Umûmî Olarak Göz

Usûlî Dîvânî'nda âşığın gözü, daha çok gözyaşlarıyla sebebiyle ele alınmıştır. Âşığın yüreğinde kopan tufan, gözlerinden taşarak ummâna döner. Gözyaşları umûmîyetle kan ile birlikte akıtılır. Bu kanlı gözyaşlarının müsebbibi, âşığın "gözümün nûru" dediği sevgilidir. Aynı zamanda göz, sevgiliyi görme unsuru olması sebebiyle de önem taşır. Âşık, gözlerini açtığı vakit sevgiliyi göremezse tüm âlemin karanlık olacağını dile getirir. Sevgilinin mahallesine varamayan ve onun yüzünü göremeyen âşık, sevgilinin yaralı canına merhem olmaması sebebiyle gamdan helâk olur. Divanda göz için kullanılan en önemli unsur tûtîyâdır. Âşık, sevgilinin ayağının toprağından bir sürme yapılmasını ve gözlerine çekilmesini ister. Böylece hem görme kuvveti artacak hem de sevgili her an âşığın gözlerinin önünde olacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün
Ayagın toprağını ko gözüme tûtîyâ olsun (G. 100/6)

4.4.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.4.5.2.1. Hz. Eyyûb, Hz. Ya'kûb

Divanda Hz. Eyyûb'un hastalığı ve Hz. Ya'kûb'un oğlunu kaybetmesi üzerine ağlayarak kör olmasına telmihte bulunan şair, bu durumları âşık açısından ele almış ve Yûsuf (a.s.) olarak tasavvur ettiği sevgiliyi kaybetmenin acısıyla âşığın gözyaşlarının sel olduğunu dile getirmiştir.

Bir dem **Eyyûb**-ı mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârü'ş-şifâ-yı gaybdan dârû gelir (G. 30/2)

Bilmezem yâ Rab ki peyk-i **Yûsufun** kandan gele
Seyle verdi dîde-i Ya'kûb Ke'nân yolların (G. 94/3)

4.4.5.2.2. Mecnûn

Âşık, sevgilinin saçlarından söz ederken bu zülflerdeki halleri yalnızca çılgın âşıkların andığını dile getirir. Bu durumu pekiştirmek için de Leylâ'da ki sırrın ancak Mecnûn'un gözlerinin fark edebileceğini söyler.

Âşık-ı şûrîde anar zülf ü hâlin hâletin
Dîde-i **Mecnûna** sor şol sırrı kim Leylâdadır (G. 25/7)

4.4.5.2.3. Nil, Tûfân, Pür-âb

Tûfân, sel, ummân, deryâ gibi taşkınlık ifade eden sözler, klasik şiirde göz ve gözyaşı için oldukça sık kullanılan benzetme unsurlarıdır. Âşık, yürek tennûrunun coşarak gözlerde tûfâna sebep olduğunu dile getirmiştir.

Yürek tennûru cûş edip koparsın dîdeden **tûfân**
Yazılsın cümle âleme gönül bir mâcerâ eyle (G. 188/4)

Gönül ülkesinde sultandan ayrılan âşık, harap olduğunu söylerken gözlerinin de suyla (gözyaşıyla) dolduğunu ifade etmiştir. Bu su, coşkusu ve durmaksızın çağlaması sebebiyle zamanla Nil'e dönüşmüştür. Mısır ülkesi ve Nil nehri aynı beyitte zikredilerek tenasüp yapılmıştır.

Olmaz Usûlî feth-i bâb **Nil** oldu bu çeşm-i **pür-âb**
Kaldı gönül Mısırı harâb sultandan ayrıldım meded (G. 15/5)

4.4.5.2.4. Ebr, Çeşme

Bulut ile göz arasında ilgi kuran Usûlî, gözlerinin yağmur misâli yaşlar akıttığını ifade ederken sevgilinin de dökülen yaşlar karşısında gül-i ra'nâ gibi güldüğünü dile getirir. Âşık

ağladıkça, sevgili gülmektedir. Âşıkların gözünün kanlı yaşlar akıttığını ifade eden şair, sevgilinin güzellik bahçesinde bir gül gibi mutlu olmasını ister.

Ebr-veş çeşm-i Usûlî nice giryân olmasın
K'agladığınca güler ol bir gül-i ra'nâ gibi (G. 142/9)

Ebr gibi kanlı yaş dökdükçe uşşâkın gözü
Gülşen-i hüsn içre gül gibi olasın şâd sen (K. 4/22)

Gözlerinin durmaksızın yaşlar akıttığını ifade etmek isteyen âşık, çeşme benzetmesine başvurmuştur.

Gönlüne düşdü senin gâlib hevâ-yı zî-Selemler
Kim gözünün **çeşme**-sârından akar yaş ile dem (G. 82/1)

4.4.5.2.5. Revzen

Göz için yapılan bir diğer benzetme ise revzendir. Sevgilinin yasak olan güzelliğini seyretmek isteyen âşık, iki gözünü de pencere misâli iki taraftan açmıştır.

Temâşâ etmege gönlüm harîm-i hüsnünü her dem
Benim iki gözüm açdı iki yerden iki **revzen** (G. 105/2)

4.4.6. Ağız (Dehân)

4.4.6.1. Umûmî Olarak Ağız

Divanda ağızla ilgili fazla bir tasavvura yer vermeyen Usûlî, ağız mefhumunu âşığın âhlarının ve söylediği sözlerin çıktığı yer olması sebebiyle zikretmiştir. Ağız, cihanı yakan bir mum, sözler ise âlemi aydınlatan bir kandildir. Bu sebeple ağızdan dökülen sözler ateş olarak çıkar.

Ben ol şem'-i cihân-sûzum çerâg-ı âlem-efrûzum
Sözüm sûzundan olmuşdur **dehân**ımdan zeban âteş (G. 56/5)

Sözün kıymetini cevhere benzeterek açıklayan şair, bu sözün cahil ve kıymet bilmeyen için harcanmaması gerektiğine vurgu yapar. Ağız ise şekil bakımından hokkaya benzetir. Söz o kadar değerli ve paha biçilmez bir cevherdir ki bilgisiz ve anlayışsız insanlara anlatılarak boş yere harcanmamalıdır.

Söz güherdir açma nâdâna **dehân**ın hokkasın
Kıymetin bilmez yere harc eyleme güftârını (G. 128/4)

4.4.7. Kulak, Boğaz, El, Pençe

Bu unsurlar, *Usûlî Dîvânî*'nda nadir olarak kullanılan âşığın vücut aksamıdır. Âşık gözün ve kulağın sevgilinin hayaliyle dolu olduğunu ifade eder.

Hayâlin dopdolu gözde **kulakda**

Dil ü cânı niçün korsun kolakda (Ş. 1/70)

Sevgiliye yürekten bağlı ve tartışmasız bir sadakati olan âşık, Hallâc-ı Mansûr'a telmihte bulunarak boğazından etseler bile sevgiliden asla dönmeyeceğine vurgu yapar.

Müdde'îler dâr-ı dünyada beni Mansûr-vâr

Boğazımdan etseler ber-dâr senden dönmezem (G. 92/2)

Divanda el mefhumuna daha çok deyim içerisinde yer verilmiştir. (Bkz. Deyimler) Sevgiliden ayrı kalan ve vuslata bir türlü erişemediğini dile getiren âşık, eğlencesinin gam ve dert olduğunu ve bu gamla helâk olduğunu ifade eder.

Yine hicr ile pür-rencem visâle ermedi **pençem**

Gam u derd oldu eğlencem meded gamdan helâk oldum (G. 80/6)

4.4.7. Sîne (Bağır)

4.4.7.1. Umûmî Olarak Sîne

Sîne, âşığın çekmiş olduğu cefanın ve eziyetlerin tezâhür ettiği yerdir. Âşığın dert ile yarılmış ve paramparça olmuş sinesi, sevgiliyi geri gertirmeye yetmez. Âşığın sinesi, aynı zamanda sevgilinin öldürücü unsurlarına hedef olan yerdir. Âşık, sinesine elif çekmekten bahsederken aynı zamanda dönemim önemli bir geleneğini de gözler önüne eser. (Bkz. Elif Çekmek) Aşka düşerek sinesini dağılayan âşık, kararsız sevgiliye seslenir ve seven bir insandan nasıl ürkebildiğini sorar.

Geçer güzelliğinin çağı **sînemde** komışam dağı

Sana derem be hercâyî sevenden niçin ürkersin (G. 115/2)

Sine, içerisinden aşkı barındırması sebebiyle önem taşır. Aşkın gevherinin arandığında sinesinde bulunabileceğini söyleyen âşık, fenâ rüzgarında toprağa karışmayı istemektedir. Beyit, tasavvufî boyutta ele alınmış ve Hak âşığının fenâfillâha erişerek vahdete/birliğe ulaşmak istediği anlatılmak istenmiştir.

Aranırsa bulunur **sînemde** âşkın gevheri

Gerd olup bâd-ı fenâda hâk ile yeksân olam (G. 77/10)

4.4.7.2. Sîne ile İlgili Tasavvurlar

4.4.7.2.1. Gülzâr, Lâle

Âşık, gülbahçesine benzettiği sînesinde ma'ârif güllerinin açıldığından söz eder. Ancak bu gülzâra ulaşmak kolay iş değildir. Buraya erişenler yalnızca irfan ehlinin ayağının altında toprak olan kimselerdir.

Açılır **gülzâr**-ı sînemde ma'ârif gülleri
Ehl-i irfân ayağı altında olursan türâb (G. 7/2)

Âşığın sîne ile ilgi kurduğu unsurlardan biri de lâledir. Bu benzetmenin sebebi, lâlenin şekli ve kırmızı renkte oluşu sebebiyledir.

Kayırmaz **lâle** gibi kanlı sînem çâk çâk olmak
Sana bir dâg-ı pinhânım ko bârî âşikâr olsun (G. 96/3)

4.4.7.2.2. Ney

Klasik şairler ney ve sîne benzetmesine şiirlerinde oldukça yer vermişlerdir. Neyin kamışlıktan koparılması, delikli bir yapıya sahip olması ve yanık sesiyle etrafındaki herkesi etkilemesi, bu müzik âletinin sineye benzetilmesine sebep olmuştur. Mihnet oklarıyla âşığın sinesini delen sevgili, onun gam meclisinde ney gibi inlemesine yol açmıştır.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden
Bezm-i gamda **ney** gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

4.4.8. Ciğer

4.4.8.1. Umûmî Olarak Ciğer

Ciğerin daha çok yanıcı ateşte olması ve bu ateşte kebâp, biryân gibi pişmesinden söz edilmiştir. Âşık, kendi halini dile getirirken gözleri yaşla dolu, ciğeri kebâp olmuş ve tükenmiş bir adam portresi çizer.

Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciger **kebâb**
Dîl bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkîsâr (Mus. I/4)

Aşk meydanına girmek isteyenlerin kanını doyasıya içmeleri gerektiğini söyleyen şair, âşık olmadan önce ölümü göze almak gerektiğini anlatmak istemiştir. Aşk ateşine düşenlerin yana yana ciğerini biryân etmelerinden de söz edilmiştir. Ciğer kanı, âşığa lezzetli gelmelidir. Aksi takdirde aşkın tadına varılamaz.

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk oduna yana yana ciğerini **biryân** eyle (G. 117/5)

Aşkın na'îmi lezzetin almaz Usûlîyâ

4.5. MADDÎ VE MÂNEVÎ HALLER

4.5.1. Hastalık ve Delilik

Hastalık ve delilik, her ne kadar âşığın hallerinden de olsa cân, gönül gibi âşığın vücût aksamı için de kullanılan benzetme unsurlarıdır (Bkz. İlgili Maddeler). Âşığın hasta olmasına sebep olan sevgilinin ilgisizliği ve umursamaz tavrıdır. Âşığın hastalığının tek çaresi sevgilidir. O olmadan bu hastalığı tedavi etmek mümkün değildir. Hekimlerin ve şifânın temsili Lokman (a.s.) bile bu hastalık karşısında âciz kalır. Çünkü aşk hastalığı maddî değil, mânevî bir hastalıktır. Şifâsı ise sevgilidedir. Onun sarf ettiği beddûlar bile âşığın hasta canına şifâ gibi gelir. Hasta cânı sebebiyle sabahlara dek feryât eden âşık, taş kalpli sevgiliden meded ummaktadır. Sevgili ise âşığa yardım etmek şöyle dursun hasta canına zarar vererek onu öldürmek ister. Öleceğini anlayan âşık, kefeneye seslenerek hasta cânı için gömlek olmasını söyler. Âşık, ölüm döşeginde son nefesini verirken bile sevgiliyi sayıklar ve onu görmek istediğini dile getirir.

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür

Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes

(G. 49/6)

Aşk hastalığının ilerlemiş hali ise deliliktir. Bu hastalığa düşerek zamanla aklını yitiren âşık, ne yaptığından habersiz bir haldedir. Sevgilinin her hareketiyle deliliği biraz daha artar. Her an onu düşünür, ondan kopamaz hale gelir ve gittikçe akıl sağlığını yitirir (Bkz. Âşık).

4.5.2. Âh, Feryât, Figân (Efgân), Nâle

Çekilen ızdırâplar neticesinde ortaya çıkan bu haller, âşığın hastalığının ve deliliğinin birer sonucudur. Âh mefhumu, klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı*'nda da geniş ölçüde yer almış ve farklı tasavvurlara konu olmuştur. Aşk hastalığına düşen âşık, gece gündüz sabahlara dek âh ederek inler. Bu öyle bir âhtır ki dönerek göğe çıkar ve orada ateşe dönüşür. Âşık, feleklerin âhıyla yanacağından endişelenir ve âh etmekten korkar. Çünkü gökler, âhın dumanıyla boyanmaya başlamıştır. Bazen de rüzgâra karışan âhın sevgiliye ulaşarak zarar vereceği düşüncesi âşığı korkutur. Âşığın bu âhlarına eşlik eden unsur ise yine onun kanlı gözyaşlarıdır. Mihnet köşesinde durmaksızın âh eden âşık, çaresizce dârü'ş-şifânın açılmasını bekler.

Divanda âh ile benzetme kurulan *ejderhâ*, *nâr*, *şerâr* gibi unsurların ortak özellikleri yakıcı olmalarıdır. Bu mefhumlar daha çok âşığın âhının göğe yükselmesinden söz edilirken ele alınmışlardır.

Tutuşdu çarh fânûsu **şerâr-ı nâr-ı** âhımdan
Muradım şem'î uyanmaz benim baht-ı sîyâhımdan (G. 107/1)

Hîç açdırmaz yaşım tûfâna verdi âlemi
Göklere durmaz çekilir âhim **ejderhâ** gibi (G. 142/2)

Âşık, kara bahtını andıktan sonra yaşadığı sıkıntılı günleri aklına getirerek feryat eder. Âşığın halini arz etmeye artık gücü yoktur. Çünkü gam, çaresiz aşkın canını almış ve feryatlarına son vermiştir. Usûlî, can ve gönül kervânı esnasında figanın ve inleyişlerinin bu kervân için bir çan olmasını ister. Beyitte ay yüzlü sevgiliye figanın erişemeyeceğini söyleyen âşık, bu efgânın âşığın elinden tutup göğe çıkarmayacağını ifade etmiştir. Bu ifadelerle anlatılmak istenen sevgili ve âşık arasındaki vuslatın imkânsız oluşudur.

Erişmez çünkü ol mâha nedir bunca **figân** ey dil
Elin alıp seni göğe çıkarmaz hûd bu **efgânın** (G. 72/2)

4.5.3. Yara (Dağ, Zahm)

Âşık gerek candan gerekse gönülden daima yaralıdır. Bu yaranın oluşmasına sebep olan unsur ise sevgilidir. Âşığın canında, gönlünde, bağrında, sînesinde, ciğerinde oluşan yaraların müsebbibi, sevgilinin gamze, kaş, kirpik gibi ölümcül silahlarıdır. Bunların dışında âşiğe yaptığı türlü eziyetlerde unutulmamalıdır. Âşığın yarasını gören hekimler, bu yaranın ölmekten başka çaresi olmadığını söylemişlerdir. Sevgili ise âşığın yaralı canına merhem olacağı yerde gamzesi ve can yakıcı sözleriyle yaraya âdetâ tuz basar. Sevgilinin varlığından ziyâde, yokluğu da yaraya sebeptir. Sevgiliden ayrı kalan âşığın vücudunun bazı bölgelerinde yaralar oluşmaya başlamıştır. Genelde sinede oluşan bu yaralar göze de vurmuştur. Âşığın gözünde çıkan ve “göz karası” olarak ifade edilen yara, sevgiliyi görememekten kaynaklanır. Âşık, gülşene benzettiği bu dünyada sevgilinin neşe içerisinde olduğunu ifade ederken kendisine düşen nasibin de dert ve yara olduğunu dile getirmiştir.

Onulmaz **yaramı** görüp demiş bir ehl-i hikmet kim
Bu derdin yok durur ölmekten özge dahı dermânı (G. 129/6)

4.5.4. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Belâ,

Âşığın hayatını zindana çeviren bu mefhumların sebebi yine sevgilidir. Sabahlara kadar feryat eden âşık, sevgilinin dert ve belâya kendisini alıştırdığını söyler. Âşık, mihnet köşesinde ölmeyi bekleyen bir hastadır. Onun endişesi ölmek değil, bu belalarla hayatta kalmaktır. Âşığın gönlü, gam sebebiyle eğlenemez. Rahatı ve huzuru kalmayan âşık, bu diyarı terk ederek gurbete gitmeyi ister. Çünkü artık bu aşk derdine katlanacak gücü kalmamıştır. Bela denizine düşen âşık gamdan helâk olmuştur. Sevgiliye kavuşamadığı sürece de bu hâl devam edecektir. Âşık, gam çölünde bir başına kalan sevgiliden uzakta hicran ateşiyle yanan bir mecnûndur. Bu türlü sıkıntılara göğüs gererek zamanla alışan, hatta bu acıları kendisine bal eyleyen âşık, gussa ve dert ile gönlünün şâd olduğunu söyler. Çünkü âşığın gıdası dert ve elemidir. Gönlünün safâsı ise gam ve gussadır. Hakiki âşıklar, aşk gamını şeker gibi yerler. Sevgilinin fırlattığı bela okları ise âşığın canına hurma gibi lezzetli gelmektedir. Gam köşesi, âşığın gönlünün eğlencesi olmuştur. Bu belalarla özdeşleşen âşık, dert ve mihnetin kendisine yoldaş, gamın ise kardeş olduğunu dile getirir. Gam, gönle yakışan eski bir giysi ve ten elbisesini parçalayan keskin bir makastır. Gam için yapılan bir diğer benzetme ise fırındır. Gamın yakıcı ve kavurucu oluşu, onu bir fırın olarak düşünölmeye sevk etmiştir. Âşık, sürekli gönlüne saldırarak burayı harabeye çeviren gamı, asker olarak düşünmüş ve bu saldırıların ne zaman son bulacağını merak etmiştir. Sultan olarak tasavvur ettiği sevgilinin yüzünü görmeyi arzulayan âşık, bu dileği gerçekleştiğinde gam askerlerinden şikayetçi olmayacağını da ifade etmiştir. Âşık, bu dünya sofrasında herkesin payına zevk ve safâ düşerken kendisine cefâ ve mihnetin verildiğini ifade eder. Âşığın başından eksik olmayan bela, Arapça ‘şüphesiz, elbette’ gibi manalara gelen bir ifadedir. Ezel bezminde Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna karşılık olarak bütün ruhlar ‘belâ’ yani ‘elbette’ diye karşılık vermişlerdir. (Bkz. Kazâ ve Kader) Bu hadiseye telmihte bulunan şair, ezel meclisinde belânın yazıldığını söyleyerek yazılan kaderden kaçılmayacağını altını çizmiştir.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceffe’l-kalem

Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir

(G. 30/11)

4.5.5. Cevr, Cefâ, Mihnet

Cevr, cefâ ve mihnet, sevgilinin âşığa yaptığı eziyetlerden birkaçıdır. Âşığın sinesi, sevgilinin cefâ kılıcıyla yaralanmaktadır. Cevr ve cefaya daha fazla katlanamayan âşık “yeter” diyerek bu acının bir an önce son bulmasını ister. Sevgili, cefâ taşını âşığın gönlüne fırlatarak ona zulm yaşatmaktadır. Bu haller, esasında âşkın bir gereğidir. Bu sebeple âşık, sevgiliden gelen cevır, cefâ ve mihneti hoş görür. Sevgili, mihnet kılıcıyla âşığın gönlünü

parçalamasına rağmen âşık, yine de ondan dönmeyeceğini vurgular. Aşk, herkesin kaldırabileceği bir iş değildir. Aşkı isteyenler, evvelâ mihnet ocağında döne döne pişerek kebâp olmalıdır. Bunu da aşkın zorunluluğu olarak değil, gönülden isteyerek yapmalı ve öyle yanmalıdır. Âşık, sevgili uğruna katlandığı bunca eziyete ve gösterdiği fedakarlıklara rağmen cefanın değil, vefanın kulu olduğunu dile getirir. Sevgili, başkalarıyla safâ içerisinde gülüp eğlenirken âşık cefâ içerisinde kalmıştır. Sevgiliyi ağıâr ile görmeye tahammül edemeyen âşık, ölmeyi dileyerek bulunduğu şehri terk etmek ister.

Safâda gayrilerle sen **cefâlar** içre kalam ben
Ölem yegdir bu dirlikden gidelim bâri şehrinden (G. 111/2)

Hemân sag ol şu dünyâda vefâ kıl kime istersen
Cefâ vü **cevr** u **mihnet**ler ne olursa bana olsun (G. 100/4)

4.5.6. Hasret, Ayrılık (Firâk, Firkat, Hicr, Hicrân)

Usûlî, şiiirlerinde ayrılık üzerinde oldukça durmuş, hatta “*ayrılık*” redifli bir de gazel kaleme almıştır. (Bkz. G. 60) Âşığın en fazla muzdarip olduğu hallerden biri de sevgiliden ayrı kalmaktır. Âşık, vuslat uğruna ömrünü harcasa da onun payına ayrılık düşmüştür. Bu hasretlikle ölmekten korkan âşık, sevgiliye seslenerek kendisinden uzaklaşmamasını ister.

Yanıma gel şefkat ile koma beri **firkat** ile
Korkaram bu **hasret** ile sen de ölürsün ben de ölürüm (G. 113/3)

Divanda ayrılık ile ilgili yapılan benzetmeler daha çok cehennem, ateş, ocak, gibi yakıp kavurucu mefhumlardır. Hicran ateşine düşen âşık, bu cehenneme kafirlerin bile düşmemesini ister. İnsanın bünyesi ne kadar sağlam olursa olsun, vücudu demirden olsa dahi hicran ateşi bu demiri eritir. Beyitte demirin ateş karşısında dövülerek şekil verilmesine de atıfta bulunulur. Sevgili, âşığı firâkâtte koyup gitmiştir. Ömrü boyunca sevgiliyi bekleyen âşık, onun gelmeyişinden yakınıdır. Bu hasret ocağında âşığın cânı ve gönlü yanarak kebâba dönmüştür. Va’izin sözlerine hiçbir zaman kulak asmayan âşık, onun dilinden düşürmediği cehennem ateşinin aslında ayrılık olduğunu aşk ateşine düşünce anlamıştır.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ’izin nâr-ı cehennem dediği **firkat** imiş (G. 53/3)

4.5.7. Vuslât (Vasl, Visâl)

Vuslat, âşığın en fazla arzuladığı, bu yolda her türlü zorluğa göğüs gerdiği, hayattaki tek gâyesidir. Sevgili ve âşık arasına giren ayrılık, vuslatın gerçekleşmesindeki en büyük

engeldir. Âşık, vuslata eremediği takdirde helâk olacağını söylemiştir. Sevgilinin ayrılığıyla harâp olan ve devamlı vuslatı hayal eden âşık, döktüğü gözyaşları sebebiyle vuslata erişse dahi sevgiliyi göremeyeceğini ifade eder. Âşık, vuslatı bir metâ' olarak düşünmüş ve bu metâ'ı alabilmek için ömür nakdini harcamıştır. Hicran gecelerinin ardı arkası kesilmemesine rağmen vuslat sadece andan ibarettir. Vuslata erişen âşık, tarifsiz bir coşkuya kapılır ve bayrama kavuştuğunu dile getirir. Âşığın bayramı vuslat günüdür. Murâdına eren âşığın yaşaması için artık bir sebep kalmamıştır. Âşık, sevgilinin eşiğinde canını kurbân edebilir.

Erişmesin **visâlin** ıydine dil ey kemân- ebrû

Eşiğinde eger bir cân ile olmazsa kurbânın

(G. 72/3)

4.5.8. Aşk

4.5.8.1. Umûmî Olarak Aşk

Usûlî Dîvânî'nda aşk, kimi zaman İlahî boyutta ele alınmış kimi zaman da beşerî anlamıyla doğrudan aktarılmıştır. Aşkın kaynağı Tanrı'dır ve Tanrı'nın insanoğluna bahşettiği beşerî aşk da İlahî aşkın bir tezahürüdür. Usûlî, bu durumu meşhûr aşk mesnevîsi Leylâ ve Mecnûn'a atıfta bulunarak anlatmak istemiştir. Görünüşte Leylâ olarak tezahür eden aşk, esasında Mevlâ'dır ve bu sırta ancak Mecnûn gibi Hak'ın sıfatını görebilme kudretine sahip olan kişiler erişebilir.

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör

Zâhiri Leylâdadır ammâ bâtını Mevlâdadır

(G. 25/3)

Hak âşığı, İlahî aşka ulaşabilmek için vuslat yolculuğuna çıkar. Bu yolculukta kat'edilen mesafeler tasavvufî ıstılahta ulaşılan mertebelerdir. Her bir mertebe, sâliki Allah'a daha da yakınlaştırır.

Aşk, hiçbir karşılık gözetmeksizin birine karşı duyulan yoğun sevgidir. Âşığın düşmüş olduğu bu aşk meydanında cefa, mihnet, dert, bela gibi her türlü hâl mevcuttur. Hatta bu hâllerin oluşmasındaki sebep yine aşktır (Bkz. İlgili Maddeler). Ancak aşk, cânâ öyle tatlı gelen bir şeydir ki âşık bu sıkıntıların hurma, bal gibi lezzetli, besleyici ve hatta şifâ verici birer yiyecek olduğunu söyler. Aşk derdine dermân olacak ilaç ise sevgilidir. Sevgili olmadığı takdirde âşığın ölmekten başka çaresi yoktur. Aşk yüzünden aklını ve sabrını kaybeden âşık, bu aşka düştüğünden beri başına türlü halin geldiğini dile getirir.

Gitdi sabr u gitdi fakat gitdi aklı u gitdi hûş

Aşk içinde başıma geldi acâyib hâller

(G. 34/6)

4.5.8.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar

4.5.8.2.1. Vahdet

Aşkın vahdet olarak ele alındığı beyitte şair, cihandaki tertip ve düzene değinmiş ve Tanrı'nın kudretiyle kâinatın kusursuz bir dengede yaratıldığına vurgu yapmıştır. Ne su taşkınlık yapıp cihanı boğmuş ne de âteş kızgınlığıyla cihanı yakmıştır. Her bir unsur kusursuz bir düzen içerisinde varlığını devam ettirmektedir.

Usûlî **vahdet**-i aşkın kemâl-i i'tidâlından
Ne gark etdi cihânı su ne hûd kıldı zebân âteş (G. 56/9)

4.5.8.2.2. Şehir, Meydân, Bazâr, Kûy, Binâ

Aşk, bir şehirdir. Bu şehirde sorulmadan nice başlar kesilir ve kanlar akıtılır. Aşk şehrinde mazluma rahat yoktur. Bu şehre giren herkesin can güvenliği tehlikededir.

Kesilir nice bin başlar sorulmaz kimsenin kanı
Ki zîrâ aşk **şehrinde** igen mazluma dâd olmaz (G. 44/4)

Aşk bir meydana benzeten âşık, bu meydanda fârisin at oynattığını dile getirir. Oysa ki âşk, uğruna canını verebileceğin ve belalar okuna kendini fedâ edebileceğin kadar ciddi bir meseledir.

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk **meydânında** sol Fâris kim oynadur feres (G.49/2)

Aşk, vuslat metâ'mın satıldığı bir pazar yeridir. Âşık, her kölenin bu metâ'ya meyletmemesini ister.

Kıl Usûliye siyâset aşk **bâzârında** kim
Her gedâ vaslın metâ'ına harîdâr olmasın (G. 104/5)

Mihnet köşesinde oturmaktan daralan gönül, aşk kûyuna gitmeyi arzulamaktadır. Âşık ise gönüle seslenerek onun aşk kuyuna lâıyk olmadığını ve mihnet köşesinde kalması gerektiğini söyler.

Eger sen güc-i mihnetde oturmaktan daralırsan
Gönül gel aşk **kûyundan** senin haddin degül gendir (G. 22/4)

Usûlî, "Âşık Kâbe'yi puthânedan ayıramazsa bunun sebebi var. Çünkü âşık dostun yüzünü ve aşkın binasını her yerde görür." sözleriyle puthânenin Kâbe'den farksız olmadığını ve hakiki âşğın dostun yüzünü her binâda görebileceğini ifade eder.

Kâ'beyi bûthânedan fark eylemezse vechi var
Dost dîdârın görür her yerde cân **binâ**-yı 'aşk (G. 58/13)

4.5.8.2.3. Tarîk (Râh)

Aşk ile yol arasında ilgi kurulması, aşkın uzun ve zorlu bir süreç olması ve çeşitli mücadelelerle aşılması gereken bir mesafe olması sebebiyledir. Âşığın bu yolda gam ve dert çekmesi gerekir. Çünkü aşk, kolaylıkla ulaşılabilecek bir yol değildir. Bu yolda her türlü zorluğa katlanılmalıdır.

Tarîk-ı aşkda çekmek gerekdir derd u gam bârın
Bunun gibi seferde bundan özge hîç zâd olmaz (G. 44/3)

Aşk, sabredilmesi gereken bir yoldur. Ancak âşık, aceleci davranarak bir an önce vuslata kavuşmayı arzulamaktadır. Beyitte gönüle seslenen âşık “*Aşk yolunda sabır ve karar olur mu?*” diyerek sabırsız tavrını bir kez daha ortaya koyar.

Ey gönül sabr u karâr olur mu **râh**-ı aşkdan
Her nefesde âşıkın işi şitâb olmak gerek (G. 69/6)

4.5.8.2.4. Sahrâ, Deryâ (Bahr)

Akıllarını yitirerek gönüllerine uyan âşıklar, sonunda yollarını şaşırır ve aşk çölüne düşerler. Bu çöl aşılması neredeyse imkânsız olan bir sahradır. Usûlî, “*Dert dağı ile azim ayağı kimseye boşuna verilmez. Aşk sahrasının bilek gücü ile geçilemeyeceğini bil.*” diyerek aşk çölünün maddî kuvvetle aşılamayacağını dile getirmiştir.

Pây-ı ikdâm ile bil boşa verilmez kûh-ı derd
Kat olunmaz kuvvet-i bûzâyile **sahrâ**-yı aşk (G. 58/8)

Aşk ile devamlı başı dertte olan âşığın çektiği sıkıntılar, denizde dalgalarla mücadele eden insana benzetilmektedir. Beyitte “*Aşkın deryası coşarak üstüme akıp geldi. Bu deniz karşısında bir avuç toprak gibi çaresizim bana yardım et.*” diyen âşık Tanrı’dan meded umarak aşk deryası karşısında kendisinin bir avuç toprak olduğunu dile getirmiş ve aşk karşısındaki acziyetini göstermiştir.

Yâ İlâhî ben bir avuç toprağa senden meded
Akdı geldi üstüme cûş eyleyip **deryâ**-yı ‘aşk (G. 58/6)

Beyitte felek gemisinin aşk denizinde bulunan bir girdaba düştüğünden söz edilmiştir. Bu ölümcül girdaba düşenler kendilerini bir daha kurtaramaz ve döne döne aşk girdabında can verirler.

Düşdü aşkın **bahr**ının girdâbına fülk-i felek
Döne döne kendözin kurtaramaz girdâbdan (G. 109/2)

4.5.8.2.5. Şarap, Cevher

Şarabın zevk ve sarhoşluk verici özellikleri, aşk ile arasında benzetme kurulmasına sebep olmuştur. Usûlî, bu aşk şarabının dolu dolu kadehlerde sunulmasını istemektedir. Böylece âşık, coşkulu bir sarhoşluk yaşayacaktır.

Tolu tolu sunalım câm-ı **şarâb**-ı aşkı
Bu Usûlî'yi yine vâlih ü şeydâ kılalım (G. 85/7)

Aşkın kıymetini anlatmak isteyen şair, aşkı bir cevhere benzetmiştir. Bu aşk cevherini satın alabilmek için âşığın harcadığı nakd ise cândır. Zaten âşığın cânından başka mal varlığı yoktur. Canını ortaya koyarak aşk cevherini satın alan âşık, bu alış-verişte kâr veyâ zarar bakmaz. Çünkü o, istediğini elde etmiştir.

Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

4.5.8.2.6. Ateş (Od)

Ateş, yakıcı ve yok edici özelliğiyle aşk için benzetilen olmuştur. Aşk meydanına girmek isteyenler, evvelâ kanlarını doyasıya içmeli ve aşk ateşinde ciğerini biryân etmelidir.

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk **od**una yana yana ciğerini biryân eyle (G. 117/5)

Aşk ateşine düşen âşık, canına kıyarak kanlara boyanır ve bu ateşte yana yana gurbete gitmek ister.

Kıyalım baş ile cânâ yaşımız boyayıp kana
Aşk **od**una yana yana gel gurbete gidelim gel (G. 76/3)

Aşkın ateş olarak tasavvur edildiği beyitlerde şem' ve pervânedен sıkças öz edilir. Gönül, aşk ateşinde baştan ayağa pervâne gibi yanmaktadır.

Aşk **od**una yandı ser-tâ-pâ gönül pervâne-vâr
Hâlim ey pervâne var ol şem'â yana yana de (G. 125/5)

Aşk ateşine düşen âşığın âhları kıvılcıma benzetilir. Âhın dumanı göğe yükselir ve feleğe kadar ulaşır. Âşığın âhi feleği, gözyaşları ise deryâyı geçer.

Aşk **od**undan dûd-ı âhim çarh-ı mînâyı geçer
Çeşminin merdümleri bahr vü deryâyı geçer (Mus. II/2-1)

Âşık, aşk ateşine düşünce vâ'izin söz ettiği cehennem ateşinin esasında ayrılık ateşi olduğunu anlamıştır. Âşığın nazarında sevgiliden ayrı kalmak cehennem ateşinden daha şiddetlidir.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

4.5.8.2.7. Şâh, Sultân

Sevgiliyi Yûsuf (a.s.)'a benzeten âşık, gönül tahtında aşk şâhının hükmettiğini dile getirmiştir. Bu durum ise Hz. Yûsuf, Mısır'a sultân olmadan önce gerçekleşmiştir. Beyitte anlatılmak istenen aşkın ezeli olduğu ve sevgili henüz ortada yok iken aşkın var olduğudur.

Şâh-ı aşkın taht-ı dilde hükm ederdi cân gibi

Mısır iline Yusuf olmamış idi sultân henüz (G. 39/2)

Aşk için yapılan teşbihlerden biri de sultandır. Aşk sultanına layıkıyla köle olmak ise her babayiğidin harcı değildir. Şair, Hz. Ali'nin sadık kölesi Kanberd'e telmihte bulunarak ancak onun gibi şerefli bir kölenin aşk sultânının hizmetine girebileceğini ifade etmiştir.

Anlamaz **sultân**-ı aşk âdâbını her hâricî

Şâha layık hıdmet ey hâce yine Kanberd' olur (G. 20/4)

4.5.8.2.8. Pîr, Dâna

Aşk, öğretici ve yol gösterici özelliğiyle pîr olarak tasavvur edilmiştir. Aşk pîri, âşığı gam çölüne sürüklemiş ve bu çölü ona makam etmiştir. Usûlî ise aşk pirine seslenerek kendisini acayip bir vadiye ulaştırdığını dile getirir.

Gam beyâbanın makâm etdin ana ey **pîr**-i aşk

Bu Usûlîyi aceb vâdiye irşâd eyledin (G. 67/6)

Usûlî, "Eğer aşk âliminin kalp gözü açıksa bir damladaki zerre kadar denizin içindeki parlak güneşi bile görür." ifadesiyle aşk ile âlim arasında ilgi kurmuş ve irfan gözü açık olan âriflerin zerrelere içerisindeki parlak güneşi bile görebileceklerini vurgulamıştır.

Katrede deryâ-yı zerrât içre mihr-i enverî

Seyr eder ger dîde-i 'irfân açar **dâna**-yı 'aşk (G. 58/12)

4.5.8.2.9. Tekye, Makam

Âşıkların nazarında aşk, kutsaldır. Bu sebeple tekke olarak tasavvur edilir. Abdâl olarak düşünülen gönül ise bu aşk tekkesine girmelidir.

Tekye-i aşka gir ey abdâl-ı dil ko ka'beyi

Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Aşk, ulaşılması zor bir makamdır. Bu makama ancak gönül ehli ulaşabilir. Zâhidin gönlü ise aşk makamında bir an bile karar kılmaz.

Makâm-ı aşkda bir dem karâr etmez dil-i zâhid

Mekân ehli belî tutmaz mekânı lâmekân içre (G. 126/2)

4.5.8.2.8. Kitâp, Âyât

Aşk için yapılan benzetmelerden biri de kitaptır. Hazreti Peygambere henüz Kur'ân inmeden evvel gönül, aşkın kitabını harf harf ezbere okur. Diğer bir ifadeyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e peygamberlik gelmeden önce de gönülde sevgi ve muhabbet vardır. Bu durum aşkın insandan daha ezelf olduğunu açıklar.

Ezber okurdu gönül aşkın **kitâb**ın harf harf
İnmemişdi Hazret-i Peygambere Kur'an henüz (G. 39/3)

Gül, yapraklarında aşk ayetlerinin yazılı olduğu bir kitap olarak tasavvur edilir. Gül mevsimi geldiğinde bülbül, bu kitabı alır ve her bir bölümünü okuyup şerh etmeye başlar. Gül ve bülbül, klasik şiirde sevgili ve âşık için kullanılan benzetmelerdir (Bkz. İlgili Maddeler).

Şevk ile şerh etmege **âyât**-ı aşkı bâb bâb
Fasl-ı gülde bülbüle evrâk-ı gül besdir **kitâb** (G. 7/1)

4.5.8.2.9. Ankâ, Şâhin, Ejderhâ

Vuslatın zorluğunu anlatmak isteyen şair, aşkı efsanevî bir kuş olan ankâ'ya benzetmektedir. Gönül ise ankâ'nın meskeni olan Kâf Dağı olarak düşünülür. Aşk ankâ'sı, gönül olarak tasavvur edilen bu Kâf Dağına yuva yapmıştır. Usûlî, "*Devlet Hüma'sı gölgesini yine başıma saldı. Aşkın Anka'sı yine gönül Kafdağımı mekân eyledi.*" sözleriyle bu durumu izâh etmektedir.

Yine saldı sâyesin devlet hümâsı başıma
Yine kıldı gönlümün Kâfın makâm **ankâ**-yı aşk (G. 58/4)

Bir diğer beyitte ise ankâ olarak düşünülen gönlüdür. Aşk ise yırtıcı bir kuş olan şahine benzetilir. Kudret dağında yer alan ankâ/gönül, şahin/aşk tarafından avlanır.

Sayd olur ser-pence-i **şâhin**-i aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül ankâ imiş (G. 54/4)

Aşkın ejderhaya benzetilmesi, onun yakıcı ve tehlikeli bir varlık olması sebebiyledir. Âşık, güvenip dayandığı aşkın aslında bir ejderhâ olduğunu görür. Asâ olarak düşündüğü aşk, esasında bir ejderhadır. Beyitte her ne kadar ismi zikredilmese de *asâ*, *ejderhâ* gibi mefhumlarla Hz. Musâ'ya ve meşhûr hadisesine telmihte bulunulur (Bkz. Hz. Mûsâ).

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben asâ sanırdım anı ol hûd **ejderhâ** imiş (G. 54/5)

4.5.8.2.10. Dârâ

Aşk, selden asker çekip ateşten bayrak kaldıran ve vücût âlemini yakıp yıkan bir Dârâ olarak tahayyül edilir (Bkz. Dârâ).

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten alem

Yakdı vü yıkdı vücûdum âlemin **Dârâ**-yı aşk (G. 58/5)

4.5.8.2.11. Mihr

Eşi benzeri bulunmayan, kıymetine paha biçilemeyen ve cihânı aydınlatan güneş, bu özellikleri sebebiyle aşk için benzetilen olmuştur. Güneşin tezahürüyle zerrelere ortaya çıkması gibi, aşk güneşi de kendini gösterdiğinde âşığın topraktan yaratılan cisminin her zerresi şevkten raks etmeye başlar.

Hâk-i cismim zerre zerre raksa girdi şevkden

Çün tecellî eyledi **mihr**-i cihân- ârâ-yı âşk (G. 58/10)

4.5.8.2.12. Nây, Sûr-nây

Usûlî, “*Aşkın zurnası İsrâfil’in suru gibi ses verse gönül “nefahtü min ruhi” deminden can bulur.*” diyerek aşkı zurnaya benzetmiş ve bu aşk zurnasını da İsrâfil’in suru gibi düşünmüştür. İslamiyet’e göre hak olan kıyamet gününde İsrâfil sura üfleyecek ve bütün insanlık acbû’z zeneb adı verilen kemikten tekrar dirilecektir. Usûlî, bütün mahlûkatı yeniden diriltmeye kudreti yeten bu sesi, aşkın sesine benzetmektedir. İnsan aşkın sesiyle kendinden geçer, âşik olur ve yaşadığını anlar. Çünkü âşığın nazarında aşksız yaşayan insanlar, ölümlerden farksızdır. Şair, aynı zamanda beyitte Hicr Sûresinin 29. ayetinde geçen bir ifadeye yer vererek iktibas yapmıştır. “*Onlara rûhumdan üfledim.*” manasına gelen “*nefahtu fihî min rûhî*” ifadesi insanoğlu için söylenmiş ve bu ifade daha sonra tasavvufta vahdet-i vücud kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Allah, mahlûkatı yaratmış ve insana ruhundan üfleyerek hayat vermiştir.¹⁷⁷

Dil *nefahtü fihî min rûhî* deminden cân bulur

Sûr-ı İsrâfil-veş kılrsa sadâ **sûr-nây**-ı ‘aşk (G. 58/3)

Semâ, İlahî aşkın cezbisiyle kendinden geçerek belli bir düzene göre dönmek demektir (Bkz. Semâ). Daha çok Mevlevî dervişlerinin yaptığı bir deveran olan semâ, umûmiyetle bir müzik eşliğinde yapılır. Çarhın içerisinde bulunan tüm mevcudâtın kusursuz bir düzen içerisinde dönmesi, onun semâ yaptığını düşündürür. Bu semâ işlemi harekete geçiren müzik âleti ise ezel bezminde çalınan aşk neyidir.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ’

Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem **nây**-ı ‘aşk (G. 58/2)

¹⁷⁷ Fatma Kola, “Aşka dair bazı tasavvurlar (xvi. yüzyıl divanlarındaki aşk redifli gazellerden hareketle)”, **Littera Turca Dergisi**, C.2, S.2, s. 81.

4.5.8.2.13. Çevgân

Çevgân, devrin önemli oyun ve müsabakalarından biridir. Aşk ile arasında benzetme kurulan çevgân, at üzerinde topla oynanan bir çeşit oyundur (Bkz. Çevgân, Savlecân, Tôb). Usûlî, aşk çevgânında âşıkların başını top ettiklerinden söz eder.

Aşk **çevgân**ına âşıklar başın tób eylemiş
Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

Aşk **çevgân**ına âşıklar başın tób eylemiş
Ey Usûlî merd isen sen dahi bu meydâne bak (G. 64/7)

4.5.8.2.14. Râz

Aşk, herkes tarafından bilinmemesi gereken bir sırdır. Bu sırta her kul vâkîf olamaz. Bu sebeple aşk sırrı, ortalık yerde söylenmemelidir.

Olur cân içre aşkın söz ü sâzı
Avam içre anılmaz aşk **râzı** (P. 1/10)

Sevgilinin cemâlini görmek isteyen âşık, aşk sırrını herkesten gizlemelidir. Aynı zamanda şair, Firdevs-i a'lâ'yı isteyenlere de sevgilinin mahallesinde beklemeleri gerektiğini söyleyerek sevgilinin kûyu ile cennet arasında bağ kurmuştur.

Râz-ı aşkı saklasın dîdâr-ı ferdâ isteyen
Kûy-ı yâri beklesin firdevs-i a'lâ isteyen (G. 108/1)

4.6. RAKÎB (Ağyâr, El, Gayr)

4.6.1. Umûmî Olarak Rakîb

Rakîp, *Usûlî Dîvânî* 'nda sevgili ve âşıktan sonra gelen üçüncü tiptir. Âşığın nazarında ele alınan rakîp, olumsuz vasıfları bünyesinde barındıran, çirkin ve zararlı bir kimsedir. Âşık, kendisiyle rakîbin bir olmadığını söyler. Rakîbin her işi çirkindir. O, pis ve murdar olarak düşünülür ve sevgiliden uzak durulması istenir. Ancak rakîp, devamlı sevgilinin yanındadır. Onun mahallesinden ayrılmaz. Sevgili ise rakîple tatlı tatlı sohbet ederken âşığa uzaktan bir merhabâ bile demez. Sevgilinin başkalarıyla safâ içerisinde yaşayıp eğlenmesine tahammül edemeyen âşık, cefâ içerisinde kalmış ve ölmeyi temenni etmiştir. Rakîp ile köpek arasında ilgi kuran âşık, sevgilinin eşiğinde ölüp gitse bile mahalledeki bu köpeklerin onun cesediyle oynayacaklarını söyler. Rakîp, âşığın nazarında bu kadar rezil ve tehlikeli bir köpeğe benzetilir. Âşık, rakibe seslenerek içki meclisinde rindlerle/âşıklarla sohbet etmemesini söyler. Aksi takdirde âşıklar, rakibe aman vermeden onu bir köpek gibi öldüreceklerdir.

Öldürürler it gibi bir lahza vermezler amân
Meclis-i meyde **rakîbâ** etme rindân ile bahs (G. 10/8)

Rakîbin olumlu bir şekilde ele alınması, hatta övülmesi, klasik şiirde ender rastlanan bir durumdur. *Usûlî Dîvânî*'nda bu örneklere rastlanır. Umûmiyetle rakibi çirkin gören âşık, bu beyitte kendisini çirkin olarak tasavvur eder ve köpek olarak gördüğü rakibin izine yüzüne sürmek ister. Çünkü her ne olursa olsun rakîp, sevgilinin mahallesindedir ve bu sebeple âşığın nazarında yüce bir mertebeye sahiptir.

Çirkin yüzümü **it**leri izine sürem mi
Ulularımı ya'ni ki yârânı görem mi (G. 144/2)

4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar

4.6.2.1. İt (Seg)

Klasik şiirde rakîb için yapılan benzetmelerin başında köpek gelir. Bu köpeklerin bulunduğu yer ise sevgilinin mahallesidir. Âşık, bu mahalledeki köpekleri eski dostları olarak nitelendirir ve kadîm dostlarını tekrar görmek istediğini dile getirir.

İtlerin kûyunda yârân-ı kadîmimdir benim
Eglenirdi bu gönül onları görsem gâh gâh (G. 119/5)

Âşık, sultan olarak tasavvur ettiği sevgiliye köle olmak şöyle dursun onun itlerine bile kulluk etmenin bir şeref olduğunu ifade eder.

Hâk-ı râhında zelîl olduğumuz izzet imiş
İtlerin kullugun etmek bir ulu devlet imiş (G. 53/1)

4.6.2.2. Zâg

Rakîp için yapılan bir diğer benzetme ise kargadır. Âşık, sevgiliyi gülbahçesi olarak tahayyül ederken kendisini de bülbül olarak görür. Rakîp ise kargadır. Âşık, gülnün ve gülbahçesinin kymetini ancak bir bülbülün anlayacağını, karganın ise bu değeri idrak edemeyeceğini vurgular.

Ne hâlet anlaya gülzârdan **zâg**
Hemân bülbül gül-i handân senindir (G. 29/4)

4.6.2.3. Hâr

Divan şiirinde gül ve bülbül, âşık ve sevgili için yapılan teşbihlerden biridir. Gül olarak tasavvur edilen sevgilinin dikenini bulunur ve bu diken rakîptir. Sevgilinin cennet bahçesinden bir gül olduğunu dile getiren âşık, bu eşsiz gül ile dikenin dost olmasının yakışı kalmayacağını ifade eder.

Yaraşmaz sana ağyâr ile gel yâr olma sultânım

Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i **hâr** olma sultânım (G. 91/1)

Âşık, ağyârın sevgilinin sohbetinde bulunmasını istemez. Hatta onun sevgilinin bulunduğu sohbet ortamına gelmesinden endişelenir. Âşığın gönlünün eğlencesi dikensiz bir gül, yani rakîpten uzak duran bir sevgilidir.

Sohbetinde yog idi agyârdan havf u melâl
Ey Usûlî bir gül-i bî-**hâr** idi eglencemiz (G. 40/5)

4.6.2.4. Pelîd

Pis, kirli ve murdar şeyleri ifade etmek için kullanılan pelîd, divan şiirinde rakîp için benzetilen olmuştur. Sevgiliyi güzellik bahçesinin içerisinde bitmiş taze bir fidan olarak gören âşık, servi boylu sevgilinin yanına her pelidin/rakibin yanaşmamasını ister.

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin
Ey boyu servim salınmasın yanınca her **pelîd** (G. 14/2)

Beyitte servi boylu sevgiliye seslenen âşık, onun bir sultan olduğunu ve olur olmaz her pelîde hevâdar olmaması gerektiğini ifade eder.

Boyun servine ermez el sana el sunmasın engel
Olur olmaz **pelîde** gel hevâdâr olma sultanım (G. 91/4)

4.6.2.5. Ehremen

Ehremen, şeytanî güçlere sahip olan, hatta Süleymân (a.s.)'ın yüzüğünü çaldığı düşünülen kötülük tanrısıdır (Bkz. Şeytan, İblis, Dîv-i racîm, Ehremen). Usûlî, kötülüğün timsâli ehremeni, rakîp için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Süleyman (a.s.) olarak tasavvur ettiği sevgilinin ehremen tabiatlı kişilerle dost olmaması gerektiğine vurgu yapan şair, aynı zamanda Süleyman (a.s.) ve ehremen hadisesine de telmihte bulunmuştur.

Pâdişâhım kendine ehl-i kemâli kul edin
Sen Süleymânsın sana yâr olmasın her **ehremen** (K. 4/25)

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. TABİAT

I. KOZMİK ÂLEM

1. Felek

1.1. Umûmî Olarak Felek

Dünyanın şekli ve hareketi, tarih boyunca tartışmalara konu olmuş, hatta bu mesele yüzünden sayısız insan katledilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak ortaya pek çok nazariye atılsa da Erzurumlu İbrahim Hakkı (k.s.), *Mârifetnâme* adlı eserinde feleklerin yuvarlaklığını iddia etmiş ve bu konuya ilişkin hayret verici meseleleri bildirmiştir. İbrâhim Hakkı eserinde şu ifadeler yer vermiştir: “Unsurları ve feleklerin yuvarlaklığının inkârı için ileri sürülen delillerden uzaklaşmak, astronomi ilminde gereklidir ki cisimler âleminin ve yerin yuvarlak olması kabul edilsin.”¹⁷⁸ Yine aynı adlı eserde astronomi konusunda geniş kapsamlı bilgiler veren İbrâhim Hakkı, felekleri dokuz kısma ayırmış ve her bir feleğin özelliğine ayrı ayrı değinmiştir. Bunlar sırasıyla: Kamer (Ay), Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Mars), Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Burûc (Burçlar) ve Atlâs’tır.

“Bu dokuz felekten ilk yedisine ‘Seb’a-i seyyâre’ adı verilir ve bu yedi felekte yedi gezegen yer alır. Sekizinci felekte sabit yıldızlar bulunur. Boş olduğu için ‘Atlas’ adı verilen dokuzuncu feleğe ‘Arş, Arş-ı alâ, Arş-ı İlâhî, Felek-i eflâk’ denir. Dördüncü felekte yer alan Güneş, sultandır. Ay feleğin veziri, Utarit kâtibi, Zühre çalgıcısı ve rakkâsesi, Mirrîh seraskeri, Müşteri kadısı ve Zuhâl hazinedârıdır. Sekizinci felekte yer alan yıldızlar Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seratan (Yengeç), Esed (Arslan), Mizân (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedî (Oğlak), Sünbüle (Başak), Devl (Kova) ve Hut (Balık) olmak üzere on iki burcu meydana getirirler. Gezegen ve burçların insanların hayatında ve talihlerinde etkili olduğuna inanılır.”¹⁷⁹

“Arş” ve “Kürsî”nin altında ise en yükseği “Adn” cenneti olan sekiz cennet yaratılmıştır. Bu cennetin yaratıldıkları cevherler ve adları derecelerine göre şöyledir:

1. Cennet	Beyaz İnciden	Dârü'l-Celâl
2. Cennet	Kırmızı Yâkuttan	Dârü's-Selâm
3. Cennet	Yeşil Zebercetten	Cennetü'l-Me'vâ
4. Cennet	Sarı Mercandan	Cennetü'l-Huld

¹⁷⁸ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme*, (Sadeleştiren: Durali Yılmaz) İpek Yay., İstanbul 2013, s. 65.

¹⁷⁹ (Haluk İpekten 1973'ten aktaran) M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.* s. 345-346.

5. Cennet	Beyaz Gümüştan	Cennetü'l-Na'îm
6. Cennet	Kırmızı Altından	Cennetü'l-Firdevs
7. Cennet	Misk-i Azferden	Cennetü'l-Karâr
8. Cennet	Lü'lü-i Terden	Cennetü'l-Adn ¹⁸⁰

Usûlî Dîvânı'nda felek için yapılan tasavvurlar 16. yüzyılda halkın astronomi ile ilgili fikir ve düşüncelerini ortaya koyması bakımından önemli rol oynar. Felek, dokuz farklı katmana sahip olan ve her katmanda farklı bir işlevi bulunan, bünyesinde güneşi, yıldızları, gezegenleri ve daha nice gök cisimlerini barındıran, aynı zamanda doğa olaylarının meydana geldiği sonsuz genişlikteki kusursuz sistemdir. Usûlî, Mîrâciye'de feleklerin yaratılmadan önce yalnız Tanrı'nın zatının bulunduğunu ve daha sonra Ahmed'in nurunun yaratıldığını dile getirir.

Arş u kürs ü levh olunmadan rakem
Dest-i kudret almadan ele kalem (Mrc. 1/33)

Mîm-i Ahmed'den göründi kâyinât
'Arş u ferş u fevk u taht u şeş cihât (Mrc. 1/37)

Usûlî, kâinâtın altı günde yaratıldığına ve feleklerin kusursuz bir düzen içerisinde hareket ettiklerine değinerek Kur'an'da geçen "*Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!*" ayetine mealen iktibas yapmıştır.

On sekiz bin âlemi nüh-çarhı hem
Şeş-cihet şeş-rûzde kıldı rakem (Mrc. 1/11)

Şair, beyitte "*Lev-lâke lev-lâk le mâ halaktü'l eflâk*" (Bkz. Ayetler ve Hadisler) hadisine telmihte bulunarak Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hürmetine felekleri yarattığını ifade eder.

Hil'at oldu egnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Felek, dokuz katmandan ve altı yönden oluşur. Bu katmanlar ve yönler arasında gelip giden insanoğlunun ne geldiği kapı ne de gitti yol bellidir.

Bu dokuz kubbe vü şeş sû içinde geldin ü gitdin

¹⁸⁰Ahmet Atillâ Şentürk, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1994, s. 133-134.

Ne geldiğin kapı zâhir ne gittiğin memer peydâ (G. 1/6)

Divanda felekle kastedilen umumiyetle gökyüzüdür. Âşığın âhları dönerek gökyüzüne çıkar ve felekler bu âhlar vesilesiyle yanar tutuşur. Âşığın âhının kıvılcımları merdiven olmuş ve göğe yükselmiştir. Bu yükselişin sonunda semânın tâkının bir gün yanacağından söz edilir. Gökyüzü, âşığın âhının dumanına boyanmıştır.

Tulû' etmez sitâremde Usûlî kevkeb-i tâli'
Yeridir odlara yansa **felekler** dûd-ı âhımdan (G. 107/5)

Yakar bir gün çıkar tâk-ı **semânın** burc u bârusun
Şerâr-ı nâr-ı âhım kim edindi nerdübân âteş (G. 56)

Boyanıp **göklere** âhım duhânı
Ederdi karanu rûy-ı cihânı (Ş. 1/51)

Felek, bazı beyitlerde dünyayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tarz beyitlerde felek, olumsuz vasıflarıyla ele alınır. O, insanlar üzerinde oyunlar oynayan, acımasız ve gaddar biridir. Divanda feleğin öc alması, ölümü ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Bazen de bu tabir şairin lehine bir durumu anlatmak için kullanılır. Gönlünün arzusuna kavuşan Usûlî, kahpe felekten öc aldığını düşünür.

Yârenler ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan
Felek bizden öc almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

Usûlîyem diyü gelmiş gönül istediğin bulmuş
Kahbe **felekden** öc almış fenâlarız fenâlarız (G. 47/7)

1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Kubbe, Çenber, Günbed, Tâk

Bu mefhumlar, büyüklüğü, genişliği, şekli ve dönüşü sebebiyle felek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Felek, dokuz katmandan oluşur ve insan bu katmanlar arasında gidip gelmektedir. Ancak ne gidilen yol ne de gelinen kapı bellidir.

Bu dokuz **kubbe** vü şeş sû içinde geldin ü gıtdin
Ne geldiğin kapı zâhir ne gittiğin memer peydâ (G. 1/6)

Âşık, göklere çektiği âhının ateşiyle bu kubbeye bayrak diktiğini söyler. Bu öyle bir ateştir ki aşktan anlamayan cahiller bunun idrakini yapamaz.

Kubbe-i çarha 'alemler dikdi âhım ateşi

Almadı sûz-ı derûnumdan haber nâdân henüz (G. 39/9)

Feleğin çenber ve günbed olarak düşünüldüğü beyitte şair, cihan pazarında şansının bir türlü dönmediği ifade ederek feleğe sitem eder ve onun günbedini ve çenberini yuhlar.

Be bu bâzâr-ı cihânın kuru dükkânına yuf

Çenber-i çarhına vü **günbed-i** gerdânına yûf (G. 57/1)

Usûlî, kasidesinde gökyüzünü temelsiz bir kemere benzetmiş ve bu kemerin memdûhun adaleti sebebiyle yıkılmayarak ayakta durduğunu dile getirmiştir.

Pâyidâr adlin sütûnuyla bu **tâk-ı** bî-sütûn

Ber-karâr isbât-ı hükmünle binâ-yı rûzgâr (K. I/40)

1.2.2. Kasr, Eyvân

Kasr ve eyvân, kubbe şeklindeki yapısı, genişliği ve yüksekliği bakımından felek için benzetilen olmuştur. İnsan ise yeryüzünün bağı ve gökyüzünün köşkünü seyretmek cihana için gelmiştir.

Cihâna seyre gelmişsen temâşagâhın olmuşdur

Zemînin bâg u râğı vü semânın **kasr** u **eyvânı** (G. 127/2)

Şair, “yûf” redifli gazelinde feleğe sitem etmeye devam etmektedir. Feleğin şans ve talih olaylarıyla ilgili olduğunu düşünülür. Bu sebeple şair, feleğin günbedine, köşküne ve eyvanına isyan eder.

Olisar seyl-i fenâdan çü harâb âhir-i kâr

Günbed-i çarhına vü **kasr** ile **eyvânı**na yûf (G. 57/2)

1.2.3. Dolap, Âsiyâb

Feleğin hareketli yapısı ve dönüşü onun dolaba ve âsiyâba benzetilmesine sebep olmuştur. Âşığın kanlı gözyaşlarını gören felek, bir gün bu kanlı suların içerisinde kalacağını düşünerek dehşete kapılır.

Dehşet edip başımı görüp dedi **tolab-ı** çarh

Üstüme birgün benim âhir bu kanlı su gelir (G. 30/10)

Şair, beyitte feleğin iki yüzlü oluşuna değinir. Önce gözyaşlarını bir dolap gibi akıtarak vücûd bağı besleyen felek, daha sonra insanın canına kast ederek kanını döker.

Evvelâ beslemege bâg-ı vücûdunu bu çarh

Akıdır göz yaşını üstüne **tôlâb** gibi (G. 143/6)

Hûşe-i cismine ârâyış eder birkaç gün

Kanını yere karar sonra mey-i nâb gibi (G. 143/7)

Hem dönen yapısı hem de öğütücü oluşu sebebiyle değirmen ile felek arasında ilgi kurulmuştur. Felek değirmeni, vakti geldiğinde insanı öğütür. Bu değirmenden kurtulmanın bir yolu yoktur. Felek değirmenine kapılan insan çaresiz bir şekilde ezilerek öğütülür.

Ger taş isen de çünkü nevbetin gele
Ögütüdi cev-be-cev seni bu **âsiyâb**-ı çarh (G. 13/3)

1.2.4. Kâse, Câm, Fânûs, Tas, Hân

Gökyüzünün çinili bir kâseye benzetilmesi, parlak ve gözalıcı özelliği sebebiyledir. İçerisinde pek çok nimeti barındırması ise onun sofraya olarak tahayyül edilmesine sebep olmuştur. Beyitte felek, olumsuz vasıflarıyla ele alınmıştır. İnsanoğlu bu dünyada misafirdir. Felek ise bu üç günlük misafirine her lokmada zehir veren bir ev sahibidir. Şair, feleğin zehir sunduğu gösterişli kasesine ve sofrasına sitem etmektedir.

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğin **kâse**-i çînîsine vü **hân**ına yuf (G. 57/5)

Felek, içerisinde kahr ve zehrin bulunduğu bir tas olarak düşünülür. Dünyayı eziyet ve cefanın çekildiği bir meclise benzeten şair, bu mihnnet meclisinde felek tasını içerken kendisine eşlik edecek bir arkadaş bulamaz.

Zehr-i kahr ile felek **tas**ın tolular içmege
Bezm-i mihnnetde bulunmadı ayakdaşım benim (G. 89/2)

Felek, insanı sersem ederek aklını başından alan bir kadehtir. Beyitte felek kadehinin bu özelliğine değinen şair, ondan yüz çevirmek gerektiğini söyleyerek asıl şarabın ebedî sarhoşluk veren bekâ meyi olduğunu dile getirir. Bekâ meyiyle kastedilen ise İlahî aşkın sarhoşluğuna sebep olan aşk şarabıdır.

Bekâ meyini gözet bakma **câm**-ı gerdûna
Bu hum hamrının ey dil humârı var ancak (G. 59/4)

Fânusun ışığı rüzgâra karşı koruması ve saydam yapısı, onun felek olarak düşünülmesini sağlamıştır. Âşığın âh ateşinini kıvılcımları, felek fânusunu tutuşturmuştur. Âhın etkisi bu kadar büyükken murât mumu hâlâ yanmamıştır. Şair, bunun sebebinin kara bahtına bağlar.

Tutuşdu çarh **fânusu** şerâr-ı nâr-ı âhımdan
Murâdım şem'i uyanmaz benim baht-ı sîyahımdan (G. 107/1)

1.2.5. Zînet, Minâ, Taht

Feleğin zînet ile ilgi kurulduğu beyitte, yeryüzünün ve gökyüzünün, her iki âlemin de şehinşâhı olarak tasavvur edilen sevgilinin hürmetine süslendiği dile getirilmiştir.

Şehinşâh-ı dü-âlemsin senin çûn **zînet** olmuştur

Bugün bu taht-ı tahtânîyle bu tâk-ı fevkânı (G. 127/3)

Aşk ateşiyle yanıp tutuşan âşığın âhları mînâyâ benzetilen çarhı geçmiştir. Gözyaşlarının çokluğu ise deryayı aşmıştır.

Aşk odundan dûd-ı âhım çarh-ı **mînâyı** geçer

Çeşminin merdümleri bahr vü deryâyı geçer (Mus. II/2-1)

Beyitte felek mefhumu zikredilmese de anlam bakımından zümrüt taht ile ifade edilenin felek olduğu anlaşılır. Güneş, altından bir tâc takarak zümrütten yapılmış tahta geçen ve hem doğuya hem de batıya hükmeden bir sultân olarak tahayyül edilir. Şair, övülen ile güneş arasında ilgi kurmuş ve onu birtakım özellikleri sebebiyle güneşe benzetmiştir.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürüd **tahtına**

Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

1.2.6. Varak, Tabak

Dokuz farklı tabakadan oluşan felek, yücelik kitabından bir varak/sayfa olarak düşünülür. Memdûhun güzelliğinin vasıfları, anlatılmakla bitmeyen, kelimelerin yazmakla tükenemeyeceği ve sayfaların yetmeyeceği kadar çoktur. Övülenin güneş olarak tasavvur edilmesi bile onu tam olarak ifade etmekte yetersiz kalır. Bu sebeple güneş, memdûhun özelliklerini layıkıyla anlatmakta yetersiz kalaneksik bir defterdir.

Ey kitâb-ı rif`atfne bir **varak** bu nüh- **tabak**

Vey ki vasf-ı hüsnüne bir defter-i ebter güneş (K. 2/19)

1.2.7. Fülk, Çetr, Devât, Çarşû

Aşkî bir deniz olarak tasavvur eden şair, feleğin de bu denizin girdabına düşen bir gemiye benzetir. Aşk girdabına kapılan felek artık kendini kurtaramaz ve bu girdapta dönerek can verir.

Düşdü aşkın bahrının girdâbına **fülk-i** felek

Döne döne kendözin kurtaramaz girdâbından (G. 109/2)

Felek için yapılan bir diğer benzetme ise çadırıdır. Bu çadırın sütunları olmadığı halde ayakta durması, “kâf” ve “nûn” harflerinin hikmeti sebebiyledir. “Kâf” ve “nûn”, Allah’ın “kûn” emrini meydana getiren harflerdir. O, “ol” dediği zaman fermanına itaat etmeyecek hiç

kimse yoktur. Bu temelsiz çadırın ayakta kalabilmesi de “kûn” emrine boyun eğen felekler sebebiyledir (Bkz. Harfler).

Ki sendendir bekâsı kâf u nûnun

Kıyâmı hem **çetr**-i bî-sütûn (Ş. 1/2)

Feleğin talih ve kader ile birlikte ele alındığı beyitte, onun bir kâtip olduğu düşünülmüş ve insanın kaderindeki zorluklar yazılırken divitin döküldüğü tahayyül edilmiştir. Şair, bu sebeple bahtının kara yazıldığını düşünmektedir.

Yazarken âleme bu müşkilâtı

Dökülmüş gâliba çarhın **devâtı** (Ş. 1/56)

Feleği bir çarşı olarak tahayyül eden şâir, bu felek çarşısında güneşin tahtına durmadan gümüş teller çeken bir sîm-keş olduğunu söylemiştir (Bkz. Sîm-keş).

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp

Sîm-keşdür çârşû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

1.2.8. Ejderhâ, Pil (Fil), Pervâne

Feleğin tehlikeli olduğuna vurgu yapmak isteyen şair, onu bir ejderha olarak düşünmüştür. Ağzını açıp duran felek ejderhası, insanı yutmak için beklemektedir. Şair, bu durum karşısında insanın gaflete kapılmamasını ve tedbirli olmasını öğütler.

Gafil oturma cehl ile kim yutmaga seni

Ağız açıp durur yine bu **ejdehâ**-yı çarh (G. 13/2)

Felek için yapılan teşbihlerden biri de fildir. Bu benzetmede fil, hayvanı değil, satranç oyunundaki etkili bir taşı ifade eder. Felek fili, can şâhına kış demeden himmet atı ortaya sürülmelidir. Aksi takdirde kişi şah-mât olur ve yenilir. Beyitte anlatılmak istenen feleğin bir gün insanın canına kast edeceğidir. Eğer kişi satranç oyununa benzeyen bu hayatta Allah’a yönelmezse oyun bittiğinde şah-mat olur ve oyunu kaybeder.

Arsadan kış demedin cân şehine **pil**-i felek

Süregör himmet atın yoksa olursun şeh-mât (G. 9/3)

Usûlî, her biri kendi yörüngesinde, kendi işlevini sürdüren feleklerin, pervâne misâli Tanrı'nın emrine âmâde bir şekilde hareketlerini dile getirir.

Hidmetinde nüh-felek **pervânedir**

Bûstânından İrem efsânedir (Mrc. 1/8)

1.2.9. Hokkabaz, Gej-bâz

Hokkabaz, günümüzde sihribaz olarak bilinen ve eşyalar üzerinde çeşitli hünerler sergileyerek insanı hayrete düşüren ve devrin eğlence hayatında oldukça etkili olan gösteri

erbabındandır (Bkz. Hokkabâz, Lu'bet-bâz). Gökyüzü de geceyi bir anda gündüze çeviren, yıldızları çekerek yerine güneşi getiren, hızıyla insanları şaşkına çeviren bir hokkabâz olarak düşünülmüştür. Ay ise bu sihirbazlık gösterisinde hile yapmak için kullanılan bir unsurdur.

Nücûmun mühresini düzd-i çâlâk
Sanasın **hokkabâz** idi bu eflâk (Ş. 1/57)

Oyuncusuydu nat'ın mâh-ı mümtâz
Kamer kıldı anı bu tâs-ı **gej-bâz** (Ş. 1/78)

1.2.10. Atlas

“Dokuz katmandan oluşan feleğin her birine, bir seyyâre (yıldız) yerleşmiştir. Bunlar sırasıyla; Ay (mâh), 'Utârid, Zühre, Güneş (mihr), Mirrîh, Müşterî, Zühal'dir. Diğer iki katta seyyâre yoktur. Sekizinci katta sâbit yıldızlar ve burçlar bulunur. Dokuzuncu katta ise hiçbir şey yoktur; buraya *çarh-ı atlas* denir. Müslümanların inanışına göre; birinci gökte yani ay semasında müminler, dokuzuncu gökte Hz. Peygamber bulunur. Hz. Âdem de aysemasındadır ve Mi'râc sırasında Hz. Peygamberle Hz. Âdem gök kapısı olan bu semada buluşmuştur.”¹⁸¹

Dokuzuncu tabakada bulunan ve diğer tüm felekleri saran atlas, feleklerin en büyüğüdür. “Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir (dönüş) doğudan batıya doğru olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri Atlas feleği ile birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerinde şikâyet etmenin nedeni budur. “Kahpe felek, dönek felek” gibi ikâyetlerin aslı da dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşü sebebiyledir.”¹⁸² Usûlî, atlas feleğinin Tanrı'nın “*kün feyekün*” (Bkz. Ayetler ve Hadisler) emriyle var olduğunu vurgulamıştır.

Âvâreydim aşk ile hayyât-ı kün-fekân
Perdaht kılmış idi dahi çarh-ı **atlası** (G. 137/4)

2. Yıldızlar

2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Nücûm, Encûm, Kevkeb, Sitâre, Ahter)

Tarih boyunca yıldızlarla ilgili pek çok inanış süregelmiş ve yıldızların gerek konumlarından gerekse hareketlerinden yola çıkılarak gelecek olaylarla ilgili teoriler ortaya

¹⁸¹ Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yay., Ankara 1998, s. 682.

¹⁸² İskender Pala, **a.g.e.** 2004, s. 149.

atılmıştır. İslamın genel ahlakına ters düşse de bu ilim (ilm-i nücûm) oldukça rağbet görmüştür.

Yıldızlar, sekizinci felekte bulunur. “Buna göre dokuzuncu gök dönerken diğer felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürür. Bu sayede yıldızların birbirine yaklaştığı ve uzaklaştığı olur. Bazen de bir burçta birleştikleri olur. Eski astronomi telâkkisine göre bu durum, insanların kaderine tesir eden bir olay olarak yorumlanırdı. Yine bu telâkkiye göre insan, doğduğunda hangi yıldızın tesirinde kalırsa, buna göre bahtı açık veya kapalı olurdu. Uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa “yıldızı yüksek, yıldızı parlak” gibi tâbirler kullanılırken, uğursuz bir yıldızın tesirinde doğanlar için de “yıldızı düşkün” gibi ifadeler kullanılırdı.”¹⁸³

Usûlî de yıldızlarla ilgili bu tarz düşüncelere kapılmış ve sevgiliyi görebilmenin talih yıldızına bağlı olduğunu dile getirmiştir.

Rûşen olur mihr-i rûhsârınla bir gün gözlerim

Kevkeb-i tâli eger nâgâh kılmazsa gurûb (G. 6/5)

Şair, kasidesinde memdûhu överken kötü talihin/yıldızın ona isabet etmeyeceğini söyler.

Her bed-**ahter** kim anı red ede kahrın hâkimi

Yok ona mülk-i ademden gayrı bir yerde karâr (K. 3/33)

Usûlî, ne yaparsa yapsın yıldızının bir türlü parlamadığını ve bu yüzden talihinin dönmediğini ifade eder. Şair, kara bahtı sebebiyle öyle bir âh eder ki bu âhın dumanıyla felekler ateşler içerisinde kalır.

Tulû’ etmez **sitâremde** Usûlî **kevkeb-i tâli**’

Yeridir odlara yansa felekler dūd-ı âhımdan (G. 107/5)

Serseri ve derbeder bir halde dolaşıp duran ve kimsenin yüzüne bile bakmadığı güneş, talih yıldızının ona gülmesiyle yıldızların en büyüğü haline gelir.

Geşt ederdi derbeder bakmazdı kimse yüzüne

Buldu tâli’ lâcerem oldu bülend **ahter** güneş (K. 2/37)

Yıldızlar, gökyüzünü süslemeleri bakımından çiçek tasavvur edilmiştir. Baharın gelişiyi çiçeklerin açması ve yeryüzünün cennete dönmesi gibi, yıldızlarda geceleri ortaya çıkarak gökyüzünü canlandırmaktadır. Aynı zamanda yıldızların aydınlatıcı özelliği, onların geceleri yakılan bir kandil olarak düşünülmesine sebep olmuştur.

Döndü eyyâm-ı bahâr ile cinâne yeryüzü

¹⁸³ (Sebahat Deniz 1992’den Aktaran) Hakan Yekbaş, “Zâtî Dîvânı’nda Halk İnanışları”, *Turkish Studies*, C. 4, S.2. s. 1147.

Encüm ezhârıyla yine gömkök oldu sebzâr (K. 3/3)

Tâ yana bu devr içinde bunca gevher **şeb-çerâg**

Bu zeberced tâka tâ kadîl-i zer asar güneş (K. 2/41)

Divanda zikredilen yıldız Nesr-i tâyir'dir. Şair, *Güneş Kasidesi*'nde memdûhun azametinden söz ederken felekde bulunan nesr-i tayîr yıldızının ve güneşin yaşadıkları korkuyu anlatmak istemiştir.

Havf-ı tîrinden felekde **nesr-i tâyir** per döker

Zahm-ı tîrinden hazân bergi gibi ditrer güneş (K. 2/32)

3. Burçlar

Eski çağlardan bu yana burçların insan fitratı ve karakteri üzerinde etkili olduğu düşünülür. “İlm-i nücûmda önemli bir yer tutan burçlar, hâlâ halkın büyük çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir. Güneş'in dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, Güneş'in bu seyri esnasında on iki eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takımyıldızlara istinaden konulmuştur.”¹⁸⁴

Burçlar sırasıyla şunlardır;

1. Hamel (Koç)	5. Esed (Arslan)	9. Kavs (Yay)
2. Sevr (Boğa)	6. Hûşe (Başak)	10. Cedy (Oğlak)
3. Cevzâ (İkizler)	7. Mîzân (Terâzi)	11. Delv (Kova)
4. Seretân (Yengeç)	8. Kejdüm (Akrep)	12. Simâk (Balık) ¹⁸⁵

3.1. Kavs Burcu

Usûlî Dîvânî'nda zikredilen burç, günümüzde yay olarak bilinen kavstır. Divanda yer almasının sebebi ise sevgilinin kaşı için benzetilen olmasıdır. Kavsin, eğri ve kavisli yapısıyla sevgilinin kaşı arasında ilgi kurulmuştur. Göz kimi zaman ok atmada maharetli bir Türk'e benzetilirken kimi zaman da kavs burcunu kendisine vatan edinen bir Mirrih olarak ele alınır (Bkz. Mirrih).

Kaşın altında gözün bir Türk-i tîr-endâzdır

Yâ meger Mirrîh kılmış **kavs burcunda** vatan (K. 4/8)

¹⁸⁴Nurefşan Kapal, “Zâtî Dîvânî'nda Kozmik Unsurlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, s. 168.

¹⁸⁵Şerife Akpınar, “Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisinde Astrolojik Unsurlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 193.

4. Gezegener

4.1. Zühre

“Eski bir inanca göre güneş, feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görürler. Buna göre Ay; vezîr, Utârid; kâtip, Merîh; başkumandan, Müşterî; kadı, Zühâl; bekçi, Zühre de çalgıcıdır.”¹⁸⁶

“Gerek minyatürlerde elinde bir musiki aletiyle tasavvur edilişi, gerekse tesir itibariyle kendisine mensup olanlarla musiki kabiliyeti uyandırması sebebiyle edebiyatta Zühre daima eğlence meclisleri söz konusu olduğu zamanlarda elinde bir saz tutar şekilde tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde güneş, ay, vb. gök cisimleri türlü söz oyunları kurularak şiir tezyine çalışılır.”¹⁸⁷

Zühre, *Usûlî Dîvânı*'nda bu ifadelerle uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Geceleri eğlence meclisinde saz çalıp şarkı söyleyen Zühre, gündüz vakti geldiğinde kopuzunu ortadan kaldırarak meclisten ayrılır.

Çü gördü kim bezendi bezm-i rûzî

Götürdü **Zühre** ortadan kopuzı

(Ş. 1/8)

4.2. Mirrîh

Divanda zikredilen bir diğer gezegen ise Mirrîh/Merîh'tir. “Merih; Doğu'da sağ elinde kınından çekilmiş bir kılıç veya mızrak bulunan, sol eliyle de kanlı bir insan başı tutan kızıl parmaklı bir delikanlı olarak tasavvur edilir. Savaş, kin ve zulmü temsil eder. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur. Kin zulüm ve intikam gibi hislerini temsil ettiğinden bunların ifadesinde bir benzetme unsuru olarak veya bu gibi halleri işleyen psikolojik tasvirlerde sembol olarak kullanılmıştır.”¹⁸⁸ Mirrîh, bu vasıfları sebebiyle ok atmada usta bir Türk'e benzetilmiştir. Sevgilinin gözleri, âşığın gönlünü hedef alan ve ıskalamadan ok fırlatan bir Türk veya kavs burcunu vatan edinen bir Mirrîh olarak düşünülür (Bkz. Kavs Burcu).

Kaşın altında gözün bir Türk-i tîr-endâzdır

Yâ meger **Mirrîh** kılmış kavs burcunda vatan

(K. 4/8)

¹⁸⁶ (İskender Pala, 2009'dan aktaran) Esma Şeker, “15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ordu Üniversitesi, Ordu 2015, s.30.

¹⁸⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, a.g.e. 1994, s. 157.

¹⁸⁸ Ahmet Atillâ Şentürk, a.g.e. 1994, s. 162-163.

4.3. Güneş

4.3.1. Umûmî Olarak Güneş (Şems, Mihr, Âfitâb, Hurşîd, Gün)

Güneş, klasik şiirde en fazla bahsi geçen kozmik unsurlardan biridir. Eşsiz ve benzersiz oluşu, cihanı aydınlatarak ısı ve ışık saçması, paha biçilemez bir değere sahip olması gibi hususiyetleri bakımından güneş, umumiyetle sevgili veya memdûh için benzetilen olmuştur. Bunların dışından güneşin benzeyen olarak ele alındığı beyitlerde mevcuttur. Divan şiirinde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı*'nda da güneş, önemli bir yere sahiptir. Farklı isimlerle zikredilmesi gerek benzeyen gerekse benzetilen olarak ele alınması ve pek çok tasavvura konu olması, Usûlî'nin şiirlerinde güneşin önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Bunların yanı sıra divanda, "Güneş" redifli bir kaside mevcuttur. Bu kasidede Evrenosoğlu İsâ Bey'den övgü dolu sözlerle bahsedilmiş ve eser memdûha sunulmuştur.

Çarh-ı mesned ya'ni İsâ Beg kim olmuştur anın

Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser **güneş** (K. 2/17)

Güneş, sevgili için yapılan en fazla teşbihlerden biridir (Bkz. Sevgili). Sevgiliyi güneş olarak tasavvur eden âşık, kendisini de güneşin etkisiyle ortaya çıkan bir zerre olarak görmektedir. Âşığın vücudundaki her bir zerrenin şevkten oynamaya başlaması, güneş misali sevgilinin kendini göstermesi sebebiyledir. Güneş ve zerre ilgisi, yüceliği ve acizyeti temsil etmesi bakımından önemlidir. Âşık, değersiz bir zerre olarak gördüğü naçiz bedeninden çıkan âhların güneşe vardığını ve orada ateşe dönüştüğünü dile getirir. Sevgili, canı karanlıklardan kurtaran ve doğuşuyla cihanı aydınlatan bir güneştir. Bazen de sevgili ile güneşi kıyaslayan âşık, sevgiliyi üstün tutmuş ve ondan asla vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir. Âşığın sevgiliye olan bağlılığını tartışmak söz konusu bile değildir. Onun karşısına güneşe benzeyen başka bir güzel daha gelse de âşık sadakatinden asla ödün vermez.

Ger gelirse kapıma **hurşîd**-i hâver sevmezem

Âfitâb olursa da bir gayri dilber sevmezem (Mus. II/3-4)

4.3.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Sultan

Güneş, rengi ve parlaklığı sebebiyle başına altından bir tac takıp zümrülden yapılmış bir tahta geçen ve hem doğuya hem de batıya hükmeden bir sultan olarak karşımıza çıkar. Usûlî, *Güneş Kasidesi*'nde Defterdâr İskender Çelebi'den söz ederken bu ifadeleri kullanmıştır.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürürd tahtına

Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender **güneş** (K. 2/3)

4.3.2.2. Sevgili

Sevgili ile güneş arasında ilgi kuran şair, umumiyetle sevgiliyi güneşe benzetmiştir. (Bkz. Sevgili) *Usûlî Divânı*'nda nadir de olsa güneşin sevgiliye benzetildiği beyitler mevcuttur. Güneş, sağlı sollu gamzeleri bulunan, ay yüzlü, sırma saçlı bir güzel sevgilidir.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Sağlı sollu gamzelerden takunur hançer **güneş** (K. 2/4)

4.3.2.3. Köle (Çâker), Dilenci, Serseri, İhtiyâr (Pîr)

Usulî, güneşin memdûhun eşiğinde köle olduğunu ve feleğin bile iki büküm bir halde onun hükmüne râm ettiğini dile getirir.

Zîr-dest-i hükmün ola iki büküle felek
Yüz yere koyup eşiğinde ola **çâkergüneş** (K. 2/44)

Güneş, ay ile birlikte Yenice'nin esnaflarından Zerger Memî'nin güzelliğine dilenci olmuştur.

Bir Zerger Memi ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence **dilenci** (Ş. /178)

Başboş bir şekilde dolaşıp duran ve kimsenin yüzüne bile bakmaya tenezzül etmediği güneş, talihinin dönmesiyle galaksinin en önemli yıldızı haline gelmiştir.

Geşt ederdi derbeder bakmazdı kimse yüzüne
Buldu tâli' lâcerem oldu bülend ahter güneş (K. 2/37)

Güneş, benzi sararmış, başı titreyen ve bastona dayanarak ondan destek alan zayıf ve güçsüz bir ihtiyar olarak tasavvur edilir. Bu teşbihin sebebi, güneşin asırlar boyunca varlığını devam ettirmesidir.

Benzi sararmış başı ditrer asâya dayanır
Devrden **pîr**-i za'îf olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

4.3.2.4. Dellâl, Tabl-bâz, Sîm-keş, Kimyâger

Dünyanın güneş etrafındaki bir günlük dönüşü, geceyi ve gündüzü meydana getirir. İlk çağlardan günümüze kadar bu kusursuz dönüş her gün devam etmektedir. Beyitte zaman mefhumu olarak ele alınan güneş, kendi hal diliyle zamanın değersiz bir para olduğunu söyleyen bir dellâl olarak düşünülür (Bkz. Para Birimleri). Aynı zamanda güneş, memdûhun hizmetinde olan ve onun emirlerini halka ileten bir tabl-bâzdır (Bkz. Tellâl, Dellâl, Müşterî, Tabl-Bâz).

Mihr hod **dellâl** olup söyler zebân-ı hâl ile
Kim bilir bir fûls-i ahmerdür bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

Oldu esb-i kadrine ol şehsuvâr-ı âlemin
Çarh cevherdâr zîn u **tabl-bâz**ıdır güneş (K. 2/18)

Güneş, felek çarşısında tahtına devamlı olarak zerrînden teller çeken bir sîm-keş olarak tasavvur edilir (Bkz. Sîm-keş).

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

Güneşin benzetildiği bir diğer meslek erbâbı ise kimyagerdir. Toprağı bir bakışıyla altına çeviren güneş, şairin nazarında kimyâger olarak ele alınır. Güneş, parlak ve altın sarısı rengiyle toprağa ışık saçmış ve onun altın olarak düşünülmesini sağlamıştır (Bkz. Kimyâger).

Olupdur **kimyâger** mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi altun (Ş. 1/81)

4.3.2.5. Dûlbent, Mühre

Tûlbent, rengi itibariyle güneşe benzetilir. Güneş, altından bir kaftan giyerek tûlbentini takmış ve böylece cihan halkına süs gösterisinde bulunmuştur.

Şems-i **dûlbend**ini sardı geydi altunlu kabâ
Göstere tâ kim cihân halkına zîb ü fer güneş (K. 2/5)

Güneş ile ilgili yapılan bir diğer tasavvur da mühredir. Mühre ve güneş, bir oyun içerisinde ele alınmıştır.

Oyunu **mühre**-i mihrin tutulmuş
Kati çağ oynamış âhır ütölmüş (Ş. 1/60)

4.3.2.6. Defter, Kalem, Devât

Güneş Kasîdesi'nde memdûhu güneş olarak tasavvur eden şair, esasında güneşin bile onun vasıflarını anlatmakta yetersiz kalacağını ifade ederek güneşi eksik bir defter olarak ele alır.

Ey kitâb-ı rif'atine bir varak bu nüh- tabak
Vey ki vasf-ı hüsnüne bir **defter**-i ebter güneş (K. 2/19)

Eylemiş zerrîn **devât** u nûrdan kılmış **kalem**
Çarhın evrâkına san bu matla'ı yazar güneş (K. 2/9)

4.3.2.7. Kadeh (Sâgâr), Bende

Beyitte güneşin farklı alanlardaki hususiyetlerine değinilmiştir. Güneş, savaş alanında memdûhun hizmetinde savaşılan bir köle iken, mecliste zevk ve sefâ verici bir kadeh olarak karşımıza çıkar.

Remze binsen kılıcın salar yanında bendedir
Bezme insen meclisin içinde zer-sâgar güneş (K. 2/33)

4.3.2.8. Meyve (Tûbâ), Berg

Güneş ile Tûbâ arasında ilgi kuran Usûlî, beyitlerini ince bir süzgeçten geçirerek kaleme aldığını dile getirmiştir. Bu açıklamayı daha anlaşılır kılmak ve çizgiyi geçmediğini vurgulamak için ise beyitte Sidre (Bkz. Cebrâil) ifadesine yer vermiştir.

Sidre-i vafında her beyti Usûlî bendenin
Gûyiyâ tûbâ budagıdır ki verdi ber güneş (K. 2/39)

Güneş Kasidesi'de şair, memdûhun yiğitliğinden ve cesaretinden söz ederken felekte bulunan nesr-i tâyir'in (Bkz. Umûmî Olarak Yıldız) ve güneşin korktuklarını, hatta güneşin korkudan hazan yaprağı gibi titrediğini söylemiştir.

Havf-i tîrinden felekde nesr-i tâyir per döker
Zahm-ı tîrinden hazân bergi gibi ditrer güneş (K. 2/32)

4.3.2.9. Döşek (Pister), Kalkan (İsper)

Güneşin döşek olarak ele alındığı beyit, devrin sosyal yaşantısı hakkında önemli kesitler sunar. Din ve devlet gelinine ancak aydan bir yastık ve güneşten bir döşek yaraşır (Bkz. Bâlin, Pister).

Dîn ile devlet ârûsunu der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır bâlin kamer pister güneş (K. 2/38)

Güneşin benzetildiği bir diğer unsur ise kalkandır. Şekli ve parlaklığı sebebiyle kalkana benzetilen güneş, memdûha gelecek olan kazâ oklarını def etmek için kullanılan bir çeşit koruyucudur. Güneşin kalkan olarak düşünülmesi, ona zarar verecek veya tesir edecek herhangi bir unsurun olmayışı sebebiyledir.

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def için isper güneş (K. 2/28)

4.3.2.10. Şehbâz

Doğan kuşu olarak bilinen şehbâz, yine bir kuş cinsi olan zâg/karga ile birlikte ele alınmıştır. Karga, rengi sebebiyle geceyi andırır. Güneşin cihanı aydınlatarak karanlığı ortadan kaldırması gibi, altın kanatlı doğan da kargayı avlayarak onun kaçmasını sağlamıştır.

Âşiyân-ı çarhda zâg-ı şebi ürkütmege
Sanasun **şehbâz**dır ki açdı zerrîn per güneş

(K. 2/7)

4.4. Ay (Kamer, Mah, Meh)

4.4.1. Umûmî Olarak Ay

Divan şiirinde üzerinde en fazla durulan kozmik unsurlardan biri de aydır. Işığıyla geceyi aydınlatması, şekli, parlaklığı, eşsiz ve benzersiz oluşu gibi özellikleriyle sevgili için benzetilen olmuştur. Ay, sevgiliyi tarif etmek için kullanılırken hilâl, şekli sebebiyle sevgilinin kaşını ifade etmek için kullanılır (Bkz. Sevgili).

Gül gibi gülse reng-i rûhu lâle-zâr olur

Bir zerre içre iki **hilâl** âşikâr olur (G. 35/1)

Ay, karanlığı aydınlatan en önemli ışık kaynağıdır. Bu özelliği, onun gönüldeki tecelli nuruyla ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Şair, gönül mülküne girilerek bu ulu dergâhta ışığını dört bir yana salmış ayın görülmesini istemektedir.

Gir gönül mülküne seyr eyle ulu dergâhı gör

Şeş cihâta pertevin salmış durur o **mâhı** gör (Mus.VIII/1-1)

Aynı zamanda ay, dinî ve tasavvufî boyutuyla da ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in mucizelerinden olan “şakku'l-kamer” hadisesine, İmam Mûsâ için kaleme alınan musammatta rastlanır.

Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize **şakku'l-kamer**

E's-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan esselâm (Mus.II/ 6-3)

4.4.2. Ay ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.1. Dilenci

Usûlî, Yenice şehrinin esnaflarından olan Zerger Memi'yi mübalağalı bir anlatımla övmüş ve hem güneşin hem de ayın, onun etrafından dört dolaşarak güzelliğini isteyen dilenciler olduğunu düşünmüştür.

Bir Zerger Memi ol hüsn genci

Meh ile mihr ol gence **dilenci** (§. 1/178)

4.4.2.2. Yastık (Bâlin)

Güneşin döşek olarak ele alındığı beyitte ay da yastık olarak tasavvur edilmiştir. Usûlî, memdûhu överken ona layık olan döşeğin güneş, yastığın ise ay olduğunu dile getirmiştir (Bkz. Bâlin, Pister).

Dîn ile devlet ârûsunu der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır **bâlin** kamer pister güneş (K. 2/38)

4.4.2.3. Orak (Dâs-ı Hilâl)

Ay ile orak arasında ilgi kurulması, şekil benzerliği sebebiyledir. Ömür mezrası bu orak ile biçilerek zaman değirmeninde öğütülür. İnsan ömrünün teşbihlerle ifade edildiği beyitte dâs-ı hilâl şeklinde karşımıza çıkan ay, zaman mefhumu olarak ele alınmıştır.

Ömrümüz mezra'ını **dâs-ı hilâl** ile biçip
Kendimizi öğüdür bu âsiyâb-ı rûzgâr (K. I/7)

5. Işık (Ziyâ, Nûr, Pertev, Tâb, Fer)

Işık, kaynağını umûmiyetle güneş ve aydan alan aydınlatıcı bir unsurdur. Bunların dışında şem', çerağ gibi aynı hususiyetlere sahip mefhumlarla da birlikte ele alınmıştır. Daha çok nûr kelimesi ile birlikte zikredilen ışık, din ve tasavvuf boyutunda ise menşeyini Tanrı'dan veya Hazreti Peygamber'den alan İlahî bir nûrdur. İlahî nurun ele alındığı beyitlerde genellikle tecelli edilen yer gönüldür. Bu sebeple gönül, ayna olarak tasavvur edilir ve bu aynanın cilalanarak tertemiz olması gerekmektedir. Gönül, İlahî nurların aksedildiği yer olması sebebiyle Allah'ın nûrlarına mazhâr olan Tûr Dağı olarak tahayyül edilmiştir. Bu teşbihin yapıldığı beyitlerde kutsal dağın İlahî nûr'a dayanamayıp yerle bir olması hadisesi akıllara getirilmektedir.

Tûr-ı dilde hüsnün **envârı** tecellî gösterip
Yine ben dervîşine dâğ üstünü bâğ eyledi (G. 135/3)

Şair, Tanrı'nın nurunun sevgilinin cemâlinde yansıdığını ifade etmiş ve herşeyden önce ilk yaratılan nûr, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e telmihte bulunmuştur.

Sûretin âyine-i **nûr-ı** Hudâdır sevdiğim
Tal'atın **envâr-ı** zât-ı Mustâfâdır sevdiğim (G. 86/1)

Sevgili, göz kamaştırıcı bir güzelliği sahiptir. Bu sebeple sevgilinin cemâli, güneş veya ay olarak tasavvur edilmiş ve bu göz alıcı ışığın sebebi buna bağlanmıştır (Bkz. Sevgili). Bunların yanı sıra divanda nûr ile ilgili bir inanışta mevcuttur. Bu inanış, "şehîd olanların kabrine nûr ineceği" düşüncesidir (Bkz. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar).

Şehîdin **nûr** iner kabrine lîk ben hasta
Ölürsem bu hararetle çıkar odlar mezarımdan (G. 95/6)

6. Karanlık (Karano, Zulmet, Zulümât)

Karanlık, genellikle beyitlerde zıttı olan nûr ile birlikte zikredilmiştir. İlahî nurların tecelli ettiği gönlün tertemiz, aydınlık ve ferah olması gibi, bu nurların bulunmadığı mekânda karanlıklar içerisinde kalmıştır. Usûlî, canın bu karanlık ve ürkütücü yerden kurtarılması gerektiği söyler. Bu da dünyadan yüz çevirerek, mutlak gerçeğe ulaşma yolunda gönlünü maneviyat ile doldurmakla mümkündür.

Kurtarıp cânını **zulmât** heyûlâtından
Nûr ver âleme hurşid-i cihân-tâb gibi (G. 143/3)

Âşık, sevgiliden önceâlemi karanlık görürken sevgilinin nûru bu karanlığı ortadan kaldırmıştır. Âşığın karanlık dünyasını aydınlatan ışık, sevgilinin ay olarak tasavvur edilen cemâlinin nurudur.

Göz açıp görmesem ol mâhı bir dem
Gözüne **karano** olurdu âlem (Ş. 1/46)

Karanlıkla ilgili söz edilen bir diğer husus da İskender ve Hızır'ın âb-ı hayât'ı bulabilmek için karanlıklar (zulümât) ülkesine varmalarıdır (Bkz. Hızır, İskender, Zulümât, Âb-ı Hayât). Beyitte ölümsüzlük suyuyla kastedilen, Bâkî olan Allah'tan başkası değildir. Usûlî, karanlıklar ülkesi olarak tasavvur ettiği bu dünyada O'na kavuşmayı arzulayanların ancak Hızır gibi bir yol göstericiye tâbî olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu rehber ise kâmil bir insan, yani şeyhten başkası değildir.

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni Hızırı mürşid kıl
Bu **zulmât**-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/9)

Divanda kara gün, *kara yazı*, *kara baht* gibi deyimlere de beyit içerisinde yer verilmiştir (Bkz. Deyimler).

Okurdu halka hasret nâmesini
Kara yazılı firkat nâmesini (Ş. 1/127)

7. Gölge (Sâye, Zill)

Himaye etme, koruma gibi anlamlara gelen gölge, kozmik unsur olarak aydınlık bir yerde oluşan karanlığı ifade eder. Gölgeye sebep olan unsur ışıktır. Sevgiliyi ışık olarak tasavvur eden âşık, kendisini de onun ayağına düşmüş bir gölge olara görür. Bunun sebebi, gölgenin peşinin bırakmamasıdır. Âşık da devamlı olarak sevgilinin ayağının dibindedir ve ona kul köle olmuştur.

Hemîşe **sâye** gibi pâyına düşmek diler gönlüm
Niceydim sensiz ey serv-i revânım hiç karârım yok (G. 64/2)

Kâinatta bulunan her şey Tanrı'nın esmâsının bir gölgesidir. Yaratılan her şey de O'nun isimleri veya sıfatları görülür. Mevcudâta bu cihetten bakmak gerekir. Aksi takdirde insan, yaşadığı dünyadan habersizdir.

Zıll-ı esmâdır sûver ey bî-haber

Kim mü'essir mânidir sûret eser (Mrc. /23)

Bir hadis-i şerife göre; “*Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Ona ikram edene Allah da ikram eder; ona ihanet edeni Allah da yüz üstü bırakır.*”¹⁸⁹ Usûlî, bu hadisten yola çıkarak halkını muhafaza eden ve onları emniyette tutan adaletli hükümdarın, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu söyler.

Ger emân-i halk için sûretde **zıll**ullâhsın

Lîk re'y-i adl ile ma'nîde sen ezher güneş (K. 2/26)

8. Diğer Kozmik Unsurlar

8.1. Şimşek (Berk)

Şimşek, bulutlardaki elektriklenme neticesinde oluşan ve yanıp sönen ışıklarla birlikte ortaya çıkan yoğun ve şiddetli sestir. Beyitte gürültüsüyle değil, ışığı ve parlaklığıyla ele alınmıştır. Sevgiliden haber bekleyen âşık, onun diyarından gelen haberi ya sabâ'nın ya da parıltılı şimşegin getirdiğini düşünmektedir.

Yâ diyâr-ı yârdan bâd-ı sabâ verdi haber

Ya izâmdan nâgehân **berk**-i dirahşân urdu dem (G. 82/2)

Divanda şimşegin zikredilme sebeplerinden bir de hızdır. Miraç hadisesinin anlatıldığı beyitte o gece Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Burak'a bindiği ve şimşek gibi süratle varılmak istenen yere ulaştığı anlatılmak istenmiştir.

Çekdiler ana Burakı **berk**-vâr

Üstüne oldu sūvâr ol şehsuvar (Mrc. 1/75)

8.2. Evc

Evc, bir şeyin, (esas olarak seyyare yörüngesinin) en son veya en uzak ve yüksek noktası demektir.¹⁹⁰ *Usûlî Dîvânı*'nda *evc-i lâmekân*, *evc-i istiğnâgibi* farklı terkipler içerisinde kullanılmıştır. Tasavvufî anlamda ulaşılan mertebelerin ve gelinen makamların zirvesinden söz edilirken 'evc' ifadesine yer verilmiştir.

Bu hâkî cismini nûrunla cân et

Mekân-ı cânı **evc**-i lâmekân et (Ş. 1/128)

¹⁸⁹ (Beyhakî, Şuabu'l-ıman, VI, 17'den aktaran) Yavuz Köktaş, “Hadislerde Geçen ‘Sultan’ Kelimesine Dair”, **Usûl İslam Araştırmaları**, C. 9, S.9, s.235.

¹⁹⁰ Harun Tolasa, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 424.

Evc-i istiğnâda ol şevki gönülde dopdolu
Sen bu mâh-ı âsumânı gör ki aks-i mâdadur

(G. 25/2)

II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

1. Zaman (Rûzgâr, Devr, Devrân, Eyyâm, Dehr, Dem)

1.1. Umûmî Olarak Zaman

Usûlî Dîvânî'nda zaman, daha çok olumsuz vasıflarıyla ele alınmış ve pek çok benzetmeye konu olmuştur. Zaman, kesintisiz akıp giden ve geri dönüşü olmayan bir akarsudur. Bazen değersiz bir para, bazen de âşığın derdine derman olabilecek bir dârü's-şifâdır. Zamanın dünya anlamına gelecek şekilde kullanıldığı beyitler de mevcuttur. Âşık, kendisini öldürmeye niyet eden sevgiliye seslenerek bu zamanın kimseye kalmayacağını söylemiş ve canına kıymaması için ona yalvarmıştır.

Gel begim kıyma bu câna yazıktır girme gel kana

Kimseye kalmaz **zamâne** sen de ölürsün ben de ölürüm (G. 113/2)

Akıp giden zaman içerisinde Mecnûn ve Vâmık gibi nice aşk kahramanları gelip geçmiştir. Şair, bu ve bunun gibi âşıkların zaman içerisinde sonsuza kadar anılmasını ve hiçbir zaman unutulmamasını istemektedir.

Nice Mecnûn nice Vâmık başa bir kıssa geldi kim

Anılsın tâ ebed kalsın gönül **devr-i zamân** içre (G. 126/3)

Zaman, daha çok rûzgâr ifadesiyle kullanılmış ve divanda pek çok tasavvura konu olmuştur. Aynı zamanda divanda “Rûzgâr” redifli bir de kaside mevcuttur.

1.2.Zaman ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Dârü's-şifâ

Başlı dertten kurtulmayan ve mihnet köşesinde helâk olan Usûlî, derdine çare olabilecek ilacın zaman olduğunu vurgulamış ve bu yüzden zamanı bir dârü's-şifâyâ benzetmiştir. Ancak ne yazık ki bu dârü's-şifâ henüz açılmamıştır.

Günc-i mihnetde helâk oldu Usûlî derdmend

Âh kim açılmadı **dârü's-şifâ**-yı rûzgâr (K. 1/28)

1.2.2. Akarsu

Zamanın hızlı bir şekilde akıp gittiğini ifade etmek isteyen şair, onu bir akarsuya benzetmiştir. İnsan gençliğine ve güzelliğine güvenmemelidir. Çünkü bu mefhumlar, kalıcı

değildir. Güzellik ve gençlik insana kısa süreliğine verilen bir emanettir ve vakti geldiğinde insanın elinden alınacaktır.

Fi'l-mesel **akar** sudur dayanma hüsnün çağına
Bu dahı kalmaz geçer rûh-ı revânım Mustafâ (G. 5/2)

1.2.3. Âsiyâb, Dâs

İnsanın ömrü orakla biçilen bir mezradır. Zaman ise bu biçilen ömrün öğütüldüğü bir değirmen olarak düşünülür.

Ömrümüz mezra'ını **dâs-ı hilâl** ile biçip
Kendimizi öğüdür bu **âsiyâb-ı** rûzgâr (K. I/7)

1.2.4. Fûls-i Ahmer

Zamanın geçici ve değersiz oluşunu vurgulamak isteyen şair, onu değeri oldukça düşük bir para birimi olan fûls-i ahmere benzetmiştir. Pazar meydanının gözler önüne serildiği beyitte güneş, halka duyurular yapan bir dellâl olarak karşımıza çıkar. Güneş, kendi hal diliyle zamanın kıymetsiz bir fûls-i ahmer olduğunu anlatmaktadır.

Mihr hod dellâl olup söyler zebân-ı hâl ile
Kim bilir bir **fûls-i ahmer**dür bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

1.2.5. Sevgili (Âhir Zaman)

Zamanla ilgili değinilen bir diğer husus da kıyamet kopmadan evvel yaşanılacak olan âhir zamandır. Bu zamanda fitneler çoğalacak ve kavgalar baş gösterecektir. Sevgili de âşıkları arasında fitneler çıkarır ve kargaşaya sebep olur. Âşık, başına bin türlü belâ geldiğini, hatta başına kıyametin koptuğunu, ancak hala sevgilisinin gelmediğini dile getirir.

Başıma kopdu kıyâmet geldi bin dürlü belâ
Âh ol ser-fitne-i **âhir-zamân**ım gelmedi (G. 147/3)

1.2.6. Fezâ

Zaman için yapılan bir diğer teşbih de gökyüzüdür. Şair, bu gökyüzünün kaza oklarıyla dolu olduğunu söyleyerek hiçbir zaman rehâvete kapılmamak ve her zaman dikkatli olmak gerektiğinin altını çizer.

Murg-ı zîreksen fârig-bâl oturma key sakın
Doludur dâm-ı kazâ ile **fezâ-yı** rûzgâr (K. 1/9)

1.2.7. Bülbül

Beyitte zaman, destan söyleyen bir bülbül olarak tasavvur edilmiştir. Zamanın bülbülü ne kadar uğraşsa da arzu ettiği gülbahçesine ulaşamaz. Şair, bu dünyada insanın tüm isteklerine kavuşamayacağını ve sonunda hayal kırıklığına uğrayacağını anlatmak istemiştir.

Ermedi gülzâr-ı maksûda kafesinde kaldı hayf
Buncılayın **bûlbûl**-i destân-serâ-yı rûzgâr (K. 1/29)

1.2.8. Timsah

Dünyayı denize benzeten şair, zamanı da bu deniz içerisinde insanları yutmak için bekleyen bir timsah olarak tahayyül edilmiştir. İnsanın hayatını devam ettirdiği bu denizde zaman timsahı bir gün onu avlayacak ve yaşamına son verecektir.

Sanasın bu nilgûn bahr içre olmuş bir **neheng**
Durma yuda halkı bu merdüm-i rübâ-yı rûzgâr (K. 1/5)

1.2.9. Bağ

Zamanın bir bağ olarak ele alındığı beyitte, insanın istekleri güle benzetilmiş, belâlar ise diken olarak düşünülmüştür. Şair, zaman bağında istek gülünün bir türlü yüzüne gülmediğini söyleyerek insanın dünyada arzularına tam anlamıyla kavuşamadığını dile getirmektedir.

Bâg-ı zamânede yüze gülmez gül-i murâd
Hâr-ı belâda olsa benim gibi sad-hezâr (Mus. 1/5)

1.2.10. Taş (Seng)

Zaman, içinde olaylar barındıran bir taş olarak düşünülür. Bu taş, İskender'in aynasına ulaşmış ve onun kırılmasına yol açmıştır. Beyitte anlatılmak istenen hadise, Usûlî'nin şeyhi İbrâhim Gülşenî'nin vefâtıdır.

Derdâ ki **seng**-i hâdis-i rûzgârdan
Âyîne-i Sikendere erişdi inkisâr (Mus. I/7)

1.2.11. Âbâ

Bir çeşit sûfî giysisi olan abâ, zaman mefhumu için benzetilen olmuş ve değerli bir kumaş türü olan atlasla kıyaslandığında daha üstün tutulmuştur. Çünkü atlas; maddiyatı, abâ ise maneviyatı temsil eder. Gönül aynasını fakr cilasıyla temizleyen sûfnin üzerindeki abâ, maddî anlamda kıymetli olan atlastan daha efdaldir.

Saykal-ı fakr ile mirât-ı dili sâf edene
Yeg durur atlasdan ey sûfî **âbâ**-yı rûzgâr (K. I/18)

2. Yıl, Ay

Belirli bir zaman dilimini ifade eden ay ve yıl, divanda genellikle bir arada zikredilmiştir. Âşık, sevgilinin yolunda senelerce yel gibi esmektedir. Onun anber kokulu

saçlarına ulaşmak için yıllarca çaba sarf eden âşık, bir kuru sevda için ömrünü harcadığını dile getirir.

Nice **yıl** yeldim hevâ-yı zülf-i anber-sâyile
Ömrümü âhir yele verdim kuru sevdâyile (G. 121/1)

Şair, nice gündüzün gece olduğunu ve nice ay ve yılın geçtiğini ancak ne yazık ki arzu edilenin gerçekleşmediğini dile getirir.

Nice gündüz gece oldu nice bin **ay** u **yıl** geldi
Dirigâ olmadı kaldı şeb-i kadre seher peydâ (G. 1/10)

3. Mevsimler (Fasl)

3.1. Bahâr (Nev-bahâr)

Klasik Türk şiirinde bahar, divan şairlerince en fazla rağbet edilen mevsim olmuştur. Baharın tazeliği, canlılığı, ferahlığı ve rengi insan psikolojisi üzerinde olumlu bir etki bırakmış ve divanlarda bahar, olumlu vasıfları sebebiyle zikredilmiştir. İnsanın mutluluğunu ve neşesini artıran bu mevsimden övgüyle bahsedilmiş ve şairlerin yoğun bir şekilde şiirlerine konu edindiği bu mevsim için ayrıca “bahariye” olarak adlandırılan bir tür ortaya çıkmıştır. Divanda yer alan üçüncü kaside, bir bahariye örneğidir. Usûlî, şiirlerinde bu mevsimi dört gözle bekleyen ve baharın gelmesiyle Allah’a şükür ve hamd eden biri olarak karşımıza çıkar.

Hamdülillah kim erişdi geldi eyyâm-ı **bahâr**
Tâze cân verdi yine dünyaya lutf-ı girdkâr (K. 3/1)

Baharın gelişiyile sadece yeryüzü değil gökyüzü de canlanmaya başlamıştır. Gökyüzünü süsleyen ve renklendiren çiçekler ise yıldızlardır.

Döndü eyyâm-ı **bahâr** ile cinâne yeryüzü
Encüm ezhârıyla yine gömkök oldu sebzâr (K. 3/3)

Bahar ile İsrâfil’in sûru arasında ilgi kuran şair, baharın yeniden hayat verme ve canlandırıcı özelliğine değinmek istemiştir. Sûr olarak tasavvur edilen ise bahar mevsiminde esen tatlı ve hafif bir rüzgâr olan sabâdır. Kıyamet günü sûra üflenişle insanların mezarlarından çıkararak toplanmaları gibi, baharın gelişiyile de nebâtat yerden çıkıp yeniden canlanmaya başlamıştır.

Sûr-ı İsrâfil urur san kim dem-i bâd-ı sabâ
Kim nebât emvâtı yer yer çıkdı yerden âşikâr (K. 3/2)

Bahar ile ilgili değinilen bir diğer husus da bu mevsim geldiğinde delilerin azması ve çılgınlıklarının artmasıdır. Tabiatta meydana gelen mevsim değişiklikleri insan psikolojisi üzerinde bir takım olumsuz etkiler bırakır. Bu etki umumiyetler âşıklar ve deliler üzerinde

kendisini gösterir. Delilikleri artan âşıklar, karamsar bir ruh haline bürünerek bahar mevsimini cinnet mevsimi olarak algırlar. Usûlî, sevgilinin gül yüzünü gördüğünde şevkten çılgına döneceğini söyler. Bunun sebebini ise sevgilinin gülbahçesine benzeyen cemâlidir. Bu bağlam da şair, bahara benzeyen bu güzellik karşısında mecnûna döneceğini dile getirir.

Gül yüzün görse Usûlî şevkden mecnûn olur
Hâlet artar **nev-bahâr** olsa belî dîvânede (G. 125/7)

Divanda bahar ile yapılan tasvirlerin başında sevgilinin güzelliği gelir (Bkz. Güzellik). Usûlî, sevgilinin bahara benzeyen güzelliği karşısında deli divâne olur ve cihandan vazgeçer.

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Bahâr-ı hüsnünü görüp cihânda vâzgelmişsin
Deli dîvâne olmuşsun Usûlî uslu vardın sen (G. 105/5)

Usûlî, isteklerinin gerçekleşmesi halinde şevkle öleceğinden söz eder. Ayrıca Usûlî, “*Kabrinde güller açılsın, tâze bahâr olsun!*” diyerek kendisi için temennide bulunur.

Bu şevk ile ölürsen umarım Usûlî kim
Kabrinde güller açıla tâze **bahâr** ola (G. 2/9)

3.2.Hazân

“Divan şâiri için hazan baharın zıddıdır. Hazan yaşlılık ve bitkinlik, bahar gençlik, zindelik ve tazelik sembolüdür. Bahar başlangıç, hazan bitiş demektir. İlkbahar iyimserlik, sonbahar kötümserlik ifade eder. İlkbaharın kıymetini bilmek için sonbahar hatırlanmalıdır. Her ilkbahann sonunda hazan vardır. Bu değişmez bir yasadır. Bahar güzellik, aşk, zindelik, vuslat ve hayat kaynağı olarak görülürken, hazan çirkinlik, ölüm, yaşlılık, hüznün, son ve ayrılık gibi olumsuzlukların kaynağıdır. Divan şâiri bu zıtlıktan yararlanarak insana ait olumsuzlukların anlatımında hazanın özelliklerinden yararlanır.”¹⁹¹ *Usûlî Dîvânı*’nda hazân, klasik şiirin bu anlayışına uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Sevgiliden ayrılan âşık, bağının hazana döndüğünden söz eder. Sevgili gülbahçesine teşbih edilir ve o olmadan baharın gelmesi imkansızdır. Dolayısıyla âşığın gönlü de hazan yeridir. Hazân mevsimini gam olarak ifade eden âşık, kendisini bülbül olarak nitelendirir ve bu gam hazanında bülbülün gönlünün hoş olmayacağını vurgular. Gönlü hazana dönen âşık, gülistan olarak tasavvur ettiği sevgiliye seslenerek bir an önce gelmesini ister.

Gül yüzünsüz gam **hazân**ında belâlî bülbülün

¹⁹¹ H. Dilek Batislam, “Divan Şiirinde Hazan”, *Diriözler Armağanı*, Bizim Büro Yay., Ankara 2003, s. 171.

Gönlü açılmaz gel ey tâze gülistânım yetiş (G. 52/4)

Sevgiliden ayrı düşen âşık, bahar ve bostan içerisinde olsa bile mutsuzdur. Çünkü dış dünyada her ne kadar bahar mevsimi baş gösterse de onun gönlü hazan yeridir ve hazan mevsiminde bülbülün neşe içerisinde olduğu görülmemiştir. Usûlî, hazan ve hazin kelimesini bir arada vererek aheng uyumunu sağlamıştır.

Açılmaz âşıkın gönlü bahâr u bustân içre
Ki zîrâ bülbül hazîn olur **hazân** içre (G. 126/1)

3.3.Yaz, Kış (Şitâ)

Usûlî Dîvânî'nda bu mevsimler, neredeyse yok denecek kadar az işlenmiştir. Her baharın sonunda muhakkak ki kış vardır. Kış mevsiminin habercisi olan rüzgarlar, bahçede bulunan güllere zarar verir. Şair, memdûhun gülbahçesine benzeyen ömrünün fenâ rüzgarından korunması için duâ eder.

Gülşen-i ömrünü Hak bâd-ı fenâdan saklasın
Her bahar ardınca erdikçe **şitâ**-yı rüzgâr (K. 1/51)

Nâz-perverde hevâ-yı aşka olmaz kârsâz
Yaz u kış anda dem-i germ ile âh-ı serd olur (G. 20/5)

4. Zaman Dilimleri

4.1. Yakın Zaman Dilimleri

4.1.1. Dün, Bugün, Yarın

Yakın zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiş veya gerçekleşecek olan durumları ifade etmek için kullanılan bu vakitler divanda bir hayli geçmektedir. Şair, dün gece gam meclisinde ağlayarak yaşlar dökerken sevgili, onun mecliste şem' gibi oynadığını sanmaktadır.

Bezn-i gamda ağlayıp yaşlar dökerdim **dün** gece
Şem' gibi sen güler oynar sanmışsın beni (G. 132/3)

Dün, kısıtlı bir zaman dilimi olmasına rağmen beyitte dün ve bugün şeklinde yer alarak geniş bir zamanı ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgiliyi sevmenin günah olduğunu söyleyen âşık, dün ve bugün işinin feryat ve âh olduğunu dile getirmiştir. Bu âhlarının sebebi ise sevgilinin eşiğinde bulunan yabancılarıdır.

Tapun gayre penâh imiş işimiz **dün** ü gün âhmiş
Seni sevmek günâh imiş gidelim bâri şehrinden (G. 111/5)

Bugün ve yarının birlikte ele alındığı beyitlerde zamanda kesinlik söz konusu değildir. Kısa bir zamanda gerçekleşecek olan olaylar için bugün yarın ifadesini kullanan şair, sevgilinin âşığı bu kısa zaman içerisinde öldüreceğinden söz eder.

Esîrimdir ben anı öldürem **yarın bugün** dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim pâdişâhımdan (G. 107/3)

Öldürem **yarın bugün** sabr et diyü ben hastaya
Âh ey bed-mihr öldürdün beni ferdâ ile (G. 121/2)

Yarının ne getireceğini bilemeyen Usûlî, âhlarını ve inleyişlerini bir kenara bırakarak tüm varını terk etmiştir. Şair, yarın ne olacağından habersizdir. Bu sebeple bir an olsun hayattan keyf almak ister.

Usûlî terk etdi varın komadı âh ile zârın
Kim bilir nic' olur **yarın** hele bir demdir sürelim (G. 81/6)

4.2. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri

4.2.1. Sabah (Subh, Seher)

Sabah, günün ilk saatlerini ifade etmek için kullanılmış ve bu anlamının dışına çok fazla çıkılmamıştır. Sabah vakti gelince etraf aydınlanır ve Hak Teâlâ nûrları tecelli etmeye başlar. Usûlî, geceler boyu duâyı dilinden bırakmadığını ve seher vaktinde namazını edâ ettiğini dile getirir. Sabah, saadetin ve huzurun vaktidir.

Sabah oldu vü mihr oldu hüveydâ
Yine envâr-ı Hak kıldı tecellâ (Ş. 1/75)

Geceler arz edip dilden niyâzı
Seher kuyunda kılardım namâzı (Ş. 1/42)

Usûlî Dîvânı'nda sabah, umûmiyetle âşığın gecedan sabah vaktine kadar feryat ve âh ettiği beyitlerde ele alınmıştır. Âşık, sabaha kadar dert ile feryat etse de ne yazık ki bu feryat ve inleyişler sevgiliye ulaşmamıştır.

Gece tâ **subha** değin derd ile feryâd etdim
Âh u efgânım erişmedi nidem sana (G. 4/5)

Âşık, hasta canıyla sabaha dek feryat ve figân ederek sevgiliden meded umar. Kendisini mihnet köşesinde hor görülen bir köpek olarak nitelendiren âşık, sevgilinin sabaha dek bu dert ile yoğrulmadığı sürece halinden anlamayacağını söyler. Bir başka beyitte ise

sevgilinin gönül ehli olamayacağını ve sabaha kadar bu aşk derdi ile kalamayacağı dile getirilir.

Hasta cânım **subha** denli çağırıp feryâd eder
El-amân ey seng-dil zâlim elinden elamân (Mus. V/4-2)

Gûşe-i mihnetde ben kelb-i hakîrin hâlini
Subha dek derd ile bîdâr olmayınca bilmedin (G. 73/3)

Sen ehl-i dil ola mısın kelb-i hakiri
Çün **subha** degin derd ile peymân olamazsın (G. 110)

4.2.2. Akşam (Şâm)

Akşam vakti, divanda nadir olarak görülen zaman dilimlerindedir. Şair, beyitte Hazreti Peygamberin manevi makamı olan ravzaya meleklerin sabah akşam yüz sürdüğünden söz eder.

Yâ riyâz-ı üns yâhûd ravzâ-i hayrû'l-enâm
K'ışigine yüz sürer hayl-i melâyik subh u **şâm** (Mus.III/1-2)

Allah'ın lütfu da kahrı da hoştur. O, şer içerisinde hayrı gizleyendir.¹⁹² Usûlî, sabahın nurunun ile akşamın karanlığının iç içe olduğunu dile getirerek Allah'ın kahrı içerisinde lütfunu gizlediğinden söz eder.

Ey Usûlî lutfunu kahr içre kılmış ta'biye
Nûr-ı subhu zulmet-i **şama** hem-agûş eyleyen (G. 114/5)

4.2.3. Gece (Şeb, Leyl)

Gece, divanda en fazla işlenen ve en fazla tasavvura konu olan zaman dilimidir. Günlük yaşamda belirli bir zaman dilimini ifade etmesinin yanı sıra İslam alemi için önem arz eden mübarek gecelerden de divanda söz edilmiştir. Miraciye'de bahsedilen Miraç gecesinin dışında Kadir ve Berat geceleri de divanda zikredilen mübarek gecelerdendir (Bkz. Kadir Gecesi, Beraat Gecesi, Mi'râc Gecesi). Şair, memdûhundan övgüyle söz ederken her gününün nevrüz, her gecesinin de Kadir ve Berat geceleri gibi mübarek ve bereketli geçmesini diler.

Geldi bir **şeb** dedi Cibrîl-i emîn
Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemin (Mir. 1/72)

Her günün nevrûz u ıyd olsun **gecen Kadr ü Berât**

¹⁹² Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysa ki o sizin için bir hayırdır. Yine olabilir ki siz, bir şeyi seversiniz, oysa ki o sizin için bir kötülüktür. Allah bilir, siz bilmezsiniz (Bakara, 2/216).

III. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı erba'a)

“Erzurumlu İbrahim Hakkı ansiklopedik nitelikteki *Marifetname* adlı eserinde, kâinatın var oluş konusunu işlerken anasır-ı erbaa görüşüne yer vermektedir. İbrahim Hakkı, kâinatın ortaya çıkışı konusunda meşşai filozofların, özellikle de İbn Sina'nın felsefi modelini takip eder. Ona göre Allah'tan sudûr ederek ortaya çıkan kâinat, ay altı ve ay üstü âlemi olarak ikiye ayrılır. On akıl ve felekler, ay üstü âlemine ait ulvi (semavi) varlıklar iken ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsur, ay altı âlemine ait süfli (aşağı) cisimlendendir. Dört unsur, dünyadaki varlıkların yapıtaşlarıdır. Bu unsurlardan ay üstü âlemdeki varlıkların etkisiyle sırayla madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar ortaya çıkmıştır.”¹⁹³

Usûlî, şiirlerinde anâsır-ı erba'a'ya oldukça sık yer vermiş ve bu mefhumlarla ilgili pek çok tasavvura başvurmuştur.

Anladınsa **bâd** u **hâk** u **âb** u **âteş** aslını

Anları cümle ihata eyleyen deryâ nedir

(G. 27/5)

1. Su (Âb)

1.1. Mevcudâtın Yaradılışında Su

Su, canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli olan en temel maddelerin başında gelir. Yeryüzündeki tüm canlılar sudan yaratılmıştır. Enbiya sûresinde geçen “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?*”¹⁹⁴ ayeti bu durumu ıspatlayan en önemli delildir.

Usûlî Dîvânî'nda su, yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Yeryüzünün su üzerine kurulduğuna dair olan inanış, Usûlî'nin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Dünyânın geçici olduğunu vurgulamak isteyen şair, onun duvarına ve kapısına dayanmamak gerektiğini, çünkü dünyanın su üzerine kurulduğunu dile getirmiştir.

Dâr u dîvârına dayanma değildir pâydâr

Derler **âb** üzre urulmuşdur bînâ-yı rûzgâr

(K. 1/6)

Aynı zamanda divanın ilk metni olan *Mirâciye*'de insanın yaratılmasından söz edilirken “*âb u gil*” (su ve balçık) ifadesine yer verilir.

Sûreti ko er gibi ol er gibi

¹⁹³İbrahim Ethem Karataş, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'sinde Anasır-ı Erbaa (Dört Unsur) Görüşü”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2014, S. 33, s. 104.

¹⁹⁴ (Enbiyâ, 21/30)

K'**âb u gîl**de kalmayasın hâr gibi (Mrc. 1/27)

Usûlî, sevgilinin farklı bir yaratılıştâ olduğunu ve onun *âb u gil*'den yaratılmadığını söyler. Onun vücudu can ve gönülden yaratılmıştır.

Yok yok **âb u gîl**den olmamışdır anın tıyneti
Cân u dilden yaradılmıştır vücûdu cümleten (K. 4/16)

1.2. Su ile İlgili Mefhumlar

1.2.1 Deryâ (Deniz, Bahr, Ummân), Girdâp, Katre

Devâsâ büyüklüğü, derinliği ve içerisinde kıymetli taşları barındırması sebebiyle deniz, divanda pek çok tasavvura konu olmuştur. Her şeyden önce Allah'ın rahmetinin ve bereketinin bir sınırı yoktur. Bu sebeple mana âlemi, göz alamayacak kadar büyük ve sınırsız bir denizdir.

Bu **bahr**ın haddi vü pâyânı yokdur
Ki sığmaz gözüne imkânı yokdur (P. 2 /32)

Deniz, gizli ve görünen cevherleri bünyesinde barındıran bir sofradır. Usûlî, sevdiği ve hürmet duyduğu kimselerin özellikle şeyhinin gönlünün genişliğinden söz ederken deniz unsuruna yer vermiştir. Gönül genişliğinde deryâ gibi olmak gerektiğini dile getiren şair, bu gönüle sahip olan kişilerin sözlerinin de cevher gibi olduğunu söylemektedir.

Gönül olmak gerek vüs'atde **deryâ**
Ki gevher gibi sözler kıla peydâ (Ş. 1/115)

Denizin bir diğer özelliği de dağdağalı ve boğucu olmasıdır. Aşk bir deryaya benzeten şair, bu deryada nice gönüllerin boğulduğunu ve nice âşıklarının bağrının kan ile dolu olduğunu dile getirmektedir. Aşk denizinin şiddeti karşısında âşık, kendisini çer çöp gibi hisseder.

Bu **deryâ**da ne diller gark olupdur
Nicenin bağı kan ile dolupdur (P. 2/6)

Rûz-ı ezelde aşkını cânımda derc edem
Etmiş muhît kulzum-i **ummana** bir hası (G. 137/5)

Divanda aşk ile ilgi kurulan mefhumların başında deniz gelir (Bkz. Aşk ile İlgili Tasavvurlar). Gemi olarak tasavvur edilen felek, aşk denizine düşmüştür ve buradan kurtulmak için çabalamaktadır. Ancak aşk girdabına takılan bu gemi, ne yaparsa yapsın kendini kurtaramaz ve sonundabu girdapta dönerek can verir.

Düşdü aşkın **bahr**ının **girdâb**ına fülk-i felek

Döne döne kendözin kurtaramaz **girdâb**ından (G. 109/2)

1.2.2. Bulut (Ebr), Yağmur (Bârân)

Yağmurun bereket olarak düşünülmesi, memdûhun cömertliği ile arasında ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Övülenin fakir ve muhtaçlara yaptığı lütuflar, bulutun yağmur vasıtasıyla yaptığı ikramlardan daha fazladır.

Ebr yağdırmaz yere vaktinde ol denlü matar
Şöyle kim dest ile ehl-i fakîre sîm eyler nisâr (K. 3/29)

Aynı zamanda bulutun yağmur yağdırması, onun ağlaması olarak tasavvur edilir.

Ebr gibi aglasın çeşmim ko hergiz gülmesin
Ey gül-i bağ-ı letâfet tek cihânda sen şen ol (G. 75/2)

Vahdet düşüncesinin hâkim olduğu beyitte şair, âlemleri seyretmek için can gözünün açılması ve rahmet yağmuruyla gönlün ummâna dönmesi gerektiğine vurgu yapar.

Beri gel cân gözünü aç âlemleri seyrân eyle
Halka rahmet **yağmurun** saç gönlünü bir umman eyle (G. 117/1)

İnanışa göre yağmur yağarken edilen dualar kabul olur (Bkz. Diğer Bazı İnanışlar).
Usûlî, beyitte bu görüşe yer vemiştir.

Açılır gök kapısı **yağmurda** derler lâcerem
Tîr-i bârân-ı gamındandır bu câna feth-i bâb (G. 7/3)

1.2.3. Tûfân, Sel (Seyl), Mevc (Emvâc)

Tûfân kavramının yer aldığı beyitlerde umumiyetle Hz. Nûh'a ve tûfân hadisesine telmihte bulunulur. (Bkz. Hz. Nûh) Şair, bela dalgasından kurtulmak isteyenlerin bir pîre teslim olmalarını, böylece tûfân korkusu yaşamayacaklarını dile getirir.

Necât istersen **emvâc**-ı belâdan pîre teslim ol
Ki çekmez keşf-i Nuh'a girenler havf-ı **tûfânı** (G. 127/5)

Yüreğinde fırtınalar kopan âşık, gönlünde tûfânı yaşadığını ve bu tûfânın gözlerinden taşıdığını ifade eder. Âşığın kanlı gözyaşları sel olup akmıştır.

Bu yürekden cûş eden **tûfâna** aşk olsun derin
Gözlerimden **mevc** uran ummâna aşk olsun derin (G. 98/1)

Kanlı yaşım **sel** olup akdı yenilmez neyleyem
Çâk yürekden taşıdı vü cûş eyledi **deryâ** gibi (G. 142/3)

1.2.4. Irmak (Cûybâr), Akarsu

Âşık, sevgilinin mahallesini gülbahçesine, kendi gözyaşlarını ise ırmağa benzetir. Irmağın gülbahçesinden ayrılmasınereydeyse imkansızdır. Âşığın gözlerindeki yaşlar, gülbahçesine doğru akıp giden bir ırmak gibidir.

Gülsitân-ı kûy-ı dilberden ırılma ey yaşım
Kim bu gülzâr içre lâzım geldi **irmagın** senin (G. 70/3)

Bî-karâr oldu görüp bu vech ile zîbâlîğın
Gözlerim yaşı gibi gülzâra akdı **cûybâr** (K. 3/17)

Gençlik ve güzellik çağı, hızlıca akıp giden bir akarsuya benzer. Şair, bu zamanların çabuk geçtiğini ve ebediyen kalmayacağını söyleyerek gençliğe ve güzele güvenilmemesi gerektiğine vurgu yapar.

Fi'l-mesel **akar sudur** dayanma hüsnün çağına
Bu dahı kalmaz geçer rûh-ı revânım Mustafâ (G. 5/2)

Akarsu ile ilgi kurulan bir diğer unsur ise gönüldür. Her gönül sevgilinin ayağının tozuna ulaşmayı arzular. Ancak yalnızca sabırlı ve dirayetli olanlar sevgilinin servi boyunu görme şerefine nail olabilir.

Akar su gibidir her dil ayagın tozuna mâyil
Göricek kâmetin servin nice sabr u karar olsun (G. 96/8)

1.2.5. Gözyaşı (Eşk)

Divanda deniz, tufan, sel, ırmak gibi ifadeler, umûmiyetle âşığın gözyaşlarının çokluğunu, coşkunu ve kesintisiz oluşunu tasavvur etmek için kullanılmıştır. Aşk ateşiyle yanan âşığın âhının dumanı feleklere kadar ulaşmış, hatta o katmanı bile geçmiştir. Gözlerinden akıtığı yaşların miktarı ise denizlerdeki sudan daha çoktur.

Aşk odundan dûd-ı âhım çarh-ı mînâyı geçer
Çeşminin merdümleri **bahr** vü **deryâyı** geçer (Mus. II/2-1)

Gönül ile tennûr arasında ilgi kuran âşık, bu yürek yangınının gözlerinden tufan gibi taştığını ifade eder. Gözyaşları ise bu tufanın etkisiyle uçsuz bucaksız bir denize dönüşmüştür.

Aşk ile tennûr-ı dilden cûş eder **tûfân** henûz
Bu gözümün yaşları **deryâ-yı** bî-pâyân henûz (G. 35/1)

1.3. Önemli Sular

1.3.1. Âb-ı Kevser, Selsebîl, Mâ'-i ma'-în

Cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan bu sular, umumiyetle sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur (Bkz. İlgili Maddeler). Sevgilinin yüzüne bakıp dudağını görenler, onu selsebile benzetmişlerdir. Sevgilinin boyu Tûbâ ağacı, dudağı kevser, sözleri ise mâ'-i ma'-în olarak tasavvur edilir. Bazen de sevgilinin ağzından dökülen sözler ile kevser arasında ilgi kurulmuştur.

Gördüler yüzünde la'lin **selsebîl**in dediler
Bârekallâh kim görüpdür k'akıda **kevser** güneş (K. 2/12)

Dehânından çıkan sözler meger **kevser** şarâbıdır
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (G. 66/4)

Kâmetin tûbâ lebin **kevser** sözün **mâ'-i ma'-în**
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-me'vâ gibi (G.142/6)

1.3.2. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân, Âb-ı Zülâl)

“Ölümsüzlük suyu” anlamına gelen âb-ı hayât, İskender'in ulaşmaya çalıştığı, ancak Hızır ve İlyas'ın içme şerefine nail olduğu efsânevî sudur (Bkz. İlgili Maddeler). Âb-ı hayât, divanda pek çok tasavvura konu olmuştur. Usûlî, ölümsüzlük suyunu arayanların Hızır gibi kâmil bir insana intisap etmeleri gerektiğini söyler.

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni **Hızır**ı mürşid kıl
Bu **zulmât-ı** tabî'atda ararsan **âb-ı hayvanı** (G. 127/9)

Şair, 'dede' olarak nitelendirdiği şeyhinin ölmüş gönüllere tekrâr hayat verdiğini, bunu da âb-ı hayâta benzeyen sözleriyle gerçekleştirdiğini dile getirir. Dede, bir nefeste şairin ruhuna feyz vermiştir.

Ölmüş idik cehl ile **âb-ı hayât-ı** nutkdan
Bir nefesde feyz-i rûh etdin bize hey cân dede (G. 122/4)

2. Toprak (Hâk)

Mirâciye'de toprağın ele alınması, insanın yaratılışında etkili olan maddelerin başında gelmesi sebebiyledir. Kâinatta her ne var ise bir avuç topraktan yaratılmıştır. Sonsuz lütuf ve ihsan sahibi olan Allah, topraktan yarattığı beşeriyâtı, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in toprağında gizlenmiştir.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden

Kim bizi yarattı **müşti hâkden** (Mrc. 1/1)

Bir avuç topraktan insân eyledi
Hem hılâfet verdi sultân eyledi. (Mrc. 1/2)

Dedi yâ Rab her ne kim vâir ise az u çok
Bir avuç topraktan artık nesne yok (Mrc. 1/95)

Çün bizi **hâk** iken insân eyledi
Bî-nihâyet bize ihsân eyledi (Mnc 1/6)

Âfitâb-ı rûhu tâbân eyledi
Âdemin **hâk**inde pinhân eyledi (Mrc. 1/5)

İnsanın yaratılışında etkin rol oynayan toprak, aynı zamanda insan hayatının sona ermesiyle gidilecek olan yerdir. Bir avuç topraktan yaratılan insan, öldükten sonra yine bir avuç toprak olacaktır. Bu döngü yalnızca insan vücudu için geçerlidir. Aksi takdirde ölümden sonra insana farklı bir âlemin kapıları açılacaktır. Toprak olacak şey ise insanın bedenidir. Usûlî, ecel gelmeden ve gözleri toprakla dolmadan bir an dahi olsa yaşadığı hayattan keyf almak ister.

Yârenler ecel gelmeden gözümüz **toprak** dolmadan
Felek bizden öc almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

Bu kullanımların dışında sevgilinin ayağı toprağı veya izi tozu divanda en fazla söz edilen mefhumların başında gelir (Bkz. Ayağı Toprağı, İzi tozu, Ayağı tozu, Hâk-ı pây). Âşık, sevgilinin ayağının toprağına canını feda edebilecek sadakatlidir. O, sevgilinin ayağının toprağından sürme yapılmasını ve gözlerine sürülmesini ister. Böylece hem gözlerine şifâ olacak hem de sevgili âşığın gözlerinin önünden ayrılmayacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün
Ayagın **topragını** ko gözüme tûtîyâ olsun (G. 100/6)

Âşık, aşk yolunda toprak olup öleceğini bilse dahi sevgiliden asla vazgeçmeyeceğine vurgu yapar. Gam, mihnet köşesinde âşığı toprağına çevirmiştir. Âşık ise nihayetinde gönlün maksuda erdiğini söyleyerek Allah'a şükreder.

Nice bir yel gibi yelem aşk yolunda **toprak** olam
Ecel gele ölem kor muyum seni kor muyum (G. 112/6)

Şükrülillah kim gönül maksuda erdin âkıbet

Kûy-ı mihnetde bizi gam gerçi **toprag** eyledi (G. 135/4)

Usûlî Dîvânî'nda sevgilinin izinin tozundan başka tasavvurlara da konu olan toz, küçük ve değersiz oluşu, rüzgârın önünde savrulup gitmesi, ayaklar altında olması gibi hususiyetleri bakımından ele alınmıştır. Tozun bu özelliklerini göz önünde bulunduran âşık, kendisini sevgili karşısında toz veya zerre olarak görmektedir. Zerrelerin güneşli havalarda ortaya çıkması gibi, âşık da güneş olarak tasavvur ettiği sevgiliyi görünce ortaya çıkar. Cihanı süsleyen aşk güneşinin tecelli etmesiyle âşığın topraktan yaratılan cisminin her zerresi şevkten oynamaya başlamıştır.

Hâk-i cismîm zerre zerre raksa girdi şevkden

Çün tecellî eyledi mihr-i cihân- âra-yı âşk (G. 58/10)

Zerre, aynı zamanda miktar belirlemek için de kullanılan bir tabirdir. Sevgilinin kusursuz güzelliğini ifade etmek isteyen âşık, onun emsalsiz bir güzellikte olduğunu ve zerre kadar bir eksigi olmadığını dile getirir. Sevgiliyi cihanı süsleyen bir güneşe benzeten âşık, beyitte güneş ve zerre ilgisine değinmiştir.

Eksigin yok **zerrece** bir bî-bedel mahbûbsun

Âh kim hercâyisin mihr-i cihân-ârâ gibi (G. 142/7)

Zerrenin ölçü olarak ele alındığı bir başka beyitte ise şair, bunca yıl boyunca çabaladığını, ancak yine de devletin sultanından bir zerre fayda göremediğini dile getirir.

Şehsüvâr-ı devletin bir **zerre** gerdin görmedim

Nice yıl yeldim bu yolda çün hevâ-yı rûzgâr (K. 1/27)

3. Hava

Hava, dünyadaki canlıların yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan en önemli unsurlardan biridir. *Usûlî Dîvânî*'nda hava, kelime olarak fazla yer almasa da rüzgâr, yel ve birçok rüzgâr çeşidi divanda bir hayli zikredilmiştir. Rüzgâr, hafif bir esintisiyle tabiata canlılık kazandırır. Özellikle bahar mevsiminin gelişiyiyle esen rüzgâr, nebâtâta tekrar hayat verir. Rüzgârın bir diğer özelliği ise sevgili ve âşık arasında iletişim sağlamaktır. Sevgilinin kokusunu âşığa ulaştıran rüzgâr, bu esintisiyle âşığa tekrar hayat bağışlar. Bu hususiyetlerinin dışında rüzgârın zarar verici yönleri de ele alınan bir diğer özelliktir. Sevgilinin cemaliyle gülbahçesi arasında ilgi kuran âşık, bu bahçenin zararlı rüzgarlardan sakınması için Allah'a dua eder. Âşık, hassas ve narin yaratılıştaki sevgiliyi taze gül yaprağına benzeterek onun seher yelinden bile incinebileceğini dile getirir.

Hak cemâlin gülşenin **bâd-ı zarardan** saklasın

Hâk-i pâyin gevherin yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Ey gönül âh eyleme yüzüne karşı ol mehin
Tâze gül yaprağıdır **bâd-ı seher**den incinir (G. 36/2)

Usûlî, sevdiği ve hürmet duyduğu kimselerden haber alabilmek için rüzgâra seslenir ve kendisine bir an önce haber ulaştırmasını ister.

Yeniceden esen **seher yelleri**
Bana sultân Mustafâdan haber ver
Unutdu mu gurbetteki kulları
Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

Rüzgâr, divanda pek çok tasavvura konu olmuştur. O, bahar geldiğinde bir iki gün, kısa bir süre insanların yüzüne gülen, aldatıcı ve yalancı biridir. Aynı zamanda perişan bir halde dolaşır durması ve başına buyruk bir şekilde ordan oraya savrulması âşığın kendisini rüzgâr olarak tayahhül etmesine sebep olmuştur.

Nevbahâr eyyâmın seyr etdi gördü kim
Yüzüne güldü bir iki gün yalancı **rüzgâr** (K. 1/45)

Aşka düşdüm ben perişân **rûzgârı** anmadın
Gam bucagında yatan zâr u nizârı anmadın (Mus. V/6-1)

Rüzgâr ile ilgi kurulan bir diğer mefhum ise ölümdür. Beyitte insan ömrü bir ekine benzetilmiştir. Bu ekini biçecek olan rüzgâr ise ölüm yelleridir. Âşık, ölüm yelleri esmediği sürece sevgiliyi asla bırakmayacağını söyleyerek, hayatının sonuna kadar sevgiliden vazgeçmeyeceğinin altını çizer.

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkeri basmazsa kor muyum seni kor muyum (G. 112/5)

Bunların dışında rüzgârın zaman anlamıyla kullanıldığı beyitler de mevcuttur (Bkz. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar). Aynı zamanda “yel gibi yelmek” deyimini divanda pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Deyimler).

3.1. Rüzgâr Çeşitleri

3.1.1. Sabâ

Divan şiirinde sık kullanılan rüzgâr çeşitlerinden biri olan sabâ, daha çok koku ile olan taşıma, dağıtma ve yaymaya dayanan ilişkisi bakımından ele alınır. Sabâ, güzel kokusu yüzünden sevgilinin saçlarına düşkündür. Onu çözer, dağıtır, uçurur. Sevgilinin saçlarına

dokunduğu için güzel kokar. Sabânın taşıyıp dağıttığı kokuların başında misk, amber, sümbül ve reyhan gelir. Aynı zamanda sabâ sevgiliden haber getiren, onun güzelliğinden söz eden bir postacıdır. Bazen de âşık kendisini sabânın eline bırakır ve sevgilisine götürmesini ister... Türk ve İran edebiyatının ortak öğelerinden biri olan sabâ, estiği yön dolayısıyla Çin, Maçın ve Hıta ülkelerinden gelmiş veya oralara uğramış olarak kabul edilir. Bu ülkeler daha çok misk ile birlikte ele alındığından sabâ da güzel kokulu, misk taşıyan bir rüzgâr olarak hayal edilir.¹⁹⁵

Usûlî Dîvânı'nda sabâ, divan şiirinde sözü edilen bu kullanıma uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Sabâ, seher vakti sevgilinin kokusunu âşığa ulaştıran bir vasıtaadır. Bu kokuyu alan âşık, Hoten diyarından bir âhunun geldiğini düşünür.

Çın seherden yine enfâs-ı **sabâ**-bû gelir

Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel âhû gelir (G. 30/1)

Sabâ, sevgilinin anber kokulu saçlarını dağıttığında etrafa mükemmel bir koku yayılır. Bu koku, Hz. İsa'nın ölümlere can vermesi gibi gönüllere tesir eder ve ölmüş gönüllere tekrar hayat bağışlar.

Cân verir enfâs-ı İsa gibi ölmüş dillere

Ger **sabâ** dagıtsa bûy-ı zülf-i anber-bârını (G. 128/3)

Sevgilinin saçları, âşığı divaneye çeviren güzellik unsurlarından biridir. Âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçlarını sabâ rüzgârı gibi dağıttığını ve bu hareketin kendisini çilgına çevirdiğini söyler. Delilerin zincire vurulması gibi, âşık da sevgilinin saçlarında vurulmuştur.

Yine dîvâneliğim tuttu görün şeydâlar

Zülfü zencîrini depretdi gibi **bâd-ı sabâ** (G. 4/2)

3.2.1. Nesîm

Sabâ ve nesîm'in birlikte zikredildiği beyitte sabâ rüzgârı, haberci olarak ele alınmış ve gülbahçesinden taze haberler getirmiştir. Nesîm ise ilkbaharda esen ve cana hayat veren bir rüzgâr olarak tasavvur edilmiştir.

Sabâ verdi yine taze haberler gül'izârımdan

Yine câna hayat erdi **nesim**-i nev-bahârımdan (G. 95/1)

¹⁹⁵ H. Dilek Batislam "Divan Şiirinde Sabâ", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI*, (Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II), İstanbul 2005, s. 4.

3.2.2. Bâd-ı Hazân

Hazan rüzgârı, mevsiminin bir gereği olarak yıkıcı ve zarar verici bir rüzgârdır. Âşığın âhları bu rüzgâra karışarak sevgiliye ulaşabilir. Bu durumdan endişenen âşık, sevgilinin yanağına yavuz yelin esmemesi için temennide bulunur.

Âh-ı âşıkdan yavuz yel esmesin ruhsârına
Ya'ni olsun güllerin **bâd-ı hazândan** bî-hazen (K. 4/24)

3.2.3. Semûm

Semûm, çölden esen, sıcak ve etkili bir rüzgâr tipidir. Semûm ile ayrılık arasında ilgi kuran âşık, bu rüzgârın bağıni hazana çevirdiğini dile getirir.

Bâg-ı ayşımı hazân etdi **semûm-ı** kahr ile
Ey yüzü gül kameti serv-i hırâmân ayrılık (G. 60/5)

4. Âteş (Od, Nâr)

Anâsır-ı erba'anın tamamlayıcı unsurlarından biri olan ateş, klasik şiirde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı* 'nda da mecazi anlamda ele alınmış ve bazı tasavvurlara konu edilmiştir. Aynı zamanda eserde şairin kaleme aldığı "ateş" redifli bir gazel mevcuttur. (G. 56) Ateş, umûmiyetle aşk için benzetilen olmuştur (Bkz. Aşk ile İlgili Tasavvurlar). Sevgilinin gönüle ateş bırakmasından sonra aşkın kavurucu ateşi içerisinde kalan âşık, cehennem ile bu ateşi bir tutmuştur. Sevgiliden ayrı düştükten sonra cehennemde kaldığını anlamış ve buradan kurtulması için cennet olarak hayal ettiği sevgiliye kavuşması gerektiğini dile getirmiştir.

Kaldı hicr ile **cehennemde** Usûlî miskîn
Cennet-i valsa eger ermez ise vâveylâ (G. 4/6)

Devrin araç ve gereçleri arasında yer alan kandil, şem' ve çerağ, divanda ateşle ilgili olarak karşımıza çıkan unsurlardandır. Aşk ateşiyle bağı yanan âşığın ağzından çıkan sözler dahi yakıcıdır. Âşık, kendisini cihanı yakan bir muma ve âlemi aydınlatan bir nura benzetmektedir. Gönünde yanan ateşin acısıyla âh eden âşık, bu âhın dumanının göklere eriştiğini dile getirmektedir. Âh, etrafa saçılan kıvılcım gibidir. Âşığın âhının ateşinden çıkan kıvılcımlar felekleri dahi tutuşturmuştur.

Ben ol **şem'-i** cihân-**sûzum** **çerâg-ı** âlem-efrûzum
Sözüm **sûzundan** olmuşdur dehânımdan zeban **âteş** (G. 56/5)

Yâ Rab nedir bu **âteş-i** cânsûz dilde kim
Âh eyledikçe gökler ağar duhânımız (G. 37/4)

Tutuşdu çarh fânûsu **şerâr-ı nâr-ı** âhımdan

Muradım **şem**'î uyanmaz benim baht-ı sîyâhımdan (G. 107/1)

Ateş ile ilgili ele alınan bir diğer mefhum ise tennûrdur. Âşık, yine can yakıcı aşkın ateşini ifade edebilmek için tennûr/fırın unsuruna yer vermiştir. Aşktan zevk almak isteyenler evvelâ gam tennûrunda yanmayı göze almalı ve burada dönerek ciğerini kebab etmelidir.

Aşkdan zevk eyleyip bir lezzet almak isteyen

Döne döne gam **tenûr**unda kebâb olmak gerek (G. 69/7)

Usûlî, şiiirlerinde Hz. İbrâhim'in ateşe atılması hadisesine de telmihte bulunmuştur (Bkz. İbrâhim, Nemrûd, Âzer).

Yakup âşıkların cânına **nârı**

Halîl idinme her Nemrûdu bâri (Ş. 1/177)

IV. HAYVANLAR

1. Kuşlar

1.1. Umûmî Olarak Kuş

Kuş mefhumu, divanda oldukça fazla zikredilmiş ve pek çok tasavvura konu olmuştur. Klasik şiiirde çoklukla murg veya tuyur/tayîr olarak karşımıza çıkan kuş, Usûlî'nin şiiirlerinde daha çok murg ifadesiyle ele alınmıştır. Divanda birbirinden farklı on üç kuşun adı geçmektedir. Bu kuşların bazıları Hümâ, Ankâ gibi efsanevî kuş türleri iken bazıları ise bülbül, keklik, doğan gibi gerçek hayatta karşılaşılabileceğimiz kuşlardır. Divanda kuşun metafor olarak ele alındığı beyitlerde mevcuttur. Hatta tasavvufî yönü oldukça ağır basan Usûlî'nin kuş mefhumunu daha çok tasavvufî boyutta ele aldığını söylemek mümkündür. Şair, kuş ile can ve gönül arasında ilgi kurmuş ve şiiirlerinde “can kuşu, nefes kuşu, gönül kuşu” gibi söylemlere yer vermiştir. Beyitte can kuşunun uçarak ten kafesinin tarumar olacağından endişelenen şair, korku duymaya başlar.

Korkum odur ki dâm-ı alâyıkda kalavuz

Cân kuşu uça ten kafesi târumâr ola (G. 2/4)

Şair, kara toprağın döşenmesi ve nefes kuşunun uçması gibi ifadelerle ölümü anlatmak istemiştir. Her nefsin ölümü tadacağını ve bir gün kendisinin de bu dünyadan göçüp gideceğinin bilincinde olan şair, üzerine kara toprak döşenmeden ve nefes kuşu uçup gitmeden bu hayattan keyf almak ve bir an olsun sefâ sürmek ister.

Kara toprak döşenmeden ten kafesin usanmadan

Nefes kuşu boşanmadan hele bir demdür sürelim (G. 81/3)

Topraktan yaratılan cismini bir kafes olarak düşünen âşık, bu kafesten kurtulup sevgilinin mahallesine erişmek ister. Âlemde gönül kuşunun cenneti, sevgilinin yanındır. Beyitte uçmağ ifadesi hem kuşlara özgü bir eylem olarak ele alınmış hem de eski dilde cennet anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Kurtulup hâkî kafesden erişirsen kuyûna
Ol durur ey **murg-ı dil** âlemde uçmagın senin (G. 70/4)

Âşığın inleyen gönlünün eğlencesi, gülbahçesi olarak tasavvur ettiği sevgilinin mahallesidir. Gönül kuşu devamlı olarak bu mahalleye uçmak ve burada hoş ezgiler söylemek ister.

Gülşen-i kûyundur eglence dil-i nâlânıma
Dâyim uçmak hôş gelir **mugr-ı latif** elhânına (G. 124/1)

1.2. Kuş Çeşitleri

1.2.1. Bülbül (Hezâr, Andelib)

Bülbül, *Usûlî Divânî*'nda adına en fazla rastlanan kuş cinsidir. Bülbülün divanda yaygın olarak kullanılması âşığın bülbül ile özdeşleştirilmesi sebebiyledir (Bkz. Âşık). Güle olan aşkı ve sadakatının yanı sıra kararsız ve sabırsız oluşu da âşığın bülbül olarak tasavvur edilmesinde etkili olmuştur. Klasik şiir de gül, bülbül ve diken, âşık, sevgili ve rakip üçlüsünü sembolize etmektedir. Kendisini bülbül olarak düşünen âşık, gülbahçesinin sevgilinin cemâli olduğunu ve bu gülbahçesi olmadan gönlünün eğlenmeyeceğini dile getirir. Sevgili olmadan âşığın gönlü hazan yerine döner. Her ne kadar mevsim bahar olsa da âşık sevgili olmadan baharın tadına varamaz. Çünkü bülbülün mizacında hazan mevsiminde hüznü ve mutsuz olmak vardır.

Bülbülem gülşenim cemâlidir
Gönlüm eğlenmez ol gülistânsız (G.45/5)

Açılmaz âşıkın gönlü bahâr u bûstân içre
Ki zîrâ **bülbül** âdetdir hazîn olur hazân içre (G. 126/1)

Sevgilinin mahallesi, âşığın nazarında cennet bahçesinden farksızdır. Beyitte gülbahçesine ulaşmayı arzulayan âşık, bu gülbahçesinde bulunan her güle gönül verilmemesi konusunda uyarılarda bulunur.

Gülşen-i firdevse gel ey **bülbül**-i kudsî nefes
Her yüze gülen gül-i handâna verme gönlünü (G. 130/4)

Hezâr, bülbül anlamına gelmesinin yanı sıra Arapça bin sayısını da ifade etmektedir. Sevgilinin gülbahçesine benzeyen mahallesinde binlerce âşık bulunur.

Bin âşık olsa hüsnüne çok görme dostum
Bir gülistanda **bülbül**-i şeydâ **hezâr** olur (G. 35/4)

Beyitte sevgiliye seslenen âşık, kendisinden usanmamasını ister. Çünkü bülbülün inleyişlerinin gülbahçesine bir zararı yoktur. Gülbahçesi de bülbülün feryatlarından rahatsızlık duymaz.

Bezme bizden ey gül-i ra'nâ ki bâğ-ı dehrde
Andelib-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146/5)

1.2.2. Papağan (Tûtî)

Papağan, daha çok sevgilinin sözleri için ele alınmıştır (Bkz. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar). Sevgili, âşığı tatlı sözleriyle besleyen bir tûtî olarak düşünülür. Âşığın gönül ülkesindeki eğlencesi ise bu şeker sözlü sevgilidir.

Besler idi tatlı dillerle velî **tûtî** gibi
Mısr-ı cânda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz (G. 40/3)

Papağanın konuşması için kafesine ayna bırakılır. Bu aynada kendi yansımalarını gören papağan, kafeste başka bir papağanın daha bulunduğunu düşünerek konuşmaya başlar. “Söz papağanını yokluk Hindi’nden (Hindistân) çıkarıp tecelli aynasıyla konuşturalım.” diyen şair, bu hadiseye telmihte bulunmuştur.

Tûtî-i nâtıkayı Hind-i ademden çıkarıp
Yine mir’ât-ı tecelli ile gûyâ kılalım (G. 85/3)

1.2.3. Güvercin (Kebûter), Kaknüs

Efsanevî kuşlar arasında yerini alan kaknüs, gagasında üçyüzaltmış tane delik bulunan ve bu delikler sebebiyle rüzgârda çeşitli sesler çıkaran bir kuş türüdür. Kaknüs, bir sene yaşadıkdan sonra çalı çırpı toplayıp üzerine çıkararak ötmeye başlar. Ötüşü kendisini coşturunca kanatlarını çırpmaya başlar ve kanatlarının çıkardığı kıvılcımlardan otlar tutuşarak alev alır. Geride kalan küllerinden bir yumurta ortaya çıkar ve bir yavru doğurur. Eski mûsikî bilginleri bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenerek mûsikî ilmini icat etmişlerdir.¹⁹⁶ Kaknüs kuşu ile güvercini birlikte ele alan Usûlî, beyitte kaknüs kuşunun ateşler saçarak alev almasına değinmiş ve bu özelliğiyle kendisini kaknüs olarak tasavvur etmiştir.

Sözüm arz itse **kebûter** yâra sûzumdan benim
Od saçup minkârdan **kaknüs** gibi biryân olur (G. 21/3)

¹⁹⁶İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 277.

1.2.4. Karga (Kelâg, Zâg)

Beyitte tûtî ile birlikte zikredilen kelag, pis ve murdar şeylere meyiletmesi sebebiyle ele alınır. Tûtî şekere, kelâg ise pislîğe meyleder. “Bilindiği gibi papağanları konuşurmak için ayna kullanılır ve her kelimesi şekerle ödüllendirilerek teşvik edilir. Çoğu zaman karga ile papağan aynı kafese kapatılmış iki kuş kurgusu ile verilir ki bu durum, insanın bedenindeki nefis ve ruhu simgelemektedir. İnsanın dünya hayatı böyle bir zıtlık üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla hangi unsur baskın gelirse diğerini sindirir, köreltir. İnsanın ruh tarafı azade olup güzelliğe meylederken, nefis tarafı bütün kötülükleri ister, arzular. Çünkü onun var olma sebebi zaten insanı kötülüklerle doğru çekmektir.”¹⁹⁷

Mâyil olur sükkere tûtî vü encâse **kelâg**

Lâg sanma bu sözü el-cîns ile'l-cinsi yemîl (G. 74/8)

Karga, ilkbaharın ve gülbahçesinin anlamını kavrayabilecek bir kuş değildir. Baharın değerini ancak gülün aşkıyla yanıp tutuşan çılgın bülbüller anlayabilir.

Nev-bahârın ma'nisin fehmeyleyemez **zâğ**-ı siyâh

Hâlet-i mecmû'a-i gül bülbül-i şeydâdır (G. 25/6)

Ne hâlet anlaya gülzârdan **zâğ**

Hemân bülbül gül-i handân senindir (G. 29/4)

1.2.5. Doğan (Şahbâz), Keklik (Kebk)

Şahbâz, kıymetli bir kuş olması ve kudsiyet taşımasından dolayı gönül olarak tasavvur edilmiştir. Usûlî, “*Ârif ol, gönül doğanını aşağılık yerlere salma, kutsal kuşların yeri yüce âlemlerdir.*” sözleriyle şahbâzın önemine vurgu yapar. Doğan olarak düşünülen gönlün yeri ancak yüksek bir merteye olabilir.

Arif ol süflelere salma gönül **şahbâzını**

Murg-ı kudsînin makamı âlem-i bâlâ imiş (G. 54/7)

Başka bir beyitte şahbâz ile keklik birlikte ele alınır. Nefis ile köpek arasında ilgi kuran şair, “*Gönül doğanını yokluk kekliğinin üstüne salalım; nefis köpeğine de hoş hoş diyelim.*” diyerek nefsin arzularından sıyrılmak istediğini dile getirmektedir.

Salalım fakr u fenâ **kebkine şahbâz**-ı dili

Nice bir nefsimizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

¹⁹⁷Fatma Sincen, “Usûlî Divanı’nda Kuşların Sembolik Değerleri”, *Littera Turca Dergisi*, C.3, S.3, s. 128.

1.2.6. Şâhin, Baykuş (Bûm)

Avcı bir kuş türü olan şahin, beyitte bu özelliği ile ele alınmıştır. Gönül, anka dahi olsa aşk şahininin pençesine düşmüştür. Gönülün/ankânın aşk pençesine av olduğu yer ise kudret Kâfi'dir.

Sayd olur ser-pençe-i şâhin-i aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül ankâ imiş (G. 54/4)

Baykuş, ürkütücü sesiyle ve birtakım hususiyetleriyle uğursuz olarak anılan bir kuş cinsidir. Şair, dünyayı bir tuzak olarak tasavvur etmiş ve onun uğursuz bir baykuş olduğunu söylemiştir. Dünyaya tamah eden ve burada ebedi yaşayacakmış gibi davranan nice şahinler/insanlar bir gün yuvalarından uçup gitmek zorunda kalmışlardır.

Bâmına tutulma dünyanın ki bûm-ı şûmdur
Nice şâhînler şikâr etmiş göçer bu lânedden (G. 93/8)

1.2.7. Akbaba (Kerkes)

Akbaba, divanda tek bir beyitte zikredilmiş ve olumsuz vasfıyla ele alınmıştır. Her pisliğe ve leşe meyleden akbaba bu yönüyle nefse benzetilmiştir. Nefis de tıpkı akbaba gibi dünyanın geçici heveslerine, malına ve mülküne meyillidir. Nefsin arzu ettiği dünya malı ile akbabanın meylettığı leş arasında fark yoktur. Nefs, pisliğe meylederken can kuşunun yüce bir âleme uçması neredeyse imkansızdır.

Pervâz eder mi âlem-i ulvîde murg-ı rûh
Her cîfeye ki meyl ede bu nefis kerkesi (G. 137/2)

1.2.8. Ankâ (Simurg), Hümâ

Divân ve halk edebiyatlarında ankâ, zümrüankâ, hümâ ve simurg adlarıyla anılan ve Kâf Dağı'nın tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış, köşk benzeri bir yuvada yaşadığı varsayılan efsânevi kuştur.¹⁹⁸ Anka kuşu, mitolojik bir kuş olup Kafdağı'nın arkasında yaşadığına inanılmaktadır. Tasavvufta kanaatin simgesidir. Kafdağı da semboliktir; aklın havsalanın alamayacağı ancak aşk ile ulaşılması gereken hedefleri anlatmada kullanılmaktadır. Klasik edebiyattaki mesnevi anlatıları birer yol hikâyeleridir. Bu yolculuklar öyle ki akıl ölçeğine göre asla yapılamayacak yolculuklardır. Dolayısıyla gerçekte var olmayan bir dağın arkasına yapılacak yolculuğu da akıl hiçbir zaman kabul etmez. İşin esası bu yolculukların insanı hakikate ulaştıracak olan seyr u sülukun göstergeleridir. Kanaat, sabır, tevekkül, rıza, şükür, tevazu, ünsiyet gibi pek çok insani erdem, bu yoldaki menzillerdir.

¹⁹⁸ Gencay Zavotçu, a.g.e., s. 71.

Bunlara ulaşmış olmak insani yetkinleşmenin önemli aşamalarıdır.¹⁹⁹ Usûlî, “*Ey varlığı bildiğini söyleyen kişi, Kâfdağı’nın ne olduğunu bildinse, ondaki ismi var cismi yok anka nedir?*” diyerek beyiti tasavvufî boyutuyla ele almıştır.

Kûh-ı Kâfin neydiğin bildinse ey eşyâ-şinâs
Cism-i ma’dûm ile mevcûd andağı **ankâ** nedir (G. 27/6)

Şair, Kâf dağı ile gönül arasında ilgi kurmuş ve bu gönül Kâf’ında ankânın avlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Gir gönül kâfına **ankâ**-yı hakâyık kıl şikâr
Ey Usûlî dam-ı tezvîr ü riyâdır kâl u kıl (G. 74/9)

Usûlî, Şeyh Gülşenî için kaleme aldığı musammatta onun ruhunun bir Simurg olduğunu ve bu kuşun kutsal yuvada yaşadığını ifade eder.

Yerde gezerdi sâyesi cismi sanırdı il
Simurg-ı ruhû tâyir-i kuds-âşiyân dil (Mus.I/2-12)

Devlet kuşu veya talih kuşu olarak da bilinen Hümâ, Kaf Dağı’nda, okyanus adalarında veya Çin’de yaşadığına inanılan efsanevi bir kuştur. Eskiden bir meydanda Hümâ uçurulur ve kimin başına konarsa o kişi padişah olurmuş. Bu bakımdan Hümâ, bir devlet kuşu olarak bilinir. Yine Hümâ, göklerde uçunca gölgesi kimin başına düşerse o kişi ilerde padişah olurmuş... Edebiyatımızda refah, kudret ve mutluluğa giden bir baht açıklığının sembolü olarak anılır. Çok zaman Ankâ ve Simurg ile karıştırılmıştır.²⁰⁰ Usûlî, devlet hümâsının başına salındığını söyleyerek bahtının açıldığını ifade eder. Çünkü aşk ankâsı, âşığın Kâf Dağı olarak tasavvur edilen gönlüne yuva yapmıştır.

Yine saldı sayesin devlet **hümâsı** başıma
Yine kıldı gönlümün kâfin makam **ankâ**-yı aşk (G. 58/4)

1.2.9. Hüdhd

Beyitte “*Konuşan hüdhdde Mantıku’t-tayr okutalım, (böylece) bülbül ve papağanı susturalım.*” diyen şair, Hüdhd kuşunun yanında papağanı ve bülbülü daha önemsiz görmektedir. Hüdhd hem Hz. Süleymân ile ilgisi hem de Kaf Dağı’nda kuşlara öncülük etmesi bakımından diğer kuş türlerinden daha üstün tutulmaktadır. Beyitte bu hadisenin ele alındığı Feridüddin Attar’ın meşhur eseri *Mantıku’t-tayr*’a da atıfta bulunulmuştur.

Hüdhd-i nâtıkaya Mantık-ı tayr okudalım
Bülbülü lâl kılıp tûtîyi hâmûş edelim (G. 83/3)

¹⁹⁹ Fatma Sinecen, a.g.e. s. 124.

²⁰⁰ İskender Pala, (1989) a.g.e., s. 277.

2. Dört Ayaklı Hayvanlar

İnsan yaptığı amellerle ve ulaştığı takvâ ile değer kazanır. İhlâslı amel işleyenlerin ve devamlı ibadetle meşgul olanların meleklerin mertebesini aşabileceği gibi, Allah'ı bilmeyen ve günah içerisinde yaşayanlar da hayvanların seviyesinden aşağıda olabilir. Bunun bilincinde olan Usûlî, münâcatında Tanrı'ya yakarıştta bulunurken “*Dört ayaklı hayvandan beter etme!*” diyerek duâ etmiştir.

Çünkü ihsânını gördük bu kadar
Eyleme âhir **behâyim**den beter (Mnc. 1/7)

2.1. Âhû

Âhu, klasik şiirde sevgili için kullanılan bir benzetme unsurudur (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar). Hoten diyarının meşhûr kokusu miskin âhûdan elde edilmesi ve sevgilinin misk gibi kokması âşîğın onu Hoten'den gelen bi âhû olarak düşünmesine sebep olmuştur.

Çın seherden yine enfâs-ı sabâ bû gelir
Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel **âhû** gelir (G. 30/1)

Köpek, âhû, hümâ ve kargayı bir beyitte zikrederek tenasüp yapan şair, her hayvanın kendi dengiyle birlikte olabileceğini söyler. Bu durum insanlar içinde geçerlidir.

İte avlanmaz **âhû**-yı tâtârî
Hümâ olur mu her zâğın şikârî (P. I/20)

2.2. At (Esb, Semend, Feres)

Türk kültüründe kıymetli ve kutsal sayılan hayvanların başında at gelir. Usûlî, şiirlerinde atı farklı yönleriyle ele almıştır. At, beyitlerde kimi zaman meydanlarda oynatılan bir oyun iken kimi zaman ise satrançta hamle yapılan bir taştır (Bkz. Oyunlar ve Müsâbakalar).

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında sol Fâris kim oynadur **feres** (G. 49/2)

Sürersen nat'-ı ma'nîde eger **at**
Edersin sen nice ferzâneyi mât (Ş. 1/91)

Usûlî, saltanat süren ve halkı hükmüne râm etmiş bir hükümdarın ölümünü “*Devlet atından düşmek*” deyiimiyle ifade etmiştir.

Esb-i devletden düşersin hak-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek Dârâ gerekse Behmen ol (G. 75/8)

Hafızalarda at olarak tasavvur edilen Burak'da divanda yer alan hayvanlar arasındadır. Miraç gecesinde önemli rol oynayan Burak, *Usûlî Dîvânî*'nin ilk metni olan Mirâciye'de zikredilmiştir. Şimşek gibi hızlı olan Burak'ın üzerine at sürmede usta bir süvâri binmiştir.

Çekdiler ana **Burak**ı berk-vâr
Üstüne oldu süvâr ol şehsuvar (Mrc. /75)

Şöyle sürdü **at**ına ol şâh-ı dîn
Şâhbâz-ı kuds okurdu âferîn (Mrc. 1/76)

Aşık, nazlı bir yapısı olan ve meydanlarda salınarak yürüyen sevgiliyi sanki naz atına binmiş biri olarak hayal eder. Sevgilinin yolunda can vermeyenler için ise “*Yezîd olsun!*” diyerek bedduâda bulunur.

Semend-i nâz ile etdikçe cevân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

2.3. Köpek (İt, Seg, Kelb)

Klasik şiirde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de köpek, umumiyetle rakîb için kullanılan bir benzetme unsuru olmuştur (Bkz. Rakîp ile İlgili Tasavvurlar). Bu köpekler sevgilinin mahallesinden ayrılmaz. Âşık ise bu durumdan rahatsız olur. Âşığın sevgiliden isteği kendisini rakiple bir tutmamasıdır. Çünkü rakîp, değersiz ve işe yaramaz bir köpektir. Âşık, böyle bir köpekle kıyaslanmayı kendisine yediremez.

Beni **itin** yerine bağlama kim yeri değil
Bir kulu âleme hân etme benim beğcegizim (G. 84/7)

Usûlî, bazı beyitlerde sevgilinin mahallesinde bulunan köpeklerin bile değerli olduğunu ve onlarla aynı dertten muzdarip olduğunu dile getirir. Hatta rakibin sevgilinin yakınında olmasından dolayı onu kıskanır ve onun gibi olmayı ister.

Çirkin yüzümü **it**leri izine sürem mi
Ulularımı ya'ni ki yârânı görem mi (G. 144/2)

Bunlugu ko benligi terk eyleyüben ol şehin
İtlerinden olmaga sây et Usûlî sen sen ol (G. 75/1)

Köpek ile ilgi kurulan bir diğer mefhum ise nefstir. Şair, nefis köpeğinin kovulması gerektiğini söyleyerek nefsi arzularından arınmak gerektiğine vurgu yapar.

Salalım fakr u fenâ kebkine şehbâz-ı dili
Nice bir nefsimizin **kelb**ine oş oş edelim (G. 83/5)

2.4. Aslan (Şîr), Tilki (Rubeh)

Aslan; gücü, kuvveti, cesareti gibi özellikleriyle sebebiyle *Usûlî Dîvânı* 'nda adına rastlanan hayvanlar arasındadır. Gerek aslan gerekse tilki, dünya için benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır.

Rûbeh-i dünyâyı içte i'tibâra almadı

Ey Usûlî şol kagan **arslana** aşk olsun derim (G. 98/9)

“Gel arslan gibi birlik inine yerleşelim. Bu (tilki gibi hilekâr) fani yurdu ne zamana kadar yuva ediniz?” diyen Usûlî, beyitte vahdet düşüncesine yer vermiş ve tilki olarak tasavvur ettiği dünyadan yüz çevirmek gerektiğine vurgu yapmıştır.

Şîrâne gâr-ı vahdete gel sâkin olalım

Bu **rûbeh**-i fenâyı nice bir yuvalarız (G. 42/7)

2.5. Kurt (Gürk)

Kurtun yer aldığı beyitlerde umumiyetle Hz. Yûsuf'a telmihte bulunulur (Bkz. Hz. Yûsuf). Usûlî, Şeyh İbrâhim Gülşeni'nin vefatı üzerine kaleme aldığı musammatta onu can avlayıcı bir kurdun kaptığını dile getirerek Hz. Yûsuf'a atıfta bulunmuştur. Onun ölümünden sonra ise tüm halk, kendisini Hz. Ya'kûb gibi beytü'l-hazene kapatarak gözyaşları dökmektedir (Bkz. Hz. Ya'kûb).

Beytü'l-hazendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk

Kapdı meger ki Yûsufu bu **gürk**-i cân-şikâr (Mus. I/8)

Âşık, gönlünü belâ kurduna kaptırıldığını ve can çekiştiğini söyleyerek cesareti bakımından Hz. Ali'ye benzettiği sevgiliden kendisini kurtarmasını ister.

Kapdı gönlüm Yûsuf'un **gürk**-i belâ hânım yetiş

Kurtar anı gel Alîlik eyle arslanım yetiş (G. 52/1)

2.6. Fil (Pil)

Fil, gerçek manasının dışına çıkılarak ele alınmış ve felek ile fil arasında ilgi kurulmuştur (Bkz. Felek ile İlgili Tasavvurlar). Bu benzetmede fil yine bir hayvanı olarak değil, satrançta kullanılan bir taş olarak ele alınmıştır (Bkz. Oyunlar ve Müsâbakalar).

Arsadan kış demedin cân şehine **pil**-i felek

Süregör himmet atın yoksa olursun şeh- mât (G. 9/3)

2.7.Eşek (Hâr)

Eşek, yük taşıyan bir hayvan olması sebebiyle divanda adı geçen hayvanlar arasındadır. Usûlî, âlemde hiç kimse için mihnet çekmemek gerektiğine vurgu yaparken bu sıkıntıları omuzlarda taşımanın eşek gibi yük taşımaktan farksız olduğundile getirmiştir.

Gel getirme kimsenin âlemde bâr-ı mihnetin
Çekmegil **hâr**-vâr Usûlî kimsenin **hâr**-vârını (G. 136/9)

3. Sürüngenler

3.1. Yılan (Ejder, Ejderhâ, Ejdehâ)

Usûlî Dîvânı'nda yılan, daha çok "mâr" sözcüğüyle karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin saçının uzunluğu, kıvrım kıvrım olması ve hazine olarak düşünülen yüzünü muhafaza etmesi sebebiyle saç ile yılan arasında benzetme kurulmuştur (Bkz. Saç ile İlgili Tasavvurlar).

Sünbülleri ki gül yüzüne târumâr ola
Can u gönül helâkine her târ **mâr** olur (G. 35/2)

Aynı zamanda yılanın ele alındığı beyitlerde şeytanın yılanın ağzında cennete girerek Hz. Âdem'i kandırması ve dünyaya sürgün edilmesi (Bkz. Hz. Âdem), Hz. Mûsâ'nın asasını yılanı çevirmesi (Bkz. Hz. Mûsâ) gibi hadiseler de telmihte bulunulmuştur.

Ejdehâ-yı heft-serdür nefsi-i hodgâm ey gulâm
Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol **mârı** gör (G. 28/6)

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben asâ sanırdım anı ol hûd **ejderhâ** imiş (G. 54/5)

Usûlî, yaşlı bir kocakarıya benzettiği bu dünyanın balının bile belâ olduğunu söyleyerek gülünde diken, hazinesinde ise yılan olduğunu ifade etmiştir. Dünya, adından da anlaşılacağı üzere aşağı ve alçak bir yerdir. Bu dünyada bulunan her ne vâr ise fânidir. Nefse hoş gelen arzular esasında bir diken gibi can yakıcı ve bir yılan gibi tehlikelidir.

Usûlî balı belâdır bu dehr-i pîrezenin
Gülünde hârı vü gencinde **mârı** var ancak (G. 59/5)

Zamanın ejderhâ olarak ele alındığı beyitte dünyanın yılanlarla ve bu yılanların zehriyle dolu olduğunu dile getiren şair, dünyaya fazla yaklaşılmaması gerektiğine vurgu yaparak onun tehlikeli ve ölümcül olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

İçerisi zehr-i **mâr** ü taşrası nakş u nigâr
Varma yanına yudar bu **ejdeha**-yı rûzgâr (K. 1/4)

Usûlî, dünyayı bir misafirhaneye benzetmiş ve konaklamaya gelen misafirlerin buradaki sofradan yememesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur. Çünkü du dünya sofrasında bulunan yiyeceklerde yılan zehri bulunur.

Hânına el sunma zehr-i **mâr**dır ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

Nefs-i emmâre ile yılan arasında ilgi kuran şair, evin içerisinde nefsi/yılanı besleyerek onun zamanla büyüdüğünü ve bir karınca iken yedi başlı bir ejder olduğunu dile getirmiştir. Nefsin arzularına uyararak onu besleyen kişiler, bir müddet sonra onun esiri olur. Çünkü nefis, doymak bilmez ve gittikçe daha da büyür. Yılanın başının küçükken ezilmesi gerektiği gibi nefis yılanının da başı henüz büyümeden ezilmeli ve nefsi arzuların önüne geçilmelidir.

Hânen içre besleyip emmâreye verdin vatan

Mûr iken bir yedi başlı ejder ettin **mârını** (G. 128/9)

3.2. Timsah (Neheng)

Divanda adına rastlanan bir diğer sürüngen ise timsahtır. Beyitte timsahın ele alınması, onun vahşi ve avlayıcı özelliği sebebiyledir. Zaman ile timsah arasında bağ kurulmuş ve bu zaman timsahının vakti geldiğinde insanı yutacağından söz edilmiştir (Bkz. Zamanla İlgili Tasavvurlar).

Sanasın bu nilgûn bahr içre olmuş bir **neheng**

Durma yuda halkı bu merdüm-i rübâ-yı rüzgâr (K. 1/5)

4. Böcekler

4.1. Pervâne

Şem' ile pervâne arasındaki ilişki, aşkı, âşığı ve sevgiyi sembolize etmiştir. Beşerî aşkıta görülen âşık, pervâne sembolüyle, maşuk da şem' sembolüyle ifade edilmiştir. İlahî aşkıta da pervâne, fenâfillah mertebesine ulaşmaya çalışan tarîk ehlini yani sâliki temsil ederken, şem' de Tanrıyı simgeler. Ayrıca şem' ile pervâne kelimelerinden tamlamalar ve bileşik kelimeler teşkil edilerek, beşerî ve ilahî aşkıta kullanılan yeni anlamlar da ortaya konulmuştur.²⁰¹ Usûlî de şiirlerinde şem' ve pervaneye bu özellikleri sebebiyle yer vermiş ve pervâneyi âşık için benzetme unsuru olarak kullanmıştır (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar).

Âşk âteşinde yanıcı **pervâne** değilsek

Billâhi Usûlî bize de yâ neleriz biz (G. 43/7)

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum

Cemâl-i şem'ine **pervâne** oldum (Ş. 1/31)

4.2. Karınca (Mûr)

Neredeyse gözle görülmeyecek kadar küçük bir böcek türü olan karınca, acziyeti bakımından âşık için benzetilen olmuştur (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar). Âşığın/karıncanın

²⁰¹Sadık Armutlu, "Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem'ü Pervâne Mesnevileri", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 39, s. 904.

karşısında ise kudretli ve azametli bir sultan (sevgili) vardır. Âşığın karınca olarak tasavvur edildiği beyitlerde sevgili veya memdûh, genellikle Süleyman (a.s.) olarak ele alınmış ve böylece Süleyman (a.s.) ile karınca hadisesine de telmihte bulunulmuştur (Bkz. Hz. Süleymân). Kendisini total bir karınca olarak gören Usûlî, azameti bakımından Süleyman (a.s.)'a benzettiği ettiği sevgilinin cemalini görebilmek için sürünerek kapısına gelmiştir.

Mûr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola irgüre dîdâr-ı Süleymâna beni (G. 134/5)

Râhm üzre ger duram incinme sultânım bana
Beklemek câ'iz durur mûra **Süleymân** yolların (G. 94/5)

Usûlî, baharın gelişinden söz ettiği beyitte her yerin yeşerdiğini ve bu çemenlikte karıncaların ve yılanların bile görünmediğini dile getirir.

Bağladı hatt-ı benefşe zülf-i sünbül yer yüzün
Şöyle kim görünmez olmuşdur çemende **mûr** u mâr (K. 3/12)

Karıncanın ele alındığı diğer bir beyitte ise insanın kaçınılmaz sona ulaşacağından ve bir gün mezarının üzerinde otların ve çiçeklerin biteceğinden söz edilir. Mezarın üstü, güllerle döşenip sünbüllerle kaplıyken toprağın altında yılanlar ve karıncalar olacaktır.

Ey sebzelerde gül döşenip sünbül örtünen
Bir gün ola ki hâkın **mûr** u mâr ola (G. 2/3)

4.3. Örümcek (Ankebût), Sinek (Zübâb)

Örümceğin en önemli özelliği, ağ kurarak kendisine yuva yapmasıdır. Usûlî, bina olarak düşündüğü bu âlemin aslında bir örümcek yuvası gibi olduğunu ve en ufak bir darbeye yıkılabileceğini dile getirmiştir.

Çâr isminden bu şeş sû kubbe bulmazsa sübût
Pâyidar olmaz binâsı hem-çü beyt-i **ankebût** (Mus.VII/3-1)

Her işi akli ile yerine getiren zâhid, yine aklın dedikodusuna takılmış, bildiğini okumaktadır. Bunu gören âşık ise bir sineğin örümcek ağına takıldığını düşünür.

Kîl u kâl-i akla dolaşdı dil-i zâhid yine
Ankebûtun târına düşdü sanasan bir **zübâb** (G. 7/5)

V. BİTKİLER

1. Ağaçlar

1.1. Umûmî Olarak Ağaç

Usûlî Dîvânî'nda şecer, dıraht gibi farklı kullanımlarla karşımıza çıkan ağaç, daha çok servi, tûbâ, çınar gibi türleriyle zikredilmiştir. Baharın gelişinden söz edildiği kasidede ağaçların çıplak iken yeşil yapraklı bir hil'ât giymesi, bahar mevsiminin geldiğini ve ağaçların yeniden yapraklarla donatıldığını ifade eder.

Şâh-ı nevrûzu yeşil yapraklı hil'ât giydirip

Her şecer uryan iken boldu şî'âr ile disâr (K. 3/6)

Divanda ağaçla ilgili çeşitli tasavvurlar yapılmıştır. Ağaç bazı beyitlerde ömür olarak tahayyül edilirken bazı beyitlerde ise adil olan beylere benzetilmiştir.

Ber degül bir berg ki vermez **dıraht-ı** ömrüme

Lîk doyunca urur seng-i cefâ-yı rûzgâr (K. I/10)

Ba'zı kamiller kelâm edip buyurmuşlar hemân

Âdil olan beglere benzer **dıraht-ı** meyvedâr (K. 3/ 42)

2. Ağaç Çeşitleri

2.1. Serv

Serv, divanda adına en fazla rastlanan ağaç türüdür. Bu kullanımda sevgilinin boyunun serve benzetilmesi önemli rol oynar (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar).

Gözümün cûyu kenârında yürür **serv-i** kadın

Dîdeden anı nihân etme benim begcegizim (G. 84/2)

2.2. Tûbâ

Sevgilinin boyu için yapılan teşbihlerden biri de Tûbâ'dır (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar). Âşık, Tûbâ boylu sevgilinin ayağının toprağına canını feda edebilecek kadar bağlı ve sadakatlidir.

Ey boyun **tûbâ** vü hâk-i âsitânın selsebil

Ayagın toprağına cânım fedâ kanım sebil (G. 74/1)

Tûbâ ile ilgi kurulan bir diğer unsur ise çenedir. Sevgilinin çenesi, Tûbâ ağacının meyvesine, gümüştene veya ayndan bir topa, elmaya veya ayvaya benzetilmektedir.

Meyve-i **tûbâ** ya sîmîn tûb ya tûb-ı âyine

Yâ bîh u ya sîb u yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

2.3. Şimşâd

Şimşâd, yine serv ve Tûbâ gibi sevgilinin boyu için benzetilen olmuştur (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar).

Hâsılı bir nahl-i güldür kâmetin **şimşâdı** kim
Baştan ayağa müzeyyen berg-i nâz u şîveden (K. 4/15)

2.4. Nârven

Sevgilinin boyu için yapılan diğer bir benzetme ise nârvendir. Uzun ve meyve vermeyen bir ağaç türü olan nârven, beyitte sevgilinin boyuyla ilgili terimlerle birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar).

Yâ elifdir dest-i kudretten yâ bâlâ yâ belâ
Yâ nihâl-i serv yâ nahl-i revân yâ **nârven** (K. 4/2)

2.5. Çınar (Çenâr)

Beyitte insana özgü olan duâ etme eylemi çınar ağacına atfedilmiştir. Çınarın bir ayak üzerinde durması ve dallarının yukarıda olması, onun duâ etmesi olarak düşünülmüştür. Çınarın ayaklanarak duâ etmesi, sultan olarak tasavvur edilen nevrüzün gelmesi sebebiyledir.

Bir ayag üzre durup el kaldırıp kıldı du'â
Ber- kadem nevrûz sultânî kudûmuna **çenâr** (K. 3/7)

3. Çiçekler

3.1. Gül

Gül, *Usûlî Dîvânı*'nda en fazla sözü edilen çiçektir. Sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi, divanda gül mefhumunun üzerinde en fazla durulmasına sebep olmuştur (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar). Gül ve bülbül münasebeti sevgili ile âşığı sembolize etmesi bakımından önem taşır. Gül bahçesinden ayrılmayan ve devamlı gülün yanında bulunmak isteyen bülbül, âşık için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Gülün üzerinde bulunan diken ise rakiptir. Rakip, sürekli sevgilinin mahallesindedir. Bülbül/âşık ise bu durumdan yakınıdır.

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultânım (G. 91/1)

Usûlî, bulut gibi gözlerinden yaşlar akıttığını dile getirirken sevgilinin de bu durumdan mutluluk duyduğunu ve âşığın ağlamasına bir gül-i ra'nâ gibi güldüğünü ifade eder.

Ebr-veş çeşm-i Usûlî nice giryân olmasın
K'agladığınca güler ol bir **gül-i ra'na** gibi (G. 142 /9)

3.2. Gonca

Gonca, divanda çeşitli tasavvurlara konu olmuş bir çiçektir. Âşık, cihânı bir gülbahçesine benzetirken bu gülbahçesinde bulunan sevgiliyi de gonca olarak düşünmüştür. Gonca, aşığının deli gönlünün eğlencisidir. Bir diğer beyitte ise gonca kıvrımlı yapısı ve kırmızı rengi sebebiyle ele alınır. Âşık, yüreğinin tıpkı bir gonca gibi gam dikeniyi dolu olduğunu dile getirir. Yüreği yara bere içerisinde kalan âşığa cennet bahçesi bile neşe vermez.

Cihân gülzârı içre **goncalardır**

Dil-i dîvâneme eglencelerdir (Ş. 1/186)

Yüregim **gonca**-veş hâr-ı gamınla dopdolu kandır

Bana ey gülşen-i cennet ne bağ ü ne bahâr olsun (G. 96/4)

3.3. Lâle

Lâlenin beyitte zikredilmesi, rengi sebebiyledir. Lâlenin ortasında kara bir tohumu vardır. Bu tohuma dağ-ı lâle denir. Bu daha çok yaraya benzetilir.²⁰² Lâle, kıvrımlı yapısıyla bu yaraya benzeyen siyalığı gizler. Ancak âşık, sinesinin paramparça olmasından ötürü rahatsızlık duymaz ve bu durumu lâle gibi kendisine dert edinmez.

Kayırmaz **lâle** gibi kanlı sînem çâk çâk olmak

Sana bir dâg-ı pinhânım ko bârî âşikâr olsun (G. 96/3)

3.4. Sünbül

Klasik şiirde sünbül, gül ve lâleden sonra en fazla işlenen çiçek türüdür. Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı*'nda da çoklukla sevgilinin saçı ile sünbül arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, sevgilinin saçının kokusunu cihan bağında bulunan bir sünbüle, anbere, miske veya müşke benzetmektedir.

Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ tarrâr-ı cân

Yâ tırâz-ı anberîn yâ misk yâ müşkîn resen (K. 4/4)

Sevgilinin sünbül kokulu saçları, onun gül yüzüne dağıldığında canın ve gönlün helakine sebep olur. Çünkü saçın her bir teli âşığın nazarında yılan olarak düşünülür.

Sünbüller ki gül yüzüne tarumâr ola

Can u gönül helakine her târ mâr olur (G. 35/2)

3.5. Nergis

Nergis çiçeğinin menşei Yunan mitolojisine dayanmaktadır. Mitolojide yer alan bilgiye göre Narkissos, sıcak ve av yorgunluğunun verdiği ağırlıkla bir pınarın başında

²⁰²Ahmet Kartal, **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.35.

durur ve susuzluğunu gidermek ister. Tam o sırada suda kendi aksini görerek bir başkası zanneder, bilmeden kendini arzular, bilmeden kendi hüsnüne hayrân olur. Ve bu çaresiz aşkla günden güne eriyen Narkissos pınarın başında can verir. Mitolojiye göre Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür: Nergis.²⁰³ Göz ile nergis arasında benzetme kurulması bu efsaneye dayanmaktadır. Narkissos'un boğulan bedeninden geriye göze benzeyen bir çiçek olan Nergis kalmıştır. Usûlî de nergisten söz ettiği şiirlerinde göz mefhumuna yer vermiştir.

Aldı bû gül Yûsufun pîrâheninden şöyle kim
Nergis âmâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Nergisin görür mü gözü kimseyi k'almiş yine
Destine zerrîn kadeh başına tâc-ı zer-nigâr (K. 3/11)

3.6. Menekşe (Benefşe)

Menekşenin ele alındığı beyitlerde lâle veya sünbülden de söz edilmiştir. Baharın gelişiyle menekşe her köşeden başını çıkarmış ve etraf lâle ve menekşelerle donatılmıştır.

Her yakadan baş çıkarmışdır **benefşe** şöyle kim
Lâlelerde hod pür etmiş dâmenini kühsâr (K. 3/10)

Baharın gelişini konu edinen kasidede yeryüzü menekşe ve sünbüllerle kaplanmış ve çimenlikte ne yılan ne de karınca görünür olmuştur.

Bağladı hatt-ı **benefşe** zülf-i sünbül yer yüzün
Şöyle kim görünmez olmuşdur çemende mûr u mâr (K. 3/12)

3.7. Yâsemen

Yasemin, beyitte memdûh için kullanılan bir benzetilen olmuştur. Sevgili, cennet bahçesinden bir gül, semen veya yâsemen olarak düşünülür.

Yâ mücessem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ gül-i gülzâr-ı cennet yâ semen yâ **yâsemen** (K. 4/1)

3.8. Ağustos Güllü (Nesrîn, Nesteren)

Sevgilinin yanağı, rengi itibariyle güle benzetilmiş, bazen de İrem bahçelerinde yetişen bir nesrîn veya nesteren olarak tasavvur edilmiştir.

Gülmüş açılmış güzel güller midir gül ruhların
Yâ gülistân-ı İrem **nesrîni** yâhûd nesteren (K. 4/10)

²⁰³ Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.144.

3.9. Zanbak

Sevgilinin beni ile zanbak arasında bağ kuran âşık, beni güzellik camisinin içerisinde bulunan bir minber veya gümüşten bir puta benzetmiştir (Bkz. Ben ile İlgili Tasavvurlar).

Gonce-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

3.10. Reyhan

Beyitte reyhanın ele alınması, rengi ve şekli sebebiyledir. Bu hususiyetleriyle reyhan, sevgilinin ayva tüyleri için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Muhakkak nesh edip **reyhân**-ı zârı
Tozatsın dilleri hatt-ı gubârı (Ş. 1/105)

3.11. Sûsen

Şair, gamdan kurtulmak isteyen gönüle nasihatler vererek yerinde konuşulması ve gerektiği yerde susulması konusunda önerilerde bulunur. Böylece onun sözleri, kokusuyla büyüleyen bir sûsen gibi olacaktır.

Ger dilersen gamdan âzâd olasın bu bâğda
Ey gönül gel sad-zebân ü lâl hem-çûn **sûsen** ol (G. 75/7)

3.12. Deve Dikeni (Mugaylân)

Usûlî, şiirlerinde mugaylândan olumsuz bir şekilde söz etmiş ve firkat sırasında mugaylânın yarasıyla acı çektiğini dile getirmiştir. Ancak nihayetinde âşık, sevgilinin Kâbe'ye benzeyen cemâlini görerek safâ bulmuş ve bunun için Allah'a hamd ve şükürde bulunmuştur.

Bihamdillâh safâ bulduk cemâli ka'besin gördük
Usûlî gerçi firkatde yedik zahmın **mugaylânın** (G. 72/5)

4. Meyveler

4.1. Ayva (Bîh), Elma (Sîb)

Divanda meyve adlarına fazla yer vermeyen şair, elma ve ayvayı da sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Çene, Tûbâ ağacının meyvesine, gümüşten veya aynadan bir topa, ayvaya veya elmaya ya da gökyüzüne teşbih edilmiştir.

Meyve-i tûbâ ya sîmîn tûb ya tab'-ı âyine
Yâ **bîh** ya **sîb** yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

4.2. Hurma

Beyitlerde hurmanın zikredilmesi, tatlı ve şifalı bir yiyecek olması sebebiyledir. Sevgilinin peykânından fırlayan bela okları, âşığın gönlüne isabet eder. Ancak bu oklar yaralayıcı değildir. Aksine cana hurma veya helva gibi tatlı gelen bir yiyecektir. Sevgiliden her ne gelirse gelsin âşığın hasta canına tatlı ve şifalı gelmektedir.

Yer gönül tîr-i belâ peykânını **hurma** gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı helva gibi (G. 142/1)

Senden ne gelse tatlı gelir haste cânıma
Peykânın oldu nitekim **hurma**-yı ter lezîz (G. 16/2)

5. Bağ ve Bahçe ile İlgili Unsurlar

5.1. Bağ, Bahçe, Bostân (Bûstân), Ravza, İrem

Divanda yer alan bu unsurlar, umûmîyetle sevgili ve onun bulunduğu yer ile ilgili olarak kullanılmıştır. Sevgilinin olmadığı yerde âşığın gönlü ne bağ ne de bostan içinde kalır. Kendisini bülbül olarak tasavvur eden âşık, gülün olmadığı bir yerde bülbülün de hazan içerisinde olduğunu vurgular.

Açılmaz âşıkın gönlü **bahâr** u **bûstân** içre
Ki zîrâ bülbül âdetdir hazîn olur hazân içre (G. 126/1)

Âşığın gönlü yalnızca sevgilinin yanında eğlenir. Sevgilinin bulunmadığı yerde âşığın gönlü gamla dolu olur. Sevgilinin cemalinin görünmediği bağı seyreden âşık, bu bağı onun gözüne diken ve hançer olarak görüldüğünü dile getirir.

Gamından gönlüm açılmaz ki nâgâh seyr-i **bağ** etsem
Gözüme hâr u hançerdir cemâlinsiz gül ü sûsen (G. 105/3)

Âşık, beyitte sevgiliye seslenerek gül yüzünü kendisinden esirgememesini ve bağı hazana çevirmemesini ister.

Gül yüzün gülşenine karşı güler cân-ı hazîn
Bağ-ı ayşımı hazân etme benim begcegizim (G. 84/6)

Vahdet düşüncesinin hâkim olduğu beyitte âlem ile bağ arasında ilgi kurulmuş ve bu bağ içerisinde bahçıvanın da suyun da aslında bir olduğunu vurgulanmıştır.

Bu **bağ**ın ger hakîkatde suyu bir bâğbânı bir
Velî olmuş hakâyıktan nice yüzbin secer peydâ (G. 1/3)

Lügatte bahçe manasına gelen ravza, dinî terminolojide Hazreti Peygamberin kabri ile minberi arasında kalan alana verilen isimdir. Usûlî, sevgi ve hürmet beslediği din büyüklerinin bulunduğu yeri de cennet ravzası olarak tasavvur etmiştir.

Yâ ilâhi **ravza**-i cennet midir bu hoş makâm

Yâ ki beytu'llâhdır yâ secdegâh-ı hâs u âm (Mus.III/1-1)

İrem; yemyeşil bağları, bahçeleri, pınarları ve akarsularıyla meşhur olan bir şehirdir. Ancak Usûlî, İrem'i şehir anlamıyla değil, daha çok bahçe veya bostan anlamıyla ele almıştır. Beyitte bostan ile birlikte zikredilen İrem'in bir diğer anlamı da cennet bahçesidir. Şair, göklerde bulunan dokuz kat feleğin Tanrı'nın hizmetinde olduğunu söylemiş ve O'nun bostanında bulunan bahçelerin de muhteşem güzellikte yaratıldığına dikkat çekmek istemiştir.

Hıdmetinde nüh-felek pervânedir

Bustânından İrem efsânedir (Mrc. 1/8)

5.2. Çemen, Sebze (Sebzezâr)

Baharın gelişini konu edinen kasidede yeryüzünün menekşe ve sümbüllerle kaplandığının ve yemyeşil çemenlerin büyüyerek yılanları ve karıncaları görünmez kıldığına değinilmiştir.

Bağladı hatt-ı benefşe zülf-i sümbül yer yüzün

Şöyle kim görünmez olmuşdur **çemende** mûr u mâr (K. 3/12)

Usûlî, "Ey sebzelerde gül döşeyip sümbül örtünen, bir gün olur ki toprağın karınca yılanla (dolu) olur." sözleriyle ölümü ve kabir hayatını hatıra getirmiştir.

Ey **sebzelerde** gül döşenip sümbül örtünen

Bir gün ola ki hâkın mûr u mâr ola (G. 2/3)

Baharın gelişiyile canlanan ve hayat bulan tek mekân yeryüzü değildir. Bahar, gökyüzünün de çiçeklerle donatılmasına sebep olmuştur. Gökyüzünde açan çiçekler ise yıldızlardır.

Döndü eyyâm-ı bahâr ile cinâne yeryüzü

Encüm ezhârıyla yine gömkök oldu **sebzezâr** (K. 3/3)

5.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân)

Bu mefhumlar, çoklukla sevgiliye, sevgilinin güzellik unsurlarına veya onun mahallesine teşbih edilir (Bkz. İlgili Maddeler). Âşığın gönlü, su gibi devamlı gül bahçesine doğru akmaktadır. Aynı zamanda âşığın gözyaşları da yine bu gülbahçesine doğru akıp giden bir ırmaktır. Âşık, gözyaşlarına seslenerek sevgilinin gül bahçesinden asla ayrılmaması gerektiğini, çünkü gülbahçesinin yeşermesi için bir ırmağa ihtiyaç olduğunu dile getirir.

Gülsitân-ı kûy-ı dilberden ırılma ey yaşım

Kim bu gülzâr içre lâzım geldi ırmagın senin (G. 70/3)

Hak teâla, sevgilinin güzelliğini taze bir gülbahçesi olarak yaratmıştır. Bu gülbahçesini de nice bülbüller/âşıklar kendisine mekân edinmiştir. Kendisini bülbül olarak tasavvur eden âşık, gülbahçesi olarak gördüğü sevgilinin olmadığı yerde hazan içerisinde kaldığını ve gönlünün eğlenmediğini ifade eder. Bu yüzden sevgiliye seslenerek onun bir an önce gelmesini arzular. Âşığın gülbahçesi, sevgilinin cemâlidir. Bu gülbahçesi olmadan âşığın gönlü eğlenmez.

Hak Te'âlâ hüsnünü bir taze **gülzâr** eylemiş

Ey nice bülbülleri ol **gülşene** zâr eylemiş (G. 55/1)

Gül yüzünsüz gam hazânında belâlı bülbülün

Gönlü açılmaz gel ey tâze **gülistânım** yetiş (G. 52/4)

Bübülem **gülşenim** cemâlidir

Gönlüm eğlenmez ol **gülistânsız** (G. 45/5)

Klasik şiirde gül, bülbül ve diken; sevgili, âşık ve rakîp üçlüsünü simgeler. Âşık, güle benzettiği sevgilisini her dikene yüz vermemesi gerektiği konusunda uyarır.

Cemâlin döndü **gülzâra** sakın yüz verme her hâra

Yazıkdır bülbül-i zâra dil-âzâr olma sultânım (G. 91/7)

Rakip, aynı zamanda kargaya da teşbih edilir. Karga, gülbahçesinin kıymetini idrak edemez. Onun değerini anlayan ancak bülbüllerdir.

Ne hâlet anlaya **gülzârdan** zâg

Hemân bülbül gül-i handân senindir (G. 29/4)

SONUÇ

Usûlî Divânî'nin etraflıca tahlil edildiği bu çalışmada gerek şairin edebî şahsiyetini gerekse dünya görüşünü ortaya koyan birtakım neticelere ulaşılmıştır:

Eser, dil ve üslup açısından incelendiğinde dönemine göre gayet açık ve sade bir dille kaleme alınmıştır. 4 kaside, 147 gazel ve musammatlardan oluşan divanda, Usûlî'nin hece ölçüsüyle yazdığı -varsağı gibi- halk edebiyatı ürünlerine de rastlanmaktadır.

Usûlî'nin yetiştiği Rumeli bölgesi, pek çok tarikatı bünyesinde barındıran, tasavvufun geniş alana yayıldığı bir coğrafyadır. Bu manevi atmosfer, şairin hayatını ve dünya görüşünü şekillendirmiş ve tasavvufî yönünü kuvvetlendirmiştir. Bu bağlamda Usûlî'nin şiirlerinde din ve tasavvuf bir hayli önem taşımaktadır. Özellikle Şeyhi İbrahim Gülşenî'ye intisap ettikten sonra dinî ve tasavvufî boyutta şiirler kaleme alan Usûlî, bu konularla ilgili mefhumlara da oldukça yer vermiştir. Divanda 30 ayet ve 5 hadis tespit edilmiştir. Bu ayetlere ve hadislerle bazen olduğu gibi yer verilmiş bazen ise ifadelerle telmihte bulunulmuştur. Aynı zamanda Kur'an'da zikredilen 25 peygamberden 10 tanesinin adına da rastlanmaktadır. Bu peygamberler, umûmiyetle öne çıkan özellikleri ve mucizeleriyle anılmıştır. Divanda en fazla sözü edilen peygamber, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Onun mi'râc mucizesinin konu edildiği Mi'râciyye'de Hazreti Peygamberden övgüyle bahsedilmiş ve 109 beyitlik şiirin son dizelerinde ona ve yakınlarına selam ve duada bulunulmuştur. Eserde dört büyük halifeden de söz eden Usûlî, Hz. Ömer, Hz. Osman ve yâr-ı gâr olarak ifade edilen Hz. Ebûbekir'i memdûh için benzetilen olarak kullanmış, Hz. Ali'yi ise kendisine pîr olarak görmüştür. Usûlî'nin şiirlerinde Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imam sevgisi bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle 6. musammatta on iki imamdan her birinin ismini ayrı ayrı zikreden Usûlî, onlara beslediği hürmet ve saygıyı da şiirinde yansıtmaktadır. Bunların yanı sıra divanda; ibadet, itikat, cennet, cehennem gibi dinî mefhumlardan da bir hayli söz edilmiştir.

Usûlî'nin tasavvufî yönünü ortaya koyan şiirlerinde Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye olan bağlılığı göze çarpmaktadır. Tasavvufî istilahta yer alan pek çok kavrama şiirlerinde yer veren Usûlî, bilhassa nefis terbiyesinin ve insan-ı kâmil olmanın önemini vurgulamıştır. Aynı zamanda Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî, Nesîmî gibi tasavvufun zirve isimlerine de yer vererek onlara telmihte bulunmuştur. Her ne kadar eserde Yunus Emre'nin adı zikredilmese de Usûlî'nin onun görüşlerinden de etkilendiği âşikârdır.

Osmanlı devletinin her yönden zirveye ulaştığı 16. yüzyılda pek çok divan kaleme alınmış ve bu divanlarda saray ve çevresi bir haylikonu edilmiştir. Ancak Usûlî, çağdaşlarının

yolundan gitmeyerek dervişâne bir üslupla kaleme aldığı şiirlerinde saray mensuplarından yalnızca Defterdar İskender Çelebî ve Evrenosoğlu ailesinden Abdi Bey ve İsa Bey'lerden söz etmiştir. Eserinde herhangi bir Osmanlı padişahından, vezirinden veya sadrazamından bahsetmeyen Usûlî, sadece Şehzâde Mustâfâ'nın adını zikretmektedir. Usûlî'nin şiirlerine kaynaklık eden tarihî ve efsânevî şahsiyetler ise umumiyetle Fars mitolojisinde yer alan Efrâsiyâb, Zâl, Rüstem, Dârâ gibi dönemine hükmetmiş güçlü kimselerdir. Yine divanda yer alan efsanevi şahıs kadrosunda Leylâ ve Mecnûn, Ferhâd ile Şirîn, Vâmık ile Azrâ gibi aşk kahramanlarının adına da rastlanmaktadır. Bu isimler, divanda âşık ve sevgili için benzetme unsurları olarak kullanılmıştır. Feridüddîn Attâr, Sâ'dî-i Şirâzî gibi edebî şahsiyetlerin yanı sıra Usûlî'nin şiirlerinde karşımıza çıkan diğer şahıslar ise *Yenice Şehrengîzi*'nde zikredilmiştir.

Devrin sosyal yaşantısına ayna tutan eserde o döneme ait pek çok unsura yer verilmiş ve 16. yüzyılın yaşam koşulları, içtimâî tabakalanması, gelenek ve inanışları hakkında kesitler sunulmuştur.

Usûlî, şiirde "*ahsen-i takvîm*" ifadesine yer vererek insanın en güzel surette yaratıldığını anlatmak istemiş ve onu yeryüzünün halifesi olarak görmüştür. Tasavvufî boyutta ârif, âlim, rind, zâhit, câhil olarak sınıflandırdığı insan tiplerinin yanı sıra klasik şiirin esas tiplerinden olan sevgili, âşık ve rakip üçlüsüne de yer vermiştir. Sevgili, kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Kimi zaman pîr, şeyh veya memdûh kimi zaman ise âşığın yüreğini kaptırdığı bir güzeldir. Şair, sevgili ve âşığı klasik şiir geleneğine uygun düşecek şekilde ele almıştır. Vefâsızlığı ve vurdumduymazlığıyla ön plana çıkan sevgilinin karşısında ona yürekten bağlı olan ve gerektiğinde canını bile vermekten çekinmeyen âşık bulunur. O, hasta canıyla sabaha dek feryat ederken sevgili, rakip ile birlikte görülür. Rakîp ise her işi çirkin olan, sevgilinin mahallesinden ayrılmayan ve âşığın yoluna taş koyan bir tip olarak karşımıza çıkar.

Şiirlerinde tabiatle ilgili mefhumlara da oldukça fazla yer veren Usûlî, kozmik âlemden umumiyetle güneş, ay ve felek (gözyüzü) kavramları üzerinde durmuştur. Anâsır-ı erba'adan ise konu olarak en fazla su işlenmiş ve bu unsuru toprak, ateş ve hava takip etmiştir. Hayvanlarda kuşlar daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve âşığı sembolize eden bülbül, en fazla zikredilen kuş cinsi olmuştur. Anka, Simurg, Hümâ gibi efsânevî kuşlardan da söz eden Usûlî, bu kuşlarla ilgili farklı tasavvurlara yer vermiştir. Hayvanlar, birtakım özellikleri sebebiyle muhtelif unsurlar için benzetilen olmuştur. Divanda zikredilen ağaçlar, genellikle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Çiçekler ise yine sevgili

veya sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilmiştir. Eserde tespit edilen meyvelerden ayva ve elma ile sevgilinin çenesi arasında ilgi kurulurken hurma, tatlı ve hoş bir yiyecek olması sebebiyle zikredilmiştir.

Usûlî'nin şiir dünyası incelendiğinde şairin yaşam tarzıyla şiir anlayışının birebir örtüştüğü gözlemlenir. *Usûlî Dîvânı'nın Tahlîli* başlıklı çalışmamızda şairin edebî şahsiyetinin ve mutasavvıf kişiliğiyle şekillenen hayat felsefesi tetkik edilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002.

Abu Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, **Sünen-i Ebu Davud Tercümesi**, Şamil Yayıncılık, İstanbul 2017.

Aclûnî, İsmâ'îl Muhammed, **Keşfu'l Hafâ**, Kahire 1351.

Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme – Metin)**, (Haz. Süleyman Solmaz), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2005.

AKKUŞ, Metin, **Divan Şiirinde İnsan I**, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 2000.

AKTAŞ, Hasan, **Cüneyd-i Bağdadî Okulu ve Misyonu**, Yort Savul Yay., Edirne 2008.

AKTAŞ, Hasan, **Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler**, Yortsavul Yay., Edirne 2006.

AKTAŞ, Hasan, **Mevlânâ Okulu ve Misyonu**, Yort Savul Yay., Edirne 2002.

ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara Yty.

ALTINTAŞ, Ramazan, vd. **DİB Yeterlik ve MBSTS Pratik Hazırlık Kitabı**, Kitap Dünyası, Konya 2012.

ALTUNTAŞ, Halil vd. **Kur'an-ı Kerim Mealî**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.

Âşık Çelebi, **Meşâirü's-şuarâ (İnceleme-Metin)**, (Haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 1, İstanbul 2010.

AYAN, Hüseyin, **Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni**, TDK Yay., Ankara 2002.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

BALTACI, Cahit, **Tasavvuf Lügatı**, Gelenek Yay., İstanbul 2011.

BATISLAM, H. Dilek, (2003). "Divan Şiirinde Hazan", **Diriözler Armağanı**, Bizim Büro Yay., Ankara 2003, s. 155-174.

BİLMEN, Ömer Nasûhî, **Büyük İslam İlmihâli**, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2002.

CANBULAT, Mehmet, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2015.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yay., Ankara 1998.

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî I-II**, Hüner Yay., İstanbul 2004.

Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref en-Nevevî, **Riyâzü's-Salihîn**, (Çev. Salih Uçan), Arslan Yay., İstanbul 1989.

ELÇİN, Şükrü, **Türk Edebiyatından Tabiat**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1993.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, Cilt I-VIII, İstanbul 1935.

ENVER, Ali, **Mevlevî Şâirler**, İnsan Yay., İstanbul 2010.

ERKAYA, Mahmud Esad, **Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları**, Otto Yay., Ankara 2017.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, (Haz. Durali Yılmaz), İpek Yay., İstanbul 2013.

Feridüddin Attar, **Mantıku't-Tayr**, (Çev. Sedat Baran), Lacivert Yay., İstanbul 2007.

Feridüddin Attar, **Tezkiretü'l Evliyâ**, (Haz. Süleyman Uludağ), Semerkand Yay., İstanbul 2017.

FEYİZLİ, Hasan Tahsin, **Feyzü'l Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali**, Server Yay., İstanbul 2012.

GÖLPINARLI, Abdulbâki, **Fuzûlî Dîvânı**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul Yty.

GÜZEL, Abdurrahman, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2015.

İbn-i Haldun, **Tasavvufun Mahiyeti**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 2016.

İbni Kesîr (Sâbûnî), **Muhtasar Tefsîru İbn-i Kesîr**, I-III, Beyrut 1981.

İmam Rabbânî, **Mektubât**, Yeni ŞafakYay., İstanbul 2006.

- İmâm-ı Gazâlî, **Duâ ve Zikir**, (Çev. Harun Ünal), Çelik Yay., İstanbul 2005.
- İPEKTEN, Haluk, **Fuzûlî; Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yay., Ankara 1973.
- İPEKTEN, Haluk, **Şeyh Galib; Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yay., Ankara 2014.
- İSEN, Mustafa, **Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı**, Ankara Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1994.
- İSEN, Mustafa, **Latîfî Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- İSEN, Mustafa, **Usûlî Dîvânı**, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergay Yay., İstanbul 2017.
- KARTAL, Ahmet, **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- KESİK Beyhan, vd. **Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı**, Kesit Yay., İstanbul 2016.
- KESİK, Beyhan vd, **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay., İstanbul 2015.
- KESİK, Beyhan, **Mahmud Rıfkî, Hayatı-Edebi Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2009.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezketü's-Şu'arâ**, (Haz. İbrahim Kutluk), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- KOÇU, Reşad Ekrem, **Tarihte İstanbul Esnafı**, İstanbul 2002.
- KÖKSAL, M. Âsım, **Peygamberler Tarihi I-II**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, **Kuşeyrî Risâlesi**, (Hzl.Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 2003.
- Latîfî, **Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ (İnceleme – Metin)**, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Muhyiddin İbn Arabî, **Fususu'l-Hikem**, Kabalcı Yay., İstanbul 2016.

NESEFİ, Azizüddin, **Tasavvufta İnsan Meselesi**, (Çev. Mehmet Kanar), Dergah Yay., İstanbul 2015.

ONAY, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, MEB Yay., İstanbul 1996.

ÖZKAN, Abdullah, Refik-DURBAŞ, **Başlangıçtan Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi**, Boyut Dosya Yay., İstanbul 2003.

ÖZKAN, Ömer, **Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul 1993.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 238.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2004.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul, 2009.

Rağıb el-İsfahânî, **el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân**, İstanbul, 1986.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

SERDAROĞLU, Vildan, **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Dîvânı**, İSAM Yay., İstanbul 2006.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

ŞENTÜK, Lütfi, Seyfettin-YAZICI, **İslam İlmihâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2005.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, OSEDAM, İstanbul 2016.

TARHAN, Ali Nihat, **Şeyhî Divanı'nı Tetkik**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvufi Terimler Sözlüğü**, Kabcacı Yay., İstanbul 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, vd. **İman ve İbadetler**, TDV Yay., İstanbul 1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara 1988.

ÜMİTLİ, Mehmet, **Diyanet Yeterlik-MBST Sınavlarına Hazırlık Kılavuzu**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011.

ÜSTÜNER, Kaplan, **Divan Şiirinde Tasavvuf**, Birleşik Yay., Ankara 2007.

YEĞİN, Abdullah vd., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat**, Sebat Yay., İstanbul 2006.

YILDIRIM, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2008.

YILMAZ, Kâmil, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yay., İstanbul 2014.

YILMAZ, Mehmet, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözlükler**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

YILMAZ, Mehmet, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, Kesit Yay., İstanbul 2013.

ZAVOTÇU, Gencay, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü**, Kesit Yay., Ankara 2013.

MAKALELER

AKMAN, Eyüp, “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 10, S.1, s.1-10.

AKPINAR, Şerife, “Lâmi‘î’nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, s. 169-202.

ARMUTLU, Sadık, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem’ ü Pervâne Mesnevileri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 39, s. 877-907.

BATISLAM, H. Dilek “Divan Şiirinde Sabâ”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI**, (Mehmet Çavuşoğlu’na Armağan II), İstanbul 2005, s. 1-21.

BÜYÜKYILDIRIM, Ayşe, “Usûlî Dîvânî’nda Tasavvûfî Unsurlar”, **Osmanlı Araştırmaları DergisiXXVI**, (Mehmet Çavuşoğlu Armağanı II), İstanbul 2005, s.134-146.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Diyanet Dergisi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Sayı 1, Cilt 14, 1975.

GÜL, Meltem, “Usûlî’nin Dilinde Ahengi Sağlayan Unsurlar Üzerine Bir Deneme”, **İdil Dergisi**, Sayı 6, Cilt 2, 2013, s. 122-157.

KAPAL, Nureşan, “Zâtî Dîvânî’nda Kozmik Unsurlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 24, Cilt 6, s. 160-170.

KARAKÖSE, Saadet, “Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı 2/1, 2013, s. 199-228.

KESİK, Beyhan, “Usûlî Dîvânî’nda Ehl-i Beyt Sevgisi”, **I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu**, Cilt 1, 2010, s. 344-357.

KOLA, Fatma, “Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)”, **Littera Turca Dergisi**, Sayı 2, Cilt 2, 2016, s. 67-94.

KÖKTAŞ, Yavuz, “Hadîslerde Geçen ‘Sultan’ Kelimesine Dair”, **Usûl İslam Araştırmaları**, Sayı 9, Cilt 9, S.9, s. 229-242.

SARIKAYA, M. Saffet, “Şerhu Hutbeti’l-Beyânda Ehl-i Beyt ile İlgili İnanç Motifleri”, **İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, Cilt 2, 2004, s. 1-11.

SİNECEN, Fatma, “Usûlî Dîvânî’nda Kuşların Sembolik Değerleri”, **Littera Turca Dergisi**, Sayı 3, Cilt 3, 2017, s. 120-130.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran Sayısı,1994, s. 131-180.

TANYILDIZ, Ahmet, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, **Turkish Studies**, Volume 4/2, 2009, s. 975-992.

YEKBAŞ, Hakan, “Zâtî Dîvânı’nda Halk İnanışları”, **Turkish Studies**, Volume 4/2, 2009, s. 1117-1157.

YENİTERZİ, Emine, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3/15, s. 301-334.

TEZLER

Akcan, Elif. (2015). *Divan Edebiyatında Hat*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Giresun.

Atıcı, Fatma. (2007) *Usûlî Dîvânı 'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Deniz, Sebahat. (1992). *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kesik, Beyhan. (2004). *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telakkileri*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Saygın, Muhterem. (2016). *Usûlî Dîvânı'nda Din, Tasavvuf ve Cemiyet*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Şeker, Esmâ. (2015). *15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Topçu, Mürşide. (2009). *“Işıkname, Tırâşname, Risâle-i Âfâk u Enfûs (Metin-Çeviri-İnceleme)”*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Ünverdi, Şehmus. (2009). *Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

ANSİKLOPEDİLER

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi. (2004). Cilt 4-8, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Evlîyâlar Ansiklopedisi. (1992). Cilt 7. İstanbul: İhlas Gazetecilik Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (1988-2013). Cilt 1-44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

